

АКАДЕМІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК
Серія «Бібліотека АПН»

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Науково-популярне видання

Випуск 2(9) -2018

Видавництво Політія
Київ – 2018

ISSN 2518 – 7546

Суспільно-політичні процеси. Науково-популярне видання Громадської організації “Академія політичних наук”. – К.: Видавництво Політія, 2018. Випуск 2(9)-2018. – 368 с.

У виданні вміщено праці вчених, які висвітлюють фундаментальні та прикладні наукові дослідження проблем політичної науки у контексті аналізу і прогнозу суспільно- політичних процесів.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Громадської організації «Академія політичних наук»
(протокол № 11 від 15 травня 2018)*

Журнал видається за сприяння **Юрія Павловича Бишовця**

Свідоцтво про державну реєстрацію
науково популярного видання
«Суспільно-політичні процеси»
Серія КВ № 22292 – 12192ПР від 23 вересня 2016 року
видано Міністерством юстиції України

ISSN 2518 – 7546

© Редакційна колегія, 2018
© Громадська організація “Академія політичних наук”, 2018
© ТОВ “Видавництво Політія”, 2018
© Автори статей, 2018

Редакційну колегію науково-популярного видання
«Суспільно-політичні процеси»
затверджено рішенням Вченої ради
Громадської організації «Академія політичних наук»,
(протокол № 8 від 15 вересня 2017)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Кресіна Ірина Олексіївна – доктор політичних наук, професор.
Лікарчук Наталія Василівна – доктор політичних наук, доцент.
Смолянюк Володимир Федорович – доктор політичних наук, професор.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Миرونенко Петро Володимирович – доктор політичних наук.

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Горбатенко Володимир Павлович – доктор політичних наук, професор.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Мудрієвська Ірина Ігорівна – кандидат історичних наук.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Андрущенко Віктор Петрович – доктор філософських наук, професор.
Бабкіна Ольга Володимирівна – доктор політичних наук, професор.
Батрименко Олег Володимирович – доктор політичних наук, доцент.
Гошовська Валентина Андріївна – доктор політичних наук, професор.
Думенко Сергій Петрович – доктор богословських наук, професор.
Кармазіна Марія Степанівна – доктор політичних наук, професор.
Кочубей Лариса Олександрівна – доктор політичних наук, професор.
Кресіна Ірина Олексіївна – доктор політичних наук, професор.
Лікарчук Наталія Василівна – доктор політичних наук, доцент.
Малиновський Валентин Ярославович – доктор політичних наук, професор.
Михальченко Микола Іванович – доктор філософських наук, професор.
Неліпа Дмитро Васильович – доктор політичних наук, доцент.
Перепелиця Григорій Миколайович – доктор політичних наук, професор.
Розумний Максим Миколайович – доктор політичних наук.
Смешко Ігор Петрович – доктор технічних наук, професор.
Смолянюк Володимир Федорович – доктор політичних наук, професор.
Ткаченко Василь Миколайович – доктор історичних наук, професор.
Шкляр Леонід Євдокимович – доктор політичних наук, професор.
Шуба Олексій Васильович – доктор політичних наук, професор.

AKADEMIYA POLITYCHNYKH NAUK
Seriya «Biblioteka APN»

SUSPIL'NO-POLITYCHNI PROTSESY

Naukovo-populyarne vydannya

Vypusk 2(9)-2018

Vydavnytstvo Politia
Kyiv – 2018

ISSN 2518 – 7546

Suspil'no-politychni protsesy. Naukovo-populyarne vydannya Hromads'koyi orhanizatsiyi “Akademiya politychnykh nauk”. – K.: Vydavnytstvo Politiia, 2018. Vypusk 2(9)-2018. – 368 s.

U vydanni vmishcheno pratsi vchenykh, yaki vysvitlyuyut' fundamental'ni ta prykladni naukovi doslidzhennya problem politychnoy nauky u konteksti analizu i prohnozu suspil'no-politychnykh protsesiv.

*Rekomendovano do druku
Vchenoyu radoyu Hromads'koyi orhanizatsiyi
«Akademiya politychnykh nauk»
(protocol №1 vid 15 travnia 2018 roku)*

Zhurnal vydayetsya za spryannya **Yuriya Pavlovycha Byshovcya**

Svidotstvo pro derzhavnu reyestratsiyu
naukovo populyarnoho vydannya
«Suspil'no-politychni protsesy»
Seriya KB № 22292 – 12192ПП від 23 veresnya 2016 roku
vydano Ministerstvom yustytsiyi Ukrayiny

ISSN 2518 – 7546

© Redaktsiyna kolehiya, 2018
© Hromads'ka orhanizatsiya “Akademiya politychnykh nauk”, 2018
© LTD “Vydavnytstvo Politiia”, 2018
© Avtory statey, 2018

Redaktsiynu kolehiyu naukovo populyarnoho vydannya
«Suspil'no-politychni protsesy»
zatverdzheno rishennyam Vchenoyi rady
Hromads'koyi orhanizatsiyi «Akademiya politychnykh nauk»,
Protocol №8 vid 15 veresnya 2017 roku.

RETSENZENTY:

Kresina Iryna Oleksiyivna – doktor politychnykh nauk, profesor.
Likarchuk Nataliya Vasylivna – doktor politychnykh nauk, dotsent.
Smolyanyuk Volodymyr Fedorovych – doktor politychnykh nauk, profesor.

HOLOVNYI REDAKTOR

Myronenko Petro Volodymyrovych – doktor politychnykh nauk.

ZASTUPNYK HOLOVNOHO REDAKTORA

Horbatenko Volodymyr Pavlovych – doktor politychnykh nauk, profesor.

VIDPOVIDALNYI SEKRE TAR

Mudriievska Iryna Ihorivna – kandydat istorychnykh nauk.

REDAKTSIYNA KOLEHIYA

Andrushchenko Viktor Petrovych – doktor filozofsk'kykh nauk, profesor.
Babkina Olha Volodymyrivna – doktor politychnykh nauk, profesor.
Batrymenko Oleh Volodymyrovych – doktor politychnykh nauk, dotsent.
Hoshovs'ka Valentyna Andriyivna – doktor politychnykh nauk, profesor.
Dumenko Serhiy Petrovych – doktor bohoslovs'kykh nauk, profesor.
Karmazina Mariya Stepanivna – doktor politychnykh nauk, profesor.
Kochubey Larysa Oleksandrivna – doktor politychnykh nauk, profesor.
Kresina Iryna Oleksiyivna – doktor politychnykh nauk, profesor.
Likarchuk Nataliya Vasylivna – doktor politychnykh nauk, dotsent.
Malynovskyy Valentyn Yaroslavovych – doktor politychnykh nauk, profesor.
Mykhal'chenko Mykola Ivanovych – doktor filozofsk'kykh nauk, profesor.
Nelipa Dmytro Vasyl'ovych – doktor politychnykh nauk, dotsent.
Perepelytsya Hryhoriy Mykolayovych – doktor politychnykh nauk, profesor.
Rozumnyy Maksym Mykolayovych – doktor politychnykh nauk.
Smeshko Ihor Petrovych – doktor tekhnichnykh nauk, profesor.
Smolyanyuk Volodymyr Fedorovych – doktor politychnykh nauk, profesor.
Tkachenko Vasyl' Mykolayovych – doktor istorychnykh nauk, profesor.
Shklyar Leonid Yevdokymovych – doktor politychnykh nauk, profesor.
Shuba Oleksiy Vasyl'ovych – doktor politychnykh nauk, profesor.

ЗМІСТ

Розділ I. РОЗДУМИ ВИДАТНИХ УКРАЇНЦІВ

Філарет Доповідь на конференції у Європейському Парламенті 02.05.2018.	12
Ліна Костенко Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала (Лекція у Києво-Могилянській академії, 1999 рік).	32

Розділ II. ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Мироненко П.В. Державне правління та його трансформації.	56
Горбатенко В.П. Осягнути розумом майбутнє: інноваційна діяльність Римського клубу.	118
Рудакевич О.М. Три складові національної ідеї та їх актуальний зміст для України.	145

Розділ III. ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Ткаченко В.М. Правда сили і сила правди.	182
Соснін О.В. Нові інформаційно-комунікаційні реалії в суспільно-політичних процесах.	219
Співак В.М. Мережеве суспільство: соціальні аспекти становлення.	234
Скаленко О.К. Глобальносистемні основи сучасної суспільно-економічної діяльності й цивілізаційного розвитку.	249
Малиновський В.Я. Теоретичні аспекти регіоналізму і регіоналізації	293

Розділ IV. ПОЛІТИЧНА КОНФЛІКТОЛОГІЯ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Кресіна І.О., Явір В.А. Процеси етнополітичної дезінтеграції та інтеграції як тенденції розвитку сучасного світу.	306
Смолянук В.Ф. Національна безпека України: від ескізного проектування до системного ствердження.	320

Розділ V. РЕЦЕНЗІЇ

Ткаченко В.М. Від державності приватизованої – до правової (узагальнений аналіз книги Ігоря Клямкіна «Яка дорога веде до права?», Москва, 2018).	342
---	-----

CONTENT

Chapter I. THINKING OF FAMOUS UKRAINIANS

- Philaret** The speech at the Conference in the European Parliament (02.05.2018).12
- L. Kostenko** The Humanitarian Aura of the Nation, or the Defect of the Main Mirror (Lecture at the Kyiv-Mohyla Academy, 1999).32

Chapter II. THEORY OF POLITICAL SCIENCE

- P. Myronenko** State Government and its Transformations.56
- V. Gorbatenko** Understanding the Future: Innovative Activities of the Club of Rome.118
- O. Rudakevych** Three Components of the National Idea and Their Aktual Content for Ukraine.145

Chapter III. INSTITUTIONALIZATION OF SOCIAL AND POLITICAL PROCESSES

- V. Tkachenko** The Truth of the Force and the Force of the Truth.182
- O. Sosnin** New Information and Communication Realities in Socio-political Processes.219
- V. Spivak** Networking Society: Social Aspects of the Development.234
- O. Skalenko** Global System Bases of the Modern Social and Economic Activity and the Civilization Development.249
- V. Malynovskyi** Theoretical Aspects of Regionalism and Regionalization.293

Chapter IV. POLITICAL CONFLICTOLOGY AND NATIONAL SECURITY

- I. Kresina, V. Yavir** Ethnopolitical Disintegration and Integration Processes as Trends of the Modern World.306
- V. Smolianiuk** National Security of Ukraine: from Sketch Design to System Approval.320

Chapter V. REVIEWS

- Reviw (generalized analysis) V. Tkachenka on the Book I. Kliamkina «Which does Way Lead to the Law?» M., 2018.342

Держава, котра не дбає про розвиток гуманітарної освіти і науки, втрачає шанс сформувати громадянське суспільство та врешті отримує індиферентну масу, якій все одно де жити, на кого працювати, кому служити. У кінцевому підсумку держава втрачає саму себе – припиняє своє існування.

*Петро Мироненко,
головний редактор журналу*

Розділ І.

РОЗДУМИ ВИДАТНИХ УКРАЇНЦІВ

ФІЛАРЕТ

Патріарх Київський і всієї Руси-України
Почесний академик АПН

ДОПОВІДЬ НА КОНФЕРЕНЦІЇ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПАРЛАМЕНТІ

2 травня 2018 року, за участю Святійшого Патріарха Філарета і делегації Української Православної Церкви Київського Патріархату, в Європарламенті відбулася конференція «Україна в час незалежності: Православний Київський Патріархат обличчям до суспільства, що змінюється».

Конференцію організувала група Європейської народної партії.

Головною на конференції була доповідь Предстоятеля Української Православної Церкви Київського Патріархату Святійшого Патріарха Філарета:

Шановна пані МакГіннес, віце-президент Європейського Парламенту, Шановний пане Хан, європейський комісар, Шановні пані та панове – депутати Європейського Парламенту, Шановний пане посол Точицький, представник України при Європейському Союзі, Преосвященні владики, Шановні пані та панове, учасники та гості конференції, Дорогі брати і сестри!

Враховуючи, що християни продовжують святкувати Воскресіння Христове, хочу всіх привітати традиційно: Христос Воскрес!

Найперше я хочу висловити вдячність Європейській народній партії, її фракції в Європарламенті, співголовам Робочої групи з діалогу пану Ольбрихту та пану

Хольвені, секретаріату – за запрошення відвідати Європарламент, взяти участь у цій конференції, зустрітися з вами, за добре підготовлену програму та організацію.

Я не вперше відвідую Європарламент – це вже мій четвертий візит за останні п'ять років. Що є свідченням спільної зацікавленості поглиблювати і розширювати діалог та співпрацю – як з європейського боку, так і з боку українського, зокрема з боку нашої Церкви.

Під час нашого першого приїзду до Брюсселю в березні 2013 р., в складі делегації Ради Церков, ми доводили, що Україна – це Європа. Ми казали – а нас лише слухали. А тепер вже ніхто не може піддати сумніву, що Україна – невід'ємна частина Європи.

Ще понад тисячу років тому наш народ зробив свій цивілізаційний вибір – обрав європейську християнську цивілізацію, долучився до кола європейських народів.

І мені приємно відзначити ряд наших друзів, друзів України – церковною нагородою, орденом, встановленим на честь великого князя Володимира, який хрестив Київську Русь-Україну та є символом нашого європейського вибору.

Християнська віра, Церква, християнська освіта і культура, християнська традиція – без всього цього ані історія, ані сучасність Європи не можуть вважатися повними. Так само і майбутнє Європи, в тому числі майбутнє України, є сферою відповідальності для християн.

Зрозуміло, що не тільки для християн. Але ми, як християни, в першу чергу маємо говорити про свою відповідальність.

В чому полягає ця відповідальність?

Найперше в тому, щоби не лише говорити про принципи та цінності, але щоби жити за ними. Щоби на їхній основі будувати життя своє, життя сім'ї, місцевої громади, регіону, країни, життя всієї європейської спільноти.

Бо принципи та цінності є фундаментом, основою. А з Євангелія ми знаємо, якою важливою є основа. Бо дім, збудований на піску – не встояв, коли сталася буря. А дім, збудований на камені – встояв, хоча навколо відбувалося стихійне лихо.

Європейська народна партія є християнсько-демократичною партією. Тому ви, думаю, в першу чергу погодитесь з тим фактом, що в основу ідеї Європейського Союзу були покладені християнсько-демократичні цінності. Адже батьками-засновниками ЄС стали такі визначні християнські демократи, як Робер Шуман, Конрад Аденауер, Альчіде де Гаспері та інші.

Ще недавно здавалося, що небо над Європою є безхмарним. Але тепер всі бачать, що «вітри повіяли, ріки розлилися» – і Європа переживає кризу. Зовнішні виклики та внутрішні суперечності тривожать всіх нас, європейців.

Щоби дім наш встояв – маємо пам'ятати про його справжній фундамент, про справжні європейські цінності, коріння яких – у християнстві та в демократії.

Якщо будемо не лише пам'ятати про них, але і жити ними, втілювати їх у своїх щоденних справах, у суспільному житті, в політиці, в економіці, в житті держави – тоді зможемо протистояти всім негараздам.

А якщо будемо миритися зі злом – тоді не буде успіху. Бо якщо не опиратися злу, не боротися з ним, не зупиняти його – воно буде лише поширюватися. Історія нацизму і фашизму, так само як історія більшовизму, є доказом цього. Якби Європа не опиралася злу нацизму і злу більшовизму – то і досі б народи Європи були в рабстві та жили б у стражданнях, під загрозою терору і геноциду.

Як християни, ми повинні бути миротворцями, бо так нам заповідав Бог. Ми не повинні бажати війни. Але це не означає, що коли зло веде війну проти добра – ми

маємо скласти руки, не опиратися злу. Відомими є слова англійського політика Едмунда Бьорка: «Єдине, що потрібне для триумфу зла, – це щоби хороші люди нічого не робили».

В чому ж ми бачимо зло для Європи – і зло для України?

Найперше зло – порушення моралі. Коли люди говорять одне – а роблять інше. Коли говорять про гарні речі – а роблять цілком протилежне.

Зрозуміло, що вся історія людства наповнена такими прикладами. Ми знаємо, що доки існує цей світ – буде разом існувати зло і добро, і буде боротьба між ними. Як писав Федір Достоєвський: «Диявол з Богом бореться, а поле битви – серця людей».

Але хоча ця боротьба для кожного з нас триває все життя – це не означає, що нам не треба боротися.

Треба боротися, і починати треба з самих себе. Треба боротися з гріхами, з неправдою в самих собі. Бо часто ми заспокоюємо себе, що ми добрі, що ми хочемо добра – а насправді чинимо гріх, сприяємо гріху.

Ми бачимо, як особливо зараз намагаються відкинути сам моральний закон. Ніби немає морального закону, а кожна людина сама для себе визначає, що є моральним а що – ні. Називають законним те, що суперечить правді, суперечить Божественному закону.

Якщо справді кожен сам визначає, що є правда, а що неправда, що є моральним, а що є аморальним – тоді на якій підставі взагалі існують закони?

Ми знаходимося в парламенті об'єднаної Європи. Тут складають і приймають закони. Але ж є багато тих, хто може сказати, що він проти, що він не вважає прийнятий закон правильним – а тому не буде його виконувати. Якщо всі так стануть робити – то не буде ні Європейського Союзу, ні держав, ні самого людського

суспільства. Буде лише хаос, де кожен робитиме лише вигідне для себе.

Але закони існують – подобаються вони нам чи ні. Тому якщо ми не хочемо, щоби наші суспільства і держави поринули в хаос – нам потрібно пам'ятати, що є Істина, є Добро, є моральний закон. Що це – об'єктивна реальність, з якою потрібно узгоджувати наше життя.

Друге зло, яке нас особливо турбує – це корупція. Корупція означає – руйнування. Бо це явище руйнує суспільство і державу зсередини.

Корупція – це не тільки коли хтось дає хабар або бере хабар. Бо часто саме так сприймають корупцію – коли людина, що має гроші, підкупає чиновника, щоби отримати для себе вигоду.

Так, це – корупція, і Україна особливо страждає від неї. Так звана «культура корупції» розвивалася у нас довго – в часи Російської імперії, в часи СРСР. Тому треба багато працювати, щоби подолати корупцію.

І наша Церква гостро виступає проти цього зла. Ми постійно робимо заяви, засуджуючи корупцію, ми підтримуємо реформи, які спрямовані на подолання корупції. Ми будемо продовжувати цю роботу. І ми вдячні, що Європа допомагає нам. Бо якби Європа не спонукала Україну боротися з корупцією – то нам самим це зло було би важко побороти.

Але те, що в Україні є корупція, не повинно ставати приводом для Європи відвертатися від нас. Бо якщо Європа під приводом наявності у нас корупції перестане допомагати Україні – то хіба від цього корупція зникне? Ні, не зникне, а навпаки – лише посилиться. Як Україна зможе швидше подолати корупцію – сама чи разом з Європою? Безперечно, що разом з Європою, бо у вас є і досвід, і механізми, і можливість впливати на події.

Однак корупція – це не лише підкуп чиновників, не лише хабарі.

Є ще і політична корупція – це коли політики обіцяють виборцям різні блага, часто недосяжні, для того, щоби досягнути влади. Коли замість того, щоби працювати над вирішенням проблем – шукають винних, і на цих винних перекладають відповідальність. Коли пропонують людям повірити, що на складні питання – є дуже прості відповіді.

Всі ми є свідками того, як в цілому в Європі, так само і у нас в Україні, зростають різні популісти, тобто політики, які безвідповідально обіцяють виборцям легке вирішення усіх проблем. І коли такі приходять до влади – вони можуть на деякий час навіть щось зробити приємне для людей.

Але такі політики будують «дім на піску», і перші ж випробування показують, що такий шлях рано чи пізно приводить до катастрофи.

Тому завдання всіх нас, – і Церкви, і політиків, і неурядових організацій, і вчених, експертів – протистояти політичній корупції, протистояти тим силам, які підкупають суспільство «солодкими обіцянками», а насправді вирощують лише гіркі, шкідливі плоди.

Ще один спільний виклик і для України, і для Європи – це зростання цілого комплексу явищ, який влучно назвали «національним егоїзмом».

Коли в об'єднаній Європі справи йшли добре, коли економіка зростала, коли від єдності всі бачили вигоду – то виступали за спільну Європу, підтримували європейську ідею. А коли зіткнулися з проблемами – то дуже легко сказати, що це «не наші проблеми, а чужі».

Ми повинні пам'ятати, що Європа – наш спільний дім. Якщо в одній кімнаті розпочнеться пожежа – загроза є для всього дому. Якщо в одну квартиру залізли злодії – то це не означає, що всі решта мешканців дому – є в безпеці. Або якщо на нижніх поверхах повинь затоплює дім – що мешканці верхніх поверхів можуть не турбуватися.

Наша спільна географія, історія, культура, наше коріння – все це робить нас єдиними, хоча ми залишаємося і різноманітними. Тому нехай ніхто не сподівається, що опираючись на ідеї «національного егоїзму» зможе закритися від спільних європейських проблем. Можна закрити кордони, можна відгородитися економічно, можна навіть сказати, що спільна Європа не потрібна, та повернутися до минулого, коли вона була поділена і роздроблена. Але цей шлях не вирішить проблем – лише може для когось відкласти їх на деякий час. Правильний шлях для кращої Європи загалом і зокрема для кращої України – шлях відповідальності та солідарності, шлях єднання сил, а не їхнього розпорошення.

Протягом вже більше чотирьох років Україна бореться проти російської агресії. З одного боку це є нібито наша проблема – Путін напав на нашу країну, а не на якусь з країн Європейського Союзу.

Але чи означає це, що Європа може почувати себе в безпеці? Ми бачимо, що ні. Бо якщо би Європа почувала би себе в безпеці – то не посилювала би військовий захист у країнах Балтії, в Польщі. А раз військовий захист там збільшується – значить є розуміння того, що агресор не зупиниться, якщо навіть подолає Україну. Агресор піде далі. І буде йти так далеко, як зможе. Йтиме, доки його не зупинять.

Тому щоби в самому Європейському Союзі не відчували, що таке війна – так, як ми це відчуваємо зараз в Україні, – потрібно, щоби Європа продовжувала підтримувати Україну в боротьбі з агресором.

І ми дякуємо Європейському Союзу, що ви не зменшуєте санкції проти агресора, ви не припиняєте допомагати нам.

Дійсно, через санкції Європа втрачає певні прибутки. І Росія постійно говорить про це. Вона пропонує обмі-

няти відновлення бізнесу, торгівлі – на те, щоби Європа віддала Кремлю Україну. Але як я вже сказав – Україна не є кінцевою метою Путіна і Кремля. Їхня мета – відновити ту систему, яка існувала після Ялтинської конференції, тобто систему поділеного світу і поділеної Європи.

Я переконаний, що країни Центральної Європи з так званого «соціалістичного блоку», країни, які були частиною СРСР, Німеччина, яка була розділена – всі вони не забули, як це – жити в поділеній Європі. Але також інші країни не повинні забувати – як жити в умовах постійної загрози війни, в тому числі ядерної.

Поділена Європа не була мирною. Бо і «Холодна війна», як і нинішня «гібридна війна» – це теж війна.

Мирною може бути лише об'єднана Європа. Це зрозуміли наші попередники, які після жаху Другої Світової війни стали на шлях примирення і єдності. Нинішнє покоління мабуть не так добре це розуміє, бо знає про війну лише з розповідей, з історії.

Я добре пам'ятаю, що таке війна. Війна і зараз є там, на Донбасі, де моя Батьківщина. Моє рідне село окуповане Росією. Я знаю, яким цінним є мир.

І саме тому я знову і знову закликаю – агресору потрібно опиратися. Бо агресія – це зло. А примирення зі злом – не приносить миру. Як не принесла миру Європі «Мюнхенська угода», хоча прем'єр Британії Чемберлен, який її підписав, з радістю заявляв, що він досягнув миру.

На завершення своєї промови я хотів би торкнутися ще одного важливого питання, яке зараз є особливо актуальним. Це є питання визнання незалежності Православної Церкви в Україні.

Ви чули, що наша Церква і Українська Автокефальна Православна Церква звернулися до Вселенського Патріарха Варфоломія з проханням видати Томос,

тобто урочистий акт, яким має бути визнана Православна Церква в Україні незалежною. Через цей акт ми, як Українська Церква, отримуємо можливість увійти в офіційне спілкування з іншими Православними Церквами.

Досі через штучну ізоляцію з боку Росії та Московського Патріархату, через їхній вплив у православних країнах, наша Церква не має такого офіційного спілкування. Хоча в Україні нашій Церкві довіряє майже 38 відсотків населення, а це – близько 15 мільйонів. В той час як Московському Патріархату довіряють лише близько 12 відсотків населення.

Зараз Україна залишається єдиною країною з переважно православним населенням, яка не має своєї визнаної Помісної Церкви, хоча і добивається такого визнання з часів відновлення незалежності.

Тому наше прохання підтримав Президент України та Парламент. Хочу наголосити: не Президент чи держава є ініціаторами звернення до Вселенського Патріарха, а Церква. Бо Москва зараз заявляє про втручання держави у церковні справи – але ці заяви є неправдою. Церковні справи вирішуються між Церквами – між Українською Церквою і Константинопольським Патріархатом, який є для нас Матір'ю-Церквою. Бо ми від неї прийняли Хрещення і Київська Митрополія понад сім століть була частиною цієї Церкви, доки її не анексувала Російська Церква в 1686 р.

Фактично процес, який ми зараз розпочали, нагадує процес європейської інтеграції України. Пам'ятаєте, як Росія опиралася Угоді про асоціацію між Україною та ЄС? Так само зараз Москва опирається нашим відношенням з Константинопольським Патріархатом.

Адже добре усім видно, що Кремль перетворив Московський Патріархат в один з інструментів поширення ідеології «русского міра» – тієї ідеології, яка є базою для

агресії Москви і проти України, і проти Грузії, і проти Молдови. Тому незалежність Церкви в Україні від впливу Кремля – це дуже важлива складова перемоги над агресором в гібридній війні. Бо Москва втратить ту базу в українському суспільстві, яку створює через пропаганду «русского міра» в храмах. А на цю базу вона дуже розраховує, сподіваючись на успіх агресії.

Тому ми просимо, щоби і Європейська народна партія, і Європейський Парламент та в цілому Європейський Союз з розумінням поставилися до цієї справи. На Вселенського Патріарха та на інші Православні Церкви, в тому числі в країнах ЄС – у Греції, Румунії, Болгарії, Кіпрі, Польщі, Чехії і Словаччині – Москва зараз чинить тиск, щоби ці Церкви не визнавали незалежність Української Церкви і не встановили з нами офіційного спілкування.

Зараз ми бачимо, що Патріарх Варфоломій налаштований рішуче і він готовий урочисто проголосити Томос про автокефалію, визнати нашу Церкву, увійти з нею в спілкування. Однак йому потрібна підтримка, в тому числі ваша підтримка. Щоби він відчував, що він не один у цій боротьбі.

Адже він є справжнім лідером європейського православ'я, Православ'я не ворожого до Європи, як його інтерпретує Москва, а Православ'я, яке разом з католицизмом та протестантизмом складає християнський фундамент Європи.

Я ще раз хочу подякувати всім, хто присутній тут і хто сприяв організації цієї конференції. Деякі інші аспекти теми нашої зустрічі в своєму слові висвітлить митрополит Епіфаній, також я зможу відповісти на ваші питання.

Дякую всім за увагу!

**THE SPEECH OF HIS HOLINESS
PATRIARCH PHILARET OF KYIV AND
ALL RUS-UKRAINE AT THE CONFERENCE
IN THE EUROPEAN PARLIAMENT (02.05.2018)**

Dear Mrs. McGuinness, Vice President of the European Parliament

Dear Mr. Hahn, European Commissioner,

Dear Honorable Members of the European Parliament

Dear Mr. Tochytskyi, Ambassador of Ukraine to the European Union

Most Reverend Bishops,

Dear Ladies and Gentlemen, Participants and Guests of the Conference,

Dear Brothers and Sisters!

As Christians in both east and west continue our period of celebration of the Resurrection of Christ, allow me to greet you in the traditional manner with, “Christ is Risen!” First, I wish to express my gratitude to the European People’s Party, its representatives in the European Parliament, the Co-chairs of the Working Group on Intercultural Relations and Religious Dialogue, Mr. Olbrycht and Mr. Нцлвйnyi, and the secretariat, for inviting us to the European Parliament to take part in this conference, for the chance meet with you, and for such a well-prepared programme and organization.

This is not the first time I have visited the European Parliament – this is already my fourth visit, all during the last five years. This is evidence of a common interest in deepening and expanding dialogue and cooperation, both from the European side and from the Ukrainian side, and in particular from our Church.

During my first visit to Brussels, in March 2013 with the delegation of the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations, we argued that Ukraine is Europe. We

spoke, and we listened. Today, no one doubts that Ukraine is an integral part of Europe. More than one thousand years ago, the people of Ukraine chose their wish for civilization; -they chose to join a European Christian civilization, to join the circle of European nations. And I am pleased to note a number of our friends and friends of Ukraine who are recipients of the Order of St. Volodymyr, named after the Great Prince of Kyiv, Volodymyr, who made Kyivan Rus-Ukraine a Christian nation, and is a symbol of our European choice. The Christian faith, the Church, Christian education and culture, Christian tradition – without these, no understanding of the history of Europe or of Europe today can be considered complete. Similarly, Christians cannot ignore our responsibility for Europe's tomorrow, which includes the future of Ukraine.

Of course, this past and future belong not only to Christians, but, we Christians must begin by considering our responsibility as Christians.

What is our responsibility?

The first is that we must not just talk about principles and values, but must live up to them. These must be the basis on which we build our lives, families, local communities, regions, countries, and the life of the entire European community.

Principles and values are our foundation, our bedrock. From the Gospel, we know what that bedrock is; the house that was built on sand did not stand when the storm broke out, but the house built on stone resisted, even when around it there was a tempest.

As the European People's Party is a Christian democratic party, I think that you will first of all agree that the basic ideals of the European Union were built on Christian, democratic values. The founding fathers of the EU included prominent Christian democrats such as Robert Schumann, Konrad Adenauer, Alcide De Gasperi, and other like minds.

Until recently, it seemed that the sky over Europe was sunny and clear, but now everyone feels that "the winds are blowing, the rivers are flooding" and Europe is going through a crisis. External challenges and internal contradictions are alarming to all us Europeans. In order for our home to survive, we must remember its true foundation, about real European values, whose roots are in Christianity and in democracy.

If we not only remember these, but live them, and embody them in our daily affairs, in public life, in politics, in the economy, in the life of the state, then we will be able to withstand all challenges.

If, however, we tolerate evil, then there will be no success. For if we do not resist evil, do not fight it, stop it, it will only spread. The history of nazism and fascism, as well as the history of bolshevism, is proof of this. If Europe were not opposed to the evil of nazism and the evil of bolshevism, then and now, the peoples of Europe would today be in bondage and would live in suffering, under the threat of terror and genocide.

As Christians, we must be peacekeepers, because God has commanded us so. We should not desire war, but this does not mean that when evil is warring against good we must tie our hands and not resist evil. The words of British politician Edmund Burke are well-known: "All that is necessary for the triumph of evil is that the good men do nothing."

What do we see that is evil for Europe – and evil for Ukraine? The first evil is a violation of morality: when people say one thing, but do something different, when they speak with clean words, and then do the opposite.

It is clear that the whole history of mankind is filled with such examples. We know that as long as we live in this world, there will be evil and good together, and there will be a struggle between them. As Fyodor Dostoevsky wrote: "God and the devil is fighting... and the battlefield is the heart of man."

But, although this struggle will for us be without end, this does not mean that we may choose not to fight it.

We must fight, and we must begin with our own selves. We must fight against sin, against falsehood in ourselves. We often convince ourselves that we are good, that we want good, when in fact we are sinning or aiding sin.

We see how, especially now, there are those who reject moral law itself, as if there is no moral law, and that every person for to determine for themselves what is moral and what is not. This is contrary to Truth, contrary to Divine Law.

If, in fact, every individual may determine what is true, what is wrong, what is moral, and what is immoral, then on what basis do laws exist at all?

We stand in the united European Parliament. Here, laws are made. But there are many who would wish to say that they, if are against a law adopted here that they do not consider correct, they may refuse to obey it. If everyone did this, there would be no European Union, no State, and no human society. There would only be chaos, where everyone would only do what is profitable for themselves.

But, laws, whether we enjoy them or not, exist. Therefore, if we do not want our societies and states to plunge into chaos, we must remember that there is Truth, there is Good, that here is a moral law, that there is an objective reality with which we must reconcile our lives. The second evil that worries us is corruption. Corruption literally means "destruction", and this phenomenon does destroy states and societies from within.

Corruption is not only when someone accepts or offers a bribe. Corruption is often perceived as just this, when a person who has money buys official favours to gain a profit. Yes, this is a form of corruption, one from which Ukraine particularly suffers. As this so-called "culture of corruption" developed over great period stretching from the Russian

Empire through the Soviet Union, great efforts are required to root out this type of corruption.

Our Church vigorously opposes this evil. We constantly make statements condemning corruption. We support reforms that are aimed at overcoming corruption. We will continue this work. And, we are grateful that Europe is helping us, because, without the encouragement of Europe, it would be so much harder for us to overcome this evil by ourselves alone.

However, the fact that there is corruption in Ukraine should not be a reason for Europe to turn away from us. Because if Europe, on the pretext of having corruption in our country, ceases to help Ukraine, then will corruption disappear? No, it would not disappear, but, on the contrary, it would only intensify. How will Ukraine be able to overcome corruption faster, by itself or with Europe? Without a doubt, together with Europe, because you have experience and mechanisms, and the ability to influence events.

There is also political corruption: when politicians promise voters various benefits, often impossible, in order to attain power. Instead of working to solve problems, they seek someone to blame for the problems, when they themselves share responsibility. It is corrupt to attempt to convince people that there are very simple answers to complex problems.

We all are witnesses to the fact that, in general, in Europe as in Ukraine, populists – politicians who irresponsibly promise voters an easy solution to all problems – can arise. And, when such people come to power, they may for a while even make some things nicer for many. However, such politicians build their "house on the sand", and the first real challenges always inevitably prove that such a path sooner or later leads to catastrophe.

Therefore, the task for all of us, for the Church and politicians and non-governmental organizations, for scientists

and experts, is to resist political corruption, to withstand those forces that bribe society with "sweet promises", but actually grow only bitter, harmful fruits. Another joint challenge for Ukraine and for Europe is the growth of a whole set of phenomena, which is aptly called "national selfishness".

There are those who, when things were going well in the united Europe, when the economy grew, when everybody saw the benefits of unity, advocated a common Europe, supported the European idea. Then, when faced with challenges, found it easy to say that this is "not our problem, but for others".

We must remember that Europe is our common home. If a fire starts in one room, it is a threat to the whole house. If thieves break into one apartment, it does not mean that all the other inhabitants of the house are safe, or, if there is flooding of the lower floors, that those who live on the upper floors need not worry.

Our common geography, history, culture, our shared roots, all of these unite us, although we remain diverse. Therefore, let no one falsely hope that they can, through "national selfishness", remove themselves from the shared problems of Europe. You can close the borders, you can impose economic restrictions, you can even say that a common Europe is not needed and return to the past when Europe was divided and fragmented, but this will not solve the problems, and at best only push the problem forward for another time or people. The right path for a better Europe in general, and in particular for a better Ukraine, is the way of responsibility and solidarity, the way of unity of strengths, not their dispersal.

For more than four years, Ukraine has been fighting against Russian aggression. On the one hand, people may think of this as a problem for Ukrainians; Putin invaded our country, not any of the nations of the European Union.

But, does this mean that Europe can feel safe? Clearly, the answer is no! If Europe felt safe, there would be no need to strengthen the defensive capabilities of the Baltic States, or Poland. The building of a military defense there means that there is an understanding that the aggressor will not stop, even if he takes over Ukraine. The aggressor will march on, and he will go as far as he can, thinking “Keep going, until they stop us!”.

In the European Union itself, there are some who feel that in this war – yes, as we now fight in Ukraine – there is no need for Europe to continue to support Ukraine in its fight against the aggressor.

We thank the European Union that you do not reduce sanctions against the aggressor, that you do not stop helping us.

Indeed, these sanctions mean that Europeans forsake some measure of profit. Russia never stops reminding you this; she offers to resume business and to restore trade, asking for Europe up Ukraine to give the Kremlin. But as I said, Ukraine is not the ultimate goal of Putin and the Kremlin; their purpose is to restore the system that existed after the Yalta conference, that is, the system of a divided world and a divided Europe.

I am convinced that none of the Central European countries of the so-called "socialist bloc", the countries that were once part of the USSR, of a divided Germany, will have forgotten how it was to live in a divided Europe. But, those in other countries should also never forget what it was like live under a constant threat of war, under the threat of nuclear weapons. The divided space of Europe was not peaceful; the Cold War, like the current "hybrid war", was also a real war.

Peace can only rest in a united Europe. This was understood by our predecessors, who, after the horrors of the Second World War, began to reconcile and unite. The

current generation may not understand this fully, because it knows about such war only from stories, from history. I remember well such a war, and war is now there in Donbass, my homeland. The village where I was born is today occupied by Russia. I know how precious peace is.

And, that is why I appeal again and again – the aggressor must be resisted. Aggression is evil, and reconciliation with evil does not bring peace. Remember that the Munich Agreement did not bring peace to Europe, though the British Prime Minister who signed it, Neville Chamberlain, joyfully declared that he had achieved a lasting peace.

To conclude my words, I would like to touch upon one important issue which is now of particular relevance. This is the question of recognizing the independence of the Orthodox Church in Ukraine.

You have heard that our Church and the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church have jointly appealed to the Ecumenical Patriarch Bartholomew with a request to issue a Tomos, that is, a formal declaration recognizing independence (i.e. autocephaly) of the Orthodox Church in Ukraine. Through this act, we, and the Ukrainian Church, will be given a chance to enter into official communion with the other Orthodox Churches of the world.

Until now, our Church has been deprived of such official intercommunion due to artificial isolation imposed on us by Russia through the Moscow Patriarchate and their influence on other Orthodox countries. In Ukraine, however, according to the recent surveys, almost 38 percent of the population, which is about 15 million Ukrainians, consider our Church to be the most trusted, compared to only 12 percent expressing trust in the Moscow Patriarchate.

Although Ukrainians have sought this type of recognition ever since Ukraine regained independence, today Ukraine still remains the only country in the world with a predomi-

nantly Orthodox population that does not have its own recognized Local Church.

For this reason, our request was supported by the President and Parliament of Ukraine. I want to emphasize this fact: it was the Church, not the President or the state, that initiated this appeal to the Ecumenical Patriarch. Claims by Moscow that this state is interfering in church affairs are false. Church affairs are decided within the Church, and now between the Ukrainian Church and the church which is our Mother Church, the Patriarchate of Constantinople. We in Ukraine received baptism from Constantinople, and the Kyivan Metropolia was a part of this Church for more than seven centuries, until it was annexed by the Russian Church in 1686.

In fact, the process that we have started now resembles the process of European integration of Ukraine. Remember how Russia acted to disrupt the Association Agreement between Ukraine and the EU? Moscow is now using similar means to undermine our relationship with the Constantinople Patriarchate.

It is well-known to everyone that the Kremlin has transformed the Moscow Patriarchate into a tool for the spread of the ideology of the "Russian World", the ideology which they put forward to excuse Moscow's aggression against Ukraine, against Georgia, and against Moldova. Therefore, a Ukrainian Church independent from Kremlin influence is a great necessity for victory over the aggressor in this hybrid war. Moscow will be deprived of a network through which they have disseminated through temples throughout Ukraine propaganda of the "Russian World", of a base on which they greatly rely on if their aggression is to succeed.

Therefore, we ask the European People's Party and the European Parliament and, in general, the European Union, to be proactive in your actions on this matter; do not cede

the forum to Moscow, which is now pressuring the Ecumenical Patriarch and other Orthodox churches, including those of EU nations, the Churches of Greece, Romania, Bulgaria, Cyprus, Poland, the Czech Republic and Slovakia, to not recognize the independence of the Ukrainian Church and not establish official communion.

Today, we see Patriarch Bartholomew resolute and ready to proclaim a Tomas granting autocephaly, to recognize our Church, to enter into dialogue. However, he needs support, including your support, to see that he is not facing this struggle alone.

He is, after all, a true leader of European Orthodoxy, not an Orthodoxy as interpreted by Moscow that is hostile to Europe, but the Orthodoxy, which, together with Catholicism and Protestantism, formed the Christian foundations of Europe.

Once again, I wish to thank everyone here and all who contributed to the organization of this conference. Metropolitan Epiphany will highlight some other aspects of the topic of our meeting in his speech, and I will then be available to answer your questions.

Again, thank you all for hearing us.

Костенко Ліна Василівна

українська письменниця, поетеса-шістдесятниця.
Лауреатка Шевченківської премії (1987),
Премії Антоновичів (1989), Премії Петрарки (1994).

ГУМАНІТАРНА АУРА НАЦІЇ, АБО ДЕФЕКТ ГОЛОВНОГО ДЗЕРКАЛА

(Лекція у Києво-Могилянській академії, 1999 рік)*

Отже, *гуманітарна аура нації*. Чи не правда, якесь приємне для слуху поєднання слів? Справді, кожна нація повинна мати свою гуманітарну ауру. Тобто потужно емануючий комплекс наук, що охоплюють всі сфери суспільного життя, включно з освітою, літературою, мистецтвом, – в їхній інтегральній причетності до світової культури і, звичайно ж, у своєму неповторно національному варіанті.

Але спершу уточнимо термінологію, щоб уникнути смислових аберацій.

В наш складний час, в нашій проблематично незалежній державі, де так поляризувалися пріоритети, впадає в очі, наприклад, амбівалентність поняття *гуманітарний*. Для одних – це комплекс гуманітарних дисциплін, адже *humanitas* – це категорія культури, освіти, духовності. Для інших слово *гуманітарний* асоціюється перш за все з гуманітарною допомогою. Як на мене, це вельми прикрий термінологічний збіг, що часом призводить до непорозумінь, коли, замість вироблення концепції гуманітарної політики в її кардинальних аспектах, усе зводиться до розмови про черговий гуманітарний вантаж або про екологічно чисті макарони.

* Лекція друкується з дозволу Ліни Костенко.

Думаю, що у країнах Європи, де є сильна традиція Гуманізму, чіткіше розмежовані ці поняття: *гуманітарний* і *гуманістичний*, *людський* і *людяний*, у нас же в означенні гуманітарних наук і гуманітарної ж допомоги ця різниця стерлася. Але треба мати на увазі цей нюанс.

Аура. У словниках радянського періоду, енциклопедичних, філософських, навіть іншомовних, – а ці словники осіли на стелажах, і люди досі користуються ними, – *аура* однозначно інтерпретується як термін медичний, з області симптоматики деяких тяжких недуг, як специфічний стан, що передує нападам хвороби. Це, очевидно, від нелюбові до окультних наук, де ауру вважається невидиме світіння, яким оточені матеріальні тіла, особливо людина, і яке дано побачити хіба що сенситивам та ясновидцям. Ауру вивчали ще у 20-х роках за допомогою світлофільтрів, тоді ж у Лондоні вийшла книжка Вальтера Кільнера “Аура людини”. А в 60-х була навіть чутка, що ауру почали досліджувати американські вчені, але коли виявилось, що над головами деяких політиків аура вельми темна й плямиста, досліді було припинено, а їхні результати засекречено. Доводилося бачити й фотознімок дружини Реріха, на якому її голова оточена загадковим світінням, – але не беруся сказати, чи то справді була аура, чи щось із області фотоефектів. У кожному разі такі езотеричні поняття, як аура чи, скажімо, біополе, були протипоказані матеріалізові, про що й свідчить звужено okazіональне визначення аури у згаданих вище словниках.

Однак існує етимологія слова, досить звернутися до латини, – аура має там до десятка значень, і всі вони зв’язані з вітерцем, повівом або золотом, відтінками золотого. Відоме Горациєве “*aurea mediocritas*” – золота середина, чи епітет Персея “*auri gena*” – золоторожденний, тобто син Данаї від Юпітера, який навідав її у вигляді золотого дощу.

Зрештою, aureolus, *ореол*, – це вже прямий прародич *аури*, хоч у дорозі від давньої латини до наших днів вона приростала ще й іншими смислами, як це часто буває.

До прикладу, *камікадзе* означає божественний вітер, згодом так почали називати японських льотчиків-смертників. Але, якщо вдуматись, то якийсь невловимий зв'язок між цими поняттями є, бо лише порив божественного вітру може кинути людину на такий відчайдушний крок. Словом, як існує, безперечно, якесь біополе особистості, так існує й аура цілої нації, хоч неозброєним оком її й не видно.

Що ж до поняття *нація*, то лише на перший погляд здається, що це таке чітке і всім зрозуміле поняття. Саме в це поняття останнім часом, уже в умовах, здавалось би, незалежної України, внесено стільки плутанини, що пересічний громадянин може вкрай розгубитися, начитавшись нашої преси, де українців то пропонують вважати етносом, що й досі ще не відбувся як нація, то вже аж політичною нацією, що містить у собі весь наш поліетнічний конгломерат, то народом України, то, як у Конституції сказано, – українським народом. У паспорті графа національності скасована. Епітетом *національний* розкидаються так бездумно, що іноді він втрачає контури сенсу.

Проблема тут навіть не в ідентифікації нації, а в *кризі самоідентифікації національно дезорієнтованої частини суспільства*. Не буду вдаватися в теорію питання, це окрема тема, скажу лише самоочевидну річ: якби українці не були нацією, то вони давно були б уже не українці. Одначе був же якийсь божественний вітер, що кидав покоління за поколінням на боротьбу саме за цей народ, за цей шматок землі, який Бог на планеті подарував саме українцям.

І ще одне, вже не з області термінології. Коли ми чуємо: Іспанія, іспанці, – які це у нас викликає асоціації? Ну, звичайно ж, Лопе де Вега, Кальдерон, Сервантес, Гойя, музей Прадо, Федеріко Гарсія Лорка. Але ж дозвольте, а вогнища інквізиції, а Торквемада, а конкістадори, а вигнання євреїв з Іспанії, а диктатура генерала Франко? Це ж теж Іспанія. Але чому образ нації визначається не цим? Чому домінує література, культура, мистецтво? Ми знаємо поезію Хіменеса. Ми знаємо полотна Ель Греко. Ми знаємо музику Сарасате. Ось що створює ауру нації. І то аж таку, що француз Бізе пише оперу про іспанську циганку за новелою француза Меріме. Американець Гемінгвей пише “Фієсту”.

Або німці. Нація філософів і композиторів, хіба не так? Хто дав світові Бетховена, Гете, Шіллера, Гегеля, Канта, Ніцше? І хоч Бухенвальд недалеко від дуба Гете, і дуб той спиляний, і солдати вермахту відкривали на тому пні бляшанки, – все одно не Гітлер визначає образ нації з його Геббельсом, що хапався за пістолет при слові *культура*, і не Ельза Кох, а доктор Фауст і Лорелія над Рейном.

Та ж Росія з її вічними смутами, з напівбезумними царями й генсеками, з її темним, забитим народом, – “где народ, там и стон”, “Россия, нищая Россия”, “Царь, да Сибирь, да Ермак, да тюрьма”, “вольному сердцу пошто твоя тьма?” Однак ж не тьма визначає у світі її гуманітарну ауру. Світ добре знає, що це держава небезпечна, антигуманна, але вона має свій імідж, тому що у неї були прекрасні вчені й мислителі, письменники й композитори. Бо хоч декабристів запроторили у Сибір, хоч російські поети стрілялись і вішались, хоч Толстому оголосили анафему, а Сахарова висилали у Нижній Новгород, – саме вони створили ауру нації, а не її дикі підступні правителі.

Ще Гельвецій помітив цю рятівну властивість людства. “Ім’я Конфуція, – писав він, – більш відоме й шановане в Європі, ніж ім’я будь-якого з китайських імператорів”. Ще в античному світі знали цю силу мистецтва й науки. І найрозумніші з тодішніх державних мужів дбали не лише про свій політичний авторитет, а й про своє, так би мовити, культурно-політичне реноме. Вони знали, що саме література й мистецтво дарують безсмертя, бо тривають у часі. Гуманісти розробили ідею історичного безсмертя. Де вже ті давні греки, де римляни, а *історичне безсмертя* їм гарантоване на віки.

Над Скандинавським півостровом, як Північне сяйво, стоїть заворожуюча аура музики Гріґа, Сібеліуса, дивовижних казок Андерсена. На іншому континенті маленька Колумбія підсвічена магичною аурою Маркеса. Чи ж треба казати, що Англія – це Шекспір, Байрон, Шеллі? Що Франція – це Вольтер, Бальзак, Руссо, Аполлінер? Що Італія – це нація Данте і Петрарки, Рафаеля і Мікеланджело. Бо не квадратне ж підборіддя дуче означає її обличчя, а її художники і поети.

А чому б у таких самих діоптріях не подивитися на Україну? Якщо десь у світі чують – *Україна, українці*, які це асоціації викликає там? Хіба це не правомірне запитання? Ми вже держава. Тож чи не час замислитись, хто *ми в очах світу і яку* маємо ауру, а якщо не маємо, то чому?

Таким чином, скоригувавши термінологію і некомфортним запитанням поставивши себе в гуманітарний контекст світу, ми можемо цим закінчити вступ, дотримуючись композиційних настанов одного з ректорів Києво-Могилянської академії Йоаникія Ґалятовського, мабуть, чи не першого теоретика естетики проповідей, який вважав, що кожне казання має складатися з трьох частин: *екзордіуму, нарації та конклюдії*. Отже, перейдемо від *екзордіуму*, тобто вступу, до *нарації*, тобто викладу самої проблеми.

І тут я маю нагадати підзаголовок цієї лекції. Повністю, з підзаголовком, її назва виглядає так: *ГУМАНІТАРНА АУРА НАЦІЇ, або ДЕФЕКТ ГОЛОВНОГО ДЗЕРКАЛА.*

Річ у тім, що коли американці свого часу запускали з мису Канаверал дослідну станцію з якимсь особливо потужним телескопом, що мав прецизійно точну систему дзеркал, то, виявивши в останній момент дефект головного дзеркала, призупинили запуск, усунули дефект і лише тоді запустили цей телескоп на орбіту.

В переносному значенні таким телескопом, з такою системою дзеркал у кожній нації, в кожному суспільстві повинен бути весь комплекс гуманітарних наук, з літературою, освітою, мистецтвом,—і в складному спектрі цих дзеркал і віддзеркалень суспільство може мати об'єктивну картину самого себе і давати на світ невикривлену інформацію про себе, сфокусовану в головному дзеркалі. Ефект головного дзеркала, точність його оптики грають вирішальну роль.

У нас же цей телескоп давно застарів, ніколи не модернізується, його обслуга часом не дуже й грамотна, а часом і недобросовісна й упереджена, так що нація відбивається не в системі розумно встановлених дзеркал, фокусується не в головному дзеркалі, а в шкельцях некоректно поставлених лінз і призм, що заломлюють її до невпізнання. Маємо не ефект, а дефект головного дзеркала, місцями воно розбите, уламки розкидані скрізь по світу. Та й взагалі цей телескоп встановлений нам не нами. Запрограмований на систему анахронічних уявлень, він умисно спотворює обличчя нації.

Відтак і живемо в постійному відчутті негараздів, психологічного дискомфорту, викривленої істини.

В той час, коли справжня дослідна станція з потужним нашим телескопом давно вже повинна пролітати

над світом, вивчати світ об'єктивно і об'єктивно ж віддзеркалювати світові нас.

Раніше це було неможливо. Ми були у складі імперії, вона робила свій імідж на експорт, коригувала систему ідеологічних дзеркал, створювала ілюзію своєї, а відтак і нашої, присутності у світі. Насправді ж ми були на світовій сцені лише по цей бік залізної завіси. Чманіли в ідеологічній риторичі, самі собі аплодували, не бракувало й запевнень, що ми великий народ, носії передових ідеалів, що у нас всесвітньо відомий Шевченко etc. Водночас відбувався нечуваний за цинізмом геноцид нації шляхом репресій, голодоморів та асиміляції, послідовна її дискредитація в очах народонаселення, індексування чіпких ідеологем типу “націоналісти”, “сепаратисти”, “зрадники”, і все це в сліпучих перехресних променях добре відшліфованих імперських лінз.

Коли ж з гуркотом упала залізна завіса, виявилось, що по той бік завіси нас нема.

Україну мало хто знає, її все ще плутають із Росією, її проблеми для світу неактуальні, за нею тягнеться шлейф історичних упереджень, не спростованих нами й досі.

Для багатьох це було страшним відкриттям, для деякого прикрою несподіванкою, а дехто буквально пережив шок. А надто це тяжко було, я думаю, для молодих амбітних людей, що саме входили у життя, не обтяжені тягарем ретроспекцій, ані жодним з національних комплексів, готові гідно жити і працювати. А тут раптом така гнітюча і принизлива реальність.

Виявилось, що майже ніде в університетах світу немає українських кафедр, усе сприймається крізь призму русистики, що в діаспорі молодь українського походження захищає докторати з російської літератури, бо інакше матиме комплікації з працевлаштуванням, що українські наукові й культурні інституції – це такі

капсули українства в психологічно дистанційованому середовищі, без стабільних контактів зі значно престижнішими інституціями інших діаспор. Що негативні імпульси щодо української культури пустили глибоке й розгалужене по світу коріння. І що ставлення до українців як до нації дуже специфічне, часто закамуфльоване до того, що самі його носії майже не усвідомлюють своєї шовіністичної інфікованості.

Що повинна була відразу зробити Україна? Насамперед – об'єктивно оцінити ситуацію.

Поставити свою оптику, свою систему дзеркал. Розробити свою гуманітарну політику, її стратегію та пріоритети.

Зафіксувати себе у свідомості людства парадоксом молодшої держави з тисячолітньою культурою, що була досі заблокована в силу історичних причин. Бути відкриттям для світу, а не морально ущербним народом в абераціях чужих віддзеркалень.

Перш за все треба було знати, що в Росії головне імперське дзеркало стоїть точно, протирається до блиску регулярно, і механізми системи гостронаправлених антен чітко відрегульовані. І ставити нашвидку свої так-сяк змонтовані рефрактори, тобто телескопи, що заломлюють світло в мінімальній кількості лінз, нерозумно і неефективно. Тим більше, якщо це робиться з простодушною “точністю до навпаки”, за принципом – не “Росія родина слонів”, а ми – батьківщина індиків.

Ефективне не те, що заперечує чуже, а те, що утверджує своє. Замість цього у нас пішли за інерцією. Прийняли добродушну дотепну формулу Л.Кравчука: “Маємо те, що маємо”, і не зробили рішучої спроби змінити ситуацію. Більш того, ще й поглибили її за останні роки. Не протиставивши дезінформації про Україну потужної гуманітарної думки, розпочали входження у Європу з оберемком анахронічних проблем. Знайшлися “буди-

телі”, які зчинили великий шум і витворили добрячий-таки мультиплікат – націю, що хропе, стоячи на колінах. Або двох українців, з яких неодмінно вегетуються три гетьмани. Стало мало не правилом доброго тону повернути щось несхвальне про менталітет цілої нації. Розгулялися некеровані стихії взаємних звинувачень, дражливі рефлексії щодо історії України та її видатних діячів. Невідь з якого нафталіну видобуто комплекс меншовартості. Нація виявилася незахищеною. Ореол, аура – це дуже тонка матерія, це не панцир і не щит, а, проте, нації, які мають ауру, надбану віками, захищені надійніше. Втім, помічено, що імперії завжди страждають на манію величі, а народи поневолені схильні до самобичування.

Скажімо, та ж Росія. Вона раз і назавжди визначилася для себе в ореолі своєї величі. І хоч би яка найточніша оптика відбивала у тій державі її занепад, нужденність, деградацію, – все одно в головному дзеркалі фокусується велич. Хоч всі знають, що це зовсім і не дзеркало, а давно вже намальований свій бажаний образ. Фактично це міфологема на експорт. Але без цієї міфологеми Росія себе не мислить. Лише на фактажі своїх реалій вона почувала б великий дискомфорт. А ця міфологема компліментарна, вона легко входить у свідомість.

Вона вливається в систему суспільних наук і стимулює інші міфологеми типу “старший брат” чи “колиска братніх народів”, з якої вивалилося троє близнюків, зпоміж них один чомусь дуже старший, і якраз той, що з’явився на світ не перший.

Саме по собі імперське самозахоплення – явище досить відворотне для навколишнього світу, типологія його сумновідома, але воно живить амбіції затурканих громадян, воно для них рятівний пас, який не дає їм втонути у своєму ж болоті. “Россия обречена на величие” – це та аксіома, яка в їхній ментальності чомусь цілком

уживається з іншою загальновідомою формулою: “Нация рабов, сверху донизу все рабы”. Колись не надто пристойний поет Барков у приступі самодержавної патетики написав: “Россия, встань и оживляйся!”, згодом цей конструктивний заклик трансформувався в “Россия, встань и *возвышайся!*”, і фігурує нині на всіх націонал-патріотичних радіннях. Згодьтеся, що такий градус самозвеличення привабливіший, ніж постійні заклики підвестися з колін, які вже зробилися лейтмотивом нашої незалежності. В газетах з’являються мало не рубрики: “Хто нас підніме з колін?” – А ніхто. Нація на колінах – це дуже несимпатичний силует. Їй можуть кинути один-другий кредит, та й махнути на неї рукою. Тому що ніхто нікого не зобов’язаний підводити з колін. Крім того, хто це вигадав, що ми стоїмо на колінах? Може, хто й стоїть, хай продовжує, він звик, йому так зручніше. Ось і недавно в одній із столичних газет з’явилося обнадійливе повідомлення: “Піднімаємося з колін”. Але чому так наполегливо прищеплюється саме ця конфігурація? А якщо хто не стояв на колінах, чого ж він має підніматися?

Наприклад, молодь – вона ж просто ще й не встигла стояти на колінах, навіщо ж їй приписувати таку анахронічну модель?

Складається враження, що частина комплектуючих нашої оптики взята за інерцією звідти, з колишньої метрополії. І це не дивно, бо понад триста років возз’єднання, навіть не приєднання, а за принциповим постулатом Росії – *возз’єднання*, тобто всепроникаючої дифузії, – не могли не дати своїх наслідків. Той же патетичний заклик: “Россия, встань и возвышайся!” – передбачає, між іншим, теж вставання з якоїсь непрезентабельної позиції. А що вже казати про грізну інвективу нового російського прем’єр-міністра, яка недавно прогриміла в російській пресі: “Россия может встать с

колен и как следует огреть”. Різниця лише в тому, що Україна нікого не збирається “огреть”, і одним із своїх найбільших досягнень вважає спокій і злагоду, що панує в нашому суспільстві. Однак патріоти запевняють, що нація спить. Це у нас другий лейтмотив незалежності.

Щодо природи цього сну у мене є сумнів. Я його сформулювала ще кілька років тому перед українською аудиторією в Канаді: “Сон, непритомність чи летаргія?” І мала враження, що такий коректив до сонливості нації аудиторія не дуже сприйняла. А нещодавно я знайшла підтвердження у Гельвеція. Ще у XVIII столітті цей філософ писав про *летаргію* народів, що вийшли з-під деспотій. Більше того, він зауважив, що у таких країнах “летаргія приймається за спокій”. Чи не про те ж саме у Зерова: “Де розум і чуття – все спить в анабіозі”? Отже, таки не про сон ідеться, а про летаргію, в кращому випадку про анабіоз, а це стани хворобливі і можуть закінчитися для нації фатально. Так недовго дійти й до аури в інтерпретації радянських словників.

Ще один лейтмотив – рефлексії щодо брому, без якого нібито не можна читати нашу історію.

Сказані колись під гарячу руку, ці слова Винниченка повторюються й тиражуються і заганяють співвітчизників у комплекс причетності до ексклюзивних жахів нашої історії.

А яку історію можна читати без брому? І взагалі, навіщо читати історію з бромом? Історія діло давнє, вона вже минула. Дивіться трансляції засідань нашого парламенту, тут і бром не допоможе.

Та й чим, власне, наша історія гірша, ніж в інших народів?

Що, історію Англії можна читати без брому? Коли королева Марія Католицька, так і названа Кривавою, страчувала протестантів?

Коли у часи Шекспіра “кров з ешафотів бризкала на сцену”? Недарма ж у спектаклі грузинського режисера Стуруа “Річард III” герої ходять по сцені у плащах, підтіпаних кров’ю.

Чи історія Франції, з її Варфоломіївською ніччю, з кривавим термідором? Чи давній Рим з його гладіаторами, з його цирком, де леви на арені роздирали християн? Чи, може, історія Німеччини дає взірці ідилічного розвитку нації? Чи, може, в Італії Данте не був вигнанцем, а Торквато Тассо не збожеволів? Чи Росія не закатрупила мільйони людей у лихоманці своїх перманентних експансій? А колоніальна політика Іспанії чи Португалії? А за один рік в Толедо три тисячі процесів проти “єретиків”? А тридцятилітня війна в Європі, вона ж тільки щойно закінчилась, коли почалася наша національно-визвольна під проводом Богдана Хмельницького. Європа лежала в руїнах, собаки вили на попелищах.

Кожній нації є за що посипати собі голову попелом. Тільки не треба тим попелом запорошувати очі наступних поколінь. Ніхто з нас, нині живущих, не може нести відповідальності за давні неспокутувані гріхи. Але кожен з нас зобов’язаний їх не повторити і не примножити.

Коефіцієнт некорисної дії всіх цих закликів – підводитися з колін, прокидатися, читати історію з бромом і т. п. просто вже катастрофічний. Що це, психоз нав’язливих станів, постколоніальний синдром чи просто елементарна неосвіченість?

У нас є прекрасні вчені, фахівці з різних галузей знань, але чомусь прислухаються не до них, їхні постаті відсутні у головному дзеркалі нації, зате безперестанку мигтять фальшиві зірки шоу-бізнесу або політики всіх мастей і калібрів, які вистрілюють у маси сумнівні гасла й сентенції типу “національна ідея не спрацювала”, “так історично склалося”, “наш народ не готовий”, “друга державна мова” і т. п. Враження таке, що того дзеркала

взагалі нема. На його місці нуль. Дірка, заткана павутиною. Навіть не дефект головного дзеркала, а його відсутність.

Чого варті, наприклад, постійні заклинання культури економікою – це вже лейтмотив з вищих ешелонів влади, – мовляв, відродимо економіку, тоді й почнеться духовне відродження. І розквіт культури, й літератури, й мистецтва. Так ніколи не було, це абсолютна неправда, і доказ тому – вся історія світової культури. В епоху Відродження і війни були, й лихоліття, і скульптуру Мікеланджело чернь скидала на брук. Іспанія часів Сервантеса теж була в занепаді. Візьміть “Всемирную историю”, видання Каспарі, 1903 р., С-Петербург. Там є розділ, який буквально так і називається: “Экономический упадок и культурное возвышение Испании”. Бо економіку розвалюють одні, а культуру створюють інші. Іспанія тих часів була вкрай розорена. Там теж були високі податки, інфляція, емісія, процвітало те, що ми тепер називаємо корупцією. Двір купався в розкошах, держава загрузала в боргах. Усі ті ґранди і кабальєро були як наші депутати. “Поля заростали бур’янами”, – цитую. – “Так стала гинути Іспанія”. І при цьому був “розквіт духовного життя”, “мистецтво і поезія досягли найвищого розвитку”, в країні створювалися численні поетичні академії. Сервантес і сучасник його із сусідньої Португалії Камоєнс, учасники якихось тодішніх “гарячих точок”, один втратив руку, а другий – око, обидва бідували, не мали від урядів ніяких пільг, одначе один написав “Дон Кіхота”, а другий – свої “Лузіади”, які є по сей день окрасою португальської літератури.

Або та ж Росія, “нищая” і “немытая”, у поетів якої була “бледная, в крови, кнутом иссеченная Муза”, – а яку поезію дала та Муза, так і не дочекавшись сприятливішого для себе періоду. І Золотий вік у неї був, і Срібний. І саме в найтяжчі періоди історії, під невсипущим

оком цензури, в катаклізмах початку століття, то розстріляна, то репресована, то приречена на еміграцію.

Блюзнірство говорити про те, що духовне життя залежить від економіки і добробуту, коли перед очима доли замучених, переслідуваних, репресованих українських письменників. Чомусь в історичне безсмертя увійшли саме вони, а не ті, що процвітали за всіх режимів. Так що все це – злиденство духу, популістські дурниці, той самий дефект головного дзеркала.

Але чому люди їм вірять, чому не завдають собі клопоту подумати, чому знову й знову дають ошукати себе? Я назвала б це – адаптованим розумом. У Ніцше є поняття – розум *ув'язнений, поневолений*. Стосовно ж української ситуації це скорше розум *адаптований*. Можливо, це навіть гірше, ніж ув'язнений. Бо ув'язнений ще може якимось стрепенутися і вдарити крильми об ґрати, а адаптований вже збляк, призвичаївся, втратив свою енергетику. Мабуть, це вона і є, та “летаргічна млявість, що охоплює всі члени такого народу”, як писав Гельвецій.

З тієї ж опери й заклинання, наприклад, про те, що обираючи мера, чи президента, чи депутатів, ти вибираєш свою долю. Що головне – єдність, без уточнення кого і з ким. Що там десь, ген за кордоном, у нас “багатовекторна зовнішня політика”. То якби ж і внутрішня мала хоч який переконливий вектор.

Буквально на очах відбувається варваризація суспільства, що особливо небезпечно для націй, які не пройшли ще своїх престижних стадій, які в рецепціях світу ще не мають духовної аури, і раптом одержали доступ до світової культури в її плебейській транскрипції. В рекламах з використанням світових шедеврів, у назвах крамниць і фірм. Рибки Матісса, що плавають. Джоконда, що підморгує. Модільянівська жінка, що ще більше витягує шию. Взуттева фірма називається “Дон

Кіхот”, магазин сантехніки – “Кармен”. Комп’ютерний вірус, і той “Мікеланджело”.

Втім, цей останній прийшов із Заходу.

Органічна необхідність у культурі атрофується.

Не додає Україні престижу і мова її громадян та політиків.

Про це буде в окремій розвідці, а зараз тільки скажу, що давні греки тих, хто погано говорив по-грецьки, вважали варварами. В цьому сенсі у нас суспільство майже всуціль варварське. Ні справжньої української мови, ні російської. То якої ж *другої державної* прагнуть так звані “російськомовні”? Чи відомо їм, що їхню “другу державну” в західних наукових виданнях вже офіційно називають *суржиком*? Явище вимагає терміна, і воно його одержало.

Справді, “так історично склалося”. Нечуваний тиск русифікації призвів до патологічних мутацій. Отже, потрібна не апологія цих мутацій, а їхня діагностика і лікування. Мова – це також обличчя народу, воно тяжко спотворене.

В такій ситуації, в будь-якій, а в такій особливо, держава повинна мати глибоко продуману гуманітарну політику, створювати механізми ефективного впливу, координувати зусилля своїх вчених і митців. Бо за таких деструкцій, у перехідний період, це життєво необхідно – накреслити шляхетні обриси своєї культури.

Натомість людям голови захаращують мотлохом. З преси, радіо, телебачення сиплеться філологічно й морально нешеретована продукція. А якісь прицільно ушляхетнені поодинокі з’яви – це результат чисто індивідуальних зусиль як завжди етично зорієнтованих інтелігентів.

Безперечно, такий телескоп без дефектів всього лиш за вісім років державності створити важко.

Це дуже складна система дзеркал. Але ж, принаймні,

можна було б уже мати хоч якийсь проект. А то ще за радянських часів як була поставлена оптика на примітив, так вона і залишилась.

Та ще такий тепер час настав, що кожен може пускати зайчики зі свого балкона. Кожен може дивитися в перевернутий бінокль. Кожен може все розглядати крізь свою призму. Закомплексована феміністка, зирнувши на себе у своє дамське дзеркальце, може заявити: “Літератури у нас нема”.

Якісь архаїчні щелепи можуть пережовувати у пресі нестерпне для слуху слово “жид”. Державний діяч колгоспного типу може привселюдно з трибуни ностальгувати за колискою братніх народів.

Ще один контрапункт незалежності: нав’язлива ідея, завезена нам амбітними аутсайдерами західної науки, – *десакралізація*. І не кого іншого, а неодмінно Шевченка. Вже в нашій літературі немає більш-менш помітної постаті, яка б не була облита брудом.

Для демократії в цьому її посттоталітарному варіанті характерна втрата шляхетності в почуттях, у критеріях, у полеміці. Ну, невже ж таки найактуальнішим завданням інтелектуалів було ганяти каламутні хвилі навколо Шевченка? Причому діапазон цих борінь вражаючий. Одні – за десакралізацію, інші – за канонізацію. Головного дзеркала і тут нема.

Ще наші класики не повернуті Україні в нормальній цивілізованій оптиці, ще текстологічно не відновлені їхні твори, покалічені то царською, то радянською цензурою, ще ми їх не звільнили від полуди фальсифікацій, – а вже взялися руйнувати. Особливо дратує декого, що Шевченко в очах українців пророк.

А поляки у своєму головному дзеркалі бачать Krypte wieszczow і два надгробки: Міцкевич і Словацький. Wieszcz, між іншим, це по-польськи *пророк*. І не просто пророк, а великий поет-пророк.

Колись партійні ідеологи розбивали вітраж Шевченка. Тепер теж шваброю дістають.

Не уявляю, щоб інші народи припустились чогось подібного.

Згадайте, як експонують свою літературу грузини. Ті ж давні греки забороняли рабам співати на слова своїх поетів. Брюс Лі, американський актор китайського походження, в жодній зі своїх ролей не допускав приниження китайської культури.

А тут як не порнографічний шабаш, то етнографічні гопакедії.

Це вже навіть не викривлена система дзеркал, це – зловісна кімната сміху. Є там і “хохли”, і запроданці, і мазепинці, і націоналісти.

У своєму імперському дзеркалі Росія показувала Україну як Малоросію. Вона й досі показує там різні пики.

Але не треба гатити по ньому кулаком, розбите дзеркало – це погана прикмета. Треба просто поставити своє, і воно подасть Україну зовсім в іншому світлі. Буде у неї завтра ж аура чи не буде, але, принаймні, тьма тараканська розсіється.

Після віків такого “возз’єднання” довго ще нам доведеться вдаватись до сумних зіставлень. Але все це проблеми минулих аспірацій.

А сьогодні, зверніть увагу: Ростропович, приїхавши в Росію з симфонічним оркестром, каже: “Ми будемо грати російську музику, щоб показати, який великий російський народ”.

І поки тут наші пігмеї намагаються повалити наших велетнів, Росія, мов та цариця з пушкінської казки, все заглядає у дзеркальце, все його питає: “Я ль на свете всех милее, всех румяней й белее?” У нас поремонтувати центральну вулицю столиці, і то скільки було нарікань, – “зарплатні не дають”, а Хрещатик вимощують.

А Росія реставрує свій Петергоф, відновлює бурштинову кімнату. Правда, при цьому вона торохтить кістками убієнної царської сім'ї і бомбить Грозний, що їй аuri не додає.

Ми навіть 800-ліття Чорнобиля не зуміли відзначити. Ювілей мертвого міста – де ще таке у світі є? Міста славного, старовинного, атомний попіл якого мав би стукати в наше серце, – не відзначили і забули.

А в Нижньому Новгороді, наприклад, збираються святкувати “1000-летие русской ложки”. Хоч тоді там не тільки російської ложки, а й самих росіян ще не було, була мордва і булгари. Нація любить себе, доточує там, де куцо. Поки українці думають, що Анна Ярославна, королева Франції, – київська княжна, то десь у Ярославлі, у глибині Росії, реставрують якийсь будинок під готель “Анна Франс”, відкривають пам'ятник Ярославу Мудрому, і президент Росії називає його “первым русским князем-реформатором”. А українська делегація за його спиною тільки знічено усміхається.

В часи чергової смуги монах Філофей сидів у якомусь псковському монастирі і шив Москві на виріст теорію “третього Риму”. І хоч він себе називав: “невежа в премудрости”, але добре тямив, що робить. Замість того, щоб писати, що Москва у мокві сидить, і московити великими гідностями не позначені, він ставив Москві її державницьку оптику. І вона таки добре її побільшувала ось уже стільки століть. Потім митрополит Макарій писав не яку, а “царственну книгу”. І виникала генеалогічна легенда про походження московської царської династії від “Августа-кесаря”, звичайно ж, з пересадкою в Києві, у князя Володимира.

І хоч би як пручалася реальна історія, а російські історики – як ілюзіоністи, вони виймуть те, що ніколи там не лежало. І це буде “московська схема світової історії”,

як писав професор Оглоблин. І поламати цю схему дуже важко. А місця для України в цій схемі нема.

А де наша універсально-державницька теорія? Я не закликаю до троглодитсько– шовіністичних ідеологем, але ж потрібна концептуалізація підвалин, на яких має стояти держава.

Наріжним каменем таких підвалин у цивілізованих народів завжди була Книга, Культура. Рим переміг Грецію мілітарно, але вона його підкорила культурою, продовживши себе в античному інваріанті і подарувавши йому історичне безсмертя. В епоху Відродження навіть данину з переможених брали книгами.

Ось тут, може, і є печальна розгадка, чому Гердер писав: “Слов’янські народи займають на землі більше місця, ніж в історії”. Це не так. Історія була, історія гідна великих народів. Але вона не віддзеркалена у все-світньо відомих анналах. На те склалось багато причин, серед них і візантійська відрубність культури серед латиномовних культур. Але також очевидно й те, що шаблями наші предки володіли краще, ніж пером. Бо якщо

Данія має в початках своєї історії такого Саксона Граматика, що написав “Діяння данців”, то відтак є і данці, і їхні діяння, духовно не привласнені ніким. Історик Йордан описав діяння готів. Готів немає, а діяння є.

В початках сотворіння світу було Слово.

В початках сотворіння нації теж повинне бути *Слово*.

Але якщо вже так сталося, якщо предки не виявили таких комунікативних інтенцій і не залишили свого потужного дзеркала, то, принаймні, треба поглянути в чуже неупереджено.

Французький історик Шерер, наприклад, писав про українців так: “Ми побачимо батьків, що передали своїм синам почуття гордості бути незалежними й залишали їм у спадок саму тільки шаблю з девізом: “Перемогти або загинути!” Цілком інший образ нації. Де ж тут сто-

яння на колінах, де хронічний сон, де три гетьмани з двох українців? Це, повторюю, так бачив українців француз.

Але він же й писав: “Ці чесноти, що викликають захват, коли йдеться про греків чи римлян, можливо, вважатимуться варварськими у розповідях про козаків”. Так і сталося. Чому? Знову ж таки, питання оптики і того головного дзеркала, яке чомусь не фокусує правди.

Взагалі ж у дзеркалі світових опіній “національні фізіогномії”, як назвав їх Кант, відбиті більш чи менш об’єктивно, в сумі своїх антропологічних характеристик і на підставі домінуючих дефініцій духовноісторичного порядку.

Кант у своїй “Антропології з прагматичної точки зору” зробив побіжну характеристику різних народів. У іспанців він констатує “національну гордість” і свідомість власної гідності, у німців – “темперамент холодної розсудливості і витримки”. Французи, на його думку, відзначаються чемністю і вишуканим смаком до спілкування, а італійці – художнім смаком. Про вірменів пише з великою симпатією як про народ розумний і працелюбний. Сучасні греки здаються йому підупалими порівняно з їхніми великими предками, але ще здатними до відродження. Що ж до Росії, то він сказав про неї досить ухильно – “Росія іще не те, що потрібно для певного поняття про природні задатки, готові до розвитку”. Англійців і французів Кант становчо називає двома “найцивілізованішими народами на землі” і, крім природних властивостей, відзначає їхній “розвиток за допомогою мови”. Англійській мові він уже тоді передрікав роль найбільш комунікативної ділової мови. Неважко помітити, що історія з часів Канта не раз підтверджувала слушність його спостережень. Українці, зрозуміло, в цих кантівських викладках не присутні. Україна була у складі іншої держави, і як складова,

попри всю її національну самобутність, самотійно для світу не існувала. Лише в окремі періоди до неї пробуджувався інтерес. В період козацьких воєн, скажімо, коли вона з'явилася як новий формотворчий елемент історії. Згодом привернула до себе увагу німецьких романтиків, коли вони відкрили для себе поетику цієї слов'янської стихії. А також у період визвольних змагань за свою державу в 20-ті роки. Та ось тепер, коли вона може стати на повен зріст.

Тож чи не час навести такий кантівський об'єктив на цю націю, – невже там відіб'ється та її фізіогномія, яку так гірко змалював колись Пантелеймон Куліш, – фізіогномія народу “без пуття, без честі, без поваги”?

Тоді все правильно, тоді й Меріме мав рацію, коли писав, що Богдан Хмельницький – великий полководець, але не став всесвітньо відомим ще й через те, що належав до темного народу.

Якщо ж це не так, то годі вже добивати цей народ. Ось він і настав, цей найвищий час, повернути йому його історію, його мову, його культуру.

Адже все це віками нищила імперія як визначальні чинники його національної ідентичності.

Натомість сталося непростенне – вже не імперія, не ворог, а у своїй же незалежній державі знайшлися сили, різнозаряджені та водночас спрямовані на демонтаж України.

Сказав Монтеस्क'є – спочатку треба бути поганим громадянином, щоб потім стати хорошим рабом. У нас надто багато поганих громадян. Важко збудувати державу, в якій навіть деякі члени парламенту не хочуть приймати присягу на вірність їй, у передбаченні солодкої перспективи бути знову рабами.

Такі речі треба припиняти відразу, таких депутатів треба позбавляти мандата. Ану ж у Франції, Англії чи у США – щось подібне дозволили б собі члени парла-

менту? Головне дзеркало їх спопелило б. У нас же панує млява толерантність, яка видається за демократію. Україну більше знають у світі через її спортсменів і корупціонерів, ніж через те, що є її суттю. Держава – це система, яка зберігає себе. І якщо ми держава, а отже, система, то чому ж ми дозволяємо її розвалювати? Кінець ХХ століття, початок тисячоліття, – нації, що й досі ще не збулися, нації слабкі й не стабільні, перспективи не мають. Нині в дію входять зовсім інші механізми. Вони жорстокі. Слабкі народи будуть перемелені в цьому млині. Наші проблеми нікого не цікавлять, і не треба думати, що вони у нас такі унікальні. Ми найкращі, нам найгірше, – в історії цей принцип не годиться. Перуанський письменник Маріо Варгас Льяоса писав ще багато років тому, що може статися так, що “найтяжчу боротьбу ми, латиноамериканці, будемо вести самі з собою. Нас обтяжують століття панування нетерпимості, абсолютних істин і деспотичних урядів, і скинути цей тягар буде нелегко.” Наче про нас.

То, може, ставити питання про гуманітарну ауру України ще не слід, може, це передчасно і навіть по-своєму некоректно? Україна ще перебуває в іншій системі координат. Думаю, що слід.

Треба робити все, що може прискорити процес її опритомнення, її повноцінного входження у світове співтовариство. Навіть якщо для цього потрібна шокова терапія.

Карамзін відкрив Росію, як Колумб Америку, – сказав Пушкін.

Додамо: відкрив великою мірою за рахунок української історії.

Америку Колумб відкрив, шукаючи Індію. Доля аборигенів відома.

Ми ж Україну відкриваємо в Україні, і це нікому не загрожує ні втратою територій, ні духовних цінностей.

Це лише вимагає перегляду звичної схеми. Перестановки некоректно поставлених дзеркал.

Українці – це нація, що її віками витісняли з життя шляхом фізичного знищення, духовної експропріації, генетичних мутацій, цілеспрямованого перемішування народів на її території, внаслідок чого відбулася амнезія історичної пам'яті і якісні втрати самого національного генотипу.

Образ її спотворювався віками, їй приписувалася мало не генетична тупість, не відмовлялося в мужності, але інкримінувався то націоналізм, то антисемітизм.

Велике диво, що ця нація на сьогодні ще є, вона давно вже могла б знівелюватися й зникнути.

Фактично це раритетна нація, самотня на власній землі у своєму великому соціумі, а ще самотніша в універсумі людства. Фантом Європи, що лише під кінець століття почав набувати для світу реальних рис. Вона чекає своїх філософів, істориків, соціологів, генетиків, письменників, митців. Неврастеніків просять не турбуватися.

І тут я повинна перейти, згідно з Йоаникієм Ґалятовським, до *конклюдії*, тобто до заключної частини.

То звідки ж він, цей *дефект головного дзеркала* ?

Згадайте чарівну казку Андерсена “Снігова королева”. Там все починається з того, що один дуже лютий чорт зробив дуже дивне дзеркало. “Це дзеркало, – цитую, – мало незвичайну властивість: все добре і прекрасне зменшувалося в ньому до неможливого, а все негідне й погане виступало чіткіше і здавалося ще гіршим”.

Оце він і є – дефект нашого головного дзеркала. Його зробив чорт. А учні й послідовники чорта, – цитую далі, – “всюди бігали з тим дзеркалом і, нарешті, не залишилося жодної країни, жодної людини, які б не відбилися у тому дзеркалі спотвореними”. Тоді поплічники

чорта полетіли в небо, ще й там хотіли порозважатися. Але дзеркало відбивало такі страхіття, робило такі гримаси, що аж випало з їхніх рук, брязнуло об землю й розбилося на мільйони скалок. “І ці скалки нарobili ще більше лиха, ніж саме дзеркало”.

Вони літали скрізь по світу, і якщо потрапляли комусь в око, то “людина з такою скалкою в очах бачила все навиворіт або тільки саме погане, бо кожна скалочка мала ту ж силу, що й ціле дзеркало. Декотрим людям скалочка потрапляла в серце... і серце перетворювалося на маленьку крижинку”. “А по світу літало ще багато таких скалочок”...

Не буду розшифровувати, що то за чорт і хто його поплічники. Sapienti sat. Скажу тільки, що ті скалочки літають по світу й досі, і люди з такими скалочками в очах бачать зовсім не ту Україну.

Але все це реверберації старих імперських дзеркал з облізлою вже амальгамою.

На щастя, дедалі більше людей не хочуть, щоб такі скалочки потрапляли їм в очі і в серце.

Отож історія триває. І якщо ми вчора не випили брому, читаючи її, то сьогодні й завтра будемо здатні її творити.

Тільки не треба чекати, щоб хтось вам зробив ваше власне індивідуальне дзеркало і вмонтував його в систему суспільних дзеркал. Кожен має зробити це сам.

Демократія тим і добра, що при демократії не держава руйнує людину, а людина будує державу. І саму себе, і своє гідне життя, і гуманітарну ауру своєї нації.

Ось у чому “Ключ розуміння”, як сказав би Йоаникій Ґалятовський.

Розділ II. ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 321.01

Миرونенко Петро Володимирович

доктор політичних наук,
академік-засновник АПН

ДЕРЖАВНЕ ПРАВЛІННЯ ТА ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЇ

Політичні трансформації форм правління наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. означили перехід багатьох країн від авторитаризму до демократії. Цей складний процес характеризують спільні парадигмальні ознаки, а також різноманітні регіональні, місцеві та інші відмінності, що актуалізує значущість наукової проблеми, покладеної в основу пропонованих наукових роздумів. У них репрезентовано основні напрями політологічного аналізу сутності форм правління, проаналізовано їхні трансформації, особливості перехідних моделей державної влади на постсоціалістичному просторі, розкрито динаміку становлення демократичної форми правління в сучасній Україні.

Ключові слова: форма правління, політичні трансформації, політичні рішення, політична система.

1. Теоретичне підґрунтя

Формат організації функціональної взаємодії державних органів влади визначає вектор становлення соціально-політичного простору та закономірності прийняття політичних рішень в рамках політичної системи. Розподіл політичних повноважень між законодавчою та виконавчою владою відображається на формі політичного режиму і на динаміці участі громадянського суспільства в політичних процесах у площині каналу владно-суспільного зв'язку. Аналіз практичної реаліза-

ції теоретичної матриці модифікації державного правління в українських соціально-політичних реаліях дозволить систематизувати основні ризики, проблеми і потенційні можливості модернізації політичного устрою, що в майбутньому стане превентивним заходом від організаційних прорахунків та основою для оптимізації адміністративного моделювання.

Актуальність тематики дослідження полягає в розширенні діапазону структурної кризи форми українського державного правління, посиленого конфронтаціями індивідуальних інтересів представників політичної еліти та необхідності раціоналізації функціонування державного апарату з орієнтацією на досвід минулих успіхів і помилок.

Питання теоретичного осмислення практичного моделювання інститутів державного правління стало об'єктом дослідження для представників різних політичних шкіл та наукових традицій. В даному аспекті варто виокремити науковий доробок С.Хантінгтона, Г. Алмонда, С. Верби, Л. Пая, Р. Даля, С. Ліпсета, У. Рос-тоу, Е. Вятра, Х. Лінца та А. Лейпгарта. В Україні питання становлення державного правління стали об'єктом вивчення Г. Зеленько, В. Шаповал, Р. Павленко, М. Михальченко, О. Мелешкіна, В. Горбатенко.

Актуальність державотворчої проблематики підкреслює американський дослідник Х. Лінц: „Останнім часом поновлені зусилля у вивченні і розумінні варіативності політичних демократій, але більшість аналізів сфокусована на закономірностях політичного конфлікту і більш спеціалізовано на партійній системі і формуванню коаліції, в контрасті з увагою багатьох класичних авторів до інституційного улаштування політичного процесу” [1, с. 3].

Загалом, питання дослідження форм політичного правління та пошуку оптимального варіанту організації

державної влади володіють значними історичними рамками. Генезис понять пов'язаних з державним правлінням бере свій початок ще з часів античності та представлений у працях Платона й Аристотеля, що намагалися досягти ідеальних пропорцій у конструюванні державного правління та виокремлювали можливі дефекти політичного врядування [7]. Ідеї політичного моделювання відображались у працях представників епохи Середньовіччя. Для прикладу, Августин намагався поєднати принципи формування державного правління з релігійними канонами [8]. Надалі, хвиля демократичних зрушень суспільного устрою відобразилась на уявленнях форми державної влади періоду Просвітництва. Один із представників французької школи політичної науки Ж.-Ж. Руссо побудував свою теорію ефективного правління на ідеях народовладдя [9]. Згодом, набули розвитку вивчення закономірностей взаємодії влади і суспільства та ролі інституту політичного лідерства в державотворчих процесах. Так інший французький дослідник А. де Токвіль формує державне правління, в якому роль суб'єктів державної політики спрямована на формування сприятливого для розвитку соціуму політичного середовища [10]. У свою чергу, Й. Шумпетер представляє альтернативні погляди на механізми співіснування політичної еліти та народних мас, в рамках яких пряме народовладдя унеможливується в контексті превалювання окремої привілейованої соціальної групи та її конкуренції за політичну перевагу [11]. Таким чином, представники кожної історичної епохи та будь-якої політичної школи ставили за мету дослідження форм державного правління та формування алгоритмів ефективного функціонування державного апарату. Реалізація теоретичних концепцій у практичному вимірі політичного процесу підкреслює надзвичайну цінність та дієвість теоретичного вивчення

тенденцій державного будівництва та інших політичних явищ в цілому.

Каталізатором виникнення потреби у розвитку української школи політичних досліджень, саме у розділі політичного моделювання стала реформація радянського політичного устрою. Саме трансформація міжнародної політичної кон'юнктури кінця ХХ ст. та інтенсифікація хвилі демократизації дали імпульс розбудові незалежної української соціально-політичної системи. Нагальною проблемою політичної модернізації стало питання визначення оптимальної моделі державного правління здатної консолідувати демократичні засади в рамках українського соціально-політичного простору. Актуальні питання початкового етапу становлення української державності зосереджувалися навколо визначення формату взаємодії органів державної влади та адаптації демократичної програми державного будівництва під специфіку політичного середовища і особливості суспільної свідомості.

Визначальною характеристикою тривалих модифікацій українського політичного устрою та реформації механізмів кореляції державних органів влади, в рамках демократизації соціально-політичного простору, виступає дисбаланс форми державного правління. Впродовж перехідного періоду імплементації демократичних засад політичного моделювання в область української державності, формат організації державної влади змінювався від президентсько-парламентського до парламентсько-президентського і в зворотному напрямі. У кожній формі політичної адміністрації були присутні як позитивні, так і негативні моменти.

На даному етапі формування політичної системи, українська демократія постала перед потребою комплексної реформації політичного улаштування. Тенденція «сильний президент – слабкий парламент» зарекомен-

дувала себе не спроможною адекватно відповідати на численні виклики сучасності. Проте, якщо проаналізувати теоретичну платформу президентської чи президентсько-парламентської форми правління, можна виявити наукове обґрунтування закономірностей, що мають місце у сучасному державному апараті.

Зокрема, на основі превалювання президентського інституту в сфері розподілу політичних преференцій передбачається централізація державної влади в руках виконавчої інстанції. Дане правило проявляється зокрема у більших можливостях при формуванні політичного уряду та впливу на політичну ситуацію. Зазначена теза підтверджується Х. Лінцом: „... за винятком США, більшість стабільних демократій Європи парламентарні режими і декілька змішаних форм, в той же час більшість країн з президентськими форматом правління – нестабільні демократії чи авторитарні режими” [1, с.4].

Інший представник західної школи політології А. Лейпгарт критикує президентську форму правління в контексті залежності потреб країн з дисонансом суспільної організації: „... додаткова слабкість президентської форми правління: надмірний ухил в напрямку мажоритарної демократії, особливо в багатьох країнах, де недостаток природного консенсусу, потрібна саме консенсусна замість мажоритарної форми. Відзначена категорія включає не тільки країни з глибокими етнічними, расовими та релігійними суперечностями, а також з інтенсивними політичними модифікаціями, що походять з недавніх історичних подій – громадянська війна чи військова диктатура, значна соціально-економічна нерівність, тощо [1, с.92]”. Компаративне співставлення теоретичної бази та практичних реалій української президентсько-парламентської форми правління виявляє численні збіги.

По-перше, домінування президента в організаційній системі державного устрою України детермінувало концентрацію політичного ресурсу в даній владній інстанції, що надало українському політичному процесу певних рис персоніфікації – надмірного впливу окремого політичного суб'єкта на процедуру функціонування державного апарату.

По-друге, превалювання президентської інстанції та визначальна роль даного інституту нівелювала конструктивістський потенціал парламенту. В результаті, орган законодавчої влади, який зобов'язаний презентувати суспільні інтереси на основі ідейного плюралізму власного кадрового складу перестав ефективно виконувати закріплену за ним представницьку функцію, порушивши канал порозуміння громадянського суспільства та владного апарату, що зруйнувало соціально рівновагу та підірвало легітимність політичної еліти.

По-третє, тотальне домінування політичних суб'єктів однієї політичної ідентифікації в парламентській, президентській та урядовій інстанціях зумовило мінімізацію конструктивної активності опозиційних сил, що негативно відобразилось на артикуляції нонконформістських інтересів суспільних мас та прогресу діяльності владної еліти заснованому на раціональній політичній конкуренції.

Тому в контексті теоретичних узагальнень постає питання реального діапазону втілення демократизації в рамках соціально-політичної системи України. Чи дійсно утворений політичний режим та принципи його функціонування варто інтерпретувати в рамках типового демократичного формату і спроможна така форма політичного устрою забезпечити довготривалу модернізації політичної системи. Адже, як відзначав американський дослідник У. Растоу: „Демократизація – це рух у напрямку свободи слова, покращення правової адмі-

ністрації і конструювання представницької парламентської інституції, сформованої на виборі прогресивного електорату і здатного контролювати бюджетні кошти” [2, с.182]. В руслі активізації участі суспільних ініціатив у системі прийняття політичних рішень вбачає сутність реальної демократії інший представник західної політичної школи Р. Інглегарт [3, с.307].

В свою чергу, американський дослідник Дж. Сарторі відзначає значення демократичного режиму у рівновазі представлення інтересів різноманітних суспільних груп через представницькі органи політичної влади: „Попри те, що гасло демократії – врядування більшості, повага та захист прав меншості підтримують динаміку й механізми самої демократії” [4, с.38]. Автор концепції поліархії А. Даль формує програму власних уявлень щодо демократичного способу організації державної політики, який засновується на врахуванні ідейного плюралізму суспільних поглядів та функціонування дієвих механізмів рівномірного впливу груп інтересів на управлінські рішення [5, с.63-90]. Твердження науковців зосереджено навколо ідеї пропорційного представлення інтересів суспільства, в тому числі, представників нонконформістських груп. Сутність даних теоретичних основ у рамках практичного втілення полягає в конструюванні політичної моделі державного устрою, здатної забезпечити артикуляцію суспільних ініціатив та інтересів.

Аналіз теоретичної бази здійснюючої опис демократичної форми улаштування політичного устрою та компаративне співставлення даних показників з реаліями українського соціально-політичного простору відкриває ряд характерних протиріч, що ставить під сумнів повноту завершення демократичних реформацій української політичної системи. Зокрема, низький рівень ефективності функціонування законодавчої інстанції –

парламенту, що на основі українських політичних особливостей, побудований на конфронтаційних налаштуваннях коаліції більшості і опозиційних сил та втрачає свої функціональні можливості в контексті домінування президентської інстанції. Дана тенденція викликає порушення представницького принципу функціонування політичного режиму, коли суб'єкти української еліти зорієнтовані на процесі боротьби за індивідуальні пріоритети, зменшуючи динаміку презентації суспільних інтересів.

Нарешті, постає питання реального існування максимальної кількості прогресивного електорату, що здатний виявляти власну політичну ідентифікацію на основі свідомого аналізу політичного середовища. Теоретичні засади демократичного правління потребують більшої динаміки суспільної участі у політичному житті та оптимізації представлення громадських інтересів в рамках функціонування демократичного устрою. Тому, теоретичне обґрунтування фундаментальних основ демократичного формату правління та реальний стан речей української політики виявляє низку диспропорціональних показників.

Сучасне становище українського соціально-політичного середовища відзначається дисбалансом взаємодії політичних суб'єктів виражених у порушенні конституційного розподілу політичних прерогатив між органами державного правління. Як результат, практичний вимір української політики потребує кардинальних змін у системі функціонування державних органів.

Успішність реформації політичної системи залежить від якості адаптації теоретичної бази в рамках даних процесів. Теоретичне поле модернізації діяльності державного апарату передбачає врахування варіативних чинників впливу на політичне становище, систематизацію особливостей українського політичного устрою та

визначення векторів здійснення трансформації. Тому, практичні механізми реалізації реформаторських ініціатив цілковито залежать від теоретичних засад політичного моделювання.

Зокрема, ключовими детермінантами зрушень адміністративного характеру виступають структурні та процедурні фактори систематизовані російським дослідником А. Мельвілем [6]. Вони поділяються на економічні, соціальні та політичні індикатори потенційних модифікацій існуючого державного устрою. Екстраполяція даних теоретичних узагальнень в область українського політичного процесу формує наступне твердження: проведення практичної модернізації українського державного правління потребує комплексного аналізу різноманітних передуючих даному процесу чинників, які в подальшому можуть відобразитись на ефективності демократичних перетворень.

Зазначені проблеми продуктивності розподілу політичних повноважень в рамках державних інституцій негативно відобразились на соціальній рівновазі та детермінували активізацію імпульсу суспільного незадоволення. Через призму теоретичного базису, оптимальним варіантом трансформування державного управління виступає орієнтація державної діяльності на презентацію громадських ініціатив та реалізацію їхніх інтересів у системі прийняття політичних рішень. З урахуванням даної позиції, раціоналізація діяльності державної влади зосереджується навколо вдосконалення системи взаємодії державних органів. Ключовим аспектом ефективних зрушень виступає комплексне дослідження варіативних складових модифікації системи політичних інститутів протягом становлення української державності та вивчення реформаторського досвіду країн демократичного формату. Належний аналіз теоретичної бази при конструюванні української мо-

делі модернізації політичної системи здатний стати основою практичного розвитку функціональної рівноваги органів державного правління, стабілізації соціально-політичного простору та інтенсифікації становлення реальної демократії в межах української політичної системи.

Кожен практичний прояв політичного процесу потребує ретельного вивчення та систематизації з метою фіксації практичного досвіду для вироблення теоретичних концепцій оптимізації потенційних політичних трансформацій. Власне на даному рівні визначається взаємозалежність теоретичних основ та практичного втілення поліваріативних тенденцій політичного процесу.

Із урахуванням зазначеного, можна дійти висновків, що теоретичне узагальнення тенденцій перебігу політичного процесу представляє надзвичайну цінність не тільки для розвитку наукових концепцій та розширення методологічних засад наукових досліджень використаних в рамках політологічної царини. Формування теоретичної бази відіграє важливу роль при здійсненні політичних реформацій, за умов ефективного використання теоретичних напрацювань.

Особливого значення це питання набуло в межах українського соціально-політичного простору. Проведення структурних трансформацій та організація функціональних повноважень державних органів влади протягом генезису української державності проходили без акцентування належної уваги до теоретичного обґрунтування державотворчих процесів. Як результат, рух в напрямку тотальної демократизації супроводжувався численними відхиленнями від обраного вектору розвитку. Намагання впровадження президентської форми правління направлене на консолідацію політичної влади і стабілізацію системи державного управ-

лінія. Проте на практиці, відсутність механізмів обмеження централізації президентської влади передбачена рамками теоретичного розуміння процедури моделювання державного апарату вилілась у диспропорційність політичних можливостей системи державних органів України. Потенційні деструктивні ефекти президентської форми правління узагальнені в теоретичній матриці державного будівництва стали квінтесенцією проблем сучасної української державності. Даний аспект кореляції теоретичної бази та практичних проявів демократизації управлінських інстанцій українського соціально-політичного простору вказує на залежність зазначених елементів та потребу теоретичного обґрунтування прийняття політичних рішень щодо моделювання державного апарату та вибору формату функціонування державного правління.

Сьогодні, коли українська політична система потребує реформаторського імпульсу та нагальної оптимізації функціональних можливостей, особливо гостро постало питання вибору ефективних механізмів модернізації державного управління. Важливим аспектом нівелювання різноманітних ризиків та подолання існуючих проблем соціального, економічного і політичного характеру, виступає здійснення даних трансформацій у площині узагальнення теоретичної бази та використання практичного досвіду. Необхідність дослідження теоретичного обґрунтування процесів моделювання державного правління представляє виняткову цінність для визначення курсу української політики та ініціювання позитивних зрушень в системі розподілу політичних повноважень і артикуляції суспільних інтересів. Раціоналізації діяльності та структури державного правління в рамках теоретичного досвіду детермінує позитивну динаміку політичного розвитку та мінімізацію деструктивних відхилень від обраного політичного курсу.

Таким чином, практичний вимір моделювання політичної системи та інституалізації державної структури неминуче пов'язаний з теоретичними дослідженнями. Дана тенденція відображається на залежності результатів формування моделі державного правління від орієнтування на теоретичні закономірності.

2. Сутнісні трансформації

Надзвичайно динамічні зміни, які в останні десятиріччя торкнулися усіх сфер життя суспільства, не могли не позначитися й на державі як ключовому механізмі функціонування будь-якого соціуму. Розгортання процесів демократизації та глобалізації є, безумовно, провідною тенденцією суспільно-політичного та соціо-економічного розвитку сьогодення. Втім, паралельно названим процесам відбувається й пожвавлення вияву протилежних трансформаційних змін – значна частина сучасного світу стає все більш закритою щодо зовнішніх впливів, непоодинокими є приклади так званих «відкатів демократії», коли ті чи інші країни під дією цілої низки факторів відмовляються від принципів демократії на користь авторитарних і тоталітарних форм правління, політичних режимів. За цих умов об'єктивною тенденцією є зростання дослідницької уваги науковців до проблематики трансформації сучасної держави як центрального політико-правового інституту політичної системи суспільства.

Розгляд основних тенденцій щодо зміни форми державного правління є одним з найбільш актуальних питань у контексті означеної проблематики. Тому метою представлених наукових записок є з'ясування основних сучасних підходів до розуміння сутності поняття «форма державного правління» та завдань дослідження:

1) здійснення історично-порівняльного аналізу генези поняття «форма державного правління»;

2) вивчення провідних підходів щодо визначення форми державного правління, вироблених сучасною політичною наукою;

3) розгляд окремих форм державного правління гібридного типу (на прикладі співдружності та неопатримоніалізму), які поширюються в останні десятиріччя у світі.

Джерельна база з цієї тематики складається з монографічних праць, присвячених вивченню проблематики розвитку держави та форм державного правління (С.К. Бостан «Форма правління сучасної держави...», Г. Єллінек «Загальне вчення про державу», Н. Макіавеллі «Государ», Р. Челлен «Держава як форма життя»); матеріалів спеціальної навчальної та довідкової літератури («Політологічний енциклопедичний словник» за редакцією Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка, «Політологія: Підручник» (А.Ю. Мельвіль та інші), «Теорія держави і права: Підручник» (О.С. Піголкін, А.Н. Головістикова, Ю.А. Дмитрієв, А.Х. Саїдов), «Форми правління: Історія і сучасність: Навчальний посібник» (Л.Р. Симонішвілі), «Юридична енциклопедія» за редакцією Ю.С. Шемшученка); авторських досліджень окремих проблем сучасної політичної науки (стаття В.Н. Сафонова «Співвідношення форм правління та режимів правління», матеріали автореферату С.В. Шуляка «Неопатримоніальні диктатури в арабському світі: аналіз баасистської моделі»).

Одним з базових понять, яке характеризує політологічну сутність держави є термін «форма державного правління». Це поняття має глибокі історичні корені, оскільки вперше було впроваджено у науковий обіг ще в часи античності, проте не втрачає свого значення і сьогодні. Якщо коротко оглянути генезу терміну «форма

державного правління», то варто зазначити, що антична теорія держави ґрунтувалася на ототожненні понять «форма правління» та «форма державного устрою», розглядаючи їх як незмінні остови, до котрих примикають чисельні змінні та динамічні елементи держави. Як писав видатний німецький юрист, державознавець Георг Еллінек, поняття «форма правління» та «форма державного устрою», спираючись на їх античне розуміння, висвітлюють «формальні моменти виражених у конституції вольових відносин, які, незалежно від усіляких конкретних особливостей, у силу правової необхідності мають свій вираз у житті держави. ...Питання про форми держави тотожне з питанням про правові відмінності конституцій» [1, с. 632]. Як бачимо, історично першим було тлумачення терміну «форма державного правління» у суто правовому контексті, відповідно до нього «форма державного правління» – це юридичний принцип функціонування держави.

Однак, поступово відбувся відхід від суто правового до політико-правового розуміння держави як особливого інституту, що позначилося і на трактуванні сутності поняття «форма державного правління». Започаткування політичного тлумачення держави пов'язане з ім'ям італійського мислителя епохи Відродження Нікколо Макіавеллі, який першим за історію політичної думки протиставив дві форми державного правління – монархію та республіку. Причому, саме Н. Макіавеллі поняття «республіка» почав вживати виключно для позначення немонархічних держав [2]. Отже, сучасне політологічне трактування терміну «форма державного правління» пов'язане з двома чинниками: по-перше, з розширенням від суто правового до політичного розуміння держави; по-друге, з поширенням у наукових дослідженнях двочленного поділу форм правління як основи вчення про форми держави.

Пізніше спостерігається конкретизація трактування поняття «форма державного правління». Це пов'язано передусім з розширенням розуміння держави не просто як політико-правового інституту, але й в якості особливої системи управління у суспільстві, яка базується на відносинах панування. «Державна діяльність за своєю виключною природою є управлінням», – вважав шведський правник К.А. Рьойтершольд [3, с. 241]. Таке тлумачення сутності та соціального призначення держави почало формуватися у XIX столітті, а остаточне наукове визнання отримало у XX столітті. Якщо виходити з представленого розуміння держави, то поняття «форма державного правління» можна визначити як «організацію механізму реалізації завдань управління». За цих умов, за словами авторитетного шведського політолога та правника Р. Челлена, провідним принципом державного управління стає політична доцільність, а не право. Вчений був переконаний, що «держава реалізує право тому, що вона усвідомлює його доцільність» [3, с. 240, 241].

Таким чином, при характеристиці сутності форми державного правління необхідно враховувати не лише суто правові (нормативно-юридичні) або політичні, але й соціальні засади функціонування держави. До того ж, політичні, соціальні та економічні виклики сучасності висувають вимогу перед дослідниками розглядати питання про форму правління не тільки у теоретичному, але й у практично-політичному вимірі. Це означає вивчення й аналіз того, як організована та реалізується державна влада; визначення факторів, від яких залежать ефективність державного керівництва, дієвість управління, престиж і стабільність уряду, стан законності та правопорядку в країні. Тому, як переконана авторитетна дослідниця Л. Симонішвілі, «проблема форми держави має суттєвий політичний аспект» [4, с. 5].

Вона пропонує визначати форму державного правління, виходячи з розуміння того, хто й як править, тобто здійснює державну владу у державно-організованій спільноті; як влаштовані, організовані та діють у ній державно-владні структури (органи держави); якими є засади їхніх взаємовідносин з населенням; а також яким є ступінь участі населення у формуванні державних структур [4, с. 5]. Науковиця пропонує розглядати поняття «форма державного правління» у якомога більш широкому його тлумаченні. Таке трактування форми державного правління передбачає надання пріоритету дослідженню не стільки теоретичних, скільки прикладних, практично-політичних аспектів її проявів, адже саме подібне розуміння цього поняття дозволяє визначити сутність системи органів державної влади в цілому та проаналізувати особливості функціонування тієї чи іншої державно-правової моделі зокрема. Отже, сучасне тлумачення поняття «форма державного правління» пропонує його розуміння як провідного елемента форми держави, який визначає й форму державно-територіального устрою, і різновид політичного режиму.

Втім, варто зауважити, що поняття «форма державного правління» є одним з найбільш суперечливих елементів форми держави, оскільки цей термін має досить велику кількість підходів до визначення його сутності, дослідження його природи та соціального призначення. Так, на думку Л. Симонішвілі, форму правління слід досліджувати, спираючись на аналіз минулого (передумов вибору тієї чи іншої форми правління у кожній конкретній державі), сьогодення (через врахування її особливостей у тій чи іншій державі на даному етапі її функціонування) та майбутнього (через прогнозування можливостей посилення або послаблення окремих державних інститутів) [4, с. 4].

Окрім того, всебічний науковий розгляд форми держави передбачає вивчення базових факторів, які обумовлюють вибір певної форми правління у тій чи іншій державі. Л. Симонішвілі називає такі провідні фактори:

розстановка соціально-політичних сил та результат боротьби між ними (дія цього фактору особливо яскраво виявляється у революційні періоди, коли одні форми правління – монархії змінюються іншими – республіками);

історичні особливості окремих країн (поза історичним контекстом неможливо, наприклад, пояснити існування у сучасній Великій Британії монархії);

особливості культури народу, яка акумулює історичний та політичний досвід, звичаї і навички життя в умовах тієї чи іншої держави; впливом у країні не політичних процесів [4, с. 4].

Окремо необхідно виділити групу дослідників, які при з'ясуванні сутності форми державного правління, її природи і специфіки прояву роблять наголос на особливому значенні суб'єктивного чинника при формуванні та реалізації конкретної форми правління у певній державі на визначеному етапі її розвитку. Такий підхід зокрема досить широко представлений у вітчизняних політичній та юридичній науках. Скажімо, один з найбільш авторитетних фахівців у царині політологічної теорії держави, український вчений С. Рябов зазначав, що форма державного правління безпосередньо залежить від того, «хто здійснює реальну владу, скільки осіб бере участь у прийнятті рішень і в який спосіб ці особи отримують такий статус» [5, с. 696]. За цією логікою пропонується розрізняти монархичні (абсолютна монархія, президентська республіка) та колегіально-представницькі (конституційна монархія, парламентська республіка) форми державного правління. Тобто базовим критерієм для типологізації форм державного прав-

ління стає персональний (суб'єктивний) чинник – визначення того, хто і в який спосіб формує уряд та керує його роботою. Як пише вітчизняний політолог Р. Павленко, цей підхід заснований не на формальних, а на реальних повноваженнях суб'єктів здійснення державної влади; його перевагою є вдосконалення традиційного розуміння форм правління завдяки з'ясуванню особливостей структури та взаємин органів державної влади [5, с. 696].

Український дослідник з питань теорії держави і права В. Шаповал підкреслює, що форма державного правління «відображає інституційні особливості організації державного владування...» та «...особливості статусу глави держави» [6, с. 295]. На думку вченого, трансформацію розуміння сутності форми державного правління та її конкретно-політичного втілення у функціонуванні певної держави обумовлюється передусім еволюцією конституціоналізму як загального явища, котре конкретизується за умов різних країн [6, с. 296]. Перевагами такого трактування сутності форми державного правління є відмова від суто формальних, нормативно-правових визначень означеного інституту держави та концентрація дослідницької уваги на з'ясуванні особливостей функціональних взаємин ключових суб'єктів державної влади у тій чи іншій державі, що дозволяє виокремити особливості проявів форми державного правління на інституційно-функціональному та на особистісно-персональному рівнях здійснення державного управління.

Не менш важливою характеристикою поняття «форма державного правління», яка може бути покладена в основу визначення його сутності та соціального призначення, є ознака соціального керування. Адже термін «правління» може розглядатися як певний динамічний процес – «вид соціального керівництва (керу-

вання), котрий цілеспрямовано впливає на певну сферу соціальних відносин» (за визначенням вітчизняного вченого С. Бостана) [7, с. 78]. Інший дослідник, авторитетний науковець В. Чиркін при визначенні сутності форми державного правління вживає як синоніми терміни «правління» та «управління», оскільки обидва покликані позначати певні види соціального керування [7, с. 79]. Соціальне керування, у свою чергу, є результатом діяльності різних органів влади, причому не подрібнених (кожен діє автономно, сам по собі), а об'єднаних у системі. Тому С. Бостан пропонує наступне визначення поняття «форма державного правління»: «“державне правління” – це спосіб володарювання вищого рівня, за якого керівництво соціальними процесами в державі здійснюється верховними органами» [7, с. 79].

Таким чином, для представників окресленого напрямку однією з провідних, визначальних ознак форми державного правління є системність. Системність як ознака форми державного правління виявляється через: 1) мету діяльності та/або функціонування (мета – правити (керувати) державою); 2) взаємозв'язок елементів (елементи форми державного правління – це органи державної влади); 3) структурно-функціональну єдність вищих органів держави (кожен з них має чітко визначений статус, найважливішими його структурними компонентами є компетенція державного органу, порядок його формування та відповідальність) [7, с. 80]. Отже, особлива увага при дослідженні форми державного правління має надаватися з'ясування взаємовідносин вищих органів держави, які утворюють зміст функціонування державного правління.

Так, за словами вчених О. Піголкіна, А. Головістикової, Ю. Дмитрієва, А. Саїдова, форма правління «характеризує порядок формування й організацію вищих органів державної влади». Цю сторону держави визначають:

- структура та повноваження вищих органів державної влади країни;
- порядок їх утворення та взаємовідносин один з одним;
- ступінь участі населення у формуванні цих органів та впливу на рішення, які ними приймаються [8, с. 217].

Виходячи з представленого розуміння форми державного правління та її визначальних складових, ряд дослідників пропонують виокремити такий сучасний різновид державного правління, як співдружність. «Співдружність – це доволі рідкісне, ще більш аморфне, ніж конфедерація, але не менш організаційне об'єднання держав, які характеризуються наявністю спільних ознак, певним ступенем однорідності» [8, с. 226]. Ознаками об'єднувачого характеру для співдружності постають спільні риси в:

1) економіці (однакова форма власності, інтеграція господарських зв'язків, єдина грошова одиниця тощо);

2) праві (схожість процесуальних норм кримінального, цивільного права, правового статусу громадянина);

3) мові (зазвичай, це лінгвістична єдність, хоча можливою є єдність мови як наслідок колоніального панування, наприклад, у країнах Британської співдружності націй);

4) культурі (культурна спільність або внаслідок єдиного походження, або як результат взаємозбагачення або привнесення чи асиміляції елементів інших культур);

5) релігії. Втім, співдружність все ж таки не можна відносити до повноцінних різновидів державного правління, бо співдружність – це не держава, а своєрідне об'єднання незалежних держав, котрі заради досягнення спільних цілей погоджуються обмежити власний суверенітет [8, с. 226, 227].

Співдружність держав як різновид форми правління являє собою більш сучасну форму об'єднання держав, яка почала розвиватися з середини ХХ століття. Прикладами співдружності держав можна вважати ООН, НАТО та інші подібні об'єднання міждержавного та міжнаціонального характеру. Як правило, співдружність є перехідною формою, яка еволюціонує у бік конфедерації (скажімо, Європейське співтовариство) [8, с. 227. 228].

Сучасне тлумачення сутності форми державного правління передбачає, таким чином, врахування різноманітних факторів, чинників, тенденцій політико-правового характеру, які мають результатом різноманітніші поєднання національно-державних та адміністративно-територіальних форм і видів правління. Так, прикладом подібного феномену можна вважати неопатримоніалізм, який є специфічним різновидом поєднання форми сучасної держави у країнах, котрі звільнилися від колоніальної залежності, з традиційними (патримоніальними) формами персонального правління. Неопатримоніальний режим є персональним правлінням, що спирається, з одного боку, на систему сучасних політичних інститутів, а з іншого, на мережу персональних зв'язків традиційного типу (конфесійних, племінних, патронажних), які інтегруються до цієї системи та визначають способи і принципи її функціонування [9, с. 3].

Вітчизняний політолог С. Шуляк виділяє дві найголовніші риси неопатримоніальних режимів: 1) персоналізація влади; 2) патронажно-клієнтальні відносини. Причому, за такої форми правління право на владу приписується радше особі, аніж офіційній установі. Тому не дивно, що уся повнота влади концентрується в руках глави держави, який контролює діяльність усіх гілок влади. Глава держави посідає усі ключові посади в державно-політичній ієрархії та користується майже необмеженими повноваженнями, які закріплюються

юридично [9, с. 7, 10]. Таким чином, неопатримоніалізм є сучасним різновидом форми правління гібридного типу, який поєднує формальні демократичні ознаки (скажімо, збереження республіканського правління де-юре) з фактично необмеженими повноваженнями глави держави, подібними до тих, котрими користується очільник держави за умов абсолютної монархії. Отже, неопатримоніальне правління призводить до того, що глава держави перетворюється на її ключовий системоутворюючий елемент.

Більшість сучасних форм державного правління гібридного типу поєднують у собі ознаки форми правління та режиму правління (політичного режиму), відповідаючи, за словами політолога В. Сафонова, на два основні питання: «Хто править?» та «Як править?» [10, с. 112]. Подібні форми державного правління гібридного типу можна розглядати як один з найбільш визначальних елементів утворення політичної системи кожної конкретної держави та пристосування її до умов, які постійно змінюються. Окрім того, аналіз функціонування гібридних форм правління засвідчує, що поняття «форма державного правління» варто розглядати як одну з центральних категорій політичної науки, яка виступає з'єднуючим елементом для категорій «політична система», «політичний режим», «політичний процес», «політичний інститут». Причому, як підкреслюють авторитетні науковці А. Мельвіль, Т. Алексєєва, М. Ільїн та інші, «у різних національних політологічних традиціях форма (рідше – тип) правління позначена неоднаково (зокрема, у Франції у даному відношенні використовується термін «політичний режим») [11, с. 251 – 252].

Отже, сучасна політична наука пропонує значне число підходів до визначення поняття «форма державного правління». Тому, системне дослідження сутності форми державного правління передбачає поєднання у

собі трьох базових аспектів функціонування будь-якої держави: 1) політичного (розгляд певної структури та політичних відносин у межах здійснення повноважень тими чи іншими представниками органів державної влади), 2) юридично-правового (аналіз юридично-правового статусу та особливостей правового регулювання таких відносин), 3) соціологічного (розуміння того, що органи державної влади завжди функціонують у конкретному суспільстві на певному етапі його розвитку, що не може не накладати відбиток на всі політико-правові процедури їх взаємовідносин).

Таким чином, дослідження сучасних форм державного правління мають здійснюватися у двох провідних напрямках: з одного боку, виокремлювати та розглядати найбільш типові форми державного правління, які максимально цілісно розкривають сутність цього поняття, а з іншого боку, з'ясовувати особливості проявів найбільш цікавих з політологічної точки зору конкретних форм правління гібридного типу.

3. Проблема типологізації

Питання про форми державного правління впродовж всієї історії розвитку спочатку суспільно-політичної думки, а пізніше – власне політичної науки, з одного боку, було одним з найбільш досліджених і розроблених, а, з іншого, – залишається і сьогодні одним з найбільш суперечливих, дискусивних. Це пояснюється, передусім, тим, що за основу типологізації форм державного правління можна взяти безліч критеріїв. Окрім того, ті системні трансформації політичного та соціально-економічного спрямування, які розпочалися кілька десятиріч тому у багатьох країнах та регіонах світу, та ті, які тривають і досі, висувають перед науковцями вимоги подвійного характеру. По-перше, вкрай необхідним стає

перегляд традиційних критеріїв типологізації форм державного правління. По-друге, невідкладною проблемою є розробка нових підходів до розуміння типології форм державного правління. Отже, актуальність розгляду провідних наукових підходів щодо типологізації форм державного правління є безумовною.

Метою представленої думки є розгляд базових класифікаційних критеріїв, які застосовуються вітчизняними і зарубіжними науковцями при типологізації форм державного правління. Серед основних завдань запропонованого дослідження варто назвати:

1) аналіз типологізації форм правління на основі вивчення авторської класифікації держав і політичних систем українського науковця В. Якушика; 2) вивчення оригінального погляду на питання варіативності типології форм правління вченого О. Зазнаєва; 3) дослідження проблематики визначення критеріїв типологізації демократичних і недемократичних форм правління.

Бібліографічною основою цієї статті стали, передусім, оригінальні авторські роботи В. Якушика «Типологізація держави» та О.І. Зазнаєва «Типологія форм правління: робота над помилками», а також дослідження американського політолога С. Холмса «Надпрезиденство та його проблеми», видатного австрійського вченого Й.А. Шумпетера «Капіталізм, Соціалізм і Демократія», Л.В. Сморгунова «Сучасна порівняльна політологія».

Авторитетний вітчизняний дослідник, фахівець у царині дослідження та типологізації держав і політичних систем В. Якушик пропонує визначати критерії подібних класифікацій і типологізацій, спираючись на наступні науково-дослідницькі позиції: 1) розуміння держави як політико-територіальної організації верховної влади, яка спирається на спеціальний апарат і здатна перетворювати свої веління в обов'язкові для всього населення певної країни; 2) розгляду держави як єдності трьох

елементів – території, населення й влади; 3) включення до головних ознак держави ідеї державності. Український науковець до провідних елементів цієї ідеї державності відносить: «а) загальну ідею держави як особливої форми організації влади й б) специфічну ідею конкретної держави або групи держав (за приклад можуть правити «американська ідея» або «радянська пролетарська ідея») [1, с. 278].

Врахування авторських особливостей комплексного бачення типологізації форм держави та державного правління, сформульованого В. Якушиком ще всередині 1990-х років, є необхідним і залишається актуальним сьогодні. Адже вітчизняний вчений у своїй типологізації намагався врахувати найширший спектр класифікаційних критеріїв, найповніше взяти до уваги специфіку розвитку конкретних держав у всіх сферах їх функціонування – владно-політичній, соціально-економічній, культурно-цивілізаційній та світоглядно-духовній. До того ж, український дослідник спирається у своїй типологізації не тільки на провідні, базові критерії форм державного правління, але й виокремлює неголовні (другорядні) складові типологізації, завдяки чому утворюється логічний ланцюг «тип держави – її різновид», що базується на випробуваній часом загальнофілософській традиції виявлення тісного взаємозв'язку між сутністю та явищем, між змістом і формою. Таким чином, стає можливим найбільш різноманітне «озброєння» науковця методологічним інструментарієм.

Головною метою застосування комплексної типологізації форм держави і державного правління, за словами В. Якушика, «дає змогу глибше проникати у сутність різних моделей соціально-економічного та політичного устрою, у специфіку базових культурних норм конкретних регіональних і локальних цивілізацій, а також знаходити спільні риси й незмінну основу («гене-

тичний код») у цілковито несхожих і навіть зовсім протилежних одна одній системах та їхніх складниках» [1, с. 281]. Для більш глибокого розуміння запропонованої В. Якушиком комплексної типологізації наведу кілька конкретних прикладів її застосування.

Скажімо, інтерпретація ідеї видатного американського соціолога П. Сорокіна про флуктуацію типів культур з точки зору врахування певної запрограмованості всесвітньої історії, можна, зважаючи на взаємообумовленість панівних політичних інституцій й особливостей їх конфігурацій (це, власне кажучи, є і сутністю тієї чи іншої форми державного правління – авт.) та домінуючих типів культури, виокремити такі типи держави і державного правління: а) з переважанням у політиці чуттєвої культури (безпосереднього чуттєвого сприйняття); б) з домінуванням ідеалізаційної культури (раціонального мислення); в) з пріоритетом ідеалістичної культури (інтуїтивного типу мислення). На думку В. Якушика, таку типологію можна розглядати й як «перелік генетично не пов'язаних між собою ідеальних типів» [1, с. 277]. Наведена типологія допомагає пояснити вибір тієї чи іншої форми державного правління не лише звичними факторами і чинниками, як то: політична історія та політичні традиції, ментальні особливості, специфіка взаємодії вищих органів державної влади, рівень політичної культури тощо. Окрім них, можна аргументовано розтлумачити, чому, наприклад, країни зі схожим тоталітарним минулим обирають різні типи державного правління у період демократизації національної політичної системи в цілому. Так, після розпаду СРСР держави Балтії (Латвія, Литва, Естонія) та згодом Молдова почали розвивати парламентські форми правління, держави Центральної Азії, Росія і Білорусь обрали президентське і суперпрезидентське правління, а Україна за майже двадцятирічну історію новітнього державот-

ворення вже неодноразово змінювала вектор республіканського розвитку.

Важливість обрання науково коректних критеріїв при типологізації форм державного правління, безумовно, є пріоритетною. Адже нечіткість визначення критеріїв, розбіжності у тлумаченні особливостей їх застосування часто стають причинами тривалих дискусій у дослідницьких колах з приводу того, до якого типу республік належить форма правління у тій чи іншій державі. Скажімо, більшістю західних та деякими російськими дослідниками форма правління у сучасній Російській Федерації трактується як президентська, надпрезидентська (Стівен Холмс) [2] або суперпрезидентська (В. Четвернін) [3, с. 351]. Втім, російські науковці схиляються переважно радше до її визначення в якості змішаної, напівпрезидентської або президентсько-парламентської форми правління. Авторитетний фахівець з досліджуваної проблематики О. Зазнаєв підкреслює: «Концептною натяжкою» є і включення в групу президентських республік Росії. Російська система – це симбіоз президентської і парламентської систем, тобто так звана президентсько-парламентська система» [4, с. 100].

Прикладом ще більшої класифікаційної розбіжності, що виникла у наукових щодо типологізації форми правління у конкретній державі є П'ята республіка у Франції. Одні автори переконані, що сучасна Франція належить до президентських систем, інші відносять її до парламентських держав, треті – до напівпрезидентських, четверті – до напівпарламентських, п'яті – до змішаних, шості – до прем'єр-президентських, а сьомі – до президентських і парламентських водночас. Така термінологічна плутанина викликана передусім тим, що найяскравішою особливістю французької П'ятої республіки виступає її своєрідний гібридний характер: в залежності від того, у кого концентруються реальні владні

повноваження, навколо якої політичної фігури – президента або прем'єр-міністра – формуються реальні центри прийняття рішень, відбувається поточна трансформація форми правління. Приклад сучасної Франції є показовим щодо визначення так званих «дослідницьких пасток», в які можуть потрапляти науковці, інтерпретуючи певним чином ті чи інші логічні правила та методологічні процедури.

Так, серед помилок логічного характеру при класифікації форм правління О. Зазнаєв називає наступні: 1) вибір несуттєвого критерію типології; 2) збіг членів поділу; 3) «концептні натяжки»; 4) підміну логіки класифікації логікою градації. Аналіз вказаних помилок логічного характеру дозволяє зробити такі висновки.

Саме вибір несуттєвого критерію типології є однією з найбільш поширених помилок логічного характеру щодо визначення форми правління. До того ж, подібні помилки особливо часто спостерігаються при визначенні ступеню демократичності форми правління у тій чи іншій країні. Тому, виходячи з цих засад, варто особливу увагу звернути на розгляд представленої проблеми. Отже, вибір несуттєвого критерію типології спостерігається тоді, коли він отриманий не в результаті аналізу чи самого об'єкту класифікації, чи взаємодії цього об'єкту з середовищем функціонування, а як наслідок свідомої або несвідомої «підміни понять». Скажімо, коли при розрізненні республік і монархій головним критерієм стає порядок заміщення посади глави держави або навіть з'ясування питання про те, чи ця посада спадковою або ні. У той час, як на переконання О. Зазнаєва, ключовим критерієм типологізації має бути докладний розгляд системи взаємовідносин між гілками верховної державної влади, найголовніше – між законодавчою та виконавчою гілками влади. Вчений пропонує в якості базових критеріїв типологізації форм правління досліджувати

такі питання: яким є походження виконавчої влади; якою є її структура (дуальною або однорідною); якими є повноваження виконавчої влади та її органів (глави держави, глави уряду, уряду) у порівнянні з повноваженнями національного парламенту; якими є взаємовідносини у межах трикутника «глава держави – уряд – парламент» тощо [4, с. 93].

Окрім того, без сумнівів, не можна не враховувати специфіку реальних взаємовідносин між верховними органами державної влади, адже поточна система взаємовідносин та взаємовпливів у зазначеному вище трикутнику дуже часто суттєво відрізняється від зовнішніх, формалізованих її юридично-нормативних аспектів. Це пояснюється ще й тим, що у сучасній політичній науці питання про розрізнення реальної та формальної (фасадної) демократії, її структурних та процедурних вимірів постало в останні десятиріччя особливо гостро. Так, відповідно до домінуючих сьогодні поглядів на демократію, ліквідація абсолютної влади є необхідною умовою для розвитку справжньої, а не фасадної демократії. «Тим самим у більшості систем виникає спільне правило, яке говорить, що верховна влада має тільки конкретні обумовлені повноваження (надані тим, хто був достатньо сильним, аби нав'язати йому це правило). Сучасне загальноприйняте правило полягає в тому, що влада А над Б здійснюється тільки в обумовлених обставинах і тільки обумовленими способами», – зазначає відомий американський науковець, який у 80-х роках минулого століття обирався президентом Американської асоціації політичних наук (American Political Science Association) Ч. Ліндблом [5, с. 146]. У контексті досліджуваної проблематики це означає, що необхідним критерієм типологізації форм правління стає врахування не тільки юридично-нормативних аспектів, але й розгляд реальних взаємовідносин провідних полі-

тико-державних інституцій у системі розподілу державної влади у конкретних обставинах у певній країні.

Так, одним з найбільш поширених підходів у сучасній політичній науці щодо визначення ступеню демократизації є інституційний підхід, відповідно до якого демократія розглядається в якості сукупності базових інституцій та основних принципів здійснення політичної, й передусім державної влади. Провідними критеріями типологізації політичного режиму та форми правління, згідно з інституційними підходом, виступають: наявність представницьких органів, що сформовані в результаті загальних виборів; поділ гілок влади; панування законності; система стримувань та противаг. Втім, інституційний підхід визначення демократії як політичного режиму та форми правління не є вичерпним щодо визначення її сутності. Недоліками, «слабкими місцями» представленого підходу є те, що поза дослідницькою увагою залишаються конкретні, а не формально-юридичні результати процесу здійснення політичної влади. Це пов'язано з тим, що сутність демократичних інститутів може бути викривлена і використана для встановлення недемократичних політичних режимів, які, у той же час, намагаються справляти «враження» цілком демократичних.

Найяскравішим історичним прикладом тут може вважатися становлення тоталітаризму у Німеччині на засадах ідеології нацизму. Адже, як загально відомо, прихід А. Гітлера до влади відбувся в результаті його перемоги на всенародних демократичних виборах. Цю проблему висвітлив американський філософ і політолог Дж. Хеллоуел у своїй праці «Моральні основи демократії» [6, с. 70 – 71]. Як бачимо, спираючись на інституційний підхід, дослідник може обирати несуттєвий критерій типології для означення форми правління, допускаючи при цьому значну помилку у підміні формальними ознаками і характеристиками фактів та реалій поточного політичного життя.

Не менш поширеним у політології є процедурний підхід щодо розуміння демократії. Його сутність полягає в тому, що демократія тлумачиться як певна, чітко визначена процедура обрання лідерів, що управляють; осіб, які приймають політико-управлінські рішення. Найбільш послідовно представлене визначення демократії розробив австрійський економіст та політолог Й. Шумпетер. Науковець сформулював тлумачення демократії як конкуренції між двома і більше групами еліт за владу. Він був переконаний у тому, що класична теорія демократії, згідно з основними постулатами якої демократичне правління базується на визнанні примату волі народу заради досягнення загального блага, перебуває у глибокій кризі. Тому вкрай актуальною стає така концепція демократії, відповідно до якої роль народу полягає у створенні уряду або посередницького органу, що, в свою чергу, формує виконавчий національний орган або уряд. «Демократичний метод – це такий інституціональний устрій для прийняття політичних рішень, в якому індивіди набувають владу приймати рішення шляхом конкурентної боротьби за голоси виборців», – писав Й. Шумпетер [7, с. 355].

Й. Шумпетер став автором теорії конкурентної елітистської демократії, яка займає чільне місце серед досліджень прихильників процедурного тлумачення демократії як політичного режиму і форми правління. Пізніше зазначена теорія широко розроблялася у рамках західної політології, зокрема – у працях таких авторитетних науковців, як Д. Хелд та С. Хантінгтон. Скажімо, з огляду на досліджувану у представленій статті проблематику, цікавими з наукової точки зору є погляди Д. Хелда, викладені у книзі „Моделі демократії” (Held, 1987). У цій праці вчений визначає наступні критерії віднесення тієї чи іншої країни до демократичної форми правління:

- парламентарне управління з сильною виконавчою владою;
- конкуренція між життєздатними політичними елітами і партіями;
- домінування парламенту над партійною політикою;
- гегемонія політичного лідерства;
- наявність бюрократії – незалежної та добре натренованої адміністрації;
- конституційні і практичні обмеження у сфері прийняття політичних рішень [8, с. 155].

Більш чітке визначення критеріїв демократичності певної держави стало нагальною вимогою останнього часу, адже демократія як політичний режим, форма правління та суспільно-політичний ідеал з кінця 80-х років минулого століття визнається абсолютною більшістю політологів і політиків чи не єдиною альтернативою розвитку людства. Не дивно, що за підрахунками дослідників «Freedom House», на 1998 рік у 117 державах (або у 61, 3 % від усіх існуючих на той період) відбулися хоча б одні загальні, таємні та вільні вибори, які вважаються базовим показником так званого «процедурного мінімуму демократії». Але водночас політологи стверджують: процеси демократизації, які відбуваються в сучасному світі, є надзвичайно розмаїтими та такими, що далекі від західноєвропейських вимог ліберальної демократії. Отже, у політичній науці починає домінувати твердження про необхідність розширення типологічного розмаїття демократій [9, с. 76]. Це, у свою чергу, висуває перед дослідниками вимоги суттєвого перегляду критеріальних засад типологізації форм правління в цілому.

У нагоді при вирішенні зазначених науково-дослідницьких завдань можуть стати теорії та концепції транзитології як одного з найбільш розроблених напрямів сучасної політології. Вихідним поняттям транзитології є поняття «демократичний транзит», що характеризує

особливості переходу від тоталітаризму та/або авторитаризму до демократичних форм правління у кожній конкретній державі або певні типологічні ознаки демократизації загалом. Однією з найбільш авторитетних концепцій транзитології останніх десятиріч є концепція американських науковців Х. Лінця та А. Степана, ключовим поняттям якої виступає «демократична консолідація». Демократична консолідація, на переконання цих дослідників, в умовах розгортання транзитивних процесів потребує здійснення глибинних перетворень принаймні на трьох рівнях: поведінковому, ціннісному та конституційному. За словами американських вчених, про досягнення консолідованої демократії можна говорити лише за умов, коли:

- у національній політичній системі не залишилося більш-менш впливових політичних груп, які прагнули б підірвати демократичний режим або здійснити сецесію;
- демократичні процедури та інституції сприймаються суспільством як найбільш прийнятні механізми регулювання соціального життя;
- політичні актори „звикають” до того, що всі суспільні конфлікти вирішуються відповідно до законів, процедур та інституцій, які санкціоновані новим демократичним процесом [10, с. 66].

Врахування визначених Х. Лінцем та А. Степаном умов встановлення консолідованої демократії є вкрай важливим при типологізації форм демократичного правління. До того ж, сформульовані американськими дослідниками умови можна використовувати в якості базових критеріїв типологізації тієї чи іншої держави як демократичної або недемократичної форми правління.

Інший авторитетний американський науковець Аренд Лейпхарт – автор фундаментальних праць «Демократія у багатоскладових суспільствах» (1977 р.) та «Демократії: типи мажоритарного й консенсусного

правління у двадцяти одній країні" (1984 р.) – пропонує нову типологію демократичних форм правління, в основі якої лежать три критерії, що призводить до виокремлення восьми форм правління. Дві форми правління з вказаних вченим є чистими, а інші шість – змішаними, причому, три з них залишаються гіпотетичними.

Типологія демократичних форм правління за А. Лейпхартом [4, с. 96]

	<i>Колегіальна виконавча влада</i>		<i>Одноособова виконавча влада</i>	
	<i>Залежить від довіри легіслатури</i>	<i>Не залежить від довіри легіслатури</i>	<i>Залежить від довіри легіслатури</i>	<i>Не залежить від довіри легіслатури</i>
<i>Виконавчу владу формує легіслатура</i>	<i>«Чистий» парламентаризм</i>	<i>Швейцарія</i>	<i>Немає прикладів</i>	<i>Ліван</i>
<i>Виконавчу владу формують виборці</i>	<i>Немає прикладів</i>	<i>Кіпр (1960-1963) Уругвай (1952-1967)</i>	<i>Немає прикладів</i>	<i>«Чистий» президентціалізм</i>

Запропонована А. Лейпхартом типологія демократичних форм правління є особливо цікавою тому, що вона ґрунтується на аналізі особливостей функціонування форм правління з демократичними ознаками у певних державах в конкретний період їх розвитку.

Таким чином, проблематика типологізації форм державного правління в цілому та уточнення класифікаційних критеріїв такої типологізації зокрема є одним з найбільш актуальних питань сучасної політичної науки. Причому, зазначена проблематика має полідисциплі-

нарний характер, адже вона зачіпає сфери науково-дослідницьких інтересів не лише політологів, але й соціологів, правознавців, економістів, філософів. Це, у свою чергу, висуває вимоги щодо розширення методологічного інструментарію подібних досліджень. Саме остання особливість має бути обов'язково врахована у подальших дослідженнях.

4. Вектори аналізу

Дослідження особливостей трансформації форм державного правління на зламі ХХ – ХХІ століть є надзвичайно важливою політологічною проблемою. Тим більше, що в соціально-гуманітарних науках і в суспільно-політичному житті останнім часом активізувались дискусії щодо модифікації зазначеної форми. Йдеться, зокрема, про перегляд класичних підходів до типологізації форм правління, про розрізнення формальних та неформальних моделей організації системи державної влади й управління, про можливості механізму поділу влади гнучко реагувати на кризові явища і процеси. Зазначене засвідчує, що дослідження проблематики форми правління не будуть втрачати своєї актуальності ще тривалий час, адже сучасний світ загалом та його політичне й соціально-економічне життя, юридично-правове оформлення є надзвичайно динамічними, такими, що зазнають постійних змін. Згідно з цим у пропонованих записках визначено основні вектори політологічного аналізу зазначеного поняття, оскільки одне із головних призначень аналізу політики – «давати міцну концептуальну основу для обґрунтування державної політики та з'ясування її меж» (1, с. 9).

Модифікації форми державного правління визначають вектор стратегічного розвитку того чи іншого суспільства, що призводить або до його демократизації,

або до його автократизації. Відповідно, форма правління як комплексна характеристика держави має враховувати всі можливі іпостасі влади як її центрального, сутнісного компоненту: власне державну, а також політичну, публічну, владу місцевого самоврядування, владу політичного менеджменту тощо.

І хоча кожна конкретна країна розробляє свою модель, універсальні параметри форми правління, які вироблені політичною та юридичною науками, вказують на переваги і недоліки кожної з них за тих чи інших умов політичного життя. У цьому контексті на перший план висувається питання про визначення ступеню «збалансованості» співвідношення обсягу повноважень вищих органів, створення дієвого механізму «стримувань і противаг» у політико-правовій системі суспільства. Збалансована форма правління означає, що жоден з вищих органів державної влади не може домінувати на політичній арені, оскільки законодавча, виконавча та судова гілки влади мають діяти на паритетних засадах, повинні уникати конкуренції за обсяг повноважень, а прийняття найважливіших політико-правових рішень потребує узгодженої співпраці й консолідованих зусиль усіх суб'єктів державної влади.

Специфіка функціонування форм правління у різних державах дозволяє дійти висновку: одні й ті самі риси узагальненого типу політичної системи можуть по-різному виявлятися у різних ситуаціях. Відтак всебічний науковий розгляд форми держави передбачає вивчення базових чинників, які обумовлюють вибір певної форми правління у тій чи іншій державі. До таких чинників, насамперед, відносяться: розстановка соціально-політичних сил та результат боротьби між ними; історичні особливості та специфіка національного розвитку окремих країн; рівень політичної культури народу, що акумулює історичний та політичний досвід, звичаї і навички

життя в умовах тієї чи іншої держави; залежність від того, хто здійснює реальну владу, скільки осіб бере участь у прийнятті рішень і в який спосіб ці особи отримують свій статус; здатність правлячої еліти визначати загальноприйнятну мету державотворення; структурно-функціональна єдність вищих органів держави.

Демократична форма правління потребує створення системи державного управління, спрямованої на вироблення і прийняття ефективних державно-політичних рішень.

Зазначене передбачає: залежність організаційних форм і методів управління від структури державного устрою і умов управління; збереження пропорційності й оптимального співвідношення всіх елементів системи державного управління; єдність організаційно-методологічних основ на всіх рівнях державного управління; залежність ефективності вирішення завдань управління від обсягу й об'єктивності використаної інформації; аналіз змін форми державного правління під впливом сучасних політичних трансформацій; формування теоретичного базису й практичних потреб висвітлення процесу модифікації форми правління в суспільствах перехідного типу; підвищення рівня компетентності вищого керівництва країни, застосування механізму ротації ключових державних інститутів і посадових осіб.

Аналіз практичної реалізації теоретичної матриці модифікації державного правління в українських соціально-політичних реаліях дозволить систематизувати основні ризики, проблеми і потенційні можливості модернізації політичного устрою, що в майбутньому стане превентивним заходом від організаційних прорахунків та основою для оптимізації адміністративного моделювання.

Гіпертрофія президентської форми правління у пострадянських республіках висвітлює непідконтрольність влади суспільству, включаючи й різноманітні елітарні уг-

руповання. Правовий вакуум, низький рівень політичної культури, нерозробленість процедур відкрили широкий простір для позаправових й антиправових дій президентської вертикалі влади. Обрання президентської форми правління стало тим вихідним моментом, який багато в чому визначив посилюючий вплив авторитарних й автократичних тенденцій в державному управлінні. Внаслідок цього простежується домінування названих тенденцій на прикладі політичної еволюції Білорусі, Російської Федерації та суперпрезиденталізму у країнах Центральної Азії.

Домінування президента в організаційній системі державного устрою України (2010-2013рр.) детермінувало концентрацію політичного ресурсу в одних руках, що надало українському політичному процесу певних рис персоніфікації – надмірного впливу окремого політичного суб'єкта на процедуру функціонування державного апарату. Превалювання інституту президентства нівелювало конструктивістський потенціал парламенту. В результаті орган законодавчої влади, який зобов'язаний презентувати суспільні інтереси на основі ідейного плюралізму власного кадрового складу, перестав ефективно виконувати закріплену за ним представницьку функцію, порушивши канал порозуміння громадянського суспільства та владного апарату, що зруйнувало соціальну рівновагу та підірвало легітимність політичної еліти.

При виборі або при зміні форми державного правління необхідно пам'ятати про те, що політичний розвиток значної кількості країн в останні десятиліття відзначається поліваріантним, гібридним характером форм правління й типів політичних режимів. Одним із найбільш актуальних та значимих не тільки у теоретико-концептуальному сенсі, але й у прикладному застосуванні є розгляд і вивчення трансформації форми правління в сучасному світі, насамперед на прикладі

країн перехідного типу. Форма правління слугує своєрідним «лакмусовим папірцем», який вказує на ті тенденції і закономірності, які простежуються у соціально-політичному розвитку різних суспільств, кожної конкретної держави, а також у певному регіоні або світі загалом. Звідси проблематика здійснення порівняльних досліджень форм правління та політичних режимів у контексті вивчення розгортання процесів системної трансформації є однією з найбільш перспективних царин сучасної політичної науки. Дослідження сучасних форм державного правління мають здійснюватися у двох провідних напрямках: з одного боку, виокремлювати та розглядати найбільш типові форми державного правління, які максимально цілісно розкривають сутність цього поняття, а з іншого боку, з'ясовувати особливості проявів найбільш цікавих з політологічної точки зору конкретних форм правління гібридного типу.

Цілком логічною та методологічно обґрунтованою уявляється можливість виокремлення у моделі республіканського правління такої її варіації як бікамеральна форма правління. При цьому слід пам'ятати, що бікамеральні системи є ефективними у тому випадку, коли палати мають значні відмінності, але відносно рівні повноваження. Перш ніж вести мову про перехід до бікамеральної парламентарної системи правління у вітчизняних соціокультурних і політичних реаліях, варто звернути увагу на забезпечення механізмів впровадження дієвого імперативного депутатського мандату та налагодження ефективного взаємозв'язку між виборцями і парламентарями. Водночас, беззаперечно, недооцінювання ролі й місця парламенту в системі органів державної влади й управління, у вітчизняній моделі державного правління тягне за собою викривлене уявлення про оптимальну політичну систему, яка повинна бути сформована в Україні нині, адже принцип представництва як засадничий прин-

цип демократії має свої витoki у діяльності саме вищого законодавчого органу держави. Зрештою, можна погодитись з думкою про те, що інститут державної влади «потребує завершення політичної реформи, що має закріпити розгалуження влади» (6, с. 646).

Слушність використання поняття «поліархія» при розрізненні форм державного правління обумовлюється низкою причин: необхідністю врахування базових положень найбільш авторитетних політологічних концепцій, предметом розгляду яких є політична система, держава та державна влада; поширенням «гібридних» форм правління, що потребує осмислення і додаткового вивчення; нагальними вимогами відходу від формалізації визначення форми державного правління й визнання обов'язковим закріплення реальних модифікацій державного правління. Поліархія має розглядатися як демократичний режим, що включає: ефективну участь, володіння рівними та ефективними можливостями презентації власної позиції; рівність у голосуванні, наявність дієвого права голосу; однакові та реальні можливості ознайомлення з ключовими векторами державної політики та їх вірогідними результатами для всіх громадян; вирішальний контроль над програмою політичних рішень; гарантія фундаментальних прав та свобод особистості законодавством. Окрім того, важливими структурними складовими практичного втілення поліархії є варіативні соціально-економічні показники: високий рівень економічного добробуту, урбанізація, індустріалізація, диференціація професійної діяльності та ріст валового національного продукту. Отже, поліархія – це демократична модель політичних конфігурацій, заснована на рівноправній конкуренції індивідуальних інтересів у рамках плюралізму суспільних ініціатив та консолідації позитивних економічних детермінант.

Системні трансформації політичного та соціально-економічного спрямування, які розпочалися кілька десятиріч тому в багатьох країнах та регіонах світу, вимагають перегляду традиційних критеріїв типологізації форм державного правління. Невідкладною проблемою постає розробка нових підходів до розуміння типології. Зокрема, варто враховувати необхідність включення до головних ознак держави ідеї державності, що дає змогу глибше проникати у сутність різних моделей соціально-економічного та політичного устрою, у специфіку базових культурних норм конкретних регіональних і локальних цивілізацій, а також знаходити спільні риси й відмінності різних політичних систем. На теоретичному рівні «нагально необхідно перетворити поняття загальносвітової цивілізації на працюючу категорію». (5, с. 10).

Дослідження монархічної форми правління є не менш злободенним, ніж аналіз республіканської форми. Зважаючи на загальноцивілізаційні зміни, що відбуваються в останні десятиріччя у світовому масштабі, можна прогнозувати, що можливі подальші модифікації монархічної форми правління. Незважаючи на всю формальність свого політико-правового статусу, глава держави в умовах функціонування обмеженої монархії несе більший тягар відповідальності не тільки за себе особисто, але й за свою родину, у тому числі й за своїх попередників. І якщо монарх справляється із цим завданням гідно, в очах суспільної думки зростає не тільки його особистий авторитет, але й авторитет самого інституту монархії, роблячи його більш життєздатним, легітимізуючи його в умовах зрілої демократії. Сучасний глава держави за монархічної форми правління є не менш легітимним, ніж інші актори політичної арени. Останнім часом спостерігається поширення прецеденту дострокового (прижиттєвого) і добровільного припинення

своїх повноважень главою держави на користь свого престолоспадкоємця. Це засвідчує, що подібні прецеденти можуть дати поштовх для більш глибоких трансформацій інституту монархії і його поступової трансформації у бік перехідних форм правління.

Необхідність дослідження республіканської форми правління полягає в потребі встановлення можливостей вироблення дієвих елементів конструювання оптимального правління, які на основі власного універсального характеру здатні адаптуватися до особливостей конкретного соціально-політичного простору без деструктивного впливу на політичну свідомість окремих національних ідентичностей. Важливим принципом, представленим у теоретичній матриці республіканської форми правління, виступає забезпечення участі народу в державотворчих процесах та прийнятті політичних рішень. Сутність даного елемента організації політичного устрою полягає в обмеженні можливостей реалізації індивідуальних інтересів політичної еліти з метою практичного втілення суспільних ініціатив. Іншим важливим критерієм стратифікації поліваріативності матриці республіканізму виступає соціальний аспект. Наявність громадянського суспільства забезпечує компетентність у реалізації виборчої функції демократичної політичної системи та ідентифікує високу динаміку впливу суспільних ініціатив на прийняття політичних рішень.

Активістський тип політичної культури соціуму та інтеграція в закономірності політичних реалій на рівні політичної свідомості визначає рамки консолідації демократичного режиму. Розглядаючи республіканську форму правління і її «гібридні» модифікації, слід зазначити, що принцип виборності, який споконвічно визначався як базовий для неї, поступово знаходить нові форми й варіанти. Скажімо, у випадку, якщо мова йде про парламентську республіку, то президент як глава

держави не є де-факто прямим представником народу, оскільки обирається не всіма громадянами, а парламентарями.

Таким чином, мандат глави держави в парламентській республіці є досить обмеженим – він опосередкований двічі: спочатку виборці віддають частину своїх повноважень членам парламенту, і лише потім останні делегують їх президентові. Інакше кажучи, республіка в її буквальному розумінні «спільної справи» трансформується шляхом появи ряду своєрідних політичних «посередників», які можуть спотворювати або інтерпретувати поняття «спільна справа». Тому не дивно, що за таких умов інститут президентства здобуває часто винятково символічний характер, подібний політико-правовому статусу глави держави в обмеженій монархії.

Форма політичного правління та ефективність мобілізації демократичних інструментів здійснення державної влади знаходиться в прямій залежності від рівня політичних свобод, активізації суспільної діяльності та компетенції політичної ідентифікації спільноти. Системний підхід до розгляду й аналізу проблематики формально юридичного й фактично політичного розмежування форм державного правління передбачає з'ясування цілої низки важливих проблем: чинників невідповідності визначення форми правління де-юре й де-факто в конкретно взятій країні; основних векторів трансформації однієї форми правління в іншу; юридичних, політичних, соціокультурних змін, які відбулися в останні десятиліття у визначенні форми правління. «Краще розуміння сутності політичного ладу в Україні дасть змогу конструктивно вирішувати політичні конфлікти й буде сприяти досягненню консенсусу між різними політичними силами» (3, с. 103).

Важливим фактором відродження демократичної форми правління є детальне вивчення рекомендацій і вимог у рамках європейської інтеграції країн Східної Єв-

ропи, а також успадкування здійснених ними форм організації органів державної влади і управління. Аналіз внутрішньої політичної обстановки країн Східної Європи є запорукою встановлення оптимальної форми правління на пострадянському політичному просторі. Йдеться, насамперед, про закріплення політичного плюралізму й глибокі демократичні перетворення, що включають ключову роль парламенту, виборність органів управління, диференціацію політичної влади, вдосконалення нормативно-правової бази. Прискорена модернізація східноєвропейських форм державного правління є своєрідною відповіддю на виклики новітнього етапу демократизації, що означає консолідацію демократичного режиму.

Важливе значення для пошуку моделі форми правління має вивчення політичного досвіду Російської Федерації, Республіки Білорусь та країн Центральної Азії. Форма правління Російської Федерації, створена в перехідних умовах розвитку державності за домінування кризових явищ та зміни державної організації заслуговує особливої уваги. Це стосується в першу чергу досвіду доповнення державного апарату новими державними органами, зміни порядку формування вже функціонуючої системи влади та пристосування її до нових історичних, політичних й економічних відносин. Існуюча на сьогоднішній день у Російській Федерації форма правління у вигляді суперпрезидентської республіки засвідчує як позитивні процеси підвищення економічного, соціально-політичного рівня розвитку держави, так і складнощі, пов'язані з утвердженням новітнього авторитаризму. Узурпація політичних прерогатив і централізація владних повноважень у Республіці Білорусь детермінувала персоналізацію контролю за адміністративно-управлінським апаратом і суб'єктивізацію тенденцій розгортання державної політики. Пер-

соніфікація політичного процесу відкрила необмежений діапазон превалювання президента в розподілі політичних цінностей, а інтеграція лідерського образу конкретного президента у варіативні сфери соціального буття забезпечила легітимацію діючого правління на основі харизматичного принципу і нівелювала потенційну динаміку політичної активності білоруського суспільства.

Як результат, трансформація політичного улаштування білоруської держави в контексті деструкції радянської тоталітарної ідеологічної матриці ставить під сумнів ефективність консолідації демократичних канонів в програмі функціонування державного апарату. Улаштування державного апарату Білорусі виступає яскравим прикладом цілісної владної вертикалі, що матеріалізувалась у президентську форму державного правління.

Аналіз особливостей трансформації форми правління у країнах Центральної Азії в останні два десятиріччя дозволяє систематизувати досвід суперпрезидентського правління зі стійкою тенденцією до посилення авторитарних методів управління за умов збереження формальних демократичних інститутів і процесів.

Форма державного правління у тому чи іншому суспільстві повинна відповідати особливостям його політичного розвитку, традиціям, культурі, загальному стану справ у ньому. Суперечність між домінуючою політичною культурою (досить часто патріархальною, авторитарною, або ж анархістською), а з іншого боку – республіканською моделлю, яка впроваджується в нових державах за підтримки західних урядів та неурядових організацій, як правило, вирішується за допомогою позитивістської ліберальної логіки.

Її основою є переконання, що запозичені західні інституції та правові норми здатні перетворювати традиційні або ж посттоталітарні суспільства на відкриті,

демократичні й вільні, що є ознакою модернізації і прогресу. Однак, замість очікуваних лібералізації, демократизації та зміцнення громадянського суспільства, республіки третього світу і пострадянського простору набули особливих «гібридних» рис, або інституційно занепали. У політиці пострадянських країн неформальна складова виявляється більш значущою і вагомою в порівнянні з писаними законами та інституційними функціями. Звідси немає підстав очікувати, що процес суперечливої трансформації вищих державних органів та їх статусів скоро завершиться.

Хронічною проблемою функціонування державного апарату в Україні є корупція, яка зумовлена не лише патологічною схильністю до порушення законів, але й об'єктивною недосконалістю законодавства. Нормативна неврегульованість повноважень і відповідальності багатьох органів, що мають контролюючі й дозвільні компетенції на тлі інших законодавчих хиб сприяють, з одного боку, надуживанням, а з іншого – прагненню обійти ті приписи, слідування яким не залишає шансів на самозбереження і персональний успіх. Боротьба з проявами корупції дуже часто ведеться там, де натомість варто змінити саму нормативно-інституційну систему. Ігнорування цього вищими державними посадовцями якраз і є головним проявом корупції у найширшому значенні даного терміну.

На зміну форми державного правління впливають об'єктивні чинники: взаємовідносини між суб'єктами влади, які постійно породжують конфлікти, призводять до криз у системі державного управління; низький рівень легітимності президента і парламенту в суспільствах перехідного типу. А також суб'єктивні чинники: за умов політичної нестабільності новій політичній команді, яка набуває популярності, для заміни попередньої владної команди вигідно змінювати форму правління;

політичні сили, які мають вплив на зміну форми правління, пропонують ту форму, яка надає їм якомога більше владних повноважень. За цих умов надзвичайно важливо визначити справжні причини неефективності існуючої форми правління.

Серед таких причин найчастіше виявляються: незгодженість функцій органів державної влади на законодавчому рівні; низька підтримка діяльності конкретного президента чи наявного складу парламенту; деструктивна діяльність конкретних політичних партій; відсутність консенсусу основних політичних сил щодо стратегічного розвитку держави; бажання політичних лідерів ухвалювати рішення одноосібно, а не на основі демократичних правил і процедур.

Відсутність чіткої розбудови конституціоналізму є джерелом порушення послідовності політичної модернізації, ускладнення правової регламентації взаємодії суспільства і політичної еліти та дисфункції каналу функціонального зв'язку державних інстанцій. Успіх демократизації українського суспільства потребує нагального вирішення проблеми затвердження єдиної концепції модернізації українського конституціоналізму та правових механізмів функціонування політичної влади.

Конституційні реформи українського державного устрою не набули перманентного характеру і не сприяли стабілізації форми державного правління. Ліквідація рішень політичної реформи 2004 року, що мала місце у 2010 році, не тільки повернула конституційні положення у сфері розподілу політичних повноважень між органами державної влади, закріплені попереднім варіантом Конституції, а й підірвала легітимність Конституційного суду та підвищила ризики надмірної централізації політичної влади. Дисбаланс взаємовідносин між українським суспільством і владою, пору-

шення конструктивної взаємодії політичних сил негативно відобразились на суспільних очікуваннях та інтересах представників політичної еліти. У відповідності з цим правова політика сучасної Української держави «повинна бути зорієнтована на три основних взаємообумовлених пріоритети: дотримання прав людини, розвиток приватного права, забезпечення сильного правосуддя» (4, с. 175).

Політична компетентність системи державної влади в сучасних умовах постає як одна з найгостріших проблем сучасної політики. Вона є тим чинником, який може сприяти або стояти на заваді подоланню нестабільності суспільно-політичного розвитку, мінімізувати чи поглиблювати кризові явища у країні. Політична компетентність державної влади є критерієм ефективності й успішності здійснюваної нею політики, забезпечуючи високий рівень її легітимності. Політична компетентність державної влади визначається через застосування політичної стратегії і політичної тактики.

Визначення ієрархії стратегічних і тактичних цілей передбачає вибір прийнятних для кожного окремого випадку засобів досягнення мети національного розвитку. «Успіх приходить, коли проект спирається на ясне розуміння специфіки розвитку, на розробку оригінальної стратегії, мобілізує для неї всі доступні ресурси, коли народ бере участь у зміні своєї участі» (2, с. 254). Політична стратегія і тактика мають забезпечувати високий рівень легітимації політико-владної діяльності у країні та відповідати соціокультурному, політичному й економічному рівню розвитку суспільства. Цілісність та взаємоузгодженість блоків політичної стратегії і політичної тактики виступають однією з найважливіших умов успішності реформування системи державного управління.

5. Політичні процеси в Україні

Будь-яка політична система світу періодично піддається змінам. В державах, де відбувається навздогінна модернізація, політичні зміни відбуваються надзвичайно часто. Через майже вже 30 років одночасної трансформації політичної, правової, економічної систем Україна не стала державою із високим економічним розвитком, гідним рівнем життя суспільства, стабільною політичною системою. Суспільні відносини перебувають під впливом різноманітних криз: ідеологічної, політичної, економічної, державного управління.

В таких умовах розвиток суспільства значною мірою залежить від політико-управлінської еліти. Взаємовідносини між її суб'єктами, їх функції визначаються формою державного правління. Дискусії про форму правління тривають в українському суспільстві упродовж всього періоду незалежності. Особливо актуальним це питання після неодноразових внесення змін до Конституції України через Конституційний Суд (2004, 2010, 2014 роки), які змінювали форму правління, що є не припустимим у стабільних демократіях.

Конституційні моделі форм правління, їх політичні прояви в практиці зарубіжних країн і в Україні аналізує С.К. Бостан. Вплив глобалізації на форми правління аналізує А. Мілардович. С. Фіш, Р. Елгі і С. Меструп провели дослідження посткомуністичних перехідних суспільств і визначили форму правління, яка найбільше сприяє демократизації цих країн. Провідні юристи Ю.С. Шемшученко, В.Б. Авер'янов, О.В. Петришин досліджують особливості змішаної форми державного правління в Україні, зокрема, розкривають особливості взаємовідносин між Президентом і Урядом.

Крім політологічних і правових досліджень по даній темі, в українських ЗМІ існує безліч публікацій з висвіт-

лення позицій провідних політиків щодо найкращої форми правління для України. У згаданих працях аналізуються всі типи форми державного правління, їх переваги і недоліки, практика застосування у різних державах, однак причинам зміни форми державного правління в Україні не приділяється належної уваги. Метою моїх роздумів є політологічний аналіз зміни форми правління в Україні. Завдання полягає у з'ясуванні причин, які призводять до зміни форми правління в Україні, прогнозування її наступної зміни.

Форму державного правління вивчають, як правило, три науки: теорія держави і права, конституційне право, політологія. Перша досліджує методологічні основи пізнання форми правління, її історичні типи, друга вивчає правові основи її функціонування, третя аналізує реальні взаємовідносини суб'єктів політичної влади.

Важливо є дослідити вплив політичного середовища на правову конструкцію влади, за допомогою якої здійснюється фактичне управління суспільними справами. В Україні, починаючи з 1996 р. і до сьогодні, існує змішана форма державного правління.

Вважається, що певні ознаки президентсько-парламентської республіки були закріплені ще 1919 р. у Німеччині (Веймарська Конституція) і вперше така форма була запроваджена у цьому ж році у Фінляндії. Класичною змішаною республікою вважається П'ята Республіка у Франції [1, с. 13-14]. У сучасному світі до республік зі змішаною формою державного правління відносять: Австрію, Білорусь, Болгарію, Боснію і Герцоговину, Естонію, Ірландію, Ісландію, Італію, Киргизстан, Латвію, Польщу, Росію, Україну, Фінляндію, Францію, Хорватію, Чехію, Югославію. Загалом дослідники форм правління нараховують 35 держав, які є змішаними [2, с.479].

Варто зазначити, що С.К. Бостан критикує такий тип форми державного правління як республіка. Цей термін

означає “справа публічна (загальна)”, він не дає чіткого уявлення про форму державного правління. На думку вченого, замість республіки слід вживати термін “поліархія”. Останній був вжитий ще в оксфордському словнику 1909 р., де визначався як форма організації влади протилежна монархії. До наукового обігу поняття “поліархія” запровадили американські політологи Р. Даль та Т. Ліндблом. Поліархія (з грец. – багатовладність) – це тип політичного режиму, який характеризується розподілом та розсосередженням влади між її різними центрами та носіями [3, с. 496]. Натомість, С.К. Бостан поліархію розуміє як відмінну від монархії, деконцентровану політико-правову систему вищих законодавчих та виконавчих органів державної влади, організація й функціонування якої ґрунтуються на принципі поділу влади та відповідній системі стримувань і противаг [4, с. 138]. Відповідно до цього С.К. Бостан виділяє чотири типи змішаних поліархій: президентсько-парламентську, напівпрезидентсько-напівпарламентську, напівпарламентсько-напівпрезидентську, парламентсько-президентську. В одному випадку поліархія розуміється як режим, у іншому як форма правління. Спільним є підхід, який зумовлений розбіжністю між формально-юридичною системою верховної влади та її виявом на практиці. У світовому досвіді є приклади, коли неформальний вплив президента чи парламенту є значно більшим, ніж його зафіксовані в законодавстві повноваження.

На думку О.І. Зазнаєва, кожна змішана форма не просто поєднує риси “чистих систем”, але прив’язана до певного “материнського” типу. Вчений визначає вісім змішаних форм – непрезидентарна президентська система, парламентарна президентська система, не-парламентарна напівпрезидентська система, непрезидентарна напівпрезидентська система, парламентарна напівпрезидентська система, президентарна парла-

ментська система, суперпрезидентська парламентська система і суперпарламентарна президентська система [5, с.118-142].

Справді у кожній країні форма правління має свої особливості, зумовлені історичним досвідом, політичною ситуацією, діяльністю конкретної політико-управлінської еліти. Безперечно, будь-яка типологія нівелює певні особливості, оскільки її метою є уніфікація спільних ознак. Не варто створювати широкі класифікації, які заплутують. Слід дотримуватися традиційної типології змішаної форми, яка виділяє напівпрезидентську і напівпарламентську системи або президентсько-парламентську і парламентсько-президентську форми правління.

За умов змішаної форми правління організація верховної державної влади, порядок утворення її органів та їх взаємини з населенням поєднують у собі ознаки президентської та парламентської республік. Від президентського типу запозичується всенародне обрання президента, який має повноваження виконавчої влади, від парламентського типу – парламентська відповідальність уряду, який очолює прем'єр-міністр. Взаємовідносини між президентом і парламентом перетворюються на конкуренцію за право формувати уряд.

Концепція Конституції України, схвалена Верховною Радою УРСР 19 червня 1991 р., передбачала, що в конкретно-історичних умовах розвитку країни прийнятною формою організації її державної влади є президентська республіка [6]. Згідно Указу Президента від 27 вересня 1993 р. “Про керівництво Кабінетом Міністрів України”, глава держави став безпосереднім керівником уряду. Державу, де глава держави – президент – обирається народом і є главою уряду, який йому підзвітний, вважають президентською республікою. Договір “Про ос-

новні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України” від 8 червня 1995 р. закріпив значні повноваження Президента. Конституція України у 1996 р. встановила президентсько-парламентську форму правління, закріпивши вищим органом виконавчої влади Кабінет Міністрів України. Хоча деякі науковці вважають, що фактично більшість владних функцій все одно було зосереджено в Президенті.

Згодом у політичних і наукових колах розпочинається обговорення переходу України до парламентсько-президентської республіки. 8 грудня 2004 р. Верховна Рада України прийняла Закон України “Про внесення змін до Конституції України” (№ 2222), який набув чинності 1 січня 2006 р. Нова редакція Конституції змінила форму правління з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську. Однак відомо, що прийняті зміни були результатом компромісу між владою і політичною опозицією щодо мирного врегулювання політичного конфлікту, який виник після другого туру голосування на виборах Президента України 21 листопада 2004 р. Поспішність і врахування суб’єктивних чинників, а не об’єктивних, призвели до того, що в Конституцію України була внесена норма про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України.

До речі, в більшості демократичних держав у Конституції не згадується порядок утворення коаліцій та правила поведінки в їхніх рамках. Негативним чинником в Україні стали амбіції лідерів трьох найбільших політичних партій, які створили парламентські фракції і весь час боролися за те, щоб саме їхня фракція була ключовою у коаліції парламентських фракцій. У країнах Європейського Союзу парламентська більшість є лише інструментом формування уряду. Українські дослідники

визначають коаліційну більшість в українському парламенті як “політичний квазіінститут державної влади, який почав підміняти собою єдиний законодавчий орган влади в Україні” [7].

У політологічних працях досліджуються ситуації, коли політична партія Президента знаходиться в опозиції до парламентської більшості. Зрозуміло, що за таких умов відбувається затягування процесу прийняття певних законів, рішень через застосування цими суб’єктами механізмів стримувань і противаг. Теоретично, якщо Президент є представником політичної сили, яка входить до більшості, це сприяє ефективному правлінню. Однак, ще бувають випадки коли політична сила Глави держави не підтримує його дій і тоді Президент, уряд і парламент, розділений на більшість і опозицію, займають різні позиції, що призводить до постійних конфліктів.

Перехід України у 2006 р. до парламентсько-президентської форми правління супроводжувався звинуваченнями президентсько-парламентської форми правління в породженні авторитарних методів управління. Натомість, парламентсько-президентська форма правління уявлялася як система, що сприяє демократизації відносин між владою та суспільством і взагалі є більш ефективною. Однак і ця форма правління в українських реаліях не виправдала себе.

Перед Україною знову постало питання, яку форму правління обрати. У квітні 2008 р. було проведено опитування лідерів парламентських партій щодо конституційної реформи. Одне із запитань стосувалося форми державного правління. Відповіді провідних політичних партій різнилися від президентської до парламентської форм правління [8].

Рішенням Конституційного Суду від 30 вересня 2010 р. закон №2222 визнаний неконституційним “у зв’язку з

порушенням процедури його розгляду і ухвалення”. З цього дня Україна знову повернулася до Конституції України в редакції 1996 р. і відповідно до президентсько-парламентської форми правління. Це означає, що повноваження парламенту скорочуються, а президента – розширюються. М. Томенко, аналізуючи український конституційний процес, констатує, що “завжди переважала політична кон’юнктура, тобто проекти відповідних змін готувалися “під когось” (чинного Президента, Прем’єр-міністра, лідера політичної сили), що передбачає реалізацію персоніфікованих очікувань щодо подальших перспектив того чи іншого політика” [9, с.270].

Парламентсько-президентська форма правління була запроваджена при особливих обставинах і відмінена по-особливому. Така відміна поставила більше запитань, ніж вирішила проблем. Хоча в Україні є достатньо прихильників президентсько-парламентської форми правління, особливо після декількох років неефективного функціонування парламентсько-президентської форми правління. Ю.С. Шемшученко та В.Б. Авер’янов підтримують думку, що “всенародно обраний Президент за умов змішаної форми правління має бути достатньо “сильним” – з тим, щоб активно і конструктивно впливати на систему органів виконавчої влади та її кадрове забезпечення” [10, с.5]. Деякі політики у той час вважали, що повернення до Конституції 1996 р. “дає додаткову можливість, по-перше, контролювати, моніторити хід реформ і впливати на тих, хто не хоче йти досить швидкими кроками ... це може стати тією політичною силою, яка перетворить політичну волю на політичний двигун” [11, с.1].

Однак не потрібно забувати, що президентсько-парламентська форма може призвести до авторитаризму, як це вже було в Україні до 2004 року. І як це стало у 2010 році після змін до Конституції України. Не важко спро-

гнозувати, що через деякий час згуртуються політичні сили, які будуть виступати за обмеження повноважень президента і розширення функцій парламенту.

Раніше вважалося, що змішана система є найкращою для молодих демократій, оскільки найкраще дозволяє урівноважити й збалансувати систему влади. Досвід багатьох постсоціалістичних країн свідчить, що реалізація гарно виписаної змішаної форми правління на практиці має результати відмінні від очікуваних. Причиною такої ситуації є неврахування важливих чинників. Наприклад, форма правління з посиленою роллю президента вимагає більшої культури узгодження інтересів між законодавчим органом та урядом. С.К. Бостан застерігає, що відсутність відповідних умов перетворює змішану президентсько-парламентську форму правління із значними юридичними повноваженнями президента у президентську або суперпрезидентську поліархію, як це відбулося у деяких посткомуністичних країнах [12, 367].

Отже, на початку нашої незалежності у нас фактично була президентська республіка, з 1996 р. – президентсько-парламентська, з 2006 р. – парламентсько-президентська, з 2010 р. – знову президентсько-парламентська, а з 2014 р. – парламентсько-президентська. Очевидно, що при наступній зміні форми правління в Україні буде обговорюватися її парламентський тип. Справді, після невдалого функціонування парламентсько-президентської форми, що розбалансувала систему державного управління, потрібна чітка вертикаль виконавчої влади, яка дозволить провести реформи. Однак результат цих реформ залежить від мети, яку будуть переслідувати її організатори і від того, які методи вони будуть використовувати.

Сьогодні рівень політичної і правової культури членів

політичних партій недостатній для запровадження в державі парламентської форми правління, однак це не означає, що ця форма не може бути ефективною.

Парламентська форма правління визнається багатьма дослідниками як найкраща для країн Центрально-Східної Європи. Зокрема, С. Фіш довів, що ті країни, які раніше створили відносно сильний законодавчий орган, є значною мірою більш демократичними, ніж ті, в яких парламент є відносно слабким. Р. Елгі і С. Меструп аналізують дослідження про 12 центрально-східних держав і приходять до висновку, що будь-які варіанти напівпрезидентської республіки створюють більше проблем, ніж вирішують, і вважають, що “якщо демократія ще є слабкою, тоді краще за все уникати будь-яких форм напівпрезиденства”. Сильна законодавча влада, на їх думку, є найкращою для демократизації [13].

Знайдуться, звичайно, ті, хто будуть заперечувати прямий зв'язок рівня демократії і ефективності управління суспільними справами. Однак, це лише поверхові думки, враження від процесів демократизації в Україні. Більш обрнтованим є твердження, що “демократія – це важливий чинник для тривалої політичної стабільності, раціонального управління економікою і ефективного суспільного адміністрування”. А. Умланд вважає, що створення слабкої напівпрезидентської системи з домінуючою владою Верховної Ради або чисто парламентської республіки дозволить існування консолідованої демократії. Остання, на його думку, надасть механізм врегулювання конфліктів між економічними елітами країни, а також між культурно поділеним населенням заходу і центру, з одного боку, і півдня і сходу, з іншого. По-друге, демократизація – це ключ до довгострокових перспектив України на міжнародній арені, а вступ до Європейського Союзу може стати об'єдную-

чою ідеєю для конфліктуючих політичних сил і для соціальних груп сходу і заходу країни [14].

Якщо аналізувати політичну суб'єктивну складову зміни форми державного правління, то логічним буде висновок, що політичні партії не дозволять створити президентську республіку, оскільки велика частина політиків володіла значними повноваженнями і вони будуть навпаки боротися за збільшення обсягу їх функцій. Крім того, суспільство, яке відчуло певну свободу після Революції Гідності, побачило демократичні процедури ухвалення рішень, навряд чи дозволить повернутися до авторитарного режиму будь-якого президента. Потрібно прагнути створити ефективний діалог між суспільством і владою, а це можливо завдяки широкій участі і політиків, і громадян у процесі управління суспільними справами.

Також набуває поширення твердження, що у сьогоденнішому глобалізованому світі форма правління вже немає суттєвого значення, оскільки на політику держав впливають наднаціональні структури. “Держави і уряди з різними типами демократії будуть вирівнюватися, все частіше опиняючись в підпорядкованому стані перед міжурядовими організаціями і глобальними гравцями” [15]. Звичайно, така теорія має право на існування і на розвиток, однак це тема окремого дослідження.

Отже, на зміну форми державного правління впливають наступні чинники:

1. Об'єктивні: а) взаємовідносини між суб'єктами влади постійно породжують конфлікти, призводять до криз у системі державного управління; б) рівень легітимності президента або парламенту (президента і парламенту) дуже низький.

2. Суб'єктивні: а) новій політичній команді, яка набуває популярності, для заміни попередньої владної команди, вигідно змінити форму правління; б) політичні

сили, які мають вплив на зміну форми правління, пропонують ту форму, яка надасть їм найбільше владних повноважень.

Об'єктивні й суб'єктивні чинники в політиці існують завжди. Будь-якій політичній команді для ефективного управління суспільними справами необхідні владні повноваження. Важливим моментом їхньої діяльності є їх мета і засоби, які вони використовують для її досягнення. Крім того, надзвичайно важливо визначити справжні причини неефективності існуючої форми правління. Наприклад, це може бути неузгодженість функцій органів державної влади на законодавчому рівні; низька підтримка діяльності конкретного президента чи наявного складу парламенту, останнє не означає, що певна форма правління не відповідає потребам даного суспільства; деструктивна діяльність конкретних політичних партій, яка не може беззаперечно свідчити, що всі партії є такими; відсутність консенсусу основних політичних сил щодо стратегічного розвитку держави; бажання політичних лідерів ухвалювати рішення одноосібно, а не на основі демократичних процедур.

Причиною неефективності форми правління в Україні є те, що при її виборі враховуються думки лише провідних політичних сил, зокрема їхній реальний вплив на конституційний процес. В обговоренні форми державного правління участь беруть депутати, міністри, журналісти, в той час як, в першу чергу, це питання повинні вирішувати експерти, які ґрунтовно досліджують функціонування різних форм правління, аналізують світовий і вітчизняний досвід протягом багатьох років. Їхній аналіз повинен ґрунтуватися на наукових методах, чітких критеріях оцінювання, статистичних даних і на врахуванні політичної ситуації в країні.

Література:

1. Теоретичне підґрунтя

1. Linz J., Valenzuela A. The Failure of Presidential Democracy. Volume 1. – JHU Press, 1994. – 192 p.
2. Rostow W. W. Politics and the Stages of Growth. – CUP Archive, 1971. – 410 p.
3. Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. – Princeton University Press, 1997. – 453 p.
4. Демократія: Антологія. / Упоряд. О. Проценко. – К.: „Смолокип”, 2005. – 1108 с. – („Політичні цінності”).
5. Dahl R. A. A Preface to Democratic Theory, Expanded Edition. – University of Chicago Press, 2006. – 176 p.
6. Мельвиль А. Ю. Демократические транзиты: теоретико-методологические и прикладные аспекты. – Московський общественный науч. фонд, 1999. – 105 с.
7. Barker E. The Political Thought of Plato and Aristotle. – Dover Publications, 2012. – 592 p.
8. The classics of western spirituality. Augustine of Hippo: Selected Writings. – Paulist Press, 1984. – 514 p.
9. Wokler R. Rousseau and Liberty. – Manchester University Press, 1995. – 299 p.
10. Tocqueville A. Democracy in America. – Library of America, 2004. – 941 p.
11. Held D. Models of Democracy. – Stanford University Press, 2006. – 338 p.

2. Сутнісні трансформації

1. Еллинек Г. Общее учение о государстве. Пер. с нем. / Г. Еллинек. – СПб.: Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2004. – 752 с.
2. Макиавелли Н. Государь. История Флоренции. Пер. с ит. / Н. Макиавелли. – М.: Эксмо, 2010. – 432 с.
3. Челлен Р. Государство как форма жизни. Пер. с швед. / Р. Челлен. – М.: РОС-СПЭН, 2008. – 319 с.
4. Симонишвили Л.Р. Формы правления: История и современность. Учебное пособие. / Л.Р. Симонишвили. – М.: Флинта; МПСИ, 2007. – 280 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
6. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т. 6: Т-Я – К.: «Українська енциклопедія», 2004. – 768 с.
7. Бостан С.К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики. Монографія. / С.К. Бостан. – Запоріжжя: Юридичний інститут, 2005. – 540 с.
8. Теория государства и права: Учебник / А.С. Пиголкин, А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев, А.Х. Саидов. / Под ред. А.С. Пиголкина. – М.: Юрай-Издат, 2005. – 613 с.
9. Шуляк С.В. Неопатримоніальні диктатури в арабському світі: аналіз баасистської моделі: Автореферат на здобуття наук. ст. канд. політ. наук / С.В. Шуляк. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет, 2004. – 18 с.
10. Сафонов В.Н. Соотношение форм правления и режимов правления / В.Н. Сафонов // Социально-политический журнал. – 1998. – № 1. – С. 112-121.
11. Политология: Учебник / А.Ю. Мельвиль [и др.]. – М.: МГИМО (Университет) МИД России, Проспект, 2010. – 624 с.

3. Проблема типологізації

1. Якушик В. Типологізація держави (Словник політичної думки) / В. Якушик // Політологічні читання. – 1995. – № 2. – С. 278-281.

2. Холмс С. Сверхпрезидентство и его проблемы / С. Холмс. // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 1994. – № 1 (6). – С. 23.

3. Конституция Российской Федерации: Проблемный комментарий / Отв. ред. В.А. Четвернин. – М.: Центр конституционного исследования МОНФ, 1997. – 702 с.

4. Зазнаев О.И. Типология форм правления: работа над ошибками / О.И. Зазнаев. // Полис. – 2006. – № 1. – С. 92-103.

5. Линдблом Ч. Политика и рынки. Политико-экономические системы мира. Пер. с англ. / Ч. Линдблом. – М.: Институт комплексных стратегических исследований, 2005. – 448 с.

6. Хеллоуэлл Дж.Х. Моральные основы демократии: Пер. с англ. / Дж.Х. Хеллоуэлл. – М.: ППП, 1993. – 141 с.

7. Шумпетер Й.А. Капитализм, Социализм и Демократия: Пер. с англ. / Й.А. Шумпетер. – М.: Экономика, 1995. – 540 с.

8. Сморгунов Л.В. Современная сравнительная политология: Учебник / Л.В. Сморгунов. – М.: «РОССПЭН», 2002. – 472 с.

9. Лебедева Т.П. Либеральная демократия как ориентир для посттоталитарных преобразований / Т.П. Лебедева // Полис. – 2004. – № 2. – С. 76-86.

10. Мельвиль А.Ю. О траекториях посткоммунистических трансформаций / А.Ю. Мельвиль // Полис. – 2004. – № 2. – С. 64-75.

4. Вектори аналізу

1. Веймер Девід Л., Вайнінг Ейден Р. Аналіз політики: Концепції і практика / Девід Л. Веймер, Ейден Р. Вайнінг / Пер. з англ. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. – 654 с.

2. Дискин И. Кризис...И все же модернизация! / И. Дискин. – М.: Издательство «Европа», 2009. – 264 с.

3. Катаев С.Л. Сучасне українське суспільство: Навч. посібник / С.Л. Катаев. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 200 с.

4. Минькович-Слободяник О.В. Правова політика: стратегічні пріоритети і напрями вдосконалення: монографія / О.В. Минькович-Слободяник. – К.: Логос, 2012. – 196 с.

5. Мотрошилова Н.В. Цивилизация и варварство в эпоху глобальных кризисов / Н.В. Мотрошилова. – М.: ИФРАН, «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010. – 480 с.

6. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця (та ін.). – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.

5. Політичні процеси в Україні

1. Петришин О. В. Форма державного правління в Україні: до пошуку оптимальної моделі / О. В. Петришин, В. Є. Протасова // Проблеми організації державної влади в Україні в контексті політико-правової реформи: матеріали Методологічного семінару (м. Київ, 2 квітня 2008 р.). – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. – С. 11-22.

2. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики: [монографія] / Бостан С. К. – Запоріжжя: Юридичний ін-т, 2005. – 540 с.

3. Карасьов В. Ю. Поліархія / В. Ю. Карасьов // Політологічний енциклопедичний словник / [упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. – [2-е вид., доп. і перероб.]. – К.: Генеза, 2004. – С. 496.

4. Бостан С. К. Цит. праця.

5. Зазнаев Олег Иванович. Полупрезидентская система (политико-правовой анализ): дис. ... доктора юрид. наук: 23.00.02 / Зазнаев Олег Иванович. – Казань, 2006. – 401 с.

6. Постанова Верховної Ради Української РСР «Про Концепцію нової Конституції

України» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 35. – Ст. 466.

7. Глотов Б. Класифікація форм державного правління: український контекст [Електронний ресурс] / Борис Глотов, Марія Кудрявцева. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2010_2/10gbbpuk.pdf

8. Рахманін С. Законний вопрос [Електронний ресурс] / С. Рахманін // Зеркало недели. – 2008. – 1–7 марта. – № 8 (687). – Режим доступу : <http://www.zn.ua/1000/1550/62236/>

9. Томенко М. В. Конституційний процес як пошук стратегічних пріоритетів України : [монографія] / Томенко М. В. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 299 с.

10. Шемшученко Ю. С. Яка модель Президента потрібна у змішаній формі державного правління / Ю. С. Шемшученко, В. Б. Авер'янов // Правова держава : щорічник наук. праць. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – Вип. 21. – С. 3-8.

11. Половинчак Ю. Конституційний реверс / Ю. Половинчак // Україна Бізнес Ревю. – 2010. – № 44-45. – 7 жовтня. – С. 1-2.

12. Бостан С. К. Цит. праця.

13. Умланд А. Превосходство парламентаризма [Електронний ресурс] / Андреас Умланд // Диалог.ua. – 2010. – 18 октября. – (Зал періодики). – Режим доступу : http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=20021

14. Умланд А. Цит. праця.

15. Милардович А. Президентство или парламентаризм для Центральной и Восточной Европы в эпоху глобализации? [Електронний ресурс] / А. Милардович ; [пер. А. Маклакова] // Диалог.ua. – 2006. – 12 января. – Режим доступу : http://dialogs.org.ua/crossroad_full.php?m_id=5378

Petro Myronenko

Doctor of Political Sciences,
academician-founder of
the Academy of Political Sciences

State Government and its Transformations

Political transformations of the forms of government at the end of the twentieth and early twenty-first centuries marked the transition of many countries from authoritarianism to democracy. This complex process characterizes the common paradigmatic traits, as well as various regional, local and other differences, which actualizes the significance of the scientific problem, which is the basis of the proposed scientific thinking. They presented the main directions of political analysis of the essence of forms of government, analyzed their transformations, peculiarities of transitional models of state power in the post-socialist space, reveals the dynamics of the formation of a democratic form of government in modern Ukraine.

Keywords: form of government, political transformations, political decisions, political system.

УДК 32+ 316.4

Горбатенко Володимир Павлович

доктор політичних наук, професор,
академік Академії політичних наук

ОСЯГНУТИ РОЗУМОМ МАЙБУТНЄ: ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ РИМСЬКОГО КЛУБУ

У статті прослідковано процес становлення та еволюцію інноваційної діяльності Римського клубу. Проаналізовано особливості та зміст доповідей цієї міжнародної організації у другій половині ХХ – на початку ХХІ століть. Охарактеризовано найбільш значимі здобутки в розумінні та формуванні суспільно-політичних процесів. Розгорнуто висвітлено дві консолідовані доповіді Римського клубу, які стали підсумком його діяльності наприкінці ХХ та у перші два десятиліття ХХІ століть. Запропоновано авторську оцінку значення діяльності Римського клубу для сучасного світового розвитку і опанування проблематики майбутнього.

Ключові слова: Римський клуб, інноваційна діяльність, довгострокове прогнозування динаміки світового розвитку, доповіді Римського клубу, глобальне моделювання соціальних систем.

До найвідоміших центрів світової футурологічної думки належить Римський клуб (Club of Rome), який був створений у 1968 році за ініціативою західних вчених Ауреліо Печчеї і Александра Кінга як міжнародна неурядова організація, не пов'язана з політичними партіями, класами, ідеологіями, що об'єднує до ста відомих учених, управлінців, підприємців, політичних діячів із різних країн світу. Штаб-квартира організації знаходиться в Парижі. У Римського клубу немає штату й формального бюджету. Його діяльність координується виконавчим комітетом, що складається із 12 чоловік. Посаду президента клубу послідовно обіймали: Ауреліо Печчеї (1969–1984); Александр Кінг (1984–1990); Рікардо Діес-

Хохлайтнер (1990–2000); Ель Хасан ібн Талал (2000–2006). У подальшому очільниками клубу стають співголови: з 2007 р. – Ашок Хосла і Еберхард фон Кербер; з 2012 р. – Ернст Ульріх фон Вайцзеккер і Андерс Вейкман.

Від самого початку існування Римського клубу було визначено, що членами цієї поважної міжнародної організації можуть стати лише ті люди, які не займають офіційних урядових посад і не представляють інтереси якихось країн. Члени клубу в якості основних цілей його діяльності визначили: дати суспільству методику, за допомогою якої можна було б науково аналізувати проблеми людства, пов'язані з фізичною обмеженістю ресурсів Землі, бурхливим ростом виробництва і споживання; застерегти людство щодо критичної ситуації, яка склалася у світі; визначити для суспільства заходи доцільного управління, досягнення «глобальної рівноваги» [1, с. 3]. Виходячи з цього, поступово Римський клуб перетворився на осередок для організації трансдисциплінарних проектів з довгострокового прогнозування глобальної проблематики.

Крім дійсних до Римського клубу входять почесні й асоційовані члени. Його роботі сприяють більше 30 національних асоціацій Римського клубу, які ведуть у своїх країнах пропаганду його концепцій. Однією з таких організацій є Українська асоціація Римського клубу. У 2005 р. вона була офіційно зареєстрована як громадська організація, діяльність якої спрямована на популяризацію в українському суспільстві ідей Римського клубу та їхній розвиток в умовах викликів, що постали перед Україною; формування сучасної стратегії розвитку України в контексті глобалізації та європейського цивілізаційного вибору; сприяння впровадженню в Україні принципів «сталого (збалансованого/гармонійного) розвитку» та «еко-соціальної ринкової економіки»; підтримку про-

цесу постіндустріальної модернізації України. Асоціація тісно співробітничала з Європейським центром підтримки Римського клубу (Відень, Австрія) і національними асоціаціями Римського клубу в Європейському Союзі. Дійсним членом Римського клубу був український вчений Богдан Гаврилишин, почесним членом є президент Національної академії наук України академік Борис Патон.

Тривоги членів клубу щодо подальшого розвитку людства знайшли відображення вже в першій доповіді «Межі росту» («The Limits to Growth», 1972), підготовленій Денісом Медоузом з колегами на основі моделі «Світ-3», розробленої професором Масачусетського технологічного інституту Джеєм Форестером. Автори, зокрема, зазначали: «Людина побачила межі світової системи й ті обмеження, які вони накладають на чисельність населення Землі та діяльність людей. Сьогодні більше, ніж будь-коли, людина прагне все швидше нарощувати кількість оброблюваної й населеної землі, виробництва, споживання, затрат та ін., сліпо вірячи, що середовище її існування витримає подібну експансію, що інші поступляться їй місцем, що наука і техніка ліквідують всі перешкоди на її шляху. Ми хочемо встановити той рівень, на якому прагнення до росту світового співтовариства розвиватиметься від зниження соціальної і політичної напруги до підвищення рівня життя кожної людини. Другою метою було допомогти визначити й дослідити основні чинники, що впливають на довгострокову поведінку світової системи, та їх взаємодію. Ми впевнені, що необхідної тут суми знань отримати не можна, якщо концентрувати увагу, як це часто робиться, на національних системах і короткостроковому аналізі. Ми не збиралися створювати футурологічний проект. Він повинен був стати і став аналізом існуючих тенденцій, їх впливу одна на одну, їх можливих результатів.

Наша мета – попередити про світову кризу, яка може виникнути, якщо дозволити цим тенденціям розвиватися в тому ж напрямку, і тим самим запропонувати внести зміни в політичні, економічні, соціальні системи, щоб виключити можливість подібних криз» [2].

У 1974/75 рр. була оприлюднена друга доповідь Римського клубу Михайла Месаровича і Едуарда Пестеля «Людство на роздоріжжі» («Mankind at the Turning Point»), присвячена проблемам «органічного росту» і «збалансованого розвитку». У доповіді світ було представлено як живий організм, в якому кожен регіон і кожна країна повинні виконувати свою особливу функцію у взаємозалежному світовому співтоваристві. Зазначалося, що стихійний розвиток економіки є нераціональним, що вона вимагає планового управління на глобальному рівні. Цій проблемі значною мірою було присвячено також доповідь наукового колективу під керівництвом Яна Тинбергена «Перегляд міжнародного порядку» («Reshaping the International Order», 1976), в якій було зосереджено основну увагу на ідеї «нового міжнародного економічного порядку», що активно почала розроблятися в той час країнами третього світу. У доповіді пропонувалось провести міжнародну валютну реформу, впорядкувати торгівлю, прийняти дійові заходи по збільшенню виробництва продовольства, повноправно включити країни, що розвиваються, в міжнародну систему поділу праці. Спільна діяльність людей усієї планети має виключити егоїстичні дії заради власної вигоди. Йшлося також про необхідність перегляду поняття національного суверенітету, який, на думку авторів доповіді, заважає органічно розвиватися світовому співтовариству [3].

Перші доповіді Римського клубу дали могутній поштовх у сфері глобального моделювання. Підтвердженням цього є те, що наприкінці 1970-х років Римський

клуб переорієнтував свою діяльність на пошуки перспектив виживання людства. Це засвідчують, зокрема, наступні доповіді: «Цілі для людства» («Goals for Mankind»; Ервін Ласло та ін., 1977); «Поza межами віку марнотратства» («Beyond the Age of Waste»; Деніс Гарбор та ін., 1978); «Енергія: зворотний рахунок» («Energy: The Countdown»; Тьєррі де Монбріаль, 1978/79); «Не існує меж освіти» («No Limits to Learning»; Джеймс Боткін, Махді Ельманджра, Мірча Маліца, 1978/79). Отже, вже у перше десятиліття свого існування Римський клуб активно зайнявся вивченням широкого кола проблем людства, здатних визначально впливати на подальший розвиток планетарного співжиття. Детальний перелік цих проблем подає А. Печчеї у своїй всесвітньо відомій книзі «Людські якості» (1977): «Безконтрольне розселення людини по планеті; нерівність і неоднорідність суспільства; соціальна несправедливість, голод і недоїдання; широке розповсюдження бідності; безробіття; манія росту; інфляція; енергетична криза; вже існуюча чи потенційна нестача природних ресурсів; розпад міжнародної торгової і фінансової системи; протекціонізм; неграмотність і застаріла система освіти; заколоти серед молоді; відчуження; занепад міст; злочинність і наркоманія; вибух насильства і посилення поліцейської влади; тортури й терор; ігнорування закону й порядку; ядерне безумство; політична корупція; бюрократизм; деградація навколишнього середовища; занепад моральних цінностей; втрата віри; відчуття нестабільності і, нарешті, не усвідомлення всіх цих труднощів та їх взаємозв'язків – ось далеко не повний список або, вірніше сказати, клубок тих складних, заплутаних проблем, який Римський клуб назвав проблематикою» [4, с. 120].

У 1980-і роки Римський клуб зосередився на всебічному дослідженні широкого кола проблем. Нове десятиліття відкрили одразу три доповіді: «Третій світ: три

чверті світу» («Tiers-Monde: Trois Quarts du Monde»; Моріс Герньє, 1980); «Діалог про багатство і добробут: Альтернативний погляд на формування світового капіталу» («Dialogue on Wealth and Welfare: An Alternative View of World Capital Formation»; Оріо Джаріні, 1980); «Дороговкази в майбутнє» («Road maps to the future – towards more effective societies»; Богдан Гаврилишин, 1980). Поряд із зазначеними, ці роки ознаменувались наступними доповідями: «Імперативи співробітництва Півночі і Півдня» («L'imperatif de cooperation nord / sud»; Жан Сен-Жур, 1981); «Мікроелектроніка і суспільство» («Microelectronics and Society»; Гюнтер Фрідріхс, Адам Шафф, 1982); «Третій світ спроможний себе прогодувати» («Le tiers monde peut se nourrir»; Рене Ленуар, 1984); «Майбутнє океанів» («The Future of the Oceans»; Елізабет Манн-Боргезе, 1986); «Революція босоногих» («The Barefoot revolution»; Бертран Шнайдер, 1988); «Межі визначеності» («The Limits to Certainty»; Оріо Джаріні, Вальтер Штахель, 1989/93); «За межами росту» («Beyond the Limit to Growth»; Едуард Пестель, 1989); «Африка, що перемогла голод» («Africa Beyond Famine»; Аклілу Лемма, Пентті Маласка, 1989).

Доповідь українця за походженням Богдана Гаврилишина зафіксувала прагнення вчених цього періоду до пошуку шляхів, якими можуть розвиватися різні суспільства з тим, щоб, за словами відомого японського вченого і політика Сабуро Окіти, «не залишатися застиглими у тенетах вчорашніх поглядів, ідеологій і проблем». Зазначена доповідь дотепер залишається сактуальною. Характеризуючи в той час найпридатніший сценарій розвитку СРСР, учений, зокрема, зазначив: «Можливими наслідками спроби зберегти існуючий стан були б зростаючі невдоволення, ворожість і дисидентство, а потім спалахи насильства, що підсилювалися б окремими подіями, які вели б до розпаду

Радянського Союзу. В результаті більшість нинішніх союзних республік стали б незалежними державами. Вони прагнули б зберегти свою незалежність протягом кількох десятиліть. Зазнавши радощів і гіркоти такої незалежності, вони, можливо, добровільно створили б більші об'єднання, подібні до Сполучених Штатів Європи або Середньої Азії, водночас, відповідно, зберігаючи свою культурну самостійність, як у сучасному Європейському Економічному Співтоваристві, Російська республіка також знайшла б своє місце у такій наднаціональній будові, де вона посіла б місце сильного партнера, але лише партнера» [5, с. 54–55].

У своїй доповіді Б. Гаврилишин започаткував застосування методології аналізу ефективності держав з метою створення нової галузі, яку він називає «архітектурою суспільних устроїв». Аналізуючи доповідь Б. Гаврилишина, С. Грабовський зазначає: «Йшлося не про чергову утопію, яка змалювала б «прекрасний новий світ», а про суто наукову працю, що поєднувала три аспекти: аналітику, що мала пояснити, чому одні суспільства є ефективнішими за інші; рекомендації, яким чином і що саме змінити у соціально-економічному житті тієї чи іншої країни для підвищення ефективності економіки; прогностику, покликану окреслити вірогідність тих чи інших змін у різних країнах і можливі наслідки цих змін». Прогностичний потенціал доповіді українського вченого у подальшому був підтверджений розпадом СРСР, глобальними змінами в Китаї, зростанням загроз з боку ісламського фундаменталізму, нелінійністю сучасного вирішення соціальних проблем для різних країн, підвищеною увагою до проблематики інноваційного розвитку в рамках національних держав. Сьогодні Б.Гаврилишин продовжує наполягати на проголошених ним 1979 р. ідеях й у своїх наукових розвідках веде мову про необхідність «поєднання політичної

свободи, економічної ефективності, соціальної справедливості й симбіотичного співжиття з природою» [6].

Перевидану 2009 року доповідь Б. Гаврилишин доповнив спеціальним розділом «Україна: 20 минутих і 20 майбутніх років», у якому міститься системне бачення перспектив становлення незалежної демократичної України [7]. У цьому розділі, зокрема, подаються шляхи виходу українського суспільства з кризового стану та напрями демократизації суспільно-політичного життя, підвищення ефективності управління державою і суспільством. Важливою передумовою забезпечення ефективності суспільного розвитку Б.Гаврилишин вважає прихід до влади в усіх її гілках і на всіх рівнях нової справжньої політичної еліти – більш професійної і патріотичної, здатної діяти на основі сучасних інформаційно-комунікаційних засобів, наділеної мобілізаційним баченням майбутньої України. Для майбутнього демократичного розвитку України Б. Гаврилишин вважає необхідними інституційні зміни на основі децентралізації, ліквідації посад голів державних адміністрацій, забезпечення виборності на місцях. Поряд з цим вчений вважає за необхідне і прогнозує скорочення кількості партій до 5 – 7. Це мають бути партії європейського типу з чіткими ідеологіями, програмами, принципами внутрішньої і зовнішньої політики. В економічній сфері необхідно досягти темпів зростання ВВП до 8 – 10% щорічно з одночасним зниженням інфляції за рахунок інноваційного розвитку, зменшення адміністративних бар'єрів на шляху створення нових підприємств, поліпшення інвестиційного клімату, оптимізації податкової системи, забезпечення сталого економічного розвитку. У соціальній і гуманітарній сфері необхідно орієнтуватися на підвищення якості науки, освіти й охорони здоров'я. Науку й освіту слід тісно пов'язати з виробництвом, сферу охорони здоров'я – приватизу-

вати за умови обов'язкового страхування й контролю держави за якістю надання медичних послуг.

Значний резонанс мала зазначена вище доповідь німецького громадського і політичного діяча Едуарда Пестеля, який зробив вагомий узагальнення у сфері науково-технічного прогресу та його соціальних наслідків, у з'ясуванні перспектив енергетичної і екологічної проблем, економічного росту, розвитку міжнародної політики. Вчений у своїй доповіді зазначав: «Дух відповідальності повинен і може пройти крізь усі місцеві державні й регіональні кордони, щоб люди, на ділі навчені вирішувати свої місцеві проблеми, були духовно і практично підготовлені до вирішення проблем, які зачіпають наше глобальне всесвітнє надбання – океани, довкілля, повітря, яким ми дихаємо, – і, головне, щоб озброїти людей для боротьби з небезпекою, яка загрожує їх духовному і моральному багатству – людським цінностям, до яких відноситься усвідомлення своїх обов'язків і своїх прав, терпимість і повага до різних вірувань і різних рас і, нарешті, але не в останню чергу, до нашої соціальної і культурної спадщини – основи подальшого соціального і культурного прогресу. Саме тут лежить головна можливість відкрити перед світом дорогу до органічного росту і розвитку» [8, с. 239].

1990-і роки розпочалися узагальнюючим звітом Римського клубу під назвою «Перша глобальна революція» («The First Global Revolution»; Александр Кінг, Бертран Шнайдер, 1991). Цей звіт привернув увагу до наступного: участі кожного в пошуках шляхів подолання взаємопов'язаного комплексу сучасних проблем; визнання того, що можливість конструктивних змін коріниться в мотивах і цінностях, які визначають нашу поведінку; розуміння того, що поведінка націй і суспільств відображає поведінку окремих членів цих суспільств.

пільств; попередження щодо недоцільності очікування відповідей на проблеми від лідерів урядів й необхідності малих але мудрих рішень, що відображають рівень свідомості мільйонів простих людей; забезпечення вимоги, згідно з якою будь-який привілей на індивідуальному чи національному рівні повинен супроводжуватися належною відповідальністю [1, с. 6–7].

Особливу увагу автори доповіді звернули на проблему місцевого самоврядування. На їхню думку сенс привернення уваги до цієї проблеми пов'язаний з новим викликом часу, який підштовхує до необхідності створення концепції сучасного світового розвитку, покликаної встановити орієнтири майбутнього існування людства в умовах зведеної до мінімуму конфліктності. Вчені вважають очевидним парадоксом сучасного світу наявність в умовах подальшого розвитку загальної інтегративної тенденції прогресуючої суспільної протидії всьому тому, що розцінюється як надмірна централізація. Подібні відцентрові тенденції, які, на думку аналітиків, пов'язані не лише з труднощами суспільного існування в рамках застарілих політичних систем, а і з потягом до національної самосвідомості, котрий є «загальнолюдською потребою» й витоки якого «приховані у темряві століть». І все це відбувається в умовах, коли людство буквально придушене тягарем глобальних соціально-економічних проблем сучасності, в першу чергу катастрофічної засміченості довкілля, недостатності енергоресурсів, нестабільного характеру забезпеченості жителів Землі продовольством, стрімкого зростання населення, розростання міст та ін. До того ж, названі проблеми мають стійку тенденцію до постійного поглиблення і зростання. За цих умов намагання розв'язати глобальні проблеми на загальносвітовому рівні та зусиллями окремих держав є недостатніми і безперспективними.

Важливість концепції А. Кінга і Б. Шнайдера, у якій знайшла відображення проблема взаємозв'язку на сучасному етапі цивілізаційного поступу місцевого (регіонального) самоврядування і глобальних проблем сучасності, не викликає сумніву. Її втілення у суспільно-політичну практику потребує переорієнтації частини завдань, пов'язаних із вирішенням глобальних проблем на місцевий рівень. За сучасних умов, зі слів авторів доповіді, щоб досягти управління, заснованого на балансі стійких інтересів, важливо сформувати «багатоступінчасту систему прийняття рішень, важливим принципом якої було б обговорення питань і розробка рішень на рівні, найближчому до того прошарку суспільства, який найбільшою мірою відчуває на собі сприятливі чи несприятливі наслідки цього рішення» [9, с. 247]. Пошуки розв'язання глобальних проблем, на думку авторів проекту, мають відбуватися на всесвітніх форумах, однак окремі конкретні питання потребують оптимальних рішень представників міст і самоврядних структур. Для цього замало простої інтерпретації розпоряджень центрального уряду, оскільки останній навряд чи зможе враховувати усі місцеві проблеми. Лише переорієнтація частини завдань глобального характеру на місцевий рівень зможе оптимізувати роботу центральних органів влади й посприяти процесові гуманізації державної бюрократично-управлінської системи.

У зв'язку з висловленою авторами доповіді ідеєю осмислення місцевого самоврядування і глобальних проблем сучасності у тісній взаємозалежності можна сформулювати можливі напрями практичних дій для розв'язання суперечностей, які постали тепер і можуть значно загостритись у найближчому майбутньому. До таких варто віднести:

- 1) надання місцевим органам влади мінімальних можливостей самостійного законодавчого і практич-

ного вирішення екологічних, ресурсозберігаючих, правозахисних та ін. проблем;

2) розв'язання проблеми максимального самозабезпечення на рівні місцевих громад і адміністративно-владних самоврядних структур;

3) урахування динамічного характеру суспільного розвитку на локально-місцевому рівні й практичних можливостей останнього до «швидкого реагування» щодо мінливого характеру й постійного ускладнення та наростання глобальних проблем;

4) всебічне сприяння активізації участі місцевих організаційних структур різних держав у розширенні системи міжнародних організацій, інтернаціоналізації загальнодемократичного процесу і подолання ізоляціонізму;

5) забезпечення формування в низових адміністративних самоврядних структурах «зустрічних» умов для виникнення якісно нової державності з плюралістичним підходом до характерних особливостей і відмінностей регіонального й місцевого розвитку, важливою спільною рисою яких має стати домінування об'єднаних політичних моделей над тими, що відкривають «шлюзи» національного і суспільного розбрату та стоять на перешкоді новітньої стратегії розвитку людської цивілізації.

У 90-і роки минулого століття для діяльності Римського клубу характерні пошуки альтернативної цивілізації, розробка ідей про уміння обходитись наявними ресурсами. Це знайшло відображення в доповідях: «Здатність управляти» («The Capacity To Govern»; Єзекіїль Дрор, 1994/2001); «Скандал і ганьба: бідність і недорозвиненість» («The Scandal And The Shame: Poverty And Underdevelopment»; Б.Шнайдер, 1995); «Брати природу до уваги» («Taking Nature into Account»; Воутер ван Дірен, 1995). На порозі XXI ст. вчені Римського клубу особливу увагу звернули на необхідність глибокого ус-

відомлення світовим співтовариством неекономічних і нематеріальних проблем як невід'ємних елементів задоволення потреб людини. Йдеться про доповіді: «Фактор чотири: подвійний добробут – зменшене вдвічі використання ресурсів» («Factor Four: Doubling Wealth, Halving Resource Use»; Ернст Ульріх фон Вайцзеккер, Еморі Бенд Ловінс, Гюнтер Ловінс, 1995/96/97/98); «Дилема зайнятості і майбутнє праці» (Оріо Джаріні, Патрік Лідтке, 1996/98); «Межі соціальної єдності: конфлікт і розуміння в плюралістичному суспільстві» («The Limits to Social Cohesion: Conflict and Mediation in Pluralist Societies»; Пітер Бергер, 1997/98); «Океанічний цикл: управління морями як глобальним ресурсом» («The Oceanic Circle: Governing the Seas as a Global Resource»; Елізабет Манн-Боргезе, 1998); «У Мережі: як змінять наше життя нові медіа-комунікації» («La Red: Como cambiaran nuestras vidas los nuevos medios de comunicacion»; Хуан-Луїз Цебріан, 1998).

У резонансній доповіді «Фактор чотири...» група західних учених під керівництвом Е. Вайцзеккера висловила ідеї, основним мотивом яких є обґрунтування раціонального використання ресурсів, забезпечення, не збільшуючи обсягів виробництва, подвоєння випуску кінцевого продукту в сільському господарстві та промисловості [10]. В основу цього проекту вченими закладено ідеї, спрямовані на подолання споживацької психології, підвищення ефективності використання ресурсів, подолання дисбалансу у використанні робочої сили, відмову від невиправданих невиробничих витрат, переробку відходів виробництва, встановлення контролю над ринком та ін. Чимало ідей Е.Вайцзеккера використовуються в економіці США й ряду європейських країн. Впровадження ідей цієї доповіді визначило шлях до створення сучасної економіки й розвиненого суспільства, здатного ефективно реагувати на виклики глобалізації.

У перше десятиліття XXI ст. ключовими напрямками діяльності Римського клубу постали глобальне моделювання соціальних систем, побудова комп'ютерних моделей світу, дослідження специфіки буття людини в сучасному світі, формування нових цінностей, аналіз перспектив розвитку людської цивілізації, критика негативних тенденцій розвитку західної цивілізації, пошук шляхів гуманізації людини і світу, охорона довкілля. Свідченням цього є наступні доповіді: «Гуманізм перемагає» («Menschlichkeit gewinnt»; Райнгард Мон, 2000); «Мистецтво логічно мислити» («The Art of Interconnected Thinking»; Фредерік Фестер, 2002); «Подвійна спіраль навчання й роботи» («The Double Helix of Learning and Work»; Оріо Джаріні, Мірча Маліца, 2003); «Межі росту – через 30 років» («The Limits to Growth: The 30-year Update»; Донелла Медоуз, Йорген Рандерс, Деніс Медоуз, 2004); «Межі приватизації: як запобігти надмірності хорошого» («Limits to Privatization: How to Avoid Too Much of a Good Thing»; Ернст Ульріх фон Вайцзеккер, Оран Янг, Матіас Фінгер, Маріанна Бейсгайм, 2005); «Майбутнє людей з обмеженими можливостями у світі» («The Future of People with Disabilities in the World»; Рене де Гарсія, 2005); «Переосмислення цивілізації: розв'язання конфлікту в людській сім'ї» («Rethinking Civilization: Resolving Conflict in the Human Family»; Меджид Тігранян, 2006); «Зростання й скорочення народонаселення: демографічна революція й інформаційне суспільство» («Global Population Blow-Up and After: The demographic Revolution and Information Society»; Сергій Капіца, 2006); «Синя економіка: 10 років, 100 інновацій, 100 мільйонів робочих місць» («The Blue Economy: 10 Years, 100 Innovations, 100 Million Jobs»; Гюнтер Паулі, 2009/10); «Фактор п'ять: перетворення глобальної економіки на основі 80% покращення у продуктивності ресурсів»

(Ернст Ульріх фон Вайцзеккер, Шеріл Деша, Чарльз Харгроуз, Міхаел Сміт, Пітер Стасинопулос, 2010).

Доповіді Римського клубу цього періоду засвідчують прагнення вчених до неогуманізму: надання конкретних пропозицій щодо інтеграції суспільства з людьми, які страждають обмеженими можливостями у світі з метою захистити людське різноманіття і сприяти включенню останніх до активного суспільного життя (Р. де Гарсія); подолання нерівномірності темпів розвитку людського суспільства, що може спричинити міжцивілізаційне протистояння у світі (М. Тігранян); застосування інновацій з метою покращення використання ресурсів і підвищення енергетичної продуктивності з метою масового підвищення добробуту людей різних країн (Е. фон Вайцзеккер, Ш. Деша, К. Харгроуз, М. Сміт, П. Стасинопулос); розробка конкурентоздатних проектів, які прокладуть шлях до стабільної економіки у багатьох зонах ризику (Г. Паулі).

Велику роль в умовах сучасного розвитку відіграла доповідь «Межі приватизації», в якій вперше було здійснено глибокий аудит приватизаційних процесів у всьому світі за останні десятиліття. У ній висвітлено історичний розвиток процесів глобалізації й лібералізації економіки, проаналізовано досвід понад 50 найкращих і найгірших прикладів приватизації у світі. На цій основі було запропоновано рекомендації щодо політики і дій, які б забезпечили оптимальний баланс між можливостями й відповідальністю держави й приватного сектору з урахуванням всезростаючої ролі громадянського суспільства [11]. Характеризуючи цю доповідь, президент Римського клубу принц Ель Хасан ібн Талал зазначив, що її розділ «Уроки приватизації» має стати обов'язковим для уважного ознайомлення національних політиків та провідних менеджерів усього світу.

Значний резонанс мала доповідь «Синя економіка» німецького вченого Гюнтера Паулі [12], спрямована на те, щоб віднайти сто кращих технологій, які підказує сама природа. Вчений, зокрема, переконаний, що за допомогою інновацій можна допомогти вирватися з бідності 40 мільйонам фермерів, які вирощують каву, використовуючи перероблену сировину для того, щоб вирощувати гриби шиітаке. Досить перспективною справою він вважає також виробництво титанової сталі з органічних матеріалів, наприклад, шовку тутових шовкопрядів. У цьому разі не треба витратити велику кількість енергії на транспортування і виплавку залізної руди. Більше того, плантації тутового дерева допоможуть відновлювати безплідні землі і освоювати пустелі. Поряд з цим автор пропонує застосування природних способів уникнення пожеж, методологію використання шовку в медицині, технології отримання електроенергії за рахунок різниці температур, новітні засоби пом'якшення змін клімату та ін.

У доповіді «Фактор п'ять» автори привертають увагу до інноваційних проектів останніх 15 років у різних сферах соціального розвитку. Вони вважають, що завдяки реалізації подібних проектів цілком можливим є покращення ситуації з використанням ресурсів і підвищенням продуктивності використання енергії з метою підвищення добробуту людей в усьому світі. Автори підходять до проблеми довгострокового стійкого розвитку людства на планеті з наступної точки зору: або людство, використовуючи свої знання і навички, змінить способи взаємодії з довкіллям або довкілля змінить свій спосіб взаємодії з людством. При цьому основний акцент у доповіді зроблено на досягненні 80% підвищення ефективності використання ресурсів, конкретних технологій і рішеннях, а також способах глобального застосування інноваційних рішень і технологій з метою зміни еконо-

мічної системи на користь вирішення проблем зміни клімату, дефіциту прісної води, голоду, відходів [13].

У поточному десятилітті були виголошені доповіді «Руйнування природи: заперечення планетарних кордонів» («Bankrupting Nature: Denying Our Planetary Boundaries»; Андерс Війкман, Йоган Рокстром, 2012); «2052: Глобальний прогноз на найближчі сорок років» («2052: A Global Forecast for the Next Forty Years»; Йорген Рандерс, 2012); «Витягнені: як добування корисних копалин грабує планету» («Extracted: How the Quest for Mineral Wealth is Plundering the Planet»; Уго Барді, 2014); «Змінюючи історію, змінюємо майбутнє: жива економіка для живої Землі» («Change the Story, Change the Future: A Living Economy for a Living Earth»; Девід Кортен, 2015); «На краю: стан і доля тропічних лісів планети» («On the Edge: The State and Fate of the World's Tropical Rainforests»; Клавдій Мартін, 2015); «Обираючи наше майбутнє: альтернативи розвитку» («To Choose Our Future: Development Alternatives»; Ашок Хосла, 2015); «Процвітання по новому: управління економічним ростом для скорочення безробіття, нерівності і кліматичних змін» («Reinventing Prosperity: Managing Economic Growth to Reduce Unemployment, Inequality and Climate Change»; Грем Макстон, Йорген Рандерс, 2016).

Надзвичайно важливою серед представлених на сьогодні доповідей для розвитку футурології є вищеозначена доповідь 2012 р. норвезького економіста і футуролога Й. Рандерса. Вчений основною причиною глобальних проблем людства вважає відсутність довгострокового планування в середовищі тих, хто ухвалюють суспільно значимі рішення. Він попереджає про реальність ризиків, пов'язаних з брутальним вторгненням людини в навколишнє середовище. Так, щороку в світі продукується удвічі більше парникових газів, ніж їх здатні абсорбувати ліси та моря. Неадекватна діяль-

ність людини вже у найближчі десятиліття призведе до глобального потепління, яке обернеться засухами, повеннями і пожежами, нестачею продовольства, зростанням нерівності й виникненням глобальних конфліктів.

У зазначеній вище доповіді 2016 р. Г. Макстон і Й. Рандерс проаналізували три сучасні виклики, з якими зіткнулося людство – нерівність, безробіття і кліматичні зміни. Вони зазначають, що, незважаючи на економічне зростання останніх десятиліть у розвинених країнах, добробут більшості людей на планеті жодним чином не покращився: люди масово втрачають роботу, стрімко падає рівень реальної зарплати. За цих умов прискорення темпів економічного зростання лише погіршить ситуацію. Виходом із цього становища може стати переосмислення визначення оплачуваної роботи, справедливе оподаткування бізнесу, обмеження торгівлі, збільшення тривалості оплачуваних відпусток, введення безумовного базового доходу для найбільш бідної частини населення.

Наприкінці 2017 року Римський клуб представив другу за весь період свого існування доповідь, що виражає консолідовану позицію цієї організації під назвою «Годі! Капіталізм, короткозорість, народонаселення і руйнування планети» («Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet»). Зазначена доповідь, приурочена до 50-літнього ювілею клубу, написана двома його президентами – Ернстом Ульріхом фон Вайцеккером і Андерсом Війкманом за участю тридцяти чотирьох інших членів. Основним лейтмотивом доповіді є жорстка критика капіталізму й заклик до формування альтернативної цивілізації в масштабах усєї планети. У доповіді розкриваються коріння нинішньої кризи й тенденції до її поглиблення, безперспективність світогляду, що ґрунтується на прагненні до матеріального збагачення, й необхідність запровад-

ження принципово іншої філософії людського буття («нового Просвітництва»), а також пропонуються практичні напрями подолання нагальних проблем світового розвитку [14].

Автори доповіді зазначають, що, починаючи з вісімдесятих років минулого століття основним джерелом прибутку в рамках існуючої моделі капіталізму стали фінансові спекуляції, на яких базується дев'яносто вісім відсотків усіх операцій. У офшорних зонах заховано від двадцять одного до тридцяти двох трильйонів доларів. Представники корпорацій уникають сплати податків. Існує надлишок капіталу в фіктивних, але прибуткових сферах, в той час як напрями, від яких залежить майбутнє планети, відчувають дефіцит коштів. Найбільшою планетарною проблемою залишається глобальне потепління. Причому 10% найбагатших власників світових виробничих потужностей спричинюють 45% викидів у атмосферу планети. У світі спостерігається надмірне споживання, що пов'язане зі зростанням народонаселення, та ще більше – з хижацьким використанням ресурсів. Так, від початку минулого століття населення зросло у п'ятеро, а економічний обіг – у сорок разів, споживання палива – у шістнадцять, вилов риби – у тридцять п'ять. Має місце нерівномірність у розподілі продовольства: вісімсот мільйонів чоловік продовжують голодувати, тоді як два мільярди мають зайву вагу. Особливе неприйняття авторів викликає ВВП як показник, що справляє постійний вплив на політичні рішення. Вони, зокрема, зазначають, що в структурі ВВП закладено прагнення до необмеженого росту, відображення витрат і вимірювання швидкості, з якою гроші рухаються в економіці. Відтак, все, що виходить за рамки ринку, добробут та щастя людей залишаються поза сферою його розрахунків.

Закінчення ери корисних копалин вже передви-значене. Досить імовірно, що вона закінчиться швидше, ніж передбачалося раніше. Вартість чистої (сонячної і вітрової) енергії зменшується з кожним роком, а її виробництво збільшується в рази. Зростання попиту на нафту, за висновками фахівців, зупиниться до 2020 року, а перехід на поновлювані джерела може відбутися вже до 2030 року. Величезні поклади нафти і газу так і залишаться в землі. Нафтогазовий сектор може повністю знецінитися за кілька років: втрачений прибуток оцінюється в діапазоні від шести до двадцяти трильйонів доларів. Деякі аналітики і банківські структури вже попереджають клієнтів про неприйнятні ризики вкладень у видобувні підприємства. Так, лише у Китаї за чотири останні роки виробництво сонячної енергії збільшилося в двадцять разів, до середини століття країна має намір отримувати вісімдесят відсотків енергії з відновлюваних джерел.

Дослідники вважають тупиковою стратегію гарантованого взаємного знищення, що слугує виправданням для збереження ядерних арсеналів, і закликають до «гарантованої планетарної безпеки і виживання». В цьому контексті у доповіді узагальнюються експериментальні підходи до управління, економіки, освіти, громадського розвитку і наводяться приклади їх успішного втілення в життя. Обговорювані питання включають стійке сільське господарство, децентралізовану енергетику, регенеративну урбанізацію, кругову економіку, реформування фінансового сектора, етичне інвестування і т.д. Автори вважають неминучою появу глобальних правил, обов'язкових для всіх країн, оскільки окремі країни не мають права робити все що їм заманеться, тим більше, коли йдеться про наслідки, які зачіпають цілу планету. В цьому контексті зазначається: «Римський клуб бачить себе захисником демократії, довгострокового мис-

лення, природи, молодого покоління і ще не народжених поколінь, які позбавлені голосу в капіталізмі і поточних політичних дебатах». Клуб закликає уряди забути про кордони і об'єднувати зусилля заради спільного процвітання. Держава й суспільство мають встановлювати правила для ринків, а не навпаки. Економіка майбутнього повинна прагнути до стійкості, а не зростання і збільшувати загальне благо, а не максимізувати приватну вигоду.

Особливого значення вчені надають обґрунтуванню необхідності втілення ідеї «нового Просвітництва» як цілісного, гуманістичного світогляду, вільного від антропоцентризму, відкритого для розвитку й піклування про майбутнє. Основу «нового Просвітництва» Римський клуб вбачає у примиренні протилежностей і досягненні балансу між людиною і природою, між короткочасною і довготривалою перспективою, між розвитком і стабільністю, між індивідуальним та колективним, між жінками і чоловіками, між рівністю і справедливою винагородою, між державою і релігією. Останній відводиться особлива роль. Римський клуб дистанціюється від будь-яких інтерпретацій релігії, що підтримують пригнічення і насильство, і вважає зростання фундаменталізму серйозною загрозою. Водночас Клуб звертає увагу на несправедливість критиків релігії, які ігнорують її позитивний внесок у розвиток людської цивілізації. Держави, нетерпимі до релігії, втрачають етичну перспективу. Натомість постає необхідність включення базових принципів світових релігій у міжнародне право. Відкидаючи релігію, людство пориває зв'язок з мудрістю, накопиченою за сто п'ятдесят тисяч років.

Що стосується освіти, то Клуб бачить її завдання у формуванні в молоді «грамотності щодо майбутнього» (futures literacy). Освіта повинна ґрунтуватися на взаємовідносинах між людьми, які мають стати основою на-

вчального процесу. Інформаційні технології не повинні витіснити системні знання як складову формування людської свідомості, мають слугувати допоміжним чинником, сприяти цьому процесові. Освіта повинна викликати інтерес, вивільняти енергію і активно задіювати здібності кожного студента вчитися для самого себе і допомагати вчитися іншим. Сьогоднішні студенти потребують інклюзивної освіти, в якій одні форми знання доповнювалися б іншими, а не відкидали їх. Відтак, освіта має поєднувати універсальні цінності й повагу до культурних відмінностей, орієнтуватися на благо всіх живих істот і світу в цілому, фокусувати увагу на сталому розвитку, культивувати інтегральне мислення, що передбачає здатність сприймати, організовувати, узгоджувати і поєднувати окремі фрагменти існуючої реальності.

Аналіз дослідницької діяльності Римського клубу засвідчує цілий ряд особливостей його діяльності. До таких особливостей насамперед слід віднести підвищену увагу організації до прогностичної складової, що сягає своїми витокami 60-х років ХХ ст., коли Організація економічного співробітництва і розвитку запропонувала Еріху Янчу, одному з майбутніх засновників Римського клубу, зайнятися в рамках спеціальної дослідницької програми вивченням питання про співвідношення прогнозування і планування. Внесок цього вченого у з'ясування зазначеної проблеми відіграв значну роль у подальших дослідженнях науковців Римського клубу. Так, у дослідженні, названому «Перспективи технологічного прогнозування» (1966), було визначено тенденцію до інтеграції прогнозування і планування, яка зумовлює «активне представлення майбутнього». Основною ідеєю наступної праці Е. Янча «Спроба створення принципів світового планування з позицій загальної теорії систем» (1968) було визна-

чення людини, здатної формувати своє майбутнє як базовий елемент соціальної еволюції. Критичною умовою цього процесу він визначив контроль над системною динамікою суспільства й довкіллям. Зазначена діяльність зумовила формування нового різновиду прогнозування – нормативного, базовий алгоритм якого розгортається не від сьогодення до майбутнього, а від майбутнього до сьогодення. У цьому контексті Римський клуб дотепер особливу увагу приділяє проблемам, пов'язаним із нинішніми й майбутніми суперечностями в системах «суспільство – природа» і «людина – суспільство». У прогностичних дослідженнях Римського клубу широко використовуються новітні методи – комп'ютерне моделювання, синергетика, форсайт, брейнстормінг та ін.

На адресу Римського клубу нерідко висловлюються претензії щодо прогнозів, які не збуваються. В цьому аспекті цікавою є думка керівника експертного клубу Мінпроменерго Російської Федерації Георгія Афанасьєва, який вважає, що хороший прогноз – це той прогноз, який не збувся але скорегував спрогнозоване майбутнє, викликав самим фактом свого існування ланцюжок дій, спрямованих на запобігання передбачуваної небезпеки. Так було з прогнозом Римського клубу початку 1970-х років щодо цілковитого виснаження ресурсів планети до 2020 р. й настання еколого-енергетичної катастрофи. «Експертів почули, – зазначає Г. Афанасьєв, – в розвинутих країнах відбулася «зелена», тобто аграрна революція, що дала змогу різко підвищити виробництво продовольства. Завдяки цьому прогнозу були здійснені компенсаторні дії, результатом яких став «провал» передбачуваного. Однак це аніскільки не применшує цінності висновків Римського клубу» [15].

Ще однією особливістю Римського клубу є те, що він, проголошуючи себе поза політикою, все ж таки є

політичним утворенням. Не заперечував цього й А. Печчеї, який зазначав, що Римський клуб є політичним в істинному, етимологічному значенні цього слова, оскільки, «сприяючи вивченню і осмисленню довгострокових інтересів людства, він на ділі допомагає закласти нові, більш міцні й співзвучні часові основи для прийняття важливих політичних рішень і водночас заставляє тих, від кого залежать ці рішення, усвідомити всю глибину покладеної на них відповідальності» [4, с. 138]. Не піддаючи сумніву значення досліджень Римського клубу, не слід забувати й про однополярну спрямованість сучасного процесу глобалізації, в контексті якої неважко зрозуміти, що Римський клуб та інші подібні йому прозахідні організації значною мірою є залежними від цього процесу. Українська дослідниця Т. Кремень з цього приводу зазначає: «Очевидно, що роботи Римського клубу, незважаючи на ряд позитивних моментів, мають на меті приховування кризи розвитку сучасної системи капіталізму на Заході шляхом надмірного підкреслення самих глобальних проблем розвитку людства та їхніх наслідків, уникаючи безперечно необхідного в аналізі глобальних проблем висвітлення причин появи цих проблем та їхнього жорсткого прояву» [16, с. 136]. Водночас політична складова діяльності Римського клубу значною мірою компенсується тим, що він зробив значний внесок у вивчення перспектив розвитку біосфери, пропагування ідей гармонізації відносин людини і природи, справив визначальний вплив на поглиблене розуміння перспектив виживання людства на тлі глобальних цивілізаційних і соціальних викликів. Діяльність Римського клубу супроводжується глибоким почуттям гуманізму, турботи про долю людства, переконання про те, що подальший розвиток світу й можливості його виживання залежать від консолідованих зусиль

представників різних країн, спрямованих на стимулювання суспільних дискусій щодо розробки альтернативних сценаріїв майбутнього, впровадження ефективних заходів, спрямованих на поліпшення перспектив на майбутнє.

Література:

1. Римский клуб // Теория и практика управления. – 2003. – № 3. – С. 3-8.
2. Круглова Г. А. Римский клуб [Электронный ресурс] / Г. А. Круглова // Новейший философский словарь. – Режим доступа : <http://arion.ru/wiki/RimskijKlub/print>.
3. Reshaping the International Order. A Report to the Club of Rome / [Tinbergen, Dolman van Ettinger (eds.)]. – New-York : E. P. Dutton, 1976. – 325 p.
4. Печчеи, Аурелио. Человеческие качества / Аурелио Печчеи. – М. : Прогресс, 1985. – 312 с.
5. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє / Б. Гаврилишин ; [пер. з англ. Л. Л. Леценко]. – К. : Основи, 1993. – 238 с.
6. Грабовський С. Віднайдені дороговкази / С. Грабовський // Дзеркало тижня. – 2009. – № 19 (747).
7. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє : [доповідь Римському Клубові] / Б. Гаврилишин ; [упоряд. В. Рубцов]. – [3-є вид., доп.]. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. – 248 с.
8. Пестель, Эдуард. За пределами роста / Эдуард Пестель; пер с англ Е. В. Нетесова; ред. Д. М. Гвишиани. – М.: А/О «Издат. Группа “Прогресс”», 1988. – 270 с.
9. Кинг А. Первая глобальная революция. Доклад Римского клуба / А. Кинг, Б. Шнайдер. – М. : Прогресс-Пангея, 1991. – 344 с.
10. Factor Four. Doubling Wealth, Halving Resource Use. – A Report to the Club of Rome / Ernst von Weizsacker, Amory B. Lovins, L. Hunter Lovins. Routledge. – 2013. – 224 p.
11. Limits to Privatization: How to Avoid Too Much of a Good Thing: A Report to the Club of Rome. Edited by Ernst von Weizsacker, Oran R. Young, Matthias Finger. – London : Earthscan, 2005. – 414 p.
12. Паулі Гюнтер. 10 років, 100 інновацій, 100 мільйонів робочих місць. Доповідь Римського Клубу. Видання «Risk Reduction Foundation», 2012. – 320 с.
13. Factor Five: Transforming the Global Economy Through 80 % Improvements in Resource Productivity: A Report to the Club of Rome / [edited by Ernst von Weizsacker, Karlson Hargroves, Michael H. Smith, Cheril Desha, Peter Stasinopoulos]. – London : Earthscan, 2010. – 428 p.
14. Weizsaecker, E., Wijkman, A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Springer, 2018. – 220 p.
15. Еремеев В. Наука предвидения [Электронный ресурс] / В. Еремеев. – Режим доступа : <http://www.eprmagazine.ru/vlast/pravila/nauka/31.08.07>.
16. Кремень Т. В. Історія створення, цілі та завдання Римського клубу / Т. В. Кремень // Практична філософія. – 2001. – № 3. – С. 126-137.

Volodymyr Gorbatenko

Doctor of Political Sciences, Professor,
Academician of the Academy of Political Sciences

Understanding the Future: Innovative Activities of the Club of Rome

The article examines the process of formation and evolution of the innovative activities of the Club of Rome. The peculiarities and content of reports of this international organization in the second half of the XX – the beginning of the XXI centuries are analyzed. The most significant achievements in the understanding and formation of socio-political processes are described. The two consolidated reports of the Club of Rome, summarized as a result of its activities at the end of the twentieth century and in the first two decades of the XXI centuries, are discussed in detail. An author's estimation of the importance of the activities of the Club of Rome for contemporary world development and the mastery of the problems of the future is proposed.

The analysis of the research activities of the Club of Rome confirms a number of features of its activities. These features include, first of all, the increased attention of the organization to the predicted component, which dates back to the origins of the 60s of the 20th century, when the Organization for Economic Cooperation and Development invited Eric Yancu, one of the future founders of the Club of Rome, to engage in a special research program studying the issue about the correlation of forecasting and planning. The contribution of this scientist to the clarification of this problem has played a significant role in further research by the scientists of the Club of Rome. The indicated activity led to the formation of a new kind of forecasting – normative, the basic algorithm which unfolds not from the present to the future, but from the future to the present. In this context, the Club of Rome has so far paid particular attention to the problems associated with current and future contradictions in the systems "society – nature" and "man – society". In the prognostic studies of the Club of Rome the most advanced methods are widely used – computer simulation, synergetics, foresight, brainstorming, and others.

To the address of the Club of Rome, often claims are made against predictions that do not come true. In this aspect, the opinion of the head of the expert club of the Ministry of Industrial Affairs of the Russian Federation Georgiy Afanasyev is interesting, who believes that a good forecast is a forecast that did not come true but corrected the predicted future, caused by the very fact of its existence a chain of actions aimed at preventing the supposed danger. This was the case with the prediction of the Club of Rome of the early 1970 s concerning the total depletion of the planet's resources by 2020 and the onset of an ecological and energy catastrophe. Another feature of the Club of Rome is that, proclaiming itself out of politics, it is still a political entity. A. Peccei did not deny this, who pointed out that the Roman club is a political one in the true, etymological sense of the word, because, "by contributing to the study and comprehension of the long-term interests of mankind, it actually

helps to lay new, more firm and timely basis for adoption important political decisions and, at the same time, forces those who depend on these decisions to realize the full extent of their responsibility. "

Without doubting the significance of the research of the Club of Rome, one should not forget the unipolar orientation of the modern globalization process, in the context of which it is easy to understand that the Roman club and other similar pro-Western organizations to a large extent are dependent on this process. At the same time, the political component of the activities of the Club of Rome is largely offset by the fact that he made a significant contribution to the study of the prospects for the development of the biosphere, the promotion of ideas for the harmonization of human relations and nature, has had a decisive influence on the in-depth understanding of the prospects of human survival against the backdrop of global civilizational and social challenges. The activities of the Club of Rome are accompanied by a deep sense of humanism, anxiety about the fate of mankind, the conviction that the further development of the world and its survival depends on the consolidated efforts of representatives of different countries, aimed at stimulating public debate on the development of alternative scenarios of the future, the introduction of effective measures aimed at improving prospects for the future.

Keywords: *Club of Rome, innovative activity, long-term forecasting of dynamics of world development, reports of the Club of Rome, global modeling of social systems.*

УДК 316.356

Рудакевич Олег Михайлович

доктор політичних наук, професор,
академік Академії політичних наук

ТРИ СКЛАДОВІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ТА ЇХ АКТУАЛЬНИЙ ЗМІСТ ДЛЯ УКРАЇНИ

На основі сучасних досягнень етнополітології та інших суспільних наук розкрито теоретико-методологічні засади дослідження національної ідеї. Обґрунтовано, що широке трактування національної ідеї включає три взаємозв'язані компоненти: ідея нації, ідея національної держави та національна ідея у вузькому сенсі – національна стратегема. Практичне втілення кожної із складових національної ідеї вимагає реалізації певних субідей, які розкривають мету, засоби та умови національного розвитку.

Сучасний зміст ідеї української нації полягає у відродженні української етнічної нації та розбудови на її основі етнополітичної нації, яка ідейно, культурно та політично об'єднає український народ. Ідея української національної держави – це ідея формування держави на основі цінностей української етнічної нації та національних меншин, яка виражатиме їх потреби та інтереси, забезпечить суверенітет, безпеку й територіальну цілісність країни. Українська національна стратегема містить три взаємозв'язані складові: ідею повернення України в лоно європейської цивілізації із збереженням основ власної культури; ідею набуття Україною цінностей та соціальних стандартів Європейського Союзу, що забезпечить заможне і щасливе життя народу; ідею історичної місії України – постати «новою Грецією» (Й. Г Гердер), яка продемонструє світові основи сучасної високогуманної моралі і культури та стане східним форпостом Західної цивілізації.

Ключові слова: нація, національна потреба, національна ідея, ідея нації, ідея національної держави, національна стратегема, українська етнічна нація, українська політична нація, українська етнополітична нація.

Національна ідея, яка укоренилася в свідомості народу і його еліти, відіграє роль головної детермінанти

системи національної ідеології та програм діяльності держави. За таких обставин головні суб'єкти політичного процесу чітко бачать перспективу національного розвитку і спроможні розробити реалістичну стратегію й тактику її втілення. Важлива роль науки полягає в тому, щоб дати достатньо зрозуміле та обгрунтоване визначення національної ідеї, розкрити її соціальне призначення та актуальний зміст. Однак українське суспільствознавство та вітчизняний політикум ще не сформулювали цієї важливої категорії. Президент України П. Порошенко назвав національною ідеєю вступ України в Європейський Союз: «Європа, – наголошував він у травні 2016 р, – це національна ідея, яка панує в серцях українців, яка об'єднує український народ, об'єднує всю нашу країну» [6]. Наприкінці 2017 р. ця ідея була доповнена ідеєю вступу України в НАТО. «Членство в ЄС, як і вступ у НАТО, – підкреслив Президент, – безумовно залишається нашою стратегічною метою» [9].

Однак серед політиків існує й інша думка. Так, колишній член Венеціанської комісії, голова ГО «За демократію через право» М. Ставнійчук у лютому 2018 р., відповідаючи на питання «Хто керує Україною?», висловила так: «Україною керує хаос і абсолютна відсутність забезпечення національної ідеї, національного інтересу, абсолютне небачення, куди ми рухаємось. Не може бути завданням держави вступ у ЄС та НАТО, – підкреслила вона. Це не наша мета як така. У статті 1 Конституції України записано: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава». Це і є нашою метою, а вступ у ЄС чи НАТО – засоби реалізації мети» [31].

Академія політичних наук на своєму Конгресі 17 листопада 2017 р. розглянула ряд засадничих питань української національної ідеї. У доповіді Президента

АПН П. Мироненка зазначалось: «У питанні Національної Ідеї Україна й досі має суцільні експромти і водночас – ніякої нормативістики, ніяких правил, ніяких закономірностей. Що цей симптом означає з точки зору наукової діагностики? Принаймні те, що такий стан справ ставить себе поза наукою...» [15, с. 16]. У доповідях М. Згуровського, В. Горбатенка, З. Самчука, В. Ткаченка, виголошеними на Конгресі, розглянуто історіософію та філософію української національної ідеї, її політико-правові аспекти, наукові підходи до визначання стратегії розвитку України [3; 10; 26; 30]. Науковий форум закликав науковців долучитися до всебічного обговорення цієї життєво важливої проблеми. Як влучно висловився В. Ткаченко, національна ідея, – «це той щоденний плебісцит з найбільш актуальних питань національного буття, який за жодних умов не повинен сходити з порядку денного» [30, с. 29].

Не можна стверджувати, що вітчизняне суспільство-знавство не докладає зусиль, щоб усвідомити стан та перспективи розвитку української нації, її ідею. Серед опублікованих праць на цю тему відомі дослідження О. Гриніва, О. Забужко, І. Кресіної, П. Мироненка, М. Михальченка, М. Недюхи, М. Ожевана, М. Розумного, В. Ткаченка, А. Фартушного та ін. [4; 8; 14–18; 21; 30; 34].

Розглядаючи публікації, присвячені темі «Українська національна ідея», доцільно звернути увагу на записку Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України “Концептуальні засади визначення національної ідеї”, яка була підготовлена за дорученням Кабінету Міністрів України і опублікована в книзі академіка І. Кураса “Етнополітологія. Перші кроки становлення” (2004 р.). У цьому документі національна ідея визначена як “...суспільний проект загальнонаціонального масштабу, невід’ємною частиною якого є

певне уявлення про об'єктивне становище нації, її цінності й проблеми, а також загальнонаціональні цілі та шляхи їхнього досягнення" [13, с. 633]. У записці автори обгрунтовують ідею про доцільність формування в Україні політичної нації.

Загалом позитивно оцінюючи "Концептуальні засади визначення національної ідеї" як науково-теоретичну та пізнавально-світоглядну працю, яка відіграла певну роль у виробленні офіційної позиції влади щодо змісту сучасної української ідеї (принаймні президенти України після Л. Кучми не заявляли, що «національна ідея в Україні не спрацювала»), звернемо увагу на певні упущення в ній та дискусійні питання. По-перше, у праці політологів відсутнє належне обгрунтування національної ідеї як наукового поняття. По-друге, не розмежовано поняття "ідея нації", "ідея національної держави" та ідея стратегії національного розвитку – національна стратегема. По-третє, дискусійним, на нашу думку, є твердження про необхідність формування в Україні нації політичного типу в західноєвропейському чи американському трактуванні поняття, залишаючи без відповіді питання про подальшу долю української етнічної нації, а також сутнісні риси модерної української спільноти. По-четверте, в структурі національної ідеї на більшу увагу заслуговує ідея української національної держави, потреба в реалізації якої недооцінюється вітчизняною етнополітологією та офіційним політикумом. По-п'яте, слід ґрунтовіше опрацювати питання про взаємозв'язок та взаємодію національної та соціальної ідей в націєтворчому процесі. По-шосте, варте уваги питання про співвідношення мети, засобів і умов у структурі та динаміці національної ідеї, на що звернула увагу М. Ставнічук. Зазначені зауваження можна адресувати і основному масиву публікацій, присвячених українській національній ідеї.

Мета даної статті – розкрити зміст поняття «національна ідея», сутність та діалектику таких її складових як ідея нації, ідея національної держави, ідея стратегії національного розвитку та визначити їх актуальний зміст для сучасного українського суспільства.

Особливість ідеї як форми суспільної свідомості полягає в тому, що в ній у органічній єдності перебувають процеси відображення об'єктивної реальності та окреслення практичної мети. Дослідник ролі суспільних ідей у житті сучасних націй М. Розумний визначає суспільну ідею як “результуючий вектор суспільного самоусвідомлення, що виражає ключову проблему суспільного розвитку у вигляді генеральної альтернативи” [21, с. 47].

Слід мати на увазі, що національна ідея як різновид суспільних ідей формується на певній стадії розвитку спільноти і є відповіддю на виклики, які постали перед нею. Як резонно зауважує М. Бубер, зародження національної ідеї настає тоді, «коли який-небудь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю й призначення, робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі» [цит. за: 8, с. 12] Коли ж нація почала формуватися, її провідна верства усвідомлює актуальні проблеми свого становлення та визначає шляхи їх розв'язання. На основі сказаного зміст поняття «національна ідея» можна визначити як ідею формування, утвердження та розвитку народу як нації – вищої стадії цивілізаційного розвитку етнополітичної спільноти – в якій розкрито актуальні потреби національного розвитку та шляхи їх реалізації. Основними функціями національної ідеї є світоглядно-ідеологічна, ідентифікаційна, консолідаційна, прогностична та мобілізаційна.

Оскільки національна ідея виражає інтереси певної спільноти, її зміст для кожного народу буде своєрідним.

Соціальні страти, національна еліта, її сегменти, усвідомлюючи свої потреби та проблеми, будуть формувати власні суб'єктивні визначення змісту національної ідеї. Тому одне із надзавдань провідної верстви завжди полягатиме у виробленні консолідованої формули національної ідеї на основі осягнення реально існуючих потреб суспільного розвитку.

Слід розрізняти широке і вузьке трактування поняття національна ідея. На нашу думку, широке розуміння національної ідеї включає три відносно самостійні, але тісно взаємопов'язані компоненти: **ідея нації, ідея національної держави та національна ідея у вузькому сенсі – національна стратегема**. Твердження про трикомпонентну структуру національної ідеї та її обґрунтування знайшло відображення у ряді наших публікацій, у т. ч. в статті «Національна ідея» в енциклопедичному виданні «Новітня політична лексика» (Львів, 2015) [25, с. 244–245].

Оскільки в структурі національних потреб існують потреби-цілі, потреби-засоби та потреби-умови, то в змісті національної ідеї також важливо розрізняти її відповідні складові: національну ідею-мету, національну ідею-засіб та національну ідею-умову. Два останні компоненти підпорядковані першій, відіграючи допоміжну роль.

Кожен із названих структурних компонентів національної ідеї – ідея нації, ідея національної держави та стратегема нації – в свою чергу включає ряд ідей (суб-ідей), які розкривають її зміст, шляхи та етапи втілення, виступають ідеями-засобами та ідеями-умовами.

Для розкриття змісту національної ідеї важливе значення мають передусім такі категорії, як національна потреба та інтерес, національні та загальнолюдські цінності, національний ідеал, національна безпека, національна місія, національна стратегія, національна

ідентичність. Крім того, для всебічного осмислення феномену національної ідеї важливо виявити пізнавальний потенціал ще й таких понять як ментальність нації, національний характер, національна свідомість та само-свідомість, національна ідеологія, національна гідність, національна гордість, національний патріотизм, національний суверенітет, імідж нації та ін. М. Михальченко, наприклад, звертає увагу на те, що підґрунтям національної ідеї, крім національного інтересу, є національна мрія, яка глибоко вкорінена у характері народу, що формувався століттями [16, с. 3–4]. На відміну від національної ідеї, як раціональної форми суспільної свідомості, національна мрія, як і міфологія нації, утопія, національний характер відноситься до «сутнісних форм національного несвідомого» (І. Кресіна) [14, с. 237]. Національна мрія трансформується в національну ідею, коли суспільство усвідомлює потреби та інтереси нації, проблеми їх практичного втілення та виробляє дорожню карту реалізації мрії.

Національна ідея відіграє особливо важливу роль у системі національної політичної культури. Її формування та реалізація обумовлюють трансформацію змісту всіх політико-культурних форм нації. Вона детермінує оновлення змісту національних цінностей та ідеалів, принципів і форм політичного життя, традицій, міфів, стереотипів мислення і поведінки, символів. З'ясування впливу національної ідеї на зміст і функціонування соціетальних форм національної політичної культури є важливим завданням і способом дослідження політико-культурної сфери нації [25, с. 270].

Національна ідея є також основою національної ідеології. Усі інші постулати ідеологічної доктрини логічно виводяться з неї та покликані розкрити її зміст і слугувати її практичному втіленню. Державні нації використовують національну ідею для розбудови держави та

формують на її основі засади офіційного державного світобачення, яке слугує базою для вироблення програми державного управління всіма сферами суспільного життя. Як резонно зазначає О. Гринів, – «намагання деідеологізувати державотворення на конституційному рівні (йдеться про статтю 5 Конституції України: «жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов’язкова» – *О.Р.*) не дало належних наслідків, бо ідеологічна невизначеність загострила ідеологічне протиборство» [4, с. 4]. Мова, очевидно не про те, що партійна ідеологія тієї чи іншої політичної сили, яка прийшла до влади, набирає статусу державної (як це було з Партією регіонів у 2010–2013 рр.), а про те, що політики різного ідеологічного спрямування в парламенті із залученням широкої громадськості, глибоко проаналізувавши стан нації на даному етапі історичного розвитку та життєві потреби країни, виробляють ідейні засади її життєдіяльності. Вона акумулюється в конституційних принципах та нормах, інших загальнонаціональних документах (деклараціях, універсалах, зверненнях моральних авторитетів нації тощо) і на тривалий час стають дороговказом для публічного управління та діяльності інститутів громадянського суспільства. Провідні українські філософи Л. Губерський, В. Андрущенко та М. Михальченко у монографічному дослідженні «Культура. Ідеологія. Особистість», розглядаючи ідеологію як «духовну сутність держави», рекомендують політикам прийняти за ідеологічну основу української держави ідеологію сталого розвитку, яка взята на озброєння провідними державами світу в якості світоглядно-гуманістичного орієнтиру [5, с.355].

Стосовно формування ідеологічних засад національно-державного будівництва, слід звернути увагу на досвід вітчизняних політичних партій правого спрямування щодо продуманого та послідовного використання

української національної ідеї у формуванні своєї ідеології та програмних засад. Цей досвід можуть творчо використати й інші політичні сили. Це допоможе не лише виробити україноцентричну політичну ідеологію в рамках ліберальної, соціалістичної, консервативної та інших доктрин, а й створить передумови для успішного формування інтегрованої ідеології, яка вкрай необхідна сучасній Україні.

Розглянемо детальніше зміст основних складових національної ідеї та проблеми їх реалізації в Україні.

Ідея нації розкриває сутність національного феномену, форми його буття та орієнтацію на реалізацію певного проекту національного будівництва. Коли ж нація сформована, функціонує і розвивається, ідея нації відображає динаміку основних рис цього феномену, його актуальні потреби. Кожне нове покоління, осмислюючи буття нації, вносить певні штрихи в її образ, «підживляючи», розвиток спільноти. Функціонування ідеї нації передбачає також обґрунтування ідей і теорій, пов'язаних із національною самоідентифікацією. У цьому полягає важлива функція цієї ідеї – бути способом колективного самоусвідомлення сутності та забезпечення єдності національного соціуму.

Ще однією важливою ознакою зазначеного феномену є опора на поняття «велика Батьківщина» – всього народу, який прагне стати нацією, або вже став нею. Домінування етнічної або регіональної самосвідомості – ознака донаціонального стану групи осіб чи народу, що обумовлює дополітичний (потестарний) стан їх культури, оскільки вони не здатні приймати рішення на благо всього національного організму.

Для народів, які стали на шлях національного будівництва, важливою складовою змісту ідеї нації є визначення моделі національної спільноти, яка повинна бути

втілена в життя: етнічна, політична або змішана – етнополітична. Вектор майбутнього, який визначає ідея нації, особливо важливий для таких спільнот, як українська, в якій досі продовжується боротьба “проектів” національного будівництва.

Проведений нами аналіз процесів формування української нації виявив істотно відмінні програмні положення політичних сил щодо оцінки стану і перспектив національного розвитку українського етносу та українського народу загалом [24]. По-перше, вони різняться позицією стосовно мети і характеру етнонаціональної політики: одні прагнуть законсервувати радянські “досягнення” комунізації та русифікації українців, інші – наполягають на активній етнополітиці, яка сприяла б відродженню української етнічної нації та формуванню на її основі української модерної спільноти.

По-друге, українським політичним партіям властиве вкрай заідеологізоване розуміння сутності нації та націєгенези. Ліві сили вважають національне питання другорядним і виявляють проросійське імперське мислення. Центристи, мислячи в дусі класичного лібералізму, національне характеризують як суто політичне й публічне, а етнічне відносять до сфери приватного життя. Праві політичні сили, в руслі консервативної ідеології та націоналізму, виступають за етнічну модель української нації. Причому, крайні праві партії пропагують радикальні способи утвердження “дійсно української” України. Правоцентристи, які схильні до поєднання засад лібералізму та консерватизму в етнонаціональній політиці, виступають прихильниками змішаної – етнополітичної моделі нації.

По-третє, можна стверджувати, що в трактуванні нації переважає традиційний концептуальний дуалізм. Одні політичні сили некритично сприйняли західну ідею «політичної нації», інші – не можуть вийти з полону

вузько етнічного трактування національної спільноти. Тому подальше вдосконалення етнополітики потребує нової інтегральної концепції нації, яка дасть змогу розробляти політичну стратегію і тактику на наукових засадах, позбавлених заідеологізованих підходів.

Критично оцінюючи концепції та теорії нації вітчизняних і зарубіжних дослідників, ми обґрунтували т. зв. «етнополітичну концепцію нації», яка творчо інтегрує ідеї етнічної, політичної та інших теорій нації [24]. Основні положення, які, на наш погляд, розкривають основну ознаку нації та визначають її різновиди, мають такий зміст.

За своєю сутністю будь-яка нація є етно-політичною спільнотою, тобто в ній діалектично поєднується етнічний та політичний способи самоорганізації соціуму. В цьому полягає сенс т. зв «національного принципу», як основної закономірності генези та розвитку національних спільнот. З іншого боку, – «національний принцип» – це керівна засада діяльності суб'єктів етнополітичного процесу із формування та вдосконалення нації.

Поділ націй на політичні та етнічні носить умовний характер. Нерозуміння цього породжує хибні ідеологічні й програмні положення в документах партій та директивах державних інституцій. Насправді, більшість національних спільнот є змішаними (гібридними) націями – етно-політичними чи політико-етнічними. Це залежить від того, який чинник самоорганізації переважав у процесі їх генези – етнічний або політичний, і як ці чинники взаємодіють в умовах сформованої нації.

На тому чи іншому етапі націєгенези держава і громадянське суспільство можуть приділяти більше уваги зміцненню політичного або ж етнічного (етнокультурного) складника життєдіяльності нації. В умовах, коли титульна нація ослаблена й розмежована лініями поділу історичного, ментального, політичного, соціального або

культурного характеру, як це має місце в молодій українській державі, на передній план висувається стратегія владно-державного (політичного) забезпечення єдності соціуму. Однак, це не означає, що суспільство та його провідна верства можуть ігнорувати культуротворчий процес – формування спільних традицій, цінностей, ідеалів тощо в усіх сферах суспільного життя. У жодному разі влада не повинна вдаватися до заморожування деформованого стану титульного етносу, особливо коли він зумів виявити національні риси. Таку етнічну націю потрібно відроджувати і на її основі формувати змішаний – етнополітичний тип національної спільноти. Саме в цьому, на наш погляд, полягає сутність процесу формування модерної української нації.

У сучасному українському суспільстві в складному діалектичному поєднанні функціонують та розвиваються українська етнічна нація, яка відроджується, та українська політична нація, яка почала формуватися після проголошення незалежної держави. Проблеми консолідації українського соціуму свідчать про те, що політична нація поки-що далека до завершеного і самодостатнього стану. Мистецтво етнополітики владних інституцій має полягати в тому, щоб створити належні умови як для формування та розвитку обох різновидів нації, аби попередити їх ймовірні конфлікти, а також для того, щоб забезпечити їх конвергенцію, органічне злиття в майбутньому.

Як уже зазначалося, науковці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень, зважаючи на те, що "... право української нації на безперешкодний культурний та політичний розвиток, яке попіралось в часи, коли Україна була позбавлена національної незалежності, може прийти в суперечність з правами і свободами людей, що не є етнічними українцями", дійшли висновку, що оптимальним для нової України є курс на

формування і утвердження політичної нації [13, с. 639]. Підставою для такої орієнтації вони вважають “європейське поняття політичної нації”, яке «означає однакову і рівноправну інтеграцію всіх етнічних груп до політичного процесу, оскільки сувереном держави в демократичному суспільстві є нація як народ, як множина всіх громадян» [13, с. 640]. Тому, зазначають політологи, – «залишається особистою справою громадянина України його етнічне походження, світоглядні, культурні й політичні симпатії і антипатії» [13, с. 640–641].

Нагадаємо, що твердження про те, що етнічність, етнічне самоусвідомлення – «особиста справа громадянина», – є одним із базових положень ортодоксальної ліберальної ідеології. Однак ліберали (точніше, неоліберали) сьогодні самі критично ставляться до цього принципу організації національної спільноти. Так, відомий канадський етносоціолог В. Кимлічка вважає, що «етнокультурна нейтральність» є міфом, поширеним серед ліберальних теоретиків і політиків західних демократій. «Справді, – зазначає він, – заява, що ліберально-демократичні держави (або «громадянські нації») етнокультурно нейтральні, є очевидною неправдою як в історичному, так і в концептуальному планах. Релігійна модель, із її строгим розмежуванням церкви й держави, є цілковито хибною, якщо йдеться про відносини між ліберально-демократичною державою та етнокультурними групами» [11, с. 24]. Практика державного і національного творення у нині високорозвинених країнах засвідчила, що формування і функціонування цілісної національної спільноти неможливе без визнання за однією з мов пріоритетної ролі. Володіння нею необхідне і для отримання громадянства, і влаштування на роботу, служби в армії тощо. У США, наприклад, було надано перевагу англійській мові. «Це не було ні ненавмисним, ні випадковим побічним результатом – одноз-

начною ціллю урядових рішень було встановлення такої мовної гегемонії. Усі ці рішення схвалювали, – підкреслює В. Кимлічна, – з наміром сприяти інтеграції у культуру, яку я називаю «соцієтальною культурою» («societal culture»)» [11, с. 26].

Соцієтальну культуру канадський учений визначає як культуру, що сконцентрована на певній території і ґрунтується на спільній мові, що вживається в широкому колі соціальних інститутів, охоплюючи всі сфери людської діяльності: соціальну, освітню, релігійну, рекреаційну, економічну тощо. «Я називаю цю культуру *соцієтальною*, – пише В. Кимлічка, – аби підкреслити, що вона охоплює швидше спільну мову та соціальні інститути, ніж спільні релігійні вірування, сімейні традиції й особистий стиль життя» [11, с. 26]. Вчений доходить висновку: «якщо ми прагнемо зрозуміти природу побудови сучасної держави (а, отже, і нації – О. Р.), нам потрібна зовсім інша, більш вузька концепція культури, у центрі якої – спільна мова та соцієтальні інститути» [11, с. 27].

В Україні, на наш у думку, заслуговує на увагу концепція розбудови політичної нації на основі формування соцієтальної культури, яка в даному випадку характеризує використання жителями країни української мови як державної у функціонуванні загальнонаціональних інститутів політичного, економічного, правового, соціального, освітнього та іншого характеру. У світлі сказаного Україні слід розробити нове законодавство щодо використання державної мови в публічних суспільних інституціях і в жодному разі не відступати від положень Закону України «Про освіту», який передбачає навчання громадян у навчальних закладах державною мовою. Разом з тим слід подбати про захист і використання мов національних меншин в інституціях, які створені ними.

Утвердження соціетальної культури можна розглядати як перший крок на шляху формування національної культури політичної, а згодом і етнополітичної націй. Очевидно, зріла національна культура повинна включати спільні політичні і правові ідеї, цінності та орієнтації, повагу до державних символів та національної ідеї, спільні традиції та історичну пам'ять. Тому можна погодитися з думкою В. Горбатенка про те, що «націоналізація колективної свідомості» є «першою складовою життєздатності національної ідеї» [3, с. 38].

Паралельно з обґрунтуванням ідеї української нації триває пошук шляхів і моделей держави, яка інституційно закріпить досягнутий суспільством консенсус щодо типу національної спільноти, її політичних, соціально-економічних та духовних засад. Реалізація **ідеї національної держави** може випереджати матеріалізацію ідеї нації, оскільки основна боротьба за втілення конкретної ідеї нації розгортається саме у сфері владних відносин. Теоретично можливі випадки, коли до влади прийдуть сили, які свідомо гальмуватимуть реалізацію моделі національної спільноти. Це з усією очевидністю проявилось за президенства проросійськи орієнтованих політків – Л. Кучми та В. Януковича. Однак слід зазначити, що Конституція України не дає прямого визначення України як національної держави. Це, очевидно, стало своєрідним компромісом між колишніми комуністами та адептами «руського мира» у Верховній Раді України та національно-патріотичними силами під час прийняття Основного Закону держави. Науковці України, зважаючи на цей факт, не поспішають докласти зусиль для аналізу ні відповідної політологічної категорії, ні практичних завдань пов'язаних із цим. Показовим може бути випадок, коли автор статті намагався актуалізувати проблему розбудови української національної держави на науковій конференції в Інсти-

туті законодавства, що діє при Верховній Раді. Окремі науковці, а також керівництво Інституту, наполегливо намагалися переконати доповідача та присутніх у тому, що в сучасному цивілізованому світі уже давно немає національних держав. Хіба Франція, мовив один з них, є національною державою? Інший, із професорським званням, відіслав збурювача аудиторії до XVII ст, коли, на його думку, це питання було актуальним.

Історична та політична науки дійсно вважають роком народження системи сучасних національних держав у Європі 1648 р. – рік укладення Вестфальського мирного договору, – який визнав пріоритет принципів національного державного суверенітету та рівноправності держав у міжнародних відносинах.

Українці саме в середині XVII ст. пробудилися до самостійного політичного життя на своїй етнічній території під проводом Богдана Хмельницького. Наголосимо, що українська національна державність постала внаслідок такого демократичного акту, як національно-визвольна війна проти іноземного поневолення; по-друге, політична влада утвердилася у формі республіки; по-третє, козацька держава породила явище українського конституціоналізму, випереджаючи політико-правову практику інших європейських держав; по-четверте, українська державність ранньо-нової доби зазнала поразки в протистоянні з російським імперським авторитаризмом, тобто національна держава була зруйнована в умовах недемократичного імперського політичного режиму.

Ідея нації та національної держави тісно пов'язані з ідеями народного суверенітету та демократії. Ці обставини підкреслює В. Старосольський, пов'язуючи появу націй з «народинами політичної новочасної демократії. З внутрішньою необхідністю, – наголошував він, – мусів суспільно-політичний рух, що відбувався під кличем

боротьби за народну суверенність, викликати явище назване нацією» [27, с. 73].

Новітні нації відрізняються від давніх саме тим, що суверенітетом у них володіє не окрема каста (монархи, дворяни, церковні ієрархи, воєначальники), а народні маси [22, с. 142]. З цього випливає важливий висновок: звуження демократії або її втрата в сучасних державах (наприклад, прихід до влади диктаторів, олігархів чи мафіозних груп) призводить до суттєвої деформації, а то й руйнації модерної нації та національної держави. Народ тоді має право на повстання, на відновлення свого природного права на участь в управлінні суспільними справами, на демократію, а отже і статус національної спільноти.

Ще однією важливою теоретичною підставою для усвідомлення сутності національних держав є розуміння співвідношення ідеї національної держави з ідеєю правової держави. В сучасній політології та правознавстві досі дискусійним залишається питання, чи була ідея національної держави продовженням ідеї правової політії, її розвитком, чи принциповим запереченням. Так, зважаючи на творчу й політичну еволюцію видатного німецького філософа Й. Г. Фіхте, який спочатку був активним прихильником правової держави, але після завойовницьких воєн Наполеона з позиції її критики став ідеологом німецького націоналізму та борцем за консолідовану німецьку державу, можна стверджувати, що ідея національної держави є антагоністом відносно правової держави. Однак питання про співвідношення названих типів держав та відповідних ідей є досить складним і суперечливим.

Ліберально-правова концепція держави ґрунтується на уявленні, що її формування є результатом договору між самостійними, незалежними один від одного індивідами, наділеними рівними формально-юридичними

правами. Методологічний індивідуалізм привів лібералів до моделі держави, яку можна назвати не лише індивідуалістичною та правовою, а й космополітичною: держава і людство уявляються як єдність громадян, незалежно від їх національності, об'єднаних спільними для всіх рівними правами та свободами.

Але чи є ліберально-правова держава “ідеальною державою”, про яку вели мову античні філософи, та, чи виражає вона сповна сутність державного інституту? Річ у тому, що приватні інтереси та індивідуальні права й свободи не можуть переконливо пояснити формування спільноти і не можуть звільнити особу від обов'язку захищати батьківщину. В силу вступають спільні інтереси, колективний принцип, який обумовлює ідею національної держави, в якій сувереном виступає народ.

Оскільки приватні інтереси можуть не співпадати з колективними, особливо, коли ті свідомо перебільшуються, то й на практиці ідея правової держави може суперечити ідеї національної держави. Якщо спостерігається гострий конфлікт між особою і державою, ліберальними та національно-демократичними силами, слід шукати причину в неврахуванні або перебільшенні приватних чи колективних (національних) інтересів, їх оптимального співвідношення. Коли ж домінує прагнення політичних сил узгодити інтереси особи та спільноти в рамках національного та міжнародного права, можна стверджувати про наближення суспільства до ідеалу національної держави.

Для розуміння специфіки національних держав важливо мати на увазі, що їх кордони не співпадають з етнічними кордонами одного етносу. За своїм характером вони швидше нагадують держави міні-цивілізацій, тобто на їх території проживає ряд етнічних груп (як корінних, так і прийшлих), які володіють спільним ментальним і культурним ядром. Основою такого ядра є традиції, цін-

ності, символи однієї з етнічних груп, здебільшого титульного етносу.

Національна держава характеризується централізованою владою як в умовах унітарності, так і федерації. Головну роль у системі державних органів виконує вищий представницький орган – національний парламент, який виражає інтереси всіх етнічних, соціальних та інших груп, а також інтереси нації загалом. Таку ж місію виконує Конституція, яка втілює ідеологічні, світоглядні та нормативно-ціннісні основи держави і суспільства. Перевага правової ідеології, яку презентує Основний Закон – підкреслює М. Недюха, – «полягає у її монізмі, обумовленості нормою права відповідно до загальнонаціональних інтересів, що, власне, докорінно відрізняє правову ідеологію від політичної ідеології з її плюралізмом та неминучим протистоянням ідей, поглядів, партійно-політичних уподобань і пріоритетів» [17, с. 16].

Поняття «національна держава» не рівнозначне поняттям «етнічна держава» та «держава-нація». Поняття «держава-нація» близьке за змістом до поняття «етнічна держава». В ідеалі воно мало б означити, що одна нація має одну державу. Розглядаючи співвідношення названих понять, авторитетний британський етносоціолог Ен. Д. Сміт, зазначає: «Я віддаю перевагу терміну «національна держава» («national state»), а не «держава-нація» («nation state»). В останньому випадку радше йдеться про те, що країна має якусь домінуючу націю і що існує легітимуюча ідеологія націоналізму, яка лежить в основі держави» [19, с. 27]. Таких моноетнічних держав у світі лише 10 відсотків. Термін «національна держава» відображає більш широке коло етнополітичних систем, яке характеризується тим, що: а) державний соціум є помітно поліетнічним і при тому б) не всі національні групи сповна асимільовані в домінуючу культуру.

«Навіть у Франції, – зазначає Сміт, яку можна вважати еталоном (національної держави – *О. Р.*) у багатьох відношеннях, є такі національні спільноти, як британці, ельзасці, баски, що не визнають себе французами. Не всі вони повністю асимільовані» [19, с. 27].

Ряд положень Конституції України дозволяють висловити думку, що сучасна українська держава є державою національною».

По-перше, в Преамбулі Конституції України наголошено, що Основний Закон держави прийнято, «спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійснення українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення».

По-друге, державною мовою в Україні є українська мова (стаття 10).

По-третє, державними символами України є символи української нації.

Незважаючи на перелічені конституційні положення, чимало політиків і науковців піддають сумніву характеристику України як повноцінної держави національного типу, мовляв, за задекларованою національною формою не має належного змісту. Та й сама національна форма сучасної української держави час від часу стає об'єктом ревізійністських ідей певних політичних сил (намагання утвердити дві державні мови – українську й російську; внести проекти нових державних символів, оскільки існуючі, мовляв, є націоналістичними; наполягання на формуванні політичної нації, для якої етнічне, в тому числі й українське, належить до сфери особистого життя і не повинно впливати на політичні процеси тощо).

Конституційне закріплення за інститутом держави українських національних ознак відбулося в умовах гострої політичної боротьби між власне українськими та

прорадянськими й проросійськими політичними силами, і лише компроміс про пакетне голосування за питання про державні символи України та надання Криму прав автономної республіки дозволив узаконити українські національні символи як державні. Конституційний процес 1996 р. та політичні події сьогодення підводять до висновку, що загальноукраїнська національна свідомість у пострадянській українській державі ще не сформувалася. Натомість діють, змагаючись між собою, українська та російська національні свідомості, їх ідеологічні підсистеми. Ця боротьба виходить за межі конституційних принципів і набуває ознак неформальної, позаконституційної, що породжує феномен “дуалістичної”, чи “напівконституційної” держави.

Отже, українська держава має трансформуватися з уламка російсько-радянської імперії в повноцінну національну державу. Важливо також усвідомлювати процеси, що відбуваються у сфері національно-державного будівництва. Сучасна українська держава володіє такими статусами:

а) по-перше, це держава української етнічної нації, без існування якої окрема держава не могла бути утворена;

б) по-друге, це держава української політичної нації, яка почала формуватися, тобто це загальнонародна держава, держава всіх етнічних груп, що проживають в Україні. І якщо хтось заперечує, що Україна – не національна держава, можна його запитати: «Чому визнається факт, що в Україні формується політична нація, але не має згоди про те, що держава цієї нації є національною державою?»;

в) у майбутньому – це буде держава модерної української етнополітичної нації, яка сформується в результаті конвергенції етнічної та політичної українських націй.

Національна стратегема (від дав.-гр. strategema – «військова хитрість». У широкому сенсі – «певна ідея, абстракція стратегії поведінки, що має привести до успіху» [28]), акумулює основні цілі розвитку спільноти задля втілення досягнень сучасної цивілізації та забезпечення заможного й щасливого життя громадян держави. Що є предметом дослідження та практичного втілення національної стратегеми: нація як спільнота; держава як суспільний інститут; країна як поєднання національного соціуму та національної держави; економічна, соціальна, політична, правова чи духовна сфери суспільного життя?

Відповідаючи на питання, звернемо увагу на те, що у вітчизняній літературі є спроба розділити генезу української ідеї на два етапи: державотворчий та країнотворчий. Автор цього підходу М. Недюха зазначає, що національна ідея повинна відобразити перспективи розвитку країни і суспільства, а не лише держави. Слабкими ланками «процесу реалізації української національної ідеї, її втілення в житті сучасної України – як країни, держави і суспільства на етапі суверенного розвитку, – підкреслює він, – можна вважати відсутність належного діалогу держави і суспільства, громадян країни і влади..., несформованість політичних ідеологій та, зокрема, відсутність правової ідеології як складової правової системи та засобу формування правової свідомості» [17, с. 9].

Не заперечуючи ні особливого сенсу поняття «країна», ні факту недостатньої уваги до правового закріплення засад взаємодії суспільства і держави, вважаємо за необхідне зазначити, що із набуттям українським народом суверенітету й державності, процес націє– та державотворення продовжується і набирає нового змісту. Отже доречним є подальше дослідження реалізації ідеї української нації та ідеї укра-

їнської національної держави, а також української національної стратегеми.

Для конкретизації об'єкта і предмета національної стратегеми доцільно використати такі поняття етнополітології як «етносоціальний організм» та «етнополітичний організм» (ЕСО та ЕПО). Етносоціальний організм, крім етнікоса (етнічної культури та самосвідомості як специфічних компонентів етнічної спільноти), включає всі інші сфери життєдіяльності реально існуючого етнічного формування, без яких він не може ні фізично, ні духовно існувати. Термін етнополітичний організм – ще ширше поняття, яке крім ЕСО титульного етносу, включає ЕСО національних меншини, які функціонують в рамках політичного союзу (держави).

Отже, якщо ідея нації стосується, в першу чергу, національної спільноти, а ідея національної держави – її держави, то ідея національної стратегеми характеризує напрям магістрального розвитку всього українського етнополітичного організму, включаючи його державність.

Серед ключових завдань вироблення та реалізації національної стратегії українського народу, наш погляд, особливу увагу слід звернути на формування консолідованого та цілеспрямованого суспільства, яке зможе давати належні відповіді на виклики сьогодення; розбудову та зміцнення України як ефективної національної держави, спроможної реалізувати стратегічний план країни; втілювати в життя амбітні соціально-економічні, науково-технічні та інші програми; подолання залишків комуністично-більшовицької ідеології та входження в культурний та політико-правовий простір західноєвропейської цивілізації. Два перші завдання, які більшою мірою стосуються ідеї нації та ідеї національної держави, уже висвітлювались нами, а тому зупинимось більше на інших зазначених проблемних питаннях.

Соціальна, або ширше – соціально-економічна ідея завжди відігравала важливу, а то й ключову роль в історичних процесах українського народу. Як резонно зазначає А. Колодій, – «прагнення до соціальної справедливості, велика питома вага соціально-економічних цінностей, як характерні риси української національної свідомості, позначились і на перебігу козацьких війн, і на поразці Мазепи, і на долі УНР» [12, с. 69]. Не випадково вітчизняні політичні партії після поразки української національно-визвольної революції 1917–1920 рр., включили в свої програми потужні соціальні блоки, які значну увагу приділяли економічним підставам суспільних трансформацій, зростанню добробуту народу, соціальній захищеності населення, соціальній справедливості та соціальній демократії.

Чи можна представляти соціально-економічні та інші стратегічні плани складовою національної ідеї? Очевидно, так. Політична ситуація в сучасному українському суспільстві показує, що навіть із регіонів, у яких сформувався відносно високий рівень національної свідомості та самосвідомості, особи різного соціального статусу покидають омріяну суверенну українську державу, щоб мати можливість прогледувати сім'ю, навчати дітей, не дати зруйнувати свій бізнес і успішно реалізовувати свої мрії. Це дуже непростий вибір, бо доводиться покидати власне культурне середовище, домівки, рідну природу, могили предків. І ще невідомо, як складеться їх доля в інших державах, чи зможуть вони сприйняти чужий менталітет та вижити в суворому конкурентному середовищі. З огляду на сказане, можна стверджувати, що соціальна ідея в її широкому трактуванні є органічною складовою національної ідеї, усіх її компонентів, у т.ч. і національної стратегіми. Очевидно, що національна держава повинна бути не лише демократичною та правовою, а й соціальною, економічно та духовно розвинутою.

Після Революції гідності була ухвалена «Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», яка передбачає 62 загальнонаціональні реформи і визначає чотири вектори руху країни: її сталий розвиток; безпеку держави; відповідальність та соціальну справедливість, гордість за Україну в Європі та світі [29]. Але за три роки «реалізації» стратегії показники економічного, соціального та гуманітарного розвитку країни зазнали суттєвого падіння. Серед головних причин такого стану – відсутність наукового осмислення реального стану та динаміки сфер суспільного життя, домінування приватних інтересів над національними, державними, а головне – не сформованість зрозумілої для народу та надихаючої національної ідеї. У зазначеній Стратегії про українську національну ідею сказано так: «Революція гідності та боротьба за свободу створили нову українську ідею – ідею гідності, свободи і майбутнього». Де ж тут вираження ключової проблеми суспільного розвитку і де вектор її розв'язання?

Космополітичний, а не націєцентричний характер має і стратегія суспільного розвитку «Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку», ініціатором якої є промисловець та народний депутат України С. Тарута. «Доктрина, – як зазначено в документі, – формулює стратегічні й тактичні задачі економічного прориву України та механізми їх досягнення в контексті мегатрендів світового розвитку, виходячи з концепту людиноцентризму» [32]. Про націю, її державу, культуру, духовний потенціал не йдеться, коли визначається «курс на економіку розумного та збалансованого зростання».

Причину стагнації економіки та інших сфер суспільного життя слід шукати в процесах та явищах, які мали місце в перші роки незалежного існування України. Академік НАН України М. Згуровський, під керівництвом

якого працює Світовий центр даних «Геоінформатика та сталий розвиток», який спеціалізується у сфері моделювання процесів сталого розвитку та оцінювання глобальних загроз для безпеки і якості життя, зазначив, що в 1991 р. незалежна українська держава «зіткнулася з нерозумінням власними національними елітами місця і ролі нації в новому світовому порядку» [10, с. 20]. Україна була «втягнута» новими фінансово-олігархічними групами у фазу стихійного накопичення капіталу, притаманному «дикому капіталізму», конфлікт між якими і загальнонаціональними інтересами суспільства завершився перемогою перших, що в решті-решт привело до формування олігархічної моделі управління країною. Спад економіки за роки незалежності склав 60 %. і Україна опинилася на одному з останніх місць у Європі за рівнем життя народу.

Після Революції гідності група вітчизняних та зарубіжних науковців під керівництвом М. Згуровського зробила аналітико-прогностичний документ під назвою «Форсайт 2016: сценарій соціально-економічного розвитку України до 2020 і 2030 років» [35]. З'ясувалося, що з восьми найбільш імовірних варіантів розвитку України – шість мають небажаний, негативний характер. На період до 2020 р. – це сценарії «Консервування кризи» (ймовірність реалізації – 50–60 %); сценарій «Суверенний дефолт» (ймовірність настання – 30%) і сценарій «Колапс». Останній може проявитися в умовах продовження конфлікту на Сході України, некерованості виходу України із «несуверенного дефолту» та продовження неефективної державної політики. [35, с. 15–16].

Серед негативних сценаріїв розвитку країни до 2030 року названо такі: «Чужа суб'єктність» (втрата суб'єктності в економічній сфері; ймовірність реалізації – 25 %); «Сіра зона» – рух України до моделі буферної зони між Росією та країнами ЄС. Вона буде характери-

зуватися бідністю населення, високим рівнем корупції і злочинності. Ймовірність сценарію – 15%; «Дезінтеграція», коли справдяться прогнози типу «Суверенний дефолт» та «Колапс». У таких умовах «зادля збереження своєї ідентичності і створення майбутньої державності в 3-х, 4-х регіонах України, – зазначають експерти, – можуть сформуватися більш компактні соціально-етнічні утворення... Ці утворення можуть претендувати на отримання державної незалежності або приєднання до сусідніх держав. [35, с. 16–17]. Хоч імовірність останнього сценарію невелика, але вороги України будуть намагатися не опустити свій шанс.

До 2020 р. позитивний характер має сценарій «Оптимістичний», але ймовірність його реалізації становить лише 15 %. Він може стати чинним в умовах завершення україно-російської війни і, коли вектори дії влади та соціальної активності населення максимально зближаться.

Станом на початок 2018 р. очевидним є «консервування кризи», що вимагає від влади рішучих та енергійних дій, які б відвернули загрозу довготривалої стагнації.

Стратегічним цілям української нації особливо протистоїть Росія та путінська пропаганда. Ворожа пропагандистська машина поширює в світі та поміж росіян ідею про те, що Україна – «штучна», «недіездатна», «неспроможна» держава, «держава, що не склалася», «кавзідержава», «failed state». Ідеолог неоевразійства О. Дугін у 2004 р. заявляв: «Єдина Україна – це геополітичний нонсенс... Або вона повинна визначитися в євразійському напрямі, куди більшість її цивілізаційних територій тяжіють, або вона повинна бути розколота. Єдиної України, орієнтованої, інтегрованої на західну європейську цивілізацію, просто не може бути...» [36]. У 2006 р. ця точка зору була розвинута:

«Велика Росія, – наголошував О. Дугін, – повинна включити в себе не тільки те, що відколюється від пострадянських держав, що не відбулися, які сліпо рвуться до НАТО, щоб згинуть в атлантизмі та глобалізмі, втративши гідність, ідентичність і майбутнє. Велика Росія повинна включати і Молдову, і Грузію, і Україну, а не тільки Придністров'я, Південну Осетію чи Крим» [7]. Поруч із поняттям «failed state» (держави, що не відбулися або розпалися), російський ідеолог вживає й інший термін – «turn country» – країна, призначена до розвалу, країна з національною державністю, що не відбулася, яку надто пізно вже починати і для якої, за великим рахунком, немає жодних внутрішніх підстав для того, щоб її зберегти.

Подібні аргументи використовують і офіційні особи Російської Федерації на міжнародних самітах, починаючи з часу, коли Україна подала заявку на надання їй ПДЧ для вступу в НАТО і по нинішній час, коли Росія воює з державою, якій давала гарантії територіальної цілісності. Зокрема, у 2008 р. В. Путін, виступаючи на саміті НАТО в Бухаресті, переконував лідерів альянсу в тому, що Україна – це держава, яка не відбулася і їй не місце в цій військово-політичній організації. «Україна, – наголошував президент ворожої країни, – взагалі, складна дуже держава. Україна в тому вигляді, в якому вона сьогодні існує, вона була створена за радянських часів; вона отримала території від Польщі – після Другої світової війни, від Чехословаччини, від Румунії... від Росії величезні території одержала на Сході та на Півдні країни. Це складне державне утворення. І якщо ще внести туди натівську проблематику, інші проблеми, це взагалі може поставити на грань існування самої державності» [2]. З огляду на сказане, стає зрозумілим, чому Росія здійснила воєнну агресію проти Грузії, коли та мала реальну можливість підписати угоду про ПДЧ,

та проти України, коли вона була за крок до набуття статусу асоційованого члена з ЄС.

Важко сперечатися з фактом, що на п'ятому році воєнного протистояння на Сході країни українська держава зазнала значних втрат та руйнувань і, що її державна спроможність (функціональна та інституційна) істотно знизилася. До того слід додати, що значне падіння дієздатності української держави сталося в роки президентства В. Януковича, який фактично здав державу під зовнішнє управління Москви. Згідно з «Індексом недієздатності держав» та відповідним міжнародним рейтингом Україна перебувала в групі держав з рівнем стабільності нижче середнього. Якщо у 2010 р. вона займала 109-те місце, то у 2013 р. уже 117-те. [37].

За обставин, що склалися в Україні, окремі політологи висувають ідею запровадження зовнішнього управління українською державою з боку західних держав. Чи не суперечить це головній засаді існування будь-якої держави: бути суверенним утворенням як з точки зору внутріполітичного життя, так і міжнародних відносин? Очевидно, так. Однак, коли питання поставити ширше, настає усвідомлення ймовірності втрати української державності на довгі роки. «Попередній аналіз показує, – зазначає П. Мироненко, – що в умовах воєнно-політичного конфлікту з Російською Федерацією, яка намагається знищити державну незалежність України як ззовні, так і з середини..., сама Україна не може впоратися [15, с. 13]. Як додатковий аргумент, політолог наводить приклади повоєнної Німеччини, Японії та Південної Кореї, які тривалий час функціонували під зверхністю США та інших держав-переможців. Це дозволило швидко подолати економічну розруху та кадрову кризу, зміцнити державність і суверенітет країн.

Народ в Україні, на відміну від влади, має рішучий, бойовий настрій і на загал обурюється поведінкою Пре-

зидента й глави уряду щодо їх ходіння по світу з простягнутою рукою та небажанням подолати корупцію й казнокрадство в державі. На нашу думку, допомога Україні ззовні повинна полягати у якнайшвидшому усуненню олігархів від влади, а також у розбудові України як національної держави. Український народ чверть століття терпить злочинну зовнішню етнократію. Не випадково в народі поширилася думка про «внутрішню окупацію української держави» інонаціональними олігархічними групами. До влади повинні прийти ті, для кого українська національна ідея не порожній звук, а заклик до самовідданої боротьби на благо народу. Уся влада та система державного правління повинні бути трансформовані на засадах національної ідеології, ядро якої – національна ідея.

Важливим аспектом сучасної української національної стратегії є ідея європеїзації українського народу, яка вимагає не так вступу України до Європейського Союзу, як «розбудови Європи» в українській державі. Ця ідея в тій чи іншій формі висловлювалася більшістю політичних та соціальних сил країни, а під час Революції гідності утвердилася в гаслі «Україна – це Європа!». Особливо енергійно ідею підтримувала українська молодь та студентство. На жаль, Крим та східні області держави, під впливом російської пропаганди та вітчизняних проросійських партій, не підтримали європейських прагнень більшої частини країни, що в умовах агресивної неоімперської політики Москви призвело до політико-ідеологічного розколу країни. Головний сенс ідеї європеїзації полягає в утвердженні в суспільному житті цінностей, принципів і стандартів життя високорозвинених країн Європи. Важливим аргументом на користь ідеї європеїзації є той факт, що Україна до того, як вона необачно вступила до військово-політичного союзу з Московією у 1654 р., географічно, політично та

ментально належала до західноєвропейської цивілізації. Отже мова може йти про повернення українців у їх природне ментально-культурне середовище.

Автор у свій час зробив спробу обґрунтувати універсальну формулу національної ідеї, що властива всім народам і, яка по-особливому проявляється в різних спільнотах. Враховуючи думку Арістотеля про те, що “держава створюється не заради того лише, щоб жити разом, але переважно для того, щоб жити щасливо” (“Політика”) [1, с. 192], можна стверджувати, що головним і спільним у національній ідеї всіх народів є ідеал щасливого життя нації та шляхи його досягнення [23, с. 245-246]. Щастя – це стан людини, якому властивий вищий рівень внутрішнього задоволення власним життям. Воно постає як емоційно-чуттєва форма ідеалу. В ієрархії загальнолюдських моральних цінностей щастю належить провідне місце. Ідея щастя як загальна мета, найвище благо виникає в тісному зв'язку з ідеалами свободи, рівності, справедливості, гуманізму, демократії та прогресу. При такому тлумаченні вона стає орієнтиром для країни, суспільних груп та окремої людини. Кожна нація має власне, вивірене історичною практикою уявлення про щастя. Специфікою тлумачення й переживання щастя та розуміння шляхів його досягнення різняться між собою національні ідеї.

Що стосується української спільноти, то її щастя споконвіку вбачалося не в завоюванні чужих земель і не в пануванні над іншими народами, а у вільній праці на своїй, Богом даній землі та повноцінному духовному і матеріальному бутті. Проте за свободу, за суверенне існування доводилося вести неперервну боротьбу. Але народ, завдяки глибокій вірі у справедливість Всевишнього, у власні сили долав екстремальні умови, виживав і знову продовжував боротьбу за власну державність. Нині сутність української національної ідеї

полягає в тому, щоб відродити націю, збудувати демократичну національну державу й через модернізацію всіх сфер суспільного життя стати в ряд високоцивілізованих народів світу.

Сказане розкриває внутрішній сенс української національної ідеї. Стосовно історичної місії українства в європейській та світовій цивілізації, на наш погляд, доцільно звернутися до високої оцінки та футуристичних ідей щодо українського народу авторитетного німецького філософа Й. Г. Гердера. У «Щоденнику моєї подорожі в 1796 році» («Jornal meiner Reise im Jahre 1769») Гердер зазначав: «Україна стане колись новою Грецією: прекрасне підсоння цього краю, весела вдача народу, його музичний хист, родюча земля, колись прокинуться: із багатьох диких племен, якими також колись були греки, повстане велика, культурна нація і її межі простягнуться до Чорного моря, а відтіля ген, у далекий світ» [33]. Подібно до того як твори німецьких філософів, особливо Й. Г. Гердера, на початку XIX ст. стали ідейною основою українського романтизму, так на початку третього тисячоліття гердерова ідея про Україну як «нову Грецію» (а давня Греція-Еллада, як відомо, заклала ідейні основи європейської цивілізації) пророкує величну місію української нації: дати Європі та світу зразки сучасної високогуманної моралі та культури.

Середньовічна історія та історія Нового часу неодноразово демонстрували важливу геополітичну місію України – бути східним форпостом Західної цивілізації. Україно-російське протистояння, яке набрало відкритої військової форми з початку 2014 р., також підтверджує цю роль українського народу та його державності. Українські воїни при підтримці широких верств населення захищають не лише свою Батьківщину, а й Східну Європу та європейську цивілізацію загалом від неоімперських посягань євразійської Росії. Цей факт все

більше усвідомлює широкий загал європейського населення, а лідери європейських держав і міжнародних організацій щиро допомагають Україні у її протистоянні з путінською Росією.

Висновки: *Поняття «національна ідея»* виражає настанови на розв'язання ключових проблем формування й розвитку нації. Національна ідея набуває статусу базової національної цінності, коли, виражаючи історичну перспективу розвитку спільноти, суттєво і тривалий час впливає на соціально-політичні та інші процеси життєдіяльності нації. Вона обумовлює формування системи національних цінностей та ідеалів, культури загалом, наповнює своїм змістом національну свідомість та ідеологію, зрозуміла і важлива для широкого народного загалу. Практичне втілення кожної із складових національної ідеї вимагає реалізації певних субідей, які розкривають мету, засоби та умови національного розвитку.

Слід розрізнати широке та вузьке значення поняття національна ідея. Широке трактування національної ідеї включає три відносно самостійні, але взаємопов'язані компоненти: *ідея нації* – утвердження народу як нації – вищої цивілізаційної стадії розвитку етнополітичної спільноти, реалізацію її певної моделі; *ідея національної держави* як головного засобу формування й утвердження суверенітету нації, гаранта її безпеки; *національна ідея у вузькому сенсі* – *національна стратегема*: ідея, яка акумулює основні цілі розвитку спільноти та вказує на історичну місію народу.

Сучасний зміст *ідеї української нації* полягає у відродженні української етнічної нації та розбудові на її основі модерної етнополітичної нації, яка ідейно, культурно та політично об'єднає український народ. *Ідея української національної держави* – це ідея форму-

вання держави на базі цінностей української етнічної нації та національних меншин, які виражатимуть їх потреби й інтереси, забезпечать суверенітет, безпеку та територіальні цілісність країни. Українська національна стратегема має три взаємозв'язані складові: ідею повернення України в лоно європейської цивілізації із збереженням основ власної культури; ідею набуття цінностей і соціальних стандартів Європейського Союзу, що забезпечить заможне та щасливе життя українського народу; ідею історичної місії України – постати «новою Грецією» (Й. Г Гердер), яка продемонструє Європі та світові зразки сучасної високогуманної моралі та культури й стане східним форпостом Західної цивілізації.

Спільним знаменником і показником успішності реалізації української національної ідеї має стати зростаючий рівень життя народу, його моральне задоволення від приналежності до української нації та зростання авторитету України у світовому співтоваристві.

Література:

1. Арістотель. Політика / Арістотель / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К. : Основи, 2003. – 239 с.
2. Выступление Владимира Путина на саммите НАТО (Бухарест, 4 апреля 2008 года) // Информационное агентство УНИФН. – 18.04.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/politics/110868-vyistuplenie-vladimira-putina-na-sammite-nato-buhareste-4-aprelya-2008-goda.html>
3. Горбатенко В.П. Політико-правові аспекти національної ідеї / В.П. Горбатенко // Соціально-політичні процеси. – 2018. – № 1. – С. 37-44.
4. Гринів О. Українська національна ідея як проблема науки / О. Гринів // Етнічна історія народів Європи. – 2001. – Вип. 9. – С. 4-8.
5. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – [2-е вид.]. – К.: Знання України. – 2005. – 580 с.
6. День Європи: Порошенко назвав національну ідею України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.obozorevatel.com/ukr/politics/17058-den-evropy-poroshenko-nazvav-nationalnu-ideyu-ukrainy-videofakt.htm>
7. Дугин А. Приднестровье – авангард Большой России / А. Дугин // «Россия». 5-11.10.2006. – № 37 (989) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://olvia.id-knet.com/0195-10-06.htm>.
8. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст моногр. / О. Забужко. – К., 1993. – 126 с.
9. Заявление Порошенко о перспективах Украины в ЕС и НАТО в 2018 [Електронний ресурс].
10. Згуровський М.З. Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) та довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах / М.З. Згуровський // Соціально-політичні процеси. – 2018. – № 1 (8). – С. 20-25.
11. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин / В. Кимлічка [пер. з англ. Р. Ткачук; гол. ред. і автор передм. Дж. Перлін; наук. ред. І. Лизогуб]. – Харків: Центр освітн. ініціатив, 2001. – 176 с.
12. Колодій А. Національний вимір суспільного буття : моногр. / А. Колодій. – Львів: Астролябія, 2008. – 368 с.
13. Концептуальні засади визначення національної ідеї: Доповідна записка ІПіЕНД НАН України, підготовлена за дорученням Кабінету Міністрів України. // Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І.Ф. Курас. – К.: Генеза, 2004. – С. 633-647.
14. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітичний аналіз): моногр. / І. Кресіна. – К.: Вища шк., 1998. – 392 с.
15. Мироненко П.В. Ідеологія як стратегія формування державної політики / П.В. Мироненко // Соціально-політичні процеси. – 2018. – № 1(8). – С. 11-18.
16. Михальченко М. Українська мрія та національна ідея: генеза, взаємодія / М. Михальченко // Політичний менеджмент. – 2009. – № 6. – С. 3-13.
17. Недюха М.П. Державотворчий потенціал української національної ідеї «Україна – демократична країна рівних можливостей етнокультурних спільнот» М.П. Недюха // Мультикультуралізм як політико-правове явище: виклики глобалізованого світу – К.: ТОВ «Арт-технологія», 2016. – С. 7-17.
18. Ожеван М.А. Українська національна ідея та культурополітика наздоганяючої модернізації / М.А. Ожеван // І. – 2000. – № 18. – С. 51-87.
19. Підвалини націй. Ентоні Д. Сміт про минуле й сучасне націоналізму; спілкувався Б. Цюпін // Український тиждень. – 2012. – № 6. – С. 26-28.

20. Приходько Г. Національна держава українців [Електронний ресурс] / Г. Приходько. – Режим доступу: <http://uk.wikisource.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%>

21. Розумний М. Ідея і нація в інформаційну епоху : моногр. / М. Розумний. – Харків: Майдан, 2006. – 360 с.

22. Рудакевич О.М. Національний принцип: етнополітична концепція нації : моногр. / О.М. Рудакевич. – Тернопіль : В-во ТНЕУ “Економічна думка”, 2009. – 292 с.

23. Рудакевич О.М. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження : моногр. / О.М. Рудакевич. – Тернопіль: ТНЕУ, 2013. – 352 с.

24. Рудакевич О.М. Роль етнонаціональної тематики у передвиборних змаганнях українських партій (досвід 2012 р.) / О.М. Рудакевич // Гілея: Науковий вісник. 36. наук. праць. – 2013. – № 72 (5). – С. 851-856.

25. Рудакевич О. Національна ідея / О. Рудакевич // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / За заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів: «Новий світ – 2000», 2015. – С. 244-245.

26. Самчук З.Ф. Філософські аспекти національної ідеї України / З.Ф. Самчук // Соціально-політичні процеси. – 2018. – №. 1. – С. 45-54.

27. Старосольський А. Теорія нації / Передмова І. Кресіної. / В. Старосольський. – Нью-Йорк : Наук. т-во ім. Т. Шевченка; К. : Вища школа, 1998. – 153 с.

28. Стратегема // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу <file:///C:/Users/92EA~1/AppData/Local/Temp/MN54DPXD.htm>

29. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. / Урядовий кур'єр – 2015. – № 6. – 15.01.2015 р.

30. Ткаченко В.М. Національна ідея: історіософія проблеми / В.М. Ткаченко // Соціально-політичні процеси. – 2018. – № 1. – С. 26-36.

31. Ставніччук М. Україною керує хаос і відсутність забезпечення національної ідеї [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tsn.ua/video-novini/ukrainou-kerue-haos-i-vidsutnict-zabezpechenny-nacionalnoi-idei-stavniychuk.html>

32. Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку. Вид. друге. – Львів: Кальварія, 2017. – 164 с.

33. Україна езотерична. Розслідування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ufodos.org.ua?publ/ukrajina_exzoterichna_rozslidovannjz/6-1-0-810

34. Фартушний А. Українська національна ідея як підстава державотворення: моногр. / А. Фартушний. – Львів: В-во НУ “Львівська політехніка”, 2000. – 307 с.

35. Форсайт 2016: сценарій соціально-економічного розвитку України до 2020 і 2030 років: анотація / каук. керівник проекту акад. НАН України М. З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», Вид-во «Політехнік», 2016. – 20 с.

36. Что будет, если Украина распадется? Выступление А. Дугина на радио «Эхо Москвы» 04.12.2004 / Информационно-аналитический портал «Евразия» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tvrazia.org/modeles.php?name=Neus&file=article&sid=2089>.

37. Failed State Index 2013: The Book [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.fundforpeace.org/cfsirl306>

Oleh Rudakevych

Doctor of Political Sciences, Professor,
Academician of the Academy of Political Sciences

Three Components of the National Idea and Their Aktual Content for Ukraine

In the years since the proclamation of the state sovereignty of Ukraine, there is no unambiguous answer to the question of the Ukrainian national idea contemporary content. One of the main reasons is the inadequate elaboration of the theoretical and methodological foundations of nation-building in the context of modern Ukrainian and world realities.

The purpose of the research is to study the concept of "national idea" and its main aspects, taking into consideration the achievements of ethnic-politics as well as other social sciences, and to characterize the actual content of the Ukrainian nation-building process.

The article justifies the broad interpretation of the national idea, which includes three interconnected components: a) the idea of a nation as the highest stage of the civilization development in the ethnic-political community, orientation towards its particular model; b) the idea of the nation state as the principal means of forming and strengthening the sovereignty of the nation; c) the national idea in the narrow, traditional sense – as a national stratagem accumulating the main goals of the community development to implement the modern civilization achievements and the realization of the people's historical mission. It is emphasized that the implementation of each national idea's component requires the realization of certain sub-ideas that reveal the purpose, means and conditions of national development.

The modern content of the Ukrainian nation idea is to revive the Ukrainian ethnic nation and on its basis build a modern ethnic-political nation that unites the people of Ukraine ideologically, culturally and politically. The Ukrainian nation state idea is an idea of state forming on the values of the Ukrainian ethnic nation and national minorities' basis, which will ensure the sovereignty, security and territorial integrity of the country. The Ukrainian national stratagem contains three interconnected components: the idea of Ukraine's return to European civilization, while maintaining the foundations of its own culture; the idea of the values and European Union social standards forming, which will ensure the prosperous and happy life of the Ukrainian people; the idea of the historic mission of Ukraine – to appear "new Greece" (J.G. Herder), which will demonstrate the world's foundations of modern highly human morality and culture and become the eastern outpost of Western civilization.

A common denominator and an indicator of the Ukrainian national idea success should be the increasing level of the people's well-being, their moral satisfaction of belonging to the Ukrainian nation and the growing authority of Ukraine in the world community.

Keywords: nation, national necessity, national idea, idea of nation, idea of national state, national stratagem, Ukrainian ethnic nation, Ukrainian political nation, Ukrainian ethnic-political nation.

Розділ III. ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 94 : 327 (477+470+571)

Ткаченко Василь Миколайович

доктор історичних наук, професор,
академік Академії політичних наук

ПРАВДА СИЛИ І СИЛА ПРАВДИ

(за матеріалами Конгресів АПН)

Нове ХХІ століття (вслід за кривавим ХХ), судячи з характеру його перших двох десятиліть, не віщує нам ні скорого пришествя стійкого миру, ані довгожданої благодаті. Очевидно, тисячу разів були правими українські кобзарі, співаючи: «Ой, нема, нема правдоньки на світі, а неправда панує. А хто хоче та й по правді жити, той за правду воює».

Як би нам того не хотілося, але покладання усіх сподівань на суголосну людському еству «м'яку силу» об'єднаної Європи виявилось в наші дні недостатньо ефективним. Адже ще зовсім недавно, по закінченню холодної війни, Захід прагнув вибудувати такий міжнародний порядок, в якому закон домінував би над владою. Однак Росія перекреслила ці намагання своєю цинічною анексією Криму й відвертою агресією на Донбасі, виступивши в ролі міжнародного спойлера – руйнача існуючого світового порядку. І цьому ревізійністському виклику слід було дати раду. То ж характер нової стратегії національної безпеки США засвідчив, що зупинити агресора може лише сила – як економічна, так і воєнна. Саме вони

стають нині щонайважливішими інструментами боротьби за утвердження нового світового порядку.

Не варто переоцінювати могутність Росії: це скоріше за все держава у стані застою, а в довготривалій перспективі – найімовірніше затухаюча світова потуга. Чим більш жорсткою стає диктатура Путіна у короткостроковій перспективі, тим більш вразливішою вона ставатиме на майбутнє. За словами колишнього прем'єр-міністра й міністра закордонних справ Швеції Карла Більдта, «Путін може говорити про розпад Радянського союзу як про стратегічну катастрофу в кремлівській картині світу, я ж гадаю, що **втрата України, до чого привела його власна політика, у перспективі стане ще гіршою катастрофою**» [1].

Для Європи, нова картина світу, що формується на наших очах, означає перегляд основ зовнішньополітичної взаємодії. Ще недавно говорилося про те, що європейська ідея про інтеграцію, при спільних правилах й частковому суверенітеті можуть змінити світ. Однак нині, наголошує Карл Більдт, «раптово виникла необхідність у тому, щоб Європа, не відмовляючись від своєї первинної мислі, стала такою ж силою, яка може утвердитись в трудні часи. **М'яка Європа не працює в жорсткому світі**» [1].

От за цих обставин роль і значення України в загальноєвропейському контексті постійно зростає. Так, до фатальної авантюри Путіна щодо України вважалось немислимим розміщення на постійній основі бойових контингентів у країнах Прибалтики і в Польщі. Та на разі – це вже реальність. Так само адміністрація Трампа схвалила найбільше з 2014 р. комерційне постачання летальної оборонної зброї в Україну, а також ввела санкції проти російських порушників прав людини і територіальної цілісності України. Отже, справа за самими українцями – нашою здатністю відповісти на виклик часу.

Саме цим і перейнята діяльність Академії політичних наук. То ж пропоную увазі читачів ряд моїх виступів на Конгресах цієї громадсько-політичної організації.

Україна на марші: в пошуку ідентичності (20 вересня 2016 р.)

Динаміка суспільного розвитку, згідно моделі Арнольда Тойнбі, визначається формулою «виклик – відповідь». У разі знаходження правильної відповіді на виклик часу, суспільство переходить на новий (вищий) щабель розвитку. Коли ж відповідь виявляється неадекватною, то суспільство деградує.

Що ж забезпечує успіх у знаходженні адекватної відповіді на виклик часу? Лише опора на науковий аналіз сучасності. Тобто: **успіх справи забезпечує сьогоднішній високий рівень напруги між набутиим досвідом минулого і горизонтом очікувань від майбутнього**. Незнання минулого призводить до фантастичних сподівань на майбутнє, а потім – до глибоких розчарувань. А відсутність чіткої мети на майбутнє зводить минуле в кращому разі до музейного експонату, в гіршому – до надмогильного каменю.

Значення людського фактору в процесі наукового аналізу перебільшити неможливо. А тому кожен із присутніх в цьому залі політологів розуміє, що рано чи пізно (в тій чи іншій аудиторії) йому буде задано запитання: «А де ви раніше були? Чому не попередили про можливі ризики й загрози?». І це буде правильно. Бо в цьому й полягає наше покликання: «застерегти – значить убезпечити». В цьому й суть нашого громадського обов'язку – внести свій посильний вклад у справу зміцнення безпеки нашої Батьківщини.

У своєму виступі на щорічній зустрічі Yalta European Strategy 17 вересня 2016 року президент України Петро

Порошенко застерігав зарубіжних політиків та експертів, що конфлікт на Близькому Сході, масштабні військові навчання РФ на східних кордонах НАТО, агресія Росії проти України на Донбасі – усе це загрожує хвилями емігрантів, ескалацією тероризму, вибухом популізму й ультраправого екстремізму. «Масштабна пропаганда стала характерною рисою сучасності. Демократичний світ втрачає контроль над власними цінностями. Російська пропаганда не лише використовує слабкі місця Заходу. Вона наповнює Захід своїми параноїдальними ідеями і перетворює маргінальні течії в мейнстрім... В результаті може з'явитися альтернативна Європа. Європа, побудована на егоїзмі, популізмі й цинізмі»[9].

Ці застереження стосуються кожного з нас. Саме у площині протистояння російській агресії, у площині забезпечення національної безпеки України й має бути прокладена змичка наукової інтелігенції і влади. Забезпечення територіальної цілісності й непорушності кордонів є тією «червоною лінією», за яку не дано заступити нікому. І йдеться тут не про те, що наука має «лягти» під чиновника, а про їхню взаємну відповідальність за долю майбутніх поколінь.

Чи сприймає влада взаємини з науковою інтелігенцією на засадах партнерства і взаємної відповідальності? Це залежить від багатьох факторів, в тому числі й від політичної культури обох сторін. На жаль, останнім часом нам довелося почути прикру оцінку про себе, що «віддача від науки – нуль». Якщо це так, то, кажучи словами Шекспіра, «не ладно щось у датській королівстві».

Щось подібне уже було в історії. Так, дослідникам відома фраза Володимира Леніна про буржуазних інтелігентів: «На деле это не мозг [нации], а говно». Ця фраза зустрічається в листі Леніна до Горького, відправленого 15 вересня 1919 року до Петрограда. Безпосереднім

приводом такої злої реакції Леніна був виступ Володимира Короленка на захист інтересів українських селян, що повстали проти політики продрозверстки. На думку Леніна таким як Короленко «не гріх посидить неділки в тюрме, если это надо сделать для предупреждения заговоров (вроде Красной Горки) и гибели десятков тысяч... **Интеллектуальные силы рабочих и крестьян растут и крепнут в борьбе за свержение буржуазии и ее пособников, интеллигентов, лакеев капитала, мнящих себя мозгом нации. На деле это не мозг, а говно.** «Интеллектуальным силам», желающим нести науку народу (а не прислужничать капиталу), мы платим жалование выше среднего. Это факт. Мы их бережем» [11].

Отак ми й жили за радянської влади – «за жалування вище середнього»? Та чи не втратили ми при тому право первородства інтелігенції – «сіль землі й еліта нації» – за миску сочевичної баланди? То чого ж дивуватися, що на сьогоднішній день уже й про жалування «вище середнього» доводиться забувати. Тобто, життя повсякденно доводить, що коли наукова інтелігенція не займається політикою, то політика рано чи пізно займеться нею. І тому вже є разючі приклади.

Отже – вихід один: має відбутися більш тісна зустріч національної інтелігенції і влади в Україні. Виклик часу невідворотно диктує: ми маємо взяти на себе відповідальність за все те, що відбувається нині в Україні, зокрема й на її кордонах!

Ось тут і маємо визнати, що не все так просто й однозначно. Шлях кожної людини до набуття ідентичності (і персональної, і професійної, а надто – до національної ідентичності!) є довгим і звивистим. Однак кожен шлях розпочинається з першого кроку. Хтось зробив уже декілька кроків, хтось ще вагається. Але іншого не дано! Дорогу здолаємо лише йдучи!

Знову ж таки – багато що залежить від веління часу: «кожному свій час і своя пора»! Та коли брати відповідальність на себе, а не шукати виправдання своїй бездіяльності, то все упирається в мотивацію – у внутрішню настанову кожного з нас: чи то залягти й прищупити вуха та перечекаати лиху годину, або ж ризикнути й бути готовим до тяжкої й відповідальної праці, аж до самопожертви.

А тут можуть бути і одні приклади, й інші.

Пошлюсь на власний досвід. Так, відразу ж після референдуму про незалежність України в грудні 1991 року, вражений надзвичайною ейфорією громадян України, я спробував на шпальтах газети «Демократична Україна» (колишня «Радянська Україна») піти проти течії й застерегти людей проти невиправданих очікувань. Дозволю собі вдатися до широкого цитування, щоб не виривати фраз із контексту: «Звичайно, через певні обставини, як це часто бувало у світі, політики можуть проголосити «найпередовішу» демократію, але згодом усе-таки життя візьме своє і всі, зрештою, зрозуміють, що така демократія нам «не по кишені». Таке підґрунтя у вигляді громадянського суспільства власників ще треба створити. **Коли ж соціальні реформи у цьому напрямі й далі будуть половинчасті і непослідовні, то, помножені на втому і масовий вичікувальний фаталізм одних людей і фанатизм інших, ці хисткі кроки викликатимуть неминучу небезпеку маневрування між демократією і диктатурою. Врешті-решт, ситуація приведе до нестійкого режиму, який завдяки уругвайському письменнику Едуардо Галькано, вже зажив собі назву «демократура»** [20]. Власне, так і сталося.

Однак таке трактування подій тодішній редактор газети сприйняв не відразу й відмовився статтю друкувати. Довелося умовляти: давайте почекаємо

тиждень-другий, а там надрукуємо матеріал перед Різдом із підзаголовком «ворожіння на демократію». Буде наче по Гоголю – чи то наші прогнози слід сприймати насправді, чи то жартома.

Так само не сприйняв редактор і ще одного пасажу, що стосувався безпосередньо нового президента України – Леоніда Кравчука. Зважаючи на можливу присутність шановного гостя на нашому зібранні, я вдамся до цитування цього уривку без жодних купюр: «І в тому, що Росія вибрала президентом Б.Єльцина, а Україна – Л.Кравчука, і обох у першому ж турі, можна вбачати занепокоєність громадськості перед можливою катастрофою суспільного розпаду. Їм обом надана можливість скористатися шансом соціальних реформаторів. От тільки часу в них обмаль: соціальна психологія стверджує (а до науки час уже ставитися серйозно), що коли перша хвиля реформаторів [Горбачова] зволікала перебудову протягом п'яти років, не поліпшивши рівень життя, а лише занапастивши його, то друга хвиля реформаторів може розраховувати лише на третину змарнованого попередниками часу. Тобто, і Єльцин, і Кравчук, можуть розраховувати на терпіння народу протягом півтора року. В кращому випадку» [20]. Чи є якісь додаткові запитання?

І з цього приводу теж довелося пояснювати редактору, що жодний, навіть суперхаризматичний лідер нічого не вдіє, коли суспільство ще не визріло, коли люди не готові докорінно змінювати стиль життя, бо для цього ж у них немає необхідних навичок. Для визрівання громадянського суспільства потрібна зміна 2-3 поколінь.

Врешті-решт статтю було опубліковано у номері від 4 січня 1992 року. Ніякої революції, зрозуміла річ, вона не зробила, життя пішло своїм руслом, і от 25 років після проголошення незалежності ми «маємо те, що

маємо». Тобто – маємо олігархічну «демократуру». Єдина втіха – те, що ніхто мені не закине: «А де ви раніше були?». Я зробив те, що має робити кожен сумлінний дослідник – застеріг про ризики.

Однак мова не про це. Головне у цій притчі те, що з перших днів незалежності України все ж таки намітилося зміни у взаємовідносинах між владою й інтелігенцією. Так, наприклад, з боку Адміністрації Президента України щодо мене не було вжито жодних каральних акцій (хоч деякі мої колеги пророкували, що мені ця публікація дорого обійдеться!). Більше того – я продовжував публікуватись і мене згодом запросили на роботу в Адміністрацію Президента – в прогнозно-аналітичну службу. Отже – уже тоді намітилась зацікавленість влади у альтернативних судженнях, висловлюваних науковцями. І це стало ознакою нового часу в історії України.

Далі – більше. Василь Григорович Кремінь буквально за руку увів мене 1996 року в команду Леоніда Кучми. Показова сама назва нашої першої книги – «Україна: альтернативи поступу». А невдовзі з'явилася ще одна – «Україна: шлях до себе». А далі вийшов двотомник «Україна: проблеми самоорганізації», та ще монографія «Україна: ідентичність в добу глобалізації».

Тішу себе думкою, що наші пілотні наукові розвідки передували появі справді знаменитої книги за авторством Леоніда Кучми: «Україна – не Росія». ***Поява цієї книги знаменувала собою рубіж, коли на найвищому державному рівні відбулася «ідентичність відторгнення» України від минулого імперської Росії. На порядок денний було висунуто нове завдання – «ідентичність європейського проекту майбутнього».***

Слід визнати – то був справді золотий час для науковців, які опрацьовували українську національну ідею.

На жаль, подальші президенти вже не потребували аналітиків, більше того – не терпіли альтернативної точки зору. Дійшло до того, що ідентичність українства, стали відтоді формувати різноманітні карнавальні персонажі... з їх низькопробною «ржачкою»: «Ще не вмерла Україна, если мы гуляем так». Мабуть правий був Гегель, коли говорив про «іронію історії»: все повторюється – спершу як трагедія, а згодом – як фарс, як оперетка. А ще Віктору Гюго приписують слова, що «рано чи пізно поле битви полишається на мародерів».

Однак – сьогодні не до жартів. Порядок денний, **злобу дня наших сучасників визначає нині агресія Росії проти України**. Заяви російської сторони про нібито викриту нею 7-8 серпня 2016 року підготовку терористичних актів з боку України аж надто вже нагадують провокацію фашистської Німеччини у Глейвіце напередодні розв'язання Другої світової війни.

А як інакше можна було трактувати заяви Кремля, що російський флот проведе «воєнні ігри» в Чорному морі, розверне в Криму зенітні ракетні системи великої і середньої дальності С-400 «Тріумф», а також проведе додаткові військові навчання біля кордонів України? Хіба не про це засвідчує розміщення Росією близько 40 тисяч військовослужбовців з необхідним комплектом танків, бронетранспортерів та авіаційних формувань? Хіба не могли бути підтягнутими ще й військові частини з тилкових районів?

Не стану нагнітати напругу: **наміри Москви поки не очевидні**. Це може бути й прелюдія до розгортання повномасштабних воєнних дій проти України, а може бути й брязкання зброєю. Бо ж українська армія вже довела, що може успішно стримувати агресора. До того ж така авантюра посилила б санкції Євросоюзу і США, активізувала б діяльність НАТО. Отже, не все так просто і однозначно.

Слід зважати й на те, що в Москві іноді чуються й більш тверезі голоси. Як висловився директор Московського Центру Карнегі Дмитро Тренін, від президента Порошенка не варто чекати поступок в плані суверенітету й територіальної цілісності України. Такі визнання багато чого варті.

До того ж не секрет, що Росія працює на межі своїх сил і можливостей: тут і забезпечення ресурсами сепаратистів Донбасу; і ведення бойових дій у Сирії; і спроби подолати економічну рецесію, посилену санкціями Заходу. **Складається враження, що Путін намагається знайти шлях швидкого завершення розв'язаної ним же війни проти України, навіть коли для цього буде потрібно ув'язатися в нові воєнні авантюри.**

Не виключено, що коли Путіним не буде знайдено політичного чи дипломатичного вирішення проблеми, то у якийсь момент російська еліта може вдатися до власної версії «кнопки перезавантаження», відсторонивши Путіна від влади, звинувативши його у фіаско на Україні і запропонувавши свій варіант «нормалізації» відносин з Україною, Європою і США.

Щоправда, поки що не зрозуміло, чи зуміє російська еліта, чиї статки серйозно постраждали внаслідок тупикової ситуації, продемонструвати таку ж затятість, яку демонструє Путін.

Тому, як писав поет, «Нам своє робить!». Які ж висновки має зробити Україна? Насамперед – довести свою здатність консолідувати суспільство перед викликом зовнішньої загрози. І тут у повний зріст перед нами постає питання про вклад науковців-політологів у справу консолідації, мобілізації сил, таланту і ресурсів нашого народу для забезпечення безпеки і обороноздатності нашої Батьківщини.

Поставимо до себе питання з усією принциповістю: чи передбачали ми вірогідність російського вторгнення

в Україну? Не буду стверджувати як цю проблему було трактовано по каналах спецслужб України. Можливо, що якісь сигнали у верхні ешелони влади й поступали.

А тому винесемо питання в іншу площину: наскільки громадяни України були підготовлені до такого варіанту розвитку подій? Відповідь напрошується сама собою – жодної готовності до агресії з боку Росії на рівні широких народних мас не було. Думаю – не в останню чергу тому, що український державний апарат, армія та спецслужби були просякнуті російською агентурою. То ж не дивно, що Революція гідності поклала край цьому кримінальному запродавському режиму.

Але чи пролунали застереження з нашого боку? Чи зробили ми все, щоб підняти рівень національної ідентичності України? Чи доклали ми сил для організації мережі патріотичного виховання, а більш ширше – широкої мережі громадянської демократичної освіти? Адже тут роль національної інтелігенції неможливо перебільшити.

Слід визнати: ми надто довго йшли вперед із головою, повернутою назад – до нашої історії, з її непростими проблемами, поділяючи спільну славу дідів-прадідів і спокутуючи гріхи минувшини. Однак нині ми маємо змістити акценти – у все більшій мірі бачити поперед себе більш широкий горизонт можливостей, перейматися новим проектом європейського майбутнього. Але при тому усвідомлювати і всю суму можливих ризиків та загроз. Так живе увесь цивілізований світ, так маємо навчитися жити й ми.

Однак нічого не буває з нічого: у сферу науки потрібно вкладати немалі кошти, які слід розглядати не як витрати, а як ресурс у підвищення рівня обороноздатності країни. Помиляються ті, хто акцентує увагу лише на збільшенні кількості танків і гармат. У остаточному підсумку долю країни, її майбуття вирішують люди – і не

лише солдати. Як у свій час зазначив італійський белетрист Массимо де Адзельйо, «Ми створили Італію, тепер залишилось створити італійців».

Так і в Україні – **має утворитися держава-нація як громадянський феномен людей, об'єднаних спільністю історичної долі**. Не в останню чергу – усвідомленням спільної загрози самому нашому існуванню.

Взяти хоча б таку загрозу як феномен «гібридної війни». У світі до нього ставляться дуже серйозно. Наприклад, у 2004 році на замовлення НАТО було проведено дослідження Multipli Futures – з метою отримати уявлення про найвірогідніші загрози у сфері міжнародної безпеки. Акцентую увагу на такому: **над дослідженням працювало понад вісім тисяч науковців, військових і політиків**. В остаточному підсумку дослідники дійшли декількох важливих висновків і прогнозів, які згодом стали збуватися.

Один із них зводився до того, що у XXI ст. замість утвердження нового світового порядку будуть нарощуватися елементи хаосу. Більше того – є велика ймовірність повернення до політики XIX ст., коли сильні держави будуть нав'язувати свою волю слабким державам. Схоже на те, що провал Будапештських домовленостей 1994 року щодо гарантії недоторканості кордонів України – наочний тому приклад.

Другий висновок: країни, які пролягатимуть по лінії геополітичних розломів, не матимуть широкої можливості самостійно обирати свою долю, бо вони будуть затиснуті між російською сферою впливу, з одного боку, і європейською – з іншого. Коли раніше лінія розлому пролягала через Польщу, Чехословаччину, Угорщину та Румунію, то нині вона змістилася на схід і пролягає через Україну, Білорусь, Молдову і Грузію.

Третій висновок стосувався прогнозу щодо самого способу ведення воєнних дій. Йшлося про так звану

hybrid warfare, гібридну війну, що стає поміссю класичного ведення війни країною-агресором **при широкому використанні нерегулярних збройних формувань, набраних із груп місцевого населення. Вся брудна робота покладається на плечі саме цих недержавних формувань.**

Знову звертаюся до політологів – чи в Україні був піднятий дискурс навколо вірогідності «гібридної війни» проти України? Я про такий дискурс не чув. Зате ще рік тому влітку 2015 мені звідусіль радили змінити назву монографії «Росія: ідентичність агресора». Мовляв, хіба ж можна говорити про Росію як про агресора? А це означає, що психології «меншого брата» ми все ще ніяк не позбулися! То чому ж дивуватися, що Росія тим часом позиціонує себе «миротворцем» на Донбасі?

Ніби й не було виступу начальника Генерального штабу ЗС Росії генерала армії Валерія Герасимова на зборах Академії воєнних наук у лютому 2013 року... Розпочавши гібридну війну проти України, Москва поставила під сумнів все, що західне суспільство вибудовувало впродовж довгих десятиліть і на що опирається європейська безпека. Насторожує й те, що до гібридного методу ведення війни Росія додала пониження порогу готовності щодо застосування ядерної зброї, заявляючи, що з використанням ядерної зброї в XXI ст. можна перемогти. Так, після анексії Криму Путін підтвердив, що ним тоді розглядався варіант застосування ядерної зброї.

За всіма цими подіями маємо бачити перспективу виходу із кризової ситуації. Як би нам не було прикро, але з урахуванням зазначених суспільних трендів доводиться сприймати як реальну дійсність той факт, що світова спільнота поставлена Росією перед фактом анексії Криму. Тішить те, що ця світова спільнота заявляє: «Ми цього не визнаємо».

Разом з тим США і Євросоюз дають зрозуміти, що воювати за Україну не будуть. Хіба що з їх сторони можуть бути застосовані більш жорсткі санкції щодо Росії. Вводяться санкції крок за кроком, у сподіваннях на те, що Путін рано чи пізно піде на деескалацію воєнного конфлікту. І лише хіба що в крайньому разі (агресія проти країн Балтії) може бути застосоване блокування в Росії платіжних систем Visa і MasterCard, конфіскація російського зарубіжного майна тощо.

А поки що Україна бере до уваги, що внаслідок санкцій із Росії уже виведено 67 мільярдів зарубіжних інвестицій, і ця цифра може вирости до 160-170 мільярдів євро. Відсутність модернізації економіки в Росії призведе рано чи пізно до того що в довгостроковій перспективі будуть нанесені великі збитки. **І тоді на поверхню суспільного життя піднімуться справжні геополітичні проблеми Росії – на її південних рубежах, на Кавказі, і в Сибірі, на кордоні з Китаєм, де також проходять геополітичні розломи.**

Слід зважати на те, що до Революції гідності Україна являла собою розколоте й зубожіле суспільство, яке роз'їдала корупція й клієнтелізм. А між тим гібридна війна – це і є стратегія, що застосовується насамперед проти ослабленої держави. То ж не дивно, що нині боротьба проти корупції і кумівства є одним із головних напрямів модернізації українського суспільства. Більше того, за оцінкою президента України Петра Порошенка, **«уже більше двох років ми боремося на двох фронтах, і внутрішня перемога так само важлива, як і воєнна».**

Отже, у повен зріст постає питання про місце наукової та освітянської інтелігенції на цих обох фронтах. Адже попри тяжку спадщину минулих літ Україна має вистояти. І тут особливо важливо те, що **в гібридній війні (з її потужним інформаційним протиборством)**

оборону тримає не лише армія, але і все суспільство. Нині кремлівська пропаганда в боротьбі за уми людей намагається посіяти сумніви, нівелювати моральні настанови, деморалізувати й демобілізувати жертву агресії. А тому наша оборона має бути набагато більш рішучішою, ніж дії нападників.

Ось чому науковці-політологи мають згуртуватися в рамках нового громадського об'єднання – Академії політичних наук. Маємо докласти сил для вирішення важливого завдання: не просто описати й дати визначення гібридній війні, але й створити певну систему понять, за допомогою яких, в тому числі й через ЗМІ, можна буде пояснити широкій громадськості, що приховується за поняттям гібридної війни, щоб у такий спосіб протистояти цьому явищу. Адже незнання й нездатність розпізнати подібний конфлікт – один із головних принципів ведення успішної підривної діяльності проти України.

А тим часом на засіданнях Всесвітнього економічного форуму в Давосі 2016 року констатувалося як доконаний факт, що в нинішньому світі стираються межі між розумінням миру і війни, все частіше стає незрозуміло, хто агресор, а хто жертва агресії, проти кого слід боротися, а кого підтримувати.

То ж наука має поставити все на свої місця.

Гуманітарна складова суспільної безпеки України (30 травня 2017 року)

Агресія Росії проти України об'єктивно поставила проблему безпеки на чільне місце суспільного життя. В контексті нав'язаної Росією «гібридної війни» визріла й необхідність заново осмислити та переосмислити саме поняття безпеки.

З боку Росії своє розуміння «гібридної війни» начальник Генерального штабу ЗС Росії Валерій Гераси-

мов виклав ще в лютому 2013 р. – за рік до вторгнення в Україну. Війни у наш час, зазначав він, вже не оголошуються, а розпочавшись – йдуть не згідно звичного шаблону. Уповні благополучна держава за лічені місяці а то й за дні може перетворитися в арену жорстокої збройної боротьби, стати жертвою іноземної інтервенції, бути втягнутою у вир хаосу, гуманітарної катастрофи й громадянської війни. Характерно те, вважає генерал, що **у майбутніх війнах співвідношення невійськових і військових операцій становитиме чотири до одного – на користь невійськових заходів.**

З огляду на зазначене вище, зауважував Герасимов, стратегія й тактика Росії **«зміщується в сторону широкого застосування політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних й інших невоєнних заходів, що реалізуватимуться, залучуючи протестний потенціал населення. Все це доповнюється воєнними заходами прихованого характеру, в тому числі реалізацією заходів інформаційного протиборства та діями спеціальних операцій.** До відкритого застосування сили часто-густо під виглядом миротворчої діяльності і кризового реагування вдаються лише на якомусь етапі, в основному для досягнення остаточного успіху в конфлікті» [4].

Чи це лише теорія? Ні – значення гуманітарної складової в агресії проти України небезпечно зростає. Що гірше – насилля виступає під личиною «миротворчості». На жаль, якась частина світової громадськості уже сприймає ці дії як доконаний факт. Так, за словами президента Всесвітнього економічного форуму в Давосі К.Шваба, у нинішньому світі й надалі «все більше стирається різниця між такими поняттями, як війна та мир, воююча й невоююча сторони, навіть насилля й ненасилля» [13].

Отже, мусимо визнати, що не лише військова техніка Збройних Сил України, якій нині приділяється багато уваги, а насамперед людський фактор вирішить майбутнє української перемоги. Тобто, йдеться про піднесення рівня політико-патріотичної самосвідомості українського народу в цілому. А тому маємо сприйняти ідею «спільності історичної долі» українського народу як імператив всієї нашої життєдіяльності.

До того ж маємо дати відповідь на ряд невідкладних запитань. Чи достатній у нашого суспільства запас міцності й відчуття національної ідентичності? Чи здатні ми врешті-решт спромогтися на радикальні реформи? Чи досягнемо коли-небудь належного рівня національної консолідації? Наскільки нині український народ перейнявся духом єдиного «МИ», аби витримати такі випробування? Бо ж суспільство стурбовано невизначеністю ситуації: чи не доведуть наші політики країну до національного розколу й поглиблення загрози суспільної безпеки; чи знайдеться у суспільстві та соціальна верства, якщо вже не клас, яка б взяла на себе відповідальність за формування національної ідеї, національної доктрини та відповідної соціально-економічної та політичної стратегії на перспективу?

Врешті-решт, маємо визначитися у ставленні до ролі гуманітарної складової в суспільній безпеці України. Стара біблейська істина гласить: не завжди перемагає в бігу найпрудкіший, а в бою – найсильніший, бо перемога буде за тим, кому прийшов час і пора. Чиї відповіді адекватні виклику часу.

Півтора століття тому у історичній битві при Садовій (1866 р.) між Пруссією і Австрією, як кажуть, «переміг прусський учитель». Не в прямому, звісно, смислі, а в переносному. Як писав тоді професор Оскар Пешель, «народна освіта відіграє вирішальну участь у війні... Коли прусаки побили австрійців, то це була перемога

пруського вчителя над австрійським шкільним вчителем». В подальшому цю думку удосконалив генерал-фельдмаршал Хельмут фон Мольтке: «Кажуть, що шкільний учитель виграв наші баталії. Одне знання, однак, не доводить ще людину до тієї висоти, коли вона готова пожертвувати життям заради ідеї, в ім'я виконання свого обов'язку, честі й батьківщини; ця мета досягається – його вихованням» [3].

Пруссія цього досягла. На відміну від інших європейських країн, в прусській гімназії формувалася дисциплінованість, акуратність, повага до знань і абсолютна довіра до уряду, його зовнішньої і внутрішньої політики. Однак, наголосимо ми, **ця довіра забезпечувалася не просто пропагандою**. Виховний ефект полягав у такому: було реально створено належний фундамент освітньої системи, яка дозволила Німеччині не просто швидко посісти провідні позиції у науці й у світовому технічному прогресі, але й зберегти їх впродовж ХХ століття й донести їх до наших днів.

Чи здатні ми повторити досвід Пруссії? Що може вдіяти наш український вчитель із існуючими в країні перападами рівня патріотизму? Як цьому вчителю вийти на високий рівень світосприймання за своїми життєвими проблемами – мізерною заробітною платою й низьким соціальним статусом? Скільки б концепцій ми не ухвалили, вони залишаться на папері, – а щоденна практика нашої життєдіяльності все одно буде кульгати. Нещасливий учитель не може виховати щасливого учня.

Ще з часів модерну ХІХ ст. повелось, що виховання почуття патріотизму було покладено на школу, армію й церкву у їх взаємодії. Сама ж школа, як показують соціологічні опитування в Україні, не здужає підняти проблему патріотичного виховання. Наведемо конкретні приклади:

1) лише 44,4% українців рішуче відповіли б «ні», коли б їм запропонували відмовитися від українського громадянства на користь іншого, 27,4% відповіли ствердно «так» – готові відмовитися, і 28,1% – вагалися «важко відповісти»;

2) церква в Україні загрозливо розколота (активно діє Московський патріархат, славословлячи патріарха Кирила-Гундяєва і його «русский мир»);

3) у підсумку справа забезпечення національної безпеки й територіальної цілісності України покладається на військові відомства й добровольців (тим часом в країні бракує широкої загальнонаціональної системи політичної освіти на кшталт німецької, діючої після розгрому гітлеризму аж до наших часів).

Чи стурбований хто-небудь таким низьким рейтингом самооцінки українського громадянства, коли кожен четвертий готовий від нього відмовитися? Важко сказати однозначно – в українських ЗМІ цю тему якимось сором'язливо обминають. А от російський агресор намагається проникнути в щонайменшу шпаринку. Наприкінці квітня 2017 р. депутати Держдуми внесли пропозицію надавати громадянам України російське громадянство в пільговому порядку, навіть не вимагаючи від них довідки про вихід із громадянства українського.

Якщо події будуть розвиватися в цьому напрямі, то, при відсутності соціально сильної політики в Україні, ми скоро можемо зіткнутися із загрозливим фактом подвійного українсько-російського громадянства. У підсумку Путін уже стане виступати на захист все зростаючого контингенту новонавернених громадян-неофітів, зачисливши їх, зрозуміла річ, до «русского мира». А «український світ» тим часом буде все дужче з'юрджуватися.

Чи зможемо ми компенсувати відсутність соціально сильної політики однією лише активізацією патріотич-

ного виховання? Це ще нікому не вдавалося, а якщо й вишукати певні приклади, то вітчизняна історія свідчить про протилежне. Тут досить згадати Володимира Винниченка, який у своїй книзі «Відродження нації» писав: що українському народу було мало гасел Центральної Ради про українську мову, українську школу й українську газету. Селянин насамперед хотів 16 десятин землі. Сама історія ніби підштовхувала політичний клас України до думки, висловленої Винниченком у такий спосіб: **«національне визволення неподільно зв'язане з визволенням соціальним... Ваша державність може бути тільки державністю працюючих; коли такої не схочете, не матимете ніякої, бо для інших ви в даний момент не маєте даних»** [2, с.327].

Звісно, нашому народу не можна відмовити у патріотизмі. Однак сьогодні ця важлива ділянка державотворення покладена переважним чином на рівень самодіяльності волонтерів. Поза всяким сумнівом – народ поважає своїх захисників. І це бентежить підспівувачів «руського мира». Так, 71% респондентів України віддають належне героїзму й самовідданості українських військових, добровольців і волонтерів. Але, вкрай прикро те, що держава, за яку герої віддають своє життя, не відповідає народним очікуванням: **лише 12,9% опитаних в Україні дотримуються думки про те, що на почуття патріотизму впливають конкретні «дії влади з реалізації реформ у 2014-2016 рр.»** [14, с. 24-26].

А коли представники влади ще й ображають учасників АТО, то це вже виходить за всякі межі.

Народ очікує не репресій, а дієвих реформ, які б вивільнили його творчий потенціал. Поки що є певний кредит довіри й розуміння того, що **попереду – довгий і тяжкий шлях деолігархізації, демократизації й модернізації країни. Саме з цими гаслами очолив нашу**

країну президент України Петро Порошенко. Саме результативності від цих процесів і чекає від Президента наш народ. Але кредит довіри ніколи не буває безкінечним. І з цим доведеться рахуватися.

То ж маємо жити й творити з урахуванням того, що є «час війни й час миру». Ще раз наголошу: національна безпека – це не лише танки та гармати, а насамперед людина, рівень її патріотизму. Тим більше, що Росія – це постійний виклик Україні, на який слід безперервно знаходити адекватну відповідь і формувати українську національну ідентичність як сутнісну складову національної безпеки. При цьому не забувати: йде боротьба за уми й серця людей.

Звісно, я не закликаю до дзеркальної відповіді на виклики Росії – потенціал двох країн поки що неспівмірний. Власне, відповідь може бути й асиметричною. Але ж попри все вона має бути у якихось прийнятних межах. **Насамперед, слід було б оздоровити сам суспільний організм, підвищити його імунітет, піднести рівень самоповаги громадян.**

Як цього досягти? Тут немає жодного секрету: перспективу суспільного розвитку нині визначають ті країни, в яких фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) коливається навколо 4% ВВП. Згідно даних ЮНЕСКО (2010 р.), це вже не США чи Німеччина, а насамперед Ізраїль (4,40%), Фінляндія (3,88%), Південна Корея (3,74%), Швеція (3,40%) і Японія (3,36%). Росія в цьому списку перебувала лише на 32-му місці у світі (1,16%), а Україна – на 36-му (0,86%). Звісно, це не влаштовувало нас, але принаймні десять років тому з такими показниками можна було миритись [16].

Нині ж, за умов російської агресії, ситуація є зовсім іншою. Якщо хочемо зробити крок вперед, вважає керівництво Національної академії наук України, опти-

мальна частка фінансування НДДКР має становити хоча б 1,7% від ВВП. Однак, нині вона складає всього 0,16%. Тобто – у десять разів меншою від реальних потреб. На які перспективи тут можна сподіватися? Уже в минулому 2016 р. Україна витратила на НДДКР – всього мізерні \$8 на душу населення. Цього не вистачало навіть на покриття заробітної плати науковців, що призвело до скорочення їхнього робочого тижня (4-3 дні) [15]. Науковці вимиваються із активного суспільного життя.

І які ж маємо результати? Замість того, щоб із своїми науковими інноваціями (а вони поки що є!) увійти в глобальний ланцюжок доданої вартості й тим самим вирішити ряд соціальних проблем, ми стали приділяти непомірну увагу питанню мовної уніфікації, перейменування вулиць, знесення пам'ятників тощо.

Так, ніхто не заперечує – має відбутися декомунізація й українізація на нашій землі! Але нікому не дано ігнорувати те, що нація є **етносоціальною** спільнотою. Що в процесі розбудови громадянської держави-нації пліч-о-пліч має відбуватися взаємодія власне етнічних (мова, культура, історія й звичаї) і соціальних – адміністративно-господарських, державно-політичних, професіональних факторів. Ще раз нагадую: не отримавши від влади 16 десятин землі, український селянин не став у масі своїй на захист Центральної Ради.

Чому ж ми про це забуваємо? Форсовано актуалізуючи етнічні моменти й обходячи стороною проблеми удосконалення соціуму ми тим самим дискредитуємо українську справу! Уже був такий період в історії України, коли Симон Петлюра не в міру перейнявся зміною вивісок на магазинах – з російської на українську мову. Так і нині – перейменування вулиць та знесення пам'ятників на фоні збільшення комунальних тарифів уже викликає не лише гіркий сарказм, але й латентне роздратування.

Звісно, нікому не дано ігнорувати закономірності суспільного поступу, перескочити через певні фази його становлення. Мусимо пройти три **взаємопов'язані** етапи:

- 1) розвиток національної мови, культури та освіти;
- 2) досягнення рівного доступу громадян до економічних і політичних ресурсів;
- 3) утворення модерної соціальної структури із ставкою на креативні класи.

Ці етапи пройшли передові країни – маємо пройти й ми. І коли дехто з можновладців декларує, що «віддача від науки – нуль», він тим самим ігнорує реалії XXI ст. Це раніше ми відносили промислове виробництво до базису, а науку й освіту – до надбудови. Зараз ситуація змінилася до навпаки: наука, освіта й інформаційні технології стали базисом. А перспективи розвитку в світі нині визначаються тими, хто навчився користуватися інноваційними технологіями.

Ситуація змінюється з кожним днем. Безвізовий режим – це велике досягнення Президента України. Але чи зуміє цим зрушенням скористатися українське громадянське суспільство? Не впевнений. Так, уже зараз канали телебачення заколисують нас розмовами про те, що от, мовляв, 90% львів'ян побували за кордоном та й перейнялися духом європейськості. І навпаки – за кордоном побувало лише 10% донеччан, а тому вони й не дозріли до Європи.

Тоді виникає ще одне законне питання: невже європейські цінності зосереджені на стамбульських базарах, польських гуртівнях чи блошиних ринках Парижу? Чи може хто вважає, що вся ця маса «економічних» туристів відразу ж стане в чергу за квитками до Лувру чи Версалу? Дуже сумнівно!

Тут багато важить те, з якими намірами й очікуваннями люди їдуть до Європи. Адже кожній інтелігентній людині давно відомо, що перед відвідуванням музею чи опери в людини уже мають бути сформовані якісь прогностичні уявлення про предмет заінтересованості. І їх мала б сформувати «тут і тепер» своя творча національна інтелігенція України.

Та сама інтелігенція, яку нині масово переводять на неповний робочий тиждень і послідовно відсувають від процесу піднесення культурного рівня населення. А в такому разі раз-по-раз й створюється ситуація, влучно описана незабутнім Павлом Глазовим: «Було собі дурне, поїхало в турне... Вернулося з турне – однаково дурне!». Мова йде не лише про пересічних «рядових» відвідувачів базарів ширвжитку, але й про багатьох «високородних» цінителів сумочок «від Гучі».

Отже, без належної державної системи політичної й культурної просвіти нам не підняти рівень громадянства до належного рівня. А тим часом, як свідчить академік Володимир Горбулін, Росія провадила власну антиукраїнську політику на Донбасі шляхом **«постійної та наполегливої пропаганди протягом останніх 20 років»**. В той же час **виявилось, що «українська держава і її представники недостатньо чіткі й переконливі в питаннях Донбасу»** [18].

То ж і постає питання невідкладної важливості: агресивному «руському миру» маємо протиставити гуманістичний «український світ». А відтак слід давно уже бити в усі дзвони з приводу деінтелектуалізації української справи: бо Україна нині посідає найнижче місце в Європі по кількості книг на душу населення. Так, в Україні видавництва випускають в рік 470 назв книг на 1 млн. населення, Росія 711 (теж нічим хвалитися!), Білорусь – 1360 (це цілком на європейському рівні), Великобританія – аж 2 870.

На власному досвіді переконуюсь, що видавати навіть гостро актуальну контрпропагандистську продукцію, спрямовану проти політики путінізму, доводиться за власний кошт. Державні органи відсторонилися від цього процесу.

З урахуванням зазначеної академіком Горбуліним нечіткості позицій правлячого класу України щодо «руського мира», чи ж варто дивуватися існуючому хаосу в державницькій суспільній думці України в цілому. Факт залишається фактом: на третьому році російської агресії в Україні понад 80% росіян масово заявляють про свою антиукраїнську настанову і одностайну підтримку Путіна. А тим часом значна частина українців уповні позитивно ставиться і до росіян, і до держави-агресора. Так, наприклад, у Харківській області добре і дуже добре ставляться до Росії 79,9%, до росіян – 91%, до керівництва Росії – 70,1% [7].

Про що це засвідчує? Про вкрай низький рівень патріотичного виховання й державницької контрпропаганди. Одна із причин цьому – національна інтелігенція України, насамперед шкільний вчитель (базової і вищої школи) були витиснуті на узбіччя не лише політичної, а й загальноцивілізаційної та громадсько-патріотичної освіти. Школа наша «заточена» на ідею підвищення вузькопрофесійних «кваліфікаційних рівнів» та «рівнів компетентності» з тих чи інших шкільних дисциплін відповідно до запитів європейського ринку (бо національний ринок все ще в «тіні» або в «напівтіні»).

А тим часом процес «виховання громадянина», обстоюваний у свій час академіком Василем Сухомлинським, було в Україні занедбано.

То ж час уже робити висновки!

Національна ідея: історіософія проблеми. (17 листопада 2017 року)

Про національну ідею впродовж останніх трьох десятиліть не говорив хіба що лінивий. Одні національний фактор в суспільному житті підносили до небес, а інші насилали на нього анафему. Термін «націоналізм» часто-густо повторювався без жодного розуміння його сутнього значення – коли, власне, йшлося про «національну ідентичність». Що вже говорити про носіїв цієї ідентичності – українських активістів, затаврованих певними політичними силами як таких собі «затятих націоналістів». Хтось цими «націоналістами» лякав дітей, в той час як інші, нехтуючи фактом об'єктивних процесів в історії, стверджували, що поява національних держав є прямим і безпосереднім результатом діяльності оцих самих «націоналістів».

З огляду на політичну кон'юнктуру час від часу поширювалась думка, що національна мова й етнічність (тобто культурна специфіка) українців теж були штучно придумані цими ж зловредними «націоналістами» (мазепинцями, петлюрівцями та бандерівцями). В той же час адепти «пролетарського інтернаціоналізму» назагал перебільшували значення індустріалізації та урбанізації в процесі формування сучасної модерної держави (Донбасс порожняк не гонит!). Більше того – протягувалася антинаукова думка про паралельне існування другого – російськомовного – державоутворюючого народу України (Донецько-Криворізької республіки). І тут вже вочевидь стикалися інтереси науковців та політиків. То ж за ким із них правда?

Було б несправедливо відносити усі ці перипетії до специфіки суто українського сьогодення. Адже непростий і драматичний характер взаємодії науковців та політиків – явище вселенське. Легко представникам

природничих і точних наук аналізувати неживу природу – в об'єктів цих наук відсутні фактори свідомості, цілеспрямованості й інтересів. І навпаки – **світ політичних процесів просякнутий корисливим людським інтересом.**

Поклоняючись «золотому тільцю», можновладні суб'єкти політики здатні уводити в оману, дезінформувати та дискредитувати не лише один одного, але й дослідників їхньої діяльності. Більше того, зазначав англійський філософ Томас Гоббс, якби геометричні аксіоми суперечили інтересам можновладців, то «наука геометрії або заперечувалась би, або витіснялася спаленням усіх книг з геометрії».

Отож чи маємо дивуватися, коли навколо національної ідеї розгорнулися справжні баталії. А оскільки кожна війна починається в людських головах, то палахкотить уже не лише теоретичне поле національної ідеї – горять міста і села, гинуть люди. І хтось в цій ситуації, врешті-решт, має таки сказати правду. Бо ж зазначено у Святому письмі: «Пізнайте істину і вона зробить вас вільними» (Ін. 8:32). То ж нам залишається бути гідними нашої професії науковця. Маємо працювати під гаслом: «Тут і тепер. Бо якщо не ми, то хто?». Маємо викласти в загальних рисах стан і перспективи української національної ідеї в поточному моменті нашої історії.

Реалізація національної ідеї – це процес набуття народом своєї власної національної ідентичності. Цей шлях самопізнання містить у собі дві фази. **Перша фаза – це набуття ідентичності відторгнення: «МИ не ВОНИ».** Або як у Леоніда Кучми: **«Україна – не Росія».** І в цьому акті протиставлення немає жодної етнофобії чи расизму. Дослідник світового рівня Клод Леві-Строс зазначав у свій час: «Будь-яка культура розвивається завдяки обміну з іншими культурами. **Але необхідно, щоб кожна культура чинила певний**

спротив, в противному разі вона втратить те, що притаманне лише їй, і, як наслідок, те, що вона може обмінювати... Ця ситуація існувала фактично у всі часи. Це норма людської поведінки. І називаючи це расизмом, ми ризикуємо розпалити ворожнечу...» [10].

Друга фаза у процесі набуття національної ідентичності – опрацювання суспільно-політичного проекту на майбутнє. Цей проект має поєднати в собі минуле, сучасне і майбутнє. У ньому маємо отримати відповідь на запитання: «ким ми були?», «ким ми є?» і «ким ми хочемо бути?». На сьогодні відповідь одностороння – «Україна – це Європа».

Але ніхто не принесе нам цю Європу на блюдечку із золотим обідком. Маємо, врешті-решт, **виявити належну волю** задля реалізації поставленого перед собою завдання. Як зазначав французький соціолог Ернест Ренан, **«нація, як й індивідууми, це кінцевий результат тривалих зусиль, жертвовності й самовідданості... Спільна слава в минулому, прагнення разом здійснити ще раз щось велике в майбутньому – ось головна умова для того, щоб бути народом... Отже нація – це велика солідарність, створена розумінням, усвідомленням жертви, принесеної раніше, і готовності до нової. Вона існувала в минулому, вона відновлюється в сучасності реальною дією: розумінням та чітко висловленим прагненням продовжити життя спільноти. Існування нації... – це щоденний плебісцит» [17]. У випадку сучасної України – це плебісцит з питань євроінтеграції.**

Звісно, визначення Ренана, як і будь-яке інше, не може претендувати на істину в останній інстанції. Однак ми маємо звернути нашу увагу на два моменти у концепції Ренана. По-перше, **національна ідея не є якимось програмним документом – це той щоденний**

плебісцит з найбільш актуальних питань національного буття, який за жодних умов не повинен сходити з порядку денного. Тобто, поставивши питання щодо національної ідеї України, ми на нашому Конгресі зовсім не передбачаємо ухвали якогось підсумкового документу. Навпаки, ми лише зосереджуємо увагу на необхідності й в подальшому підтримувати той високий градус дискурсу, який відбувається нині на сторінках нашого з вами журналу «Суспільно-політичні процеси». Цей градус дискурсу підтримується нами також і в успішно започаткованій серії монографій «Бібліотека АПН». А вже на сьогоднішній день уже надруковано перші чотири томи. І це за якихось півтора року існування Академії політичних наук!

А цей доробок і є нашим реальним вкладом в опрацювання української національної ідеї. Бо національна ідея є нічим іншим, як самосвідомістю, якою перейнялася певна етнополітична спільнота людей з незборимим бажанням влаштувати свою життєдіяльність та свої стосунки з іншими народами на свій розсуд, тобто – виступати на історичній арені як суверенна нація-держава.

Саме з цих міркувань, по-друге, ми маємо звернути нашу увагу на «вольовій» іпостасі в концепції Ренана – **прагненні до самоствердження нації**. На цьому вольовому моменті акцентує увагу й німецький дослідник Рейнгарт Козеллек: **динаміку суспільного поступу визначає, урешті-решт, потенціал напруги між набутим досвідом нації та горизонтом її устремлень** [8]

Доводиться зважати на те, що чим менш осмисленим є досвід минулого, тим більш утопічними стають проекти на майбутнє. І навпаки – чим вищий рівень самоусвідомлення власного досвіду, тим реалістичнішими стають конкретні плани й завдання щодо модернізації України.

Як показує світовий досвід, і в процесі осмислення національної ідеї теж є свої етапи. **До усвідомлення боротьби за державу-націю приходять спершу економічна й культурна еліта даного суспільства.** І лише згодом, завдяки діяльності еліти, ця ідея стає **набутком свідомості основної маси даної етнополітичної спільноти.** Отже, саме на національну еліту покладається особлива місія – зрозуміти і оцінити, яке місце ми посідаємо у сучасному світі, наскільки унікальним і неповторним є пройдений нами шлях. Наскільки послідовними стали ми у відстоюванні обраного нами європейського вектору.

На жаль, шлях до самоусвідомлення нашого місця в світі випав нам довгим і тернистим. Як зауважував президент України Петро Порошенко, чверть століття «ми не наважилися безкомпромісно порвати з минулим, заплуталися у стрілках багатовекторності, намагалися всидіти на двох стільцях. Постійне озирання на Москву і віра у міфічне братерство, патерналізм, соціалістичні стереотипи міцно сиділи у свідомості суспільства, гирями висіли на ногах та заважали рухатися вперед. Політична еліта, замість того, щоб вести за собою, пленталася у хвості, вона довгий час перебувала у полоні популістських електоральних пристрастей та меркантильних егоїстичних інтересів, а горизонт її планування простягався не далі найближчої виборчої кампанії. І цей колективний гріх еліти, накопичений за два десятиліття, випало спокутувати перед народом нам, тим хто при владі саме тепер» [6].

То ж нині Україна знову зіткнулася з проблемою історичної ваги – **загрозою увіковічення успадкованого нами фактору «неісторичності української нації».**

Здавалось би – про яку «неісторичність» йдеться? Тож пошлюся на науковий авторитет видатного історіософа української історії Івана Лисяка-Рудницького.

За його твердженням, **потенційна історичність будь-якої нації спирається на свідому волю її представників**. Коли ж людина не захоче виконувати обов'язків, пов'язаних з її належністю до нації, – якщо вона саботує закон, не почуває себе співвідповідальною за спільність історичної долі – тоді вона на ділі засвідчує, що не дорожить своєю належністю до нації, не переймається життям цієї нації. А в підсумку, зазначає вчений, «нація, що в неї велика частина або більшість членів охоплена такими настроями, засуджена на загибелю», на згасання. Ось така нація й стає «неісторичною» [12].

Головний гріх «неісторичності» української еліти – її відрив від інтересів народу. Насамперед йдеться про її «сполщення» після Люблінської унії 1569 р., а в подальшому «зросійщення» після Переяславських угод 1654 р. Все це завдало травматичних ударів насамперед по забезпеченню соціальних прав українського народу, по його репрезентативних політичних та культурних установах (військо, майнові та цехові права, церква тощо). За цих екстремальних умов український політичний клас намагався об'єднати дві протилежні тенденції: східну культурну спадщину візантійського православ'я із набутками західних суспільних відносин – у «Руській правді» Ярослава, у «Литовському статуті» та Магдебурзькому праві. Та попри часткові досягнення, остаточний синтез все ж не відбувся. Для його реалізації на той час ще не визріли відповідні історичні умови, а Україна тим часом надірвала свої сили.

В результаті доводиться констатувати: перервність української історії – то в складі Великого князівства Литовського, то під Польщею, то як складова Російської та Австро-Угорської імперій – позначилися на формуванні меншевартісного менталітету українського народу. А от піднести менталітет народу до рівня «історичності» – це і є насамперед функція національної еліти. Біда лише в

тім, що успадковану нами так звану «пострадянську еліту» в Україні було б вірніше означати лише як «політичний народ» перехідного періоду. До рівня справжньої національної еліти вона у своїй масі поки не доросла.

То ж «маємо те, що маємо» – який нині «політичний народ», така й нація. Відбулася масова деінтелектуалізація суспільного життя (згадаймо визначення Арсенія Яценюка: «віддача від науки – нуль»). Дефіцит інтелекту призводить до відсутності розуміння широкими народними масами самого феномену «спільності історичної долі». Люди втрачають здатність бачити цілісну картину світу, розуміти причинно-наслідкові зв'язки й усвідомлювати сутність національного інтересу. А звідси – уже один крок й до втрати віри у власну державність.

То ж час не жде. Вже сьогодні маємо врешті-решт визначитися на шляху європейської перспективи. А долати цей шлях доводиться, на жаль, в контексті триваючої агресії Росії проти України. То ж злобу нинішнього дня визначає пошук відповіді на запитання про нашу здатність забезпечити належний рівень національної консолідації. Поки що загальний стан нашого суспільства, за визначенням академіка Володимира Горбуліна, не може не викликати тривогу: «Втома суспільства від офіційно неоголошеної війни, різке зниження соціальних стандартів і умов життя, відсутність позитивного бачення реформ (у лютому 2016 р. понад 70% українців вважали, що реформи не проводяться) – все це стимулює зростання полярних настроїв: від апатії до протесту. Усе це спритно використовує російська пропаганда і її розвідслужби для «розгойдування» ситуації зсередини» [5].

В силу зазначених обставин не може не викликати обурення поведінка деяких народних депутатів під час голосування за законопроекти щодо реінтеграції Дон-

басу. За словами президента України Петра Порошенка, «в голові просто не вкладається те, що... люди, які називають себе патріотами і навіть українськими націоналістами, зривали головування... І за що? За те, щоб законом визнати Росію агресором, а її війська окупантами!». Складалося приkre враження, що у декого з депутатів «взагалі із-під вишиванок визирають косоворотки, на головах – стирчать кокошники» [19].

На щастя, поміркованих депутатів виявилось більше: **то ж в проекті закону певні території Донбасу проголошуються тимчасово окупованими, а Російська Федерація кваліфікується як країна-агресор.**

До честі Академії політичних наук, у своїх публікаціях впродовж усього терміну нашого існування ми неухильно дотримувалися саме такої позиції: **Росія – агресор**. І це не ситуативна реакція з нашого боку, а осмислена й виважена позиція. Що з того, що теоретики «русской идеи» віддавна зводили місію Росії до пошуку особливої, Богом призначеної ролі в людській історії? На практиці «русская идея» принесла з собою в Україну русифікацію, голодомор, війну і страждання людей.

Та все ж, як зазначено у Святому письмі, всьому свій час і своя пора: «час війни і час миру». То ж, дивлячись на досить віддалену перспективу досягнення миру, хотілось би у нашій академічній аудиторії висловити стримані сподівання на встановлення взаєморозуміння хоча б з деякими представниками російської науково-інтелектуальної еліти. Дехто з них мабуть дає собі звіт, що ідея «русского мира» безплідна і, що важливіше, небезпечна. **Безплідна**, тому що сам хід історії довів творчу яловість як історіософської ідеї монаха Філофея «Москва – Третій Рим», так і знаменитої формули Сергія Уварова «*православие, самодержавие, народность*», та лєнінської ідеї «*мировой революции*».

А небезпечна тому, що держава, яка підпорядковує свою політику реалізації якоїсь далекої від народних інтересів ідеї, рано чи пізно стає ідеократичною. А ідеократія, як і теократія є синонімами тоталітаризму, в кращому випадку – авторитаризму **з претензією на якусь свою особливу місію.**

Щодо України ця місія з боку нашого північного сусіда у свій час була сформульована командуючим російської Білої Армії Антоном Денікіним: **«Никогда никакая Россия – реакционная или демократическая, республиканская или авторитарная – не допустит отторжения Украины».** Прах Денікіна, як відомо, згідно з дорученням Володимира Путіна від 5 листопада 2004 р. було з почестями перезаховано у Москві, а ідейна спадщина піднята до рівня державницької доктрини. Зокрема сучасні спадкоємці «єдиной и неделимой» залюбки відродили традицію денікінських погромів на Донбасі.

Та все ж таки, попри усі ці перепони хотілось би почути з боку хоча б якоїсь частини представників російської академічної еліти більш виважену позицію з цих питань. Особисто я не можу сприйняти застережень з боку моїх російських колег, що, мовляв, не слід підпорядковувати науковий аналіз «поточній політичній кон'юктурі на Україні». Натомість, напучують вони, необхідно розглядати назрілі проблеми, як це прийнято в науці, «без гніву і пристрасті», дистанціюючись від поточного моменту.

Прийняти таку пропозицію не можу, хоча й розумію бажання декого з російських колег стати осторонь і «дистанціюватися» від російської національної ідеї, що звелася, врешті-решт, до місткої й лаконічної формули: «Есть Путин – есть Россия. Нет Путина – нет России». Однак, на моє переконання, стати осторонь політичного процесу в історії не вдавалося ще нікому. Адже відомо:

якщо ти не займаєшся політикою, то вона рано чи пізно займеться тобою. За все, що відбувається навколо нас усі ми несемо свою міру відповідальності, в тому числі й за прищестя «доби варварства». Та попри все нині повністю відповідальними за те, що твориться в Росії вважають себе лише 3% її громадян, а ще 10% – «частково відповідальними» (в Україні: 3% – повністю відповідальними, а 30% – частково).

Отже, тут слушно було б нагадати й собі, й російським колегам загальноприйнятій в європейській ліберальній думці чотири міри відповідальності, сформульовані у свій час німецьким філософом Карлом Ясперсом (на прикладі злочинів фашизму).

По-перше, це **кримінальна** відповідальність тих нацистів, хто давав накази здійснювати злочини проти людяності.

По-друге, є **політична** відповідальність усього німецького народу за прихід до влади нацистів шляхом демократичних виборів. По-третє, є **моральна** відповідальність тих, хто аплодував і всіяко підтримував агресивні дії Німеччини.

По-четверте, мають нести **метафізичну** відповідальність й ті, хто бачив, як коїлися злочини, але й пальцем не поворухнув, щоб покласти їм край [21, с.18-19].

Оцей моральний імператив Ясперса, який увійшов у європейську ліберальну традицію, зобов'язує нас і тепер. Відтак вважаю, що за умови російської агресії позиція «дистанціювання» і описання «без гніву і пристрасті» є абсолютно непринятною для українського науковця. Бо те, що мої російські колеги називають «поточною політичною кон'юнктурою на Україні», для кожного з нас є **«злобою дня», тією точкою відліку, коли Росія є агресор, а Україна є жертвою агресії.**

Отож – на війні як на війні. Згідно статті 51 Статуту ООН, кожна країна має право на захист. А тим часом факт залишається фактом: бойові дії відбуваються уже майже чотири роки лише на території України, а не десь там під Тулою чи Калугою. І тут для громадянина України є всього три варіанти вибору: або ти воїн-захисник, або дезертир, або колабораціоніст.

Я обираю позицію борця ідеологічного фронту. На цьому стою. І хай нас розсудить історія.

Література:

1. Бильдт К.: В мире началась новая эра [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <http://injsmi.ru/politic/20180110/241154174.html>
2. Винниченко В. Відродження нації. Час. II. – Київ-Відень, 1920. – С. 327.
3. Война, которую выиграл прусский учитель [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <http://warfiles.ru/show-50125-voyna-kotoruyu-vyigral-prusskiy-uchitel.html>
4. Герасимов В. Ценность науки в предвидении [Електронный ресурс]. – Режим доступа: www.vpk-news.ru/print/articles/14632
5. Горбулін В. «2017-й: дали буде...» [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gazeta.dt.ua/article/print/internal/2017-y-dali-bude-cinnisni-resursi-viyani-i-miru-ukrayinskiy-format-.html>
6. День Незалежності України – 2016 [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <https://tsn.ua/politika/golovniy-nash-garant-ce-zbroyni-sili-ukrayini-povniy-tekst-vis-tupu-poroshenka-pid-chas-paradu-733115.html>
7. Дзеркало тижня, 3 жовтня 2016 р.
8. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. – К: Дух і Літера. – 2005. – 380 с.; Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. – К.: Дух і Літера. – 2006. – 436 с.
9. «Кремль будує нову Європу на засадах егоїзму, популізму і цинізму». Виступ Порошенка на YES [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.evointegration.com.ua/articles/2016/09/16/7054665/>
10. Леви-Стросс К. Раса и политика [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politizdat.ru/interview/70/>
11. Ленинские фразы – Википедия [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B5%D0%BD%D0%B8%...>
12. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Київ: Основи, 1994. – Т.1. – [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http://chtyvo.org.ua/authors/Lysiak-Rudnytskyi_Ivan/Istorychni_es_e_Tom_1/
13. Див. Мануков С. 4-я промышленная революция в Давосе [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <http://expert.ru/2016/01/21/chetvertaya-promyshlennaya-revolutsiya/>
14. Особливості ідентичності громадян України, проблеми та перспективи консолідації суспільства (Результати соціологічного дослідження) // Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 16 грудня 2016 р. – К., Центр Разумкова. – С. 24-26.
15. Остановить «утечку мозгов»: миссия возможна? [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <https://voxukraine.org/2016/08/02/brain-drain-ru/>

16. Рейтинг стран мира по уровню расходов на НИОКР [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/ratings/research-and-development-expenditure/info>
17. Ренан Э. Что такое нация? Доклад, прочитанный в Сорбонне 11 марта 1882 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hrono.ru/statii/2006/renan/naci.php>
18. Росія проводила власну політику на Донбасі останні 20 років – Горбулін – 24.03.2017 16:16 Новини України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2199537-rosia-provodila-vlasnu>
19. У декого з-під вишиванок визирають косоворотки, – звернення Петра Порошенка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dyvys.info/2017/10/06/u-dekogo-z-pid-vyshyvanok-vyzyrayut-kosovorotky-zvernennya-petra-poroshenka/>
20. Що на нас чекає, або Ворожіння на демократію // Демократична Україна. – 1992. – 4 січня. – С. 2.
21. Ясперс К. Вопрос о виновности. О политической ответственности в Германии. – М., Издательская группа «Прогресс». – 1999. – С.18-19.

УДК 378.1

Соснін Олександр Васильович

доктор політичних наук, професор,
академік Академії політичних наук

НОВІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ РЕАЛІЇ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ

Суспільно-політичні і інформаційно-комунікаційні трансформації диференціюються у нас за чотирма галузями інформаційного права: до першої належать відносини, які виникають у ході реалізації прав людини щодо збирання, зберігання, використання і поширення інформації; другу складають відносини, які формуються під час створення та використання інформаційних продуктів і надання (отримання) інформаційних послуг; третя містить групу відносин, які виникають у процесі створення та використання інформаційних систем і мереж, інформаційних технологій; четверта об'єднує групу відносин, пов'язаних із захистом інформації та прав суб'єктів, які беруть участь в інформаційно-комунікаційних процесах.

Ключові слова: інформація, захист інформації, інформаційно-комунікаційна діяльність, інформаційно-комунікаційна безпека, інформаційні загрози.

Біблейська притча про диявола, який Змієм-спокусником улесливо запропонував Єві скуштувати яблуко, є прикладом того, як ефективно діють інформаційно-психологічні впливи на свідомість людини і як важливо вміти надійно захищати від людини зайві знання, до сприйняття яких вона ще не готова, особливо тих, які здатні завдати їй шкоди, дезінформувати тощо. Тобто, інформаційно-комунікаційна безпека давно стала невід'ємною виключно важливою функцією всіх суспільно-політичних процесів і проявів людського життя, а тому для кожної держави принципово важливо ство-

рити безпечні умови для інформаційно-комунікаційної діяльності своїх громадян. Є навіть підстави стверджувати, що створення таких умов в єдиному інформаційно-комунікаційному просторі країни є умовою забезпечення її цілісності.

Інформацію, яка генерується, зазвичай, в суспільстві, ми, нажаль, часто сприймаємо в якості майже не оціненого продукту, а тому і не захищаємо її як надбання. Масова приватизація державного майна стала тут прикладом швидкого, але не стихійного розграбування країни, тобто, наше суспільство, ще не досягло такого рівня розвитку, коли знання та змістовна інформація набули ознак інтелектуального чинника економічного зростання, науково-технічного прогресу тощо, тобто, не стали впливовою економічною й соціально-політичною силою.

Все це давно стало одним з найважливіших показників розвитку економіки високорозвинених країн, якості життя їх населення, стану рівня національної безпеки тощо. Лише обґрунтувавши головні вимоги до інформації, вони, на відміну від нас, розпочали у себе масову інформатизацію і це не можна не враховувати при плануванні у себе різнопланових суспільно-політичних процесів, оскільки інформація та інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) ініціюють інноваційну діяльність людини, сприяючи розвиткові системи економічних і політичних пріоритетів.

Інформаційне суспільство, як ми його уявляємо, дозволяє людям ширше використовувати свій потенціал і реалізовувати свої прагнення, розвиваючи інформаційні технології і культуру поведження із інформацією, досягаючи взаємодоповнюючих цілей забезпечення стійкого економічного зростання, підвищення суспільного добробуту, стимулювання соціальної згоди і повної реалізації їх потенціалу в сфері зміцнення демократії,

транспарентності і відповідального управління міжнародного миру і стабільності.

Єдиний інформаційно-комунікаційний простір являє собою складну сукупність баз і банків даних, технологій їх ведення і використання інформаційно-телекомунікаційних систем і мереж, які функціонують на основі єдиних принципів і за загальними правилами, що забезпечує інформаційну взаємодію організацій і громадян, а також задоволення їх інформаційних потреб і безпеку. Таким чином, єдиний інформаційно-комунікаційний простір складається з таких основних компонентів:

- інформаційних ресурсів, що містять відомості і знання, зафіксовані на відповідних носіях інформації;
- організаційних структур, що забезпечують функціонування і розвиток єдиного інформаційного простору, зокрема збирання, обробку, зберігання, поширення, пошук і передачу інформації;
- коштів інформаційної взаємодії громадян і організацій, в тому числі програмно-технічних засобів і організаційно-нормативних документів, які забезпечують доступ до інформаційних ресурсів на основі відповідних інформаційних технологій.

У роботах І. Масуди, О. Тоффлера, Д. Белла – інформаційне суспільство практично є синонімом постіндустріального, і суспільству. При цьому в якості фактора, що визначає напрямок суспільної трансформації, ще в наприкінці 70-х – початку 80-х років минулого століття суспільні науки надавали великого значення «конвергенції електронно-обчислювальної техніки з технікою засобів зв'язку» і, виходячи з тенденцій випереджального розвитку четвертого сектора економіки, пов'язаного з виробництвом, розповсюдженням і передачею інформації, робилися навіть висновки про зміну структури економічного виробництва, із скороченням витрат

на електронні комунікації прогнозувався розвиток нових форм зайнятості і політичної активності населення, кардинальні зміни в сфері засобів масової інформації та дозвілля.

З масовим поширенням технологій електронної пошти, а потім із появою Internet прогнози, що носили дещо абстрагований «футурологічний» характер, перейшли в площину гранично практичного застосування – на рівень економічного планування і програмування.

Інформаційно-комунікаційна діяльність з появою комп'ютерної техніки в засобах зв'язку зробила змістовну інформацію особливою енергогенеруючою силою суспільства, його інститутів і процесів розвитку. Основну небезпеку для функціонування нових інформаційно-комунікаційних систем представляє несанкціонований доступ до комп'ютерної інформації, під яким слід розуміти доступ до комп'ютерної інформації, здійснюваний із порушенням встановлених вітчизняним законодавством правил розмежування доступу. Небезпека несанкціонованого доступу полягає в тому, що воно, будучи само по собі комп'ютерним правопорушенням, створює передумови для здійснення більш тяжких правопорушень – розкрадання комп'ютерної інформації, шпигунства тощо. Вже перші спроби захистити комп'ютерну інформацію виявили низку принципових її особливостей, які було обумовлено природою технічних і технологічних обставин експлуатації комп'ютерів. Насамперед, тому, що електронна інформація надавалася користувачеві в незвичній для людини формі, такій, яка не сприймається органами почуттів, до того ж, її, скажімо, неможливо було засвідчити традиційними реквізитами (підпис, печатка тощо). Комп'ютерна інформація при використанні була недоступна для сприйняття без адаптованих до носіїв інформації технічних засобів. Разом з тим, фахівці швидко зрозуміли,

що з комп'ютерною інформацією працювати легше, техніка надавала можливість зробити з неї безліч копій, які не відрізняються від оригіналу, змінити її або замінити потрібною, спалювати або знищити, не залишаючи слідів, тобто, вразливою з точки зору технологій захисту і збереження. Таким чином, було запропоновано перші основні правила захисту комп'ютерної інформації, сенсом яких стало те, що:

- забезпечення захисту комп'ютерної інформації має являти собою безперервний процес, що полягає в систематичному контролі захищеності комп'ютерної інформації, обґрунтуванні і реалізації найбільш раціональних шляхів вдосконалення та розвитку системи захисту;

- захист комп'ютерної інформації в інформаційних системах може бути забезпечено лише при комплексному використанні всього арсеналу наявних засобів захисту;

- ніяка система захисту не забезпечить безпеку комп'ютерної інформації без належної підготовки користувачів і менеджерів і дотримання ними всіх правил захисту.

Головним висновком стало те, що ніяку систему захисту комп'ютерної інформацію неможливо вважати абсолютно надійною, треба виходити з того, що завжди може знайтися фахівець, який знайде шпаринку для несанкціонованого доступу до комп'ютерної інформації. Було констатовано, що подальший розвиток системно-концептуального підходу до захисту комп'ютерної інформації можливий лише на беззаперечно правовій основі, яка регламентує процеси як створення і функціонування системи захисту цієї інформації, так і застосування права як засобу, що забезпечує належний захист. У даному випадку право є стрижнем, що пронизує і цементує всі інші види і способи захисту

комп'ютерної інформації, підґрунтям діяльності посадових осіб та користувачів щодо захисту комп'ютерної інформації в інформаційних системах.

Зростаючі можливості обчислювальної техніки і засобів зв'язку, поява систем штучного інтелекту пропонують нам дедалі більш досконалі методи подолання створених захисних бар'єрів і одночасно, значним ступенем, збільшують інформаційно-комунікаційні загрози. Логіка їх появи, створення і застосування вражає цинізмом. Свідченням тому, скажімо, є крадіжка інформації про десятки мільйонів абонентів мережі Facebook з метою впливу на їх свідомість в процесі виборів в США в 2016 році. Застосування в технологіях якісно нових знань і алгоритмів для нав'язування певного світогляду і реальних дій ми бачимо, наприклад, в поширенні і підвищенні рівня і значення боротьби за глобальний і національний інформаційно-комунікаційний простір в військовій справі, комп'ютерних злочинів в установах державного управління і в повсякденному житті громадян... Причому принциповою новизною їх застосування стало те, що апарат примусу, який був таким важливим при релігійному або ідеологічному впливі, виявився прихованим. Процес протиборотства людських спільнот, спрямований на досягнення політичних, економічних, військових чи інших цілей стратегічного рівня має тенденцію до постійно зростання. Ми бачимо, що ініціювання таких процесів дедалі більше стає наслідком проведення ретельно спланованих інформаційно-психологічних операцій. Вони штучно створюють вогнища соціальної напруженості і переносять розвиток діяльності суспільно-політичних інститутів і процесів в політичну площину, використовуючи при цьому методи ведення інформаційних війн та провокуючи міжнаціональні конфлікти.

Проблема захисту комп'ютерної інформації сама по

собі має, безумовно, більш широкий діапазон завдань порівняно із звичними традиційними способами захисту документованої інформації в процесах її обробки і використання, і, як свідчить досвід, успіху при збереженні комп'ютерної (електронної) інформації досягають тільки ті країни, які у повному протиріч сучасному світі, в постійно виникаючих конфліктах, збалансовано і ефективно законодавчо регулюють процеси інформаційно-комунікаційної діяльності, вміло утаємничуючи використання масивів змістовної інформації і перетворюючи її в інформаційний ресурс власного розвитку.

Використовуючи таку властивість електронної інформації як здатність, вільно розповсюджуючись, легко і з неймовірною швидкістю мультиплікуватися тощо, суспільство стрімко посилює формування нової інформаційно-комунікаційної реальності у всіх суспільно-політичних процесах. Вже сьогодні майже всі концептуальні уявлення про необхідність їх проведення перемістилися в інформаційно-комунікаційну сферу. Тут сьогодні демонструється демократична відкритість або утаємниченість в діях влади, що, в свою чергу, обумовлює появу безлічі нових безпекових проблем в інформаційно-комунікаційних процесах розбудови держав, інноваційного простору їх економік, збройних сил, систем науки, освіти, охорони здоров'я тощо. Час вже сформулював основні вимоги до інформації в електронному вигляді (комп'ютерної), як то:

- запобігання несанкціонованому доступу до інформації і (або) передачі її особам, які не мають права на доступ до інформації;
- своєчасне виявлення фактів і публічне оголошення щодо фактів несанкціонованого доступу до інформації;
- попередження можливостей щодо несприятливих наслідків порушення порядку при доступі до інформації;

– недопущення впливу на технічні засоби обробки інформації і засоби комунікації навіть при намірі порушити їх функціонування.

Все це, зокрема, актуалізує і потребу в постійному удосконаленні адміністративно-правових засад у поводженні із інформацією при виконанні державами інформаційно-комунікаційної функції. Донедавна про неї ми мало що розуміли і не мали повного уявлення – потребу обумовило безпрецедентне проникнення новітніх ІКТ в усі сфери життя і діяльності людини і суспільства. Дедалі більше ми стаємо свідками того, як за допомогою ІКТ руйнується стара і створюється нова соціокультурна ідентичність наших громадян і наповнюються новим змістом суспільно-політичні процеси, як зростає кількість факторів інформаційного впливу так званої «м'якої сили», що само по собі тягне за собою більш важливі наслідки для сталого розвитку всіх країн і народів...

Постійна спрямованість конкурентів на отримання несанкціонованого доступу до інформаційно-комунікаційних ресурсів суперників, мереж і баз даних фінансових, енергопостачальних структур, збройних сил, науково-освітніх центрів і промислово-транспортних інфраструктур, вже привела світ на межу глобальних конфліктів.

Останнім часом, як вже відзначалося, стрімко зростає інтерес до отримання інформації персонального характеру про громадян (адреси, телефони, майно, доходи, стан здоров'я тощо). Виявляється, що в таких базах даних постійно накопичується інформація, у сукупності вона є занадто цікавою для бізнесового і політичного спрямування, і за таких умов має навіть утаємничуватись (бути конфіденційною). Цінність такої інформації зростає із розвитком суспільства споживання, потреб людини і виробничих технологій «оциф-

рованого» світу з метою впливу на свідомість і поведінку громадян в системах маркетингу або пропаганди. Звідси виникає потреба у формуванні в суспільстві нового світогляду на змістовну інформацію [1], яка, зберігаючись і опрацьовуючись в електронному вигляді, набуває ознак ресурсу розвитку країн. Таке явище комп'ютерної доби як робота із «Великими базами даних» (Big Date) є тому яскравим прикладом.

У нас поняття Big Date поки ще трактується досить вільно і широко, однак, скажімо, просту базу абонентів телефонних мереж (навіть із прізвищами і паспортними даними) сьогодні вже не слід відносити до них. Їх треба пов'язувати із більш високими рівнями управління суспільно-політичними і економічними процесами. Скажімо, для прив'язки громадян до переміщень, їх смакових характеристик, стану здоров'я тощо. Пов'язано це і з вирішенням проблем, пов'язаних із міжнародним тероризмом. Вирішення проблем створення і функціонування великих баз даних в електронному вигляді сьогодні стимулюється прагненням багатьох (не тільки правоохоронних) структур і організацій до організації тотального слідкування за громадянами, що, з одного боку, вимагає більш досконалої техніки, а з іншого – більш точного визначення багатьох понять інформаційно-комунікаційної сфери в законодавстві. Від цього значним ступенем на всіх ієрархічних рівнях залежать всі структури управління державою, доступ до сировини, енергоносіїв, кредитів, а, головне, інформаційних ресурсів. [2]

Для вивчення Землі і Космосу, розробки нових ядерних реакторів, великих літаків, морських бурових платформ потрібен суперкомп'ютер. Він стає стратегічним обладнанням в сфері ІКТ високого рівня, його наявність є важливим показником науково-технічної конкурентос-

проможності та комплексної державної могутності. В даний час Китай, США і Японія (спільно) розробляють суперкомп'ютери продуктивністю 1 ексафлопс¹, час успішного завершення розробки вони оголосили 2022 р.

Прагнення України стати незалежною державою і увійти до кола технологічно розвинених держав вимагає нового осмислення проблем інформаційно-комунікаційної діяльності при розбудові всіх державних і політичних інститутів та процесів. Головною в цьому ланцюгові, на наш погляд, є інформаційно-комунікаційна безпека, а саме:

- створення сучасної, на рівні провідних країн, системи підготовки та перепідготовки наукових і педагогічних кадрів, включаючи кандидатів і докторів наук;

- проведення заходів, що можуть охоплювати такі аспекти, як спрощення в'їзду і виїзду з країни фахівців, залучення іноземних спеціалістів до робіт по інформатизації України, підтримка їх у створенні і розвитку свого бізнесу, покращення обслуговування іноземних кадрів, метою тут є залучення якомога більше світових інноваційно мислячих спеціалістів;

- організація та координація діяльності наукових фундаментальних і прикладних дослідно-конструкторських центрів в сфері інформаційно-комунікаційної діяльності із провідними центрами світу, зокрема в сфері її безпеки зокрема;

- створення національних стандартів і контроль якості діючих стандартів, включаючи криптографічні системи;

- розгортання мережі національної конкурентоспроможної промислової бази в сфері виробництва електронної техніки, засобів зв'язку і криптографії, систем штучного інтелекту і суперкомп'ютерів.

¹ 1 ексафлопс - 1 000 000 000 000 000 000 (мільйон трильйонів, або квінтільйон, обчислень в секунду).

Вочевидь, що все це вимагатиме створення відповідних національних систем експертизи і сертифікації засобів захисту інформації.

Взагалі право щодо володіння інформацією – інформаційне право (Information Law або Law, Relating to Information), формувалася протягом всього розвитку нашої цивілізації, з появою комп'ютерів проблема лише загострилася.

Вже в перших наукових публікаціях з проблем комп'ютерної безпеки стало зрозумілим, що з появою комп'ютерної техніки і активного використання її в системах комунікації гуманітарні науки зіштовхуються з новими викликами і, зокрема, із такою проблемою, як адаптація людини до інформації в електронному вигляді. Безперервне вторгнення комп'ютерів в реальну економіку і приватне життя громадян багато в чому актуалізувало боротьбу за опанування методами отримання несанкціонованого доступу до комп'ютерної інформації, порушуючи усталені уявлення про громадські права і свободи. Вже сьогодні виявляються причини того, що більшість людей відвертається від ідей глобальної інформатизації, яку нам нав'язують транснаціональні фінансово-економічні структури під впливом розвитку науково-технічного прогресу. Щоб уникнути такого перебігу подій гуманітарні науки мають запропонувати нові методи розумного використання можливостей комп'ютерів, систем штучного інтелекту і ІКТ, а, головне, якщо комп'ютерна інформація стає (набуває ознак) зброєю, то і відноситись до неї треба як до зброї.

Правовий захист комп'ютерної інформації є виключно складним завданням, змушуючи право, мабуть вперше, враховувати безліч невідомих комплексів науково-технічних факторів, враховувати їх в адміністративно-правових захисних документах.

Право лише починає тут впорядковувати і закріплювати суспільні відносини, розвиваючи нове облаштування суспільно-політичного життя в часи жорсткого протистояння країн-гігантів у військово-політичній сфері. Поява комп'ютерів загострила проблему, а тому у людства і з'явилася потреба у необхідності відповідного законодавства – «комп'ютерного права» або «правової кібернетики». Внаслідок багатьох причин у нас воно розпорошено в класичних галузях права, передусім в адміністративному. Як наслідок, доводиться констатувати, що на сьогодні українське законодавство і юридична практика в сфері регулювання інформаційно-комунікаційної діяльності не відповідає вимогам часу. Їх диктує в цій сфері науково-технічний прогрес, зокрема поява в комунікації систем штучного інтелекту. Більшість законодавчих актів у нас ідеологічно успадкована або безсистемно скопійована із західних зразків. Розпочинаючи на початку 90-х років минулого століття створення системи захисту інформації в незалежній Україні, ми, створюючи Державну службу України з питань технічного захисту інформації, намагалися лише відтворити систему, яка існувала в СРСР. Однак, спроба виділити її інституціонально поки що не вдалася. Хоча серед проблем державотворення вона займає сьогодні особливе місце. Розбудова національної структури органів, які забезпечують функцію захисту інформації, в Україні продовжується, її вирішують, кожен по своєму, в департаменті кібербезпеки СБУ, кіберполіції МВС, Держспецзв'язку. Зрозуміло, що всі вони постійно стикаються із невирішеністю безлічі проблем світоглядного рівня, скажімо, навіть в термінології. Як наслідок, у нас іноді відсутнє ясне і загальноприйнятне розуміння самого сенсу захисту інформаційно-комунікаційного простору країни.

Все це, безумовно, гальмує наш інноваційний розвиток і ускладнює об'єднання із іншими країнами. Реально ми бачимо, що недосконалість уявлень про інформацію і новітні засоби комунікації в законодавстві постійно генерує все нові загрози: інформаційно-комунікаційну злочинність, інформаційний тероризм тощо. Загрози паралізують або знищують/унеможливають функціонування багатьох інформаційно-комунікаційних систем і державних інституцій, дискредитують владу, звинувачуючи її у бездіяльності, тощо. Все це підкреслює, що інформаційне суспільство є істотно більш вразливим за індустріальне по відношенню до інформаційних впливів.

Безумовно, розвиток науки і техніки в ХХ столітті щодо «зйому» інформації технічними каналами і через засоби зв'язку суттєво змінив сприйняття правил поведіння із інформацією. Інформаційне право виникло не само по собі, а в координатах вимог науково-технічних і технологічних реалій прогресу створення і виробництва засобів комунікації. Економічна глобалізація світу, наочно висвітлює постійно зростаючий рівень їх складності в сучасному конкурентному протистоянні в світі. Цифрове зберігання інформації постійно революціонізує їх розвиток, змушує постійно вдосконалювати законодавчі і нормативно-правові акти роботи з нею. Скажімо, з появою комп'ютерів в новітніх засобах комунікації з'явилася така критична загроза як інформаційно-комунікаційна злочинність і навіть тероризм, на що треба адекватно реагувати. Останнім часом вони досягли такого рівня, що заради викрадення або спалювання інформації конкуренти здатні до зламу будь-яких систем захисту. Вже сьогодні багато країн через різноманітні аналітичні центри і структури промислового, економічного тощо шпигунства досить впевнено контролюють інформаційні потоки своїх су-

перників в комунікаціях. І хоча розбудова безпекових засад інформаційно-комунікаційного середовища стала загальносвітовою суспільно-політичною проблемою, зв'язавши захист комп'ютерної інформації із самою умовою інноваційного розвитку суспільств, ми дуже важко долаємо вади адміністративно-правових норм і організаційної структури задіяних сил.

Безумовно, світ і надалі буде розвиватися під впливом постійного вдосконалення комп'ютерної техніки, а методи концентрації і обробки інформації в електронному вигляді не перестане бути виключно складною науково-технічною і політики-правовою проблемою. Це обумовлено зокрема тим, що цифровим технологіям, на відміну від людей, властива якість – ніколи і нічого «не забувати». Зрозуміло, що з появою систем штучного інтелекту інформаційно-комунікаційні проблеми зростають, а методи зберігання та аналізу величезних обсягів інформації ускладнюються. Ми бачимо це на прикладі як сьогодні актуалізується проблема перетворення інформації в інформаційний ресурс. Так, професійно підготовлена (упорядкована) статистика щодо діагнозів хворих перетворює інформацію в ресурс, оскільки дозволяє виробникам ліків контролювати світові ринки і оперативно унаслідковувати свої досягнення в технологіях їх виробництва. Теж саме можна говорити про організацію роботи в будь-якій галузі промисловості, на транспорті, при виробництві мінеральних ресурсів. Саме заради цього постійно вдосконалюються мережі і методи опрацювання і захисту змістовної інформації, якими потрібно більш прискіпливо наповнювати сенс роботи із інформацією. [3, 4]

Література:

1. Соснін О.В. Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України: Монографія / О.В. Соснін – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 572 с.
2. Соснін О. Тренд часу – законодавче вирішення безпекових проблем інформаційно-комунікаційної діяльності // Загальнонаціональний правовий тижневик «Юридичний вісник України», № 35 (1155) 1-7 вересня 2017 року. – С. 12-13.
3. Соснін О., Гордієнко С. Хто володіє інформацією, той володіє світом. Питання щодо нормативно-правового забезпечення окремих складових інформаційного правопорядку в Україні // Загальнонаціональний правовий тижневик «Юридичний вісник України», № 19-20 (1139-1140) 12-25 травня 2017 року. – С. 16-17., № 21(1141) 26 травня – 1 червня 2017 року. – С. 12-13, № 22(1142) 2-8 червня 2017 року. – С. 12-13, № 23(1143) 9-15 червня 2017 року. – С. 12.
4. Соснін О.В., Дзьобань О.П. Інформаційна безпека у сфері комунікацій / Науково-практична конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»: тези доповідей, 30 червня 2017 року. – Х.: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2017. – 208 с. – С. 145-151.

Oleksandr Sosnin

Doctor of Political Sciences, Professor,
Academician of the Academy of Political Sciences

New Information and Communication Realities in Socio-political Processes

Socio-political and information and communication transformations are differentiated in four branches of information law: the first is the relations that arise in the course of the realization of human rights regarding the collection, storage, use and dissemination of information; The second is the relationship formed during the creation and use of information products and the provision (receipt) of information services; the third contains a group of relationships that arise in the process of creating and using information systems and networks, information technology; The fourth group comprises a group of relations related to the protection of information and rights of actors involved in information and communication processes.

Keywords: *information, information protection, information and communication activity, information and communication safety, information threats.*

УДК 316.774 : 316.3

Співак Віктор Миколайович

доктор політичних наук, професор,
академік Академії політичних наук

**МЕРЕЖЕВЕ СУСПІЛЬСТВО:
СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ**

Розглядаються окремі аспекти новітніх суспільних явищ і процесів пов'язаних з формуванням мережевого суспільства, людини нової культурної формації. Наголошується, що мережеве суспільство є специфічною формою соціальної структури, яка характерна для інформаційного суспільства, має низку ознак, динамічно змінюється на глобальному та локальному рівнях, має не лише переваги, а й загрози.

Відзначено, що інформація та знання є визначальним ресурсом виробництва, а їх використання мережевою організацією призводить до ускладнення соціальної структури і нової поляризації суспільства, формування нових соціальних верств, нового панівного класу, породжує та розвиває процес становлення нової комунікаційної ситуації, за якої зростає значення комунікації по відношенню до інших областей життєдіяльності суспільства, а соціальне поле горизонтальної, відкритої і прозорої мережі, з будь-якими заданими характеристиками, стає так званою віртуальною реальністю. Окреслено проблематику основної суперечності суспільства заснованого на мережевих структурах, змін інших суспільно-політичних інститутів.

Ключові слова: мережеве суспільство, мережа, інформаційне суспільство, соціальна структура, мережева комунікація, глобалізація.

Протягом останніх десятиліть глобалізація та інформатизація оцінюються науковцями не лише як процеси всесвітнього масштабу і значення, а й фактори формування нового суспільства. Таким новим суспільством виступає «мережеве суспільство», дослідження якого

лише започатковане зарубіжними і вітчизняними вченими. Його сутність неможливо осягнути без таких понять як «мережа», «структура», «глобалізація», «інформація», «мережеве підприємство», «комунікація» та ін. Реальністю у сучасних суспільствах стали пріоритети горизонтальних соціальних зв'язків з притаманною рівністю їх учасників, мережеве спілкування народів у планетарному масштабі, спілкування в режимі онлайн соціуму з органами влади в будь-який зручний для них час, вседозволеність і неконтрольованість як негативні явища процесу інтернет-комунікації, гібридність суспільно-політичних процесів тощо. Очевидно, в силу таких змін побудова універсального суспільства, ґрунтованого на засадах свободи особистості, демократії і гуманізму, на постулатах наукового і культурного прогресу, на ідеї вселенської співдружності національних організацій, на повсюдному розповсюдженні моделі постіндустріальної економіки – усі ці принципи і цілі попередньої епохи, опинилися зараз під питанням [14, с. 69], а кардинальні суспільні зміни надзвичайно складно усвідомлюються соціумом, який перебуває під впливом Мережі.

В умовах запровадження комплексних реформ в Україні, зростання ролі мережевих комунікацій, подальше вивчення сучасного суспільства як мережевого дозволить більш чітко окреслити його тенденції, оцінити сутність соціальних змін та визначити серед них такі, що можуть бути пріоритетними у майбутньому, сприятимуть забезпеченню процесу самоідентифікації соціуму в глобальному, висококонкурентному, мінливому світі, створенню та реконструкції ефективних суспільно-політичних інститутів.

В розробку проблематики мережевого суспільства вагомий внесок здійснили зарубіжні та вітчизняні дослідники А. Бард, В. Воронкова, І. Гавриленко, К. Гречко,

М. Данилович-Кропивницька, Д. Белл, Т. Дзядук, Я. Зодеквіст, А. Ігнатюк, В. Кремень, І. Кравчук, М. Кастельс, Т. Камінська, М. Махній, А. Машталер, О. Найдъонов, Л. Нечипорук, В. Онопрієнко, О. Плахотнік, Т. Савельєва, В. Ткаченко, Т. Кравченко, Л. Федулова, І. Хоменко та ін., які сформували як загальні положення щодо поняття мережевого суспільства, так і його особливості та ознаки, тенденції мережевої логіки відносин в економічній, політичній, культурній сферах. І все ж поза увагою дослідників досить часто залишається соціальна сфера змін, людина в процесі формаційних перетворень. Адже в умовах сьогодення формується і мережева людина, мислення й учинки якої починають визначатися мережевою логікою. Вона включена в різні мережі, що мають свої цінності, стереотипи поведінки і мислення, і переходить від однієї мережі до іншої стрибком, подібно переходу електрона з орбіти на орбіту, не зупиняючись у проміжних точках. До такої людини вже неможливо застосовувати вимоги послідовності, логічності вчинків, порядності у звичному сенсі слова і т. д. Дійсність уже дає багато прикладів подібних мережевих ефектів. Сама людина стає елементом мережі. Вона використовує не тільки інформацію, що зберігається в мозку, а і витягає її так само легко за допомоги інтернету з баз даних бібліотек різних країн світу, які в такий спосіб стають клітинками неорганічної частини людського мозку, розосередженими в численних куточках планети. Недалеким є час, прогнозують окремі дослідники, коли інформацію багатьох бібліотек буде подано в чипі, впровадженому в мозок людини. Можуть бути впроваджені й інші чипи, іншого функціонального призначення. Мережева людина стає елементом планетарного суб'єкта, значною мірою вже виходить за рамки власної визначеності, стає постлюдиною [3, с. 100]. Все це дає підстави вважати, що сучасний етап розвитку цивілізації

робить «метакультурну індивідуальність», яка виявляє здатність до відмови від значних матриць поведінки і сприйняття, до виходу за рамки звичного бачення світу, типовим виявом нової інформаційної культури, що формується. Для людини нової культурної формації мобільність орієнтації в рамках динамічного середовища і новий спосіб його опанування стають принциповим моментом, можливо, питанням її виживання [12, с. 302].

Мережеве суспільство слід розглядати як новий тип суспільства, який зародився і розвивається на певному проміжку часу, в якому поєднуються особливості попередніх двох суспільств – інформаційного суспільства і суспільства знань. Воно є соціальною структурою, що характеризує інформаційну епоху суспільного розвитку. Його генезис в значній мірі обумовлений ходом історії, а особливо тим, що на початку 70-х років ХХ сторіччя у світі паралельно відбувалися 3 незалежних один від одного процеси: інформаційно-технологічна революція; культурні та соціальні рухи 60-70-х років; кризи, що призвели до перебудови двох існуючих соціально-економічних систем – капіталізму та етатизму. Відповідно плин часу зумовив і новий рівень базових відносин у сфері виробництва, влади, культури й системи цінностей, які в сучасних умовах все яскравіше відрізняються від попередніх, традиційних, усталених.

За відсутності єдиного визначення поняття «мережеве суспільство», в обґрунтуванні його сутності варто керуватися перш за все узагальненим визначенням М. Кастельса, який вперше використав це поняття і зазначав, що мережеве суспільство – це специфічна форма соціальної структури, яка характерна для інформаційного суспільства [8, с. 42-47]. Мережеві відносини, мережева організація певного рівня і типу супроводжували суспільства завжди, але сьогодні вони стали ключовими практично у всіх сферах суспільства і

носять глобальний характер. Це такий стан, коли влада структури виявляється сильнішою за структуру влади, а сам факт приналежності до тієї чи іншої мережі стає найважливішим джерелом влади і змін у суспільстві. Окремі науковці навіть обґрунтовують тезу про те, що мережа в сучасних умовах сильніша за державу, сучасні уряди, в першу чергу в сенсі організації соціуму, формування його мобільності, динаміки поширення інформації, зростання громадського краудфандингу і краудсорсингу тощо. При цьому, для більш широкого розуміння даного поняття слід ураховувати, що існують певні фактори становлення сучасного суспільства, які стають вирішальними у його визначенні як мережевого. Серед них називають: зростання ролі інформації в житті суспільства, збільшення частки комп'ютерних комунікацій, створення глобального інформаційного (комунікативного) простору, і відповідно, зміна самої соціальної реальності, в якій всі основні сфери життєдіяльності ґрунтуються на «мережевій логіці» [15, с. 91]. Це суспільство перебуває в стані становлення, є таким, що динамічно змінюється як на глобальному, так і локальному рівнях, має низку загроз, а головне, не гарантує якості і безпеки життя громадян.

За наявності в науковій літературі різноманітних підходів до розуміння сутності мережевого суспільства, обґрунтуванні переваг, загроз і викликів цього феномену, науковці акцентують увагу на його основних характеристиках та особливостях і називають низку найбільш характерних чинників: мережі є найбільш успішними та конкурентоспроможними проектами в економіці, фінансах, культурі. Вони все частіше заявляють про себе в політиці, витісняючи вимираючі ієрархічні структури – партії; знання та інформація є головними джерелами конкурентоспроможності; в мережі головною діючою особою є активна особистість, довкола якої

формується союзи та коаліції; не лише мережі об'єднують соціальних суб'єктів, але і ці суб'єкти, включаючись в різні мережі, здатні сполучати їх. Сучасні мережі здатні розгортатися і стискатися, відкриватися і закриватися, утворювати найхимернішу геометрію обхвату, оперативно включати нових учасників і звільняти їх; ієрархія в мережі децентралізована (аж до феномену «розщепленого лідерства»), тому існують декілька лідерів; неформальні відносини іноді важливіші за формальні; мережева організація не має структурних підрозділів усередині себе, оскільки є єдиною цілісністю; структури в мережевому суспільстві мінливі, існують недовго, тобто, якщо змінюються завдання, то руйнуються вчорашні союзи та виникають нові; структури підпорядковуються їх творцю, який вирішує чи виникати їм, чи розпадатися; праця стає більш індивідуальною, відбувається децентралізація робочих місць; інформаційні технології створюють зв'язки, які породжують нелінійності і викликають багато нових можливостей у формі біфуркацій; стало можливим широке розповсюдження ГРІД-технологій – новітніх, інформаційно-обчислювальних технологій, які мають реальну перспективу найширшого застосування в різноманітних галузях науки, освіти, економіки та гуманітарній сфері [9].

Важливою ознакою сучасного світу є глобалізація економіки. Глобалізація економіки сприяє виникненню якісно нової форми економічного порядку – мережевої економіки. Головним фактором виробництва мережевої економіки є інформація та знання. Мережева економіка починає витісняти ієрархічні та ринкові форми з обслуговування економічних відносин у суспільстві. Зростання ролі інформації та знань як новітніх об'єктів власності, перетворення їх на важливий ресурс виробництва призводить до ускладнення соціальної структури суспільства, формування нової соціальної верстви

власників знань та інформації, які знають, як розподілити знання для виробництва, використовують знання та інформацію у своїх інтересах для задоволення власних різноманітних потреб [17, с. 59, 60]. На думку П. Дракера, у суспільстві з домінантою знань провідними групами будуть працівники знань (knowledge workers), адміністратори знань (knowledge executives), професіонали знань (knowledge professionals), підприємці знань (knowledge entrepreneurs) [4, с. 94]. Відтак, користування знаннями та інформацією, вилучення з них корисних властивостей здійснюються через інтелектуальну працю і є індивідуальним актом з огляду на суб'єктивність процесу мислення [7, с. 69].

У суспільстві заснованому на мережі правлячою в житті людства є мережева організація, яка охопила найголовніші сфери суспільства: економіку, політику, культуру. Таке суспільство, на жаль, не може розглядатися як суспільство рівності. Навпаки, поширення інформації та знань як провідного фактора виробництва стає основою нової поляризації суспільних груп і формування нового панівного класу. В сучасних умовах ще не закріплена остаточно термінологія страт і класів інформаційного мережевого суспільства, але шведські дослідники О. Бард і Я. Зодеквіст досить обгрунтовано виділяють у ньому нетократів – тих хто володіє знаннями і зв'язками, тобто правлячий клас інформаційного суспільства, мережі менших розмірів, які конкурують між собою на основі капіталістичних принципів і консумеріат – нижній шар мережевого суспільства, пролетаріат споживачів. Хоча двері в нетократію ні для кого не закриті, зважують дослідники, очевидно положення нижчого класу обумовлене недоліком його соціального інтелекту і нерівність такого суспільства має генетичну природу [1]. Вже сьогодні у суспільствах формуються стійкі соціальні групи, представники яких як контролю-

ють інформацію і знання, так і є відчуженими від них. Чим вище місце людини в соціальній ієрархії, тим багатша і різноманітніша інформація, до якої вона отримує доступ, і навпаки. Протиставлення інформаційної еліти і керованої нею за допомогою інформаційних технологій більшості, яка спирається на принципи безпосередньої комунікації, стає все більш помітним.

Сучасне мережеве суспільство несе в собі не лише зміни характеру виробництва (зростання виробництва послуг, розвиток мережевих підприємств, прийняття рішень на засадах нових технологій та ін.), а й перш за все трансформацію потреб і ціннісних орієнтирів людини. Завдяки процесам демасифікації суспільства, дестандартизації культури і персоналізації людини, виробляється нове розуміння буття людини в контексті зміни її культурно-духовного статусу.

Мережеве суспільство – це суспільство високої соціабельності молоді, різних груп інтересів, рухів, соціальних спільнот тощо, кількість яких постійно зростає. Науковці називають це новою комунікаційною ситуацією, при якій збільшується значення комунікації по відношенню до інших областей життєдіяльності суспільства. Цьому процесу сприяють не лише нові форми бездротової комунікації. Звичайно Інтернет посилює соціальну і політичну активність та свідомість людей. Однак головна особливість і зміна в соціабельності обумовлена не Інтернетом та новими комунікаційними технологіями, а логікою комунікаційних мереж, тобто появою мережевого індивідуалізму. Мережеве суспільство постає як суспільство мережевих індивідів [11, с.16]. Визначальною його детермінантою є збільшення кількості користувачів Інтернетом, водночас проблемою виступає недостатність освітніх і культурних можливостей для використання потенціалу Інтернету. Таке суспільство обмежує колективну креативність,

сприяє розмиванню середнього класу в його класичному розумінні, ще не виробило власних цінностей, які б у поєднанні з інформаційними технологіями могли б вирішити проблеми життєдіяльності людей постіндустріальної епохи.

Аналіз досліджень сучасних науковців, зазначає Т. Савелева, дозволяє звернути увагу на те, що основні трансформаційні зміни, які стосуються побудови мережевого суспільства, відбуваються в комунікативному просторі, який розглядається соціологією комунікацій як деяке середовище, в якому відбуваються соціальні, культурні, духовні процеси, що супроводжуються безперервною транзакцією інформаційних ресурсів [2]. Цей факт є визначальним для виокремлення основних факторів становлення мережевого суспільства. Сучасні комунікаційні технології дозволяють створювати соціальні спільноти з практично будь-якими заданими характеристиками – освітніми, професійними, віковими тощо. Така мережа соціальних спільнот стає новою соціальною реальністю зі своїми особливими рисами, закономірностями існування і розвитку. Соціальне поле, в рамках якого взаємодіють індивіди, що входять у ті або інші мережеві спільноти, стає так званою віртуальною реальністю. У суспільстві відбувається трансформація соціального, його віртуалізація, тобто підміна об'єктивної і суб'єктивної реальності – реальністю віртуальною. Під віртуалізацією розуміється «заміщення реальних речей і вчинків образами – симуляціями» [5, с. 4]. Таким чином у суспільстві з'являються нові елементи – віртуальні аналоги реальних комунікацій, які впливають на зміну суспільства як структурної диференціації системи [6]. На сьогоднішній день в глобальному масштабі формуються віртуальна економіка, віртуальна фінансова система, віртуальна зайнятість і т. д. Глобальному інформаційному суспільству властиве зростання кількості

і ролі інформації, для якої характерне те, що вона не є знанням як таким, а комунікацією, операцією трансляції символів, що спонукає індивідів до дії. Обставину, за якої зростають обсяги інформації, несумісні з фізіологічними можливостями сприйняття і її обробки людиною дослідники називають новою комунікаційною ситуацією, при якій збільшується значення комунікації по відношенню до інших областей життєдіяльності суспільства [13, с.101].

Глобальне інформаційне суспільство побудоване за принципом мереж. Побудова мережевого суспільства пов'язана зі збільшенням ролі наднаціонального а також з розвитком глобальних телекомунікацій, таких, як, наприклад, Інтернет, що забезпечує практично не обмежені можливості горизонтального спілкування між індивідами і групами без дозволу урядів, робить потенційною мережевою структурою значну частину світу.

Основною суперечністю (і відповідно рушійною силою розвитку) нового суспільства, що формується, заснованого на мережевих структурах, є суперечність між глобалізацією світу й ідентичністю (самобутністю) конкретного співтовариства. На сучасному етапі розвитку, на наш погляд, мережеве суспільство не має достатнього потенціалу можливостей для вирішення такої суперечності, послаблює її, оскільки соціальні інститути відкриті для сприйняття всього нового, готові до змін і перетворень. Водночас гостро актуалізує такі існуючі вже проблеми як: кількісне зростання інформації, яку отримує людина та неспроможність її опрацювання й усвідомлення; психологічного тиску і втручання в свідомість людини; суперечливості реалій у світі, в результаті чого людині складно виділити головне від належного, центр від периферії, об'єктивне від суб'єктивного, природне від штучного та ін.

Важливою особливістю мережевого суспільства, серед інших, є індивідуалізація праці особи, яка залежить від її знань і вмінь, децентралізація робочих місць. Індивідуалізація праці підриває засади колективної згуртованості, захищеність працівників індустріальної сфери, функціонування профспілок. Різка диференціація між самопрограмованою і родовою працею містить у собі серйозні соціальні виклики і загрози.

Не слід залишати поза увагою і проблеми, які заважають формуванню мережевого суспільства. М. Кастельс називає декілька:

1. Управління Інтернетом, тобто свобода як така. Інтернет, як мережа мереж поступово стає комунікаційною основою мережевого суспільства, проте є небезпека, що ця інфраструктура може опинитися в чийсь власності, а доступ до мережі може стати об'єктом контролю.

2. Наявність значної кількості виключених з мережі. Така сегрегація відбувається різними шляхами і з різних причин: через відсутність технічної інфраструктури; внаслідок економічних або інституційних перешкод щодо доступу до мереж; недостатність освітніх і культурних можливостей для використання потенціалу Інтернету; недоліків у виробництві мережевого контенту.

3. Проблеми з розвитком здібностей до обробки інформації і генерації відповідних знань. Під цим М. Кастельс має на увазі не уміння в користуванні Інтернетом, а освіту в ширшому і фундаментальнішому сенсі – тобто придбання інтелектуальної здатності до навчання тому, щоб навчатися впродовж усього життя, знаходженню і переробці інформації, її використанню для виробництва знань.

4. Проблеми, пов'язані з трансформацією трудових стосунків. Поява мережевого підприємства та індивідуалізація схем зайнятості приводить до зміни механізмів

мів соціального захисту, на яких ґрунтувалися виробничі стосунки індустріального світу.

5. Нова економіка запізнюється з впровадженням нових гнучких процедур інституційного регулювання. Зрушення у бік комп'ютеризованих глобальних мереж як організаційна основа капіталу в значній мірі підірвали регулятивні здібності, як національних урядів, так і міжнародних інститутів. Системна непостійність світових фінансових ринків і величезні диспропорції у використанні людських ресурсів, вимагають нових форм регулювання, адаптованих до нових технологій і нової ринкової економіки.

6. небезпека підвищення інтенсивності експлуатації природних ресурсів і посилення деградації навколишнього середовища. Мережеві технології можуть стимулювати економічне зростання в збиток навколишньому середовищу, однак є й альтернативні тенденції: ефективне управління природоохороною інформацією перешкоджає хижацькій експлуатації природи і дозволяє природоохоронним організаціям забезпечувати моніторинг цього процесу.

7. Що найбільш лякає, зазначає М. Кастельс, є побоювання виходу з під контроль людини створених нею технологічних пристроїв. Це розповсюджується на галузі генної інженерії, що розвиваються, нанотехнологій і мікроелектроніки, конвергенція яких може привести до несподіваних відкриттів, використання яких пов'язане з високою соціальною і етичною відповідальністю.

Вихід з інституційної кризи сучасного трансформуючого суспільства пост марксист і активний соціал-демократ М. Кастельс бачить у розвитку двох уже наявних тенденцій (підвищенні соціальної відповідальності бізнесу і розширенні повноважень неурядових організацій) і, головне, в перебудові наявних інститутів управління і демократії до умов мережевого суспільства [16].

В оглядовому майбутньому всі суспільства приречені в тій чи іншій мірі вдаватися до послуг інформаційного суспільства. Україна не може бути виключенням з цього процесу глобального світу. У зв'язку з цим, заслуговує на підтримку позиція вітчизняних вчених В. Кременя та В. Ткаченка, які визначаючи ціннісні орієнтири мережевого суспільства в одній з своїх праць зважають на те, що головною причиною бід ХХІ ст. є екстраординарний розрив між технологічною надрозвинутістю і соціальною недорозвинутістю. Нинішня світова економіка, суспільство і культура побудовані на таких інтересах, цінностях, інститутах і системах правління, які в принципі обмежують колективну креативність, привласнюють плоди інформаційних технологій і відхиляють енергію в русло нищівної конфронтації. Як наслідок, існуючі нині альтернативні мережевому суспільству культурні спільноти, які прагнуть підпорядкувати новітні технології потребам і жаданням людини, судячи з усього, приречені на довгий шлях від громад, створених на ідентичності спротиву до висот ідентичностей нових проектів, заснованих на цінностях цих громад. Йдеться і про егалітарні сім'ї, і про солідарність між поколіннями, і про концепцію стійкого (достатнього) розвитку, і про нову модель економічного росту, і про загальну мобілізацію на захист прав людини тощо.

Для того, щоб відбувся перехід від ідентичності спротиву до ідентичності проекту, має вирости критична маса представників самоорганізованої праці, які й сформулюють засади нової політики. Її прикметною рисою має стати поєднання інформаційних технологій з гуманітарними цінностями, підпорядкування їх вирішенню проблем, що супроводжують життєдіяльність людей в інформаційну епоху [10, с. 18-19].

Отже, мережеве суспільство – це специфічна форма соціальної структури інформаційного суспільства, яка

динамічно змінюється, зростає, створює нову економіку, політику, культуру, формує мережеву людину. Мережеві відносини стали ключовими практично у всіх сферах суспільства і носять глобальний характер. Поширення інформації та знань як провідного фактора виробництва не лише утворює нову комунікаційну ситуацію в суспільстві, а й стає основою нової поляризації суспільних груп і формування нового панівного класу. Реконструкція суспільних відносин на шляху до створення мережевого суспільства має обов'язково враховувати його виклики і загрози.

Література:

1. Бард А., Зодерквист Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. – 252 с.
2. Горошко Е.И. Коммуникативное пространство Интернета как объект социокультурного анализа [Электронный ресурс] / Е.И. Горошко. – Режим доступа: <http://www.textology.ru/article.asp?ald=220>.
3. Гриценко А.А. Интеллект постчеловека // XXI век: интеллект-революция: монография / Под ред. Ю.М.Осипова, Е.С.Зотовой. – М.; К.: Издательско-информационный центр Национального университета государственной налоговой службы Украины. 2012. – С. 100-101.
4. Drucker P.F. The Post-Capitalist World / P.F. Drucker // The Public Interest. – 1992. – № 109. – Р. 90-111
5. Иванов Д. В. Виртуализация общества / Д.В. Иванов – СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2000. – 96 с.
6. Иванов Д. В. Феномен компьютеризации как социологическая проблема [Электронный ресурс] / Д.В. Иванов. – Режим доступа: http://sociologist.mn.ru/articles/ivanov_01.htm.
7. Камінська Т. М., Нечипорук Л. В. Вплив мережевої економіки на ринок праці ІТ-спеціалістів // Економіка і регіон, №5 (54). – 2015, ПолтНТУ. – С. 66-69.
8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; [пер. с англ., под ред. О.И. Шкаратана]. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
9. Кравченко Т.О. Становлення мережевого суспільства в умовах сучасності. Філософія: конспект лекцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-12023.html>
10. Кремень В., Ткаченко В. Ціннісні орієнтири мережевого суспільства / В. Кремень, В. Ткаченко // Психологія особистості. – 2013. – №1. – С. 7-20.
11. Махній М.М. Мережеве суспільство: кіберпсихологічний путівник. –Київ: Academia. edu. 2018. – 176 с.
12. Машталер А.А. Еліта постіндустріального суспільства: знання, культура, освіта // Еліта: витоки, сутність, перспективи / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн, С.В. Пролеєв [та ін.]; за ред. В.Г. Кременя. – К.: Т-во «Знання» України, 2011. – 527 с.

13. Назарчук А.В. Новая коммуникативная ситуация: рождение сетевого общества / А.В. Назарчук // Философия и будущее цивилизации: тезисы докладов и выступлений IV Российского философского конгресса (Москва, 24-28 мая 2005 г.) в 5т. – Т.3. – М.: Современные тетради, 2005. – С. 100-101.

14. Неклесса А.И. Трансмутации истории / А.И. Неклесса // Вопросы философии. – 2001. – № 9. – С. 69-81.

15. Савельєва Т. П. Сучасне мережеве суспільство: проблеми визначення / Т.П. Савельєва // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки. – 2012. – Вип. 1. – С. 87-92.

16. Становлення мережевого суспільства. Мануель Кастель і концепція інформаціоналізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ito.vspu.net/ENK/Inf_Suspilstvo/lec_5.htm

17. Степаненко С.В. Трансформація відносин власності в умовах формування постіндустріальної економіки / С.В. Степаненко, Л.І. Яковенко. – Полтава: Скайтек, 2009. – 187 с.

Viktor Spivak

Doctor of Political Sciences, Professor
Academician of the Academy of Political Sciences

Networking Society: Social Aspects of the Development

Some aspects of the newest social phenomena and processes connected with the formation of a network of society, a person of a new cultural formation are considered. It is noted that network society is a specific form of social structure that is characteristic of the information society, has a number of features, dynamically changes on the global and local levels, has not only advantages but threats.

It is noted that information and deprivation are the decisive resource of production, and their use by the network organization leads to the complication of the social structure and the new polarization of society, the formation of new social strata, the new ruling class, generates and develops the process of establishing a new communication situation, in which the importance of communication over in relation to other areas of society's life, and the social field of a horizontal, open and transparent network with any given characteristics, becomes so-called virtual reality.

The problems of the main contradiction of society, based on network structures, changes of other social and political institutions are outlined.

Keywords: *network society, network, information society, social structure, network communication, globalization.*

УДК 330.339.9

Скаленко Олексій Карпович

доктор філософії, дійсний член

Міжнародної академії інформатизації при ООН

**ГЛОБАЛЬНОСИСТЕМНІ ОСНОВИ
СУЧАСНОЇ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ Й ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ**

Матеріалом данної роботи визначено, що в глобальному як всезагальносистемному вимірі механізми ефективної і безпечної соціально-економічної діяльності, відтак і цивілізаційного розвитку, принципово базуються і можуть успішно функціонувати на єдності трьох об'єктивно необхідних і фундаментально найвпливовіших, стратегічно та практично вирішальних основах: інформаційній, інтелектуальній та інноваційній.

Також представлені теоретико-методологічні та праксеологічні рекомендації щодо подальших досліджень та реалізації процесів діяльності й розвитку в умовах уже трансінформаційно глобалізованого світу. Загальносистемно розгорнуті проблеми та шляхи подолання концептуальної кризи в процесах реформ і побудови стратегічно антикризових, конкурентоздатних суспільно-економічних систем на національному, регіональному та загальносвітовому рівнях.

Ключові слова: *глобальносистемні основи, соціально-економічна діяльність, цивілізаційний розвиток, концептуальна криза, суспільно-економічна система.*

Загальносистемно розглядаючи проблематику безпечного соціально-економічного поступу, щонайперш треба визначити рівні її наукового аналізу у відповідності з реальними процесами сучасного світового розвитку та потребами конкретного суспільства в проведенні такого аналізу. І, по-друге, взяти до уваги найвпливовіші, насамперед об'єктивні, або, якщо визначати новітньою термінологією, *глобальні чинники*

формування системи саме економічної безпеки як вузлової частини загальносвітової та нашої національної безпеки.

Безумовно, надавати тут лаконічне загальносистемне визначення змістовної сутності економічної безпеки було б передчасно. Але цілком зрозуміло, що ця проблематика сьогодні виявлена на різних рівнях і в різних структурах суспільно-політичного життя. В плані, так би мовити, планетарної економіки найбільш інтенсивно у формуванні системи суть економічної безпеки зацікавлене кожне суспільство, що має статус незалежної держави і дбає про свої національні інтереси. Але інтереси такого забезпечення на рівні так званої *світової економіки* є значно абстрактнішими, попри наявність вже значної кількості міжнародних інституцій, що регулюють спільну діяльність та економічні відносини у всесвітньому вимірі. Найактуальніші проблеми в цій сфері вирішуються сьогодні здебільшого поки-що існуючою системою міжнародного права.

Однак проблематика *економічної забезпеченості, отже й безпеки*, передусім, повинна враховувати той незаперечний факт, що перед тим як кваліфіковано захищати національні економічні інтереси, *потрібно створити свої ж економічні цінності*. Таким чином, по-справжньому ефективна система економічної безпеки створюється, починаючи з етапів суспільної організації по-сучасному кваліфікованої, тобто *методологічно, концептуально та праксеологічно* виваженої економічної діяльності.

Відтак, *гуманітарно та соціалізовано ефективна продуктивність національної економіки є головним фактором і гарантом у завданні формування системи глобально виваженої безпеки кожного суспільства*. І саме тому в цій надскладній проблематиці найбільш актуальним є визначення *об'єктивно і пріоритетно най-*

впливовіших, отже, глобально найважливіших чинників соціально-економічного забезпечення держави.

Такий висновок вирішальною мірою підсилюється історичним, методологічно та концептуалізаційно орієнтуючим фактом, що світове соціально-економічне життя безповоротно увійшло в русло *глобальної трансінформаційної економізації* процесів в усіх без винятку сферах соціокультурної діяльності та розвитку. І саме тому автор пропонує разом з читачем розглянути процесуальні взаємозв'язки глобально вирішальних чинників в системі соціально-економічної діяльності “людина, еко-сфера та інформатизація світу”.

**Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.**

**А серце б'ється – ожива,
Як їх почує!.. Знать, од бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди!...**

Тарас Шевченко КОБЗАР. – К., 1986. – С. 376

Концептуальні засади конкурентоспроможних і безпечних антикризових стратегій

Отже, надскладна проблематичність національного й глобального розвитку в режимі соціально-економічної забезпеченості є стійкою ознакою новітнього історичного процесу. Всесвітня історія економічної думки [1] свідчить про те, що людство практично в постійному режимі проводило пошук шляхів удосконалення своєї діяльності, орієнтуючись, головним чином, на насущні життєві потреби, пряму та зворотну реакцію природних речей.

Реальні процеси світового розвитку в епоху так званої НТР свідчать не тільки про вражаючі техніко-економічні досягнення людства, а й про значні негативи:

ресурсні дефіцити, військові та релігійні конфлікти, продовольчі й системні соціально-економічні кризи та екологічні деформації, навіть "саморозвали" потужних держав і регіональних угруповань. Системний аналіз соціального стану і сталих показників економічного розвитку більшості країн світу, що в найзагальнішому варіанті проведений за ініціативою ООН і викладений в матеріалах Всесвітніх конференцій з проблем всесвітнього розвитку (1992-2016 роки), яскраво підтверджує глобальний характер цих небезпечних тенденцій, фіксує вирішальність їхнього впливу на усі геополітичні процеси, на планетарні економіко-екологічні зрушення і, зрештою, на глобальний, регіональний та національний розвиток.

Все частіше, а особливо це виявилось в ХХ столітті, поширюються так звані *ідеологічні* або *інформаційні війни*, в тому числі у формі релігійного фундаменталізму, які сьогодні вже також набули глобального виміру та впливу на геополітичні та геоекономічні процеси. Це також підтверджує факт дефіциту науково-практичного усвідомлення людством *значення і ролі методологічно-інформаційних орієнтирів в умовах сучасності*. Про дефіцит інформаційних знань в сфері соціально-економічної методології також яскраво свідчить вже історично тривалий пошук шляхів подолання *соціально (ідеологічно) конфронтаційного* і так званого *мальтузіанського* підходів до проблематики розвитку, основними відправними положеннями яких є небезпека самознищення та невідповідні потребам сучасного людства *"межі зростання"* [2].

Попри те, що в процесах сучасної творчої соціокультурної і техніко-економічної діяльності, саме на *науково-інформаційній основі*, людський геній створює *"в с е в и щ і"* технології, їхнє практичне використання сьогодні має не тільки позитивний напрям, а й у великій

мірі набуло антигуманного й антиекологічного характеру, найбільше, як очевидно, у сфері озброєнь і недосконаlih "тіньових" виробничих підприємств.

Існуючі методи внутрішнього і міжнародного поділу праці, з різною мірою відкритості національних економічних систем та необхідністю забезпечення так званих національних інтересів, на різних рівнях демократичності, консолідованості та конкурентоспроможності суспільств в процесах взаємопов'язаного саморозвитку, – все це певною мірою функціонує діалектично-суперечливо, але реалії світової економіки все ж свідчать про надмірне домінування дезінтеграційних ефектів в житті сучасного людства. Тут теж актуальною є потреба науково усвідомити, що підґрунтя цих небезпечних ефектів також знаходиться в надрах основних механізмів функціонування інформаційного ресурсу в житті світової спільноти [3].

Усе це вказує на гострі потреби науково-теоретичного, методологічного та концептуально-практичного усвідомлення основних чинників і механізмів всебічно (системно) ефективного, безпечного господарювання й поступу в специфічних умовах сучасності. Адже останні десятиріччя ХХ та початок ХХІ ст. чітко виявили стійкі тенденції світового процесу: *інтенсивну інформатизацію та глобалізацію систем економічної діяльності і соціального розвитку*.

Ці імперативні тенденції переконливо показують, що саме вони, як стратегічні орієнтири розвитку, визначають проблематику та напрямки *актуальних наукових досліджень механізмів системного забезпечення організації надійного й ефективного соціально-економічного процесу і в нашій державі*. Однак, намагаючись деяким чином пристосуватись до світових *"вільних ринкових процесів"*, українська економіка все ж знаходиться сьогодні, м'яко кажучи, в стані *пасивного*

самореформування. Макроекономічні спроби якимось чином стабілізувати ситуацію в прогресивному напрямку здійснюються фактично без *стратегічно виваженої концепції*, тобто без належного усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків в цій доленосно важливій, з точки зору національної безпеки, справі.

Слід зауважити, що загальносистемний розгляд цієї проблематики потребує врахування усіх найвпливовіших, як внутрішніх так і зовнішніх, чинників і параметрів суспільного розвитку. Однак враховуючи, що усякий прогрес в межах початково помилкової системи виявляється зрештою несподіваним регресом, обґрунтування системно пріоритетних важелів вирішення проблем, *передусім економічної забезпеченості*, і пошуку чинників стратегічного впливу на господарчі процеси, треба проводити починаючи з науково-концептуального усвідомлення *найглибінніших механізмів функціонування науково-інформаційного ресурсу в соціально-економічних системах*.

Найголовніше, слід врахувати фундаментальну роль, *системо– та прогресотворче значення*, а також *глобальну, початково-вирішальну роль інформаційного ресурсу* в процесах діяльності і розвитку, соціально-економічна потужність якого ще навіть в найменшій мірі *не вивчені та позитивно не використані людством*. Цей ресурс на сьогодні знаходиться фактично в стані безвідповідального споживання або, кращою мірою, в статусі поки-що прихованого для глибокого і широкого розуміння, а також кваліфікованого використання ***резерву***.

Глобальна і вирішальна роль інформаційного економічного ресурсу в процесах сучасного світового розвитку поглиблено досліджувалась автором і викладена в публікаціях [3,7]. В них, зокрема, йдеться про те, що здобуті фундаментальною наукою первинно-об'єктивні

інформаційні знання цілеспрямовано-творчо трансформуються в методологічно повних соціоекономічних системах, використовуються в прикладних наукових розробках, проектуванні, винахідництві, раціоналізації, методичних та організаційно-управлінських рішеннях, в технологічному виробництві. В цій роботі на глибинному рівні показано, що саме *науково-інформаційні знання як стратегічний економічний ресурс глобального впливу є головною складовою системи національної безпеки кожної держави.*

Таким чином, теоретично-концептуальними дослідженнями автора встановлено, що *в загальносистемному вимірі механізм економічної діяльності і соціального розвитку принципово базується та може ефективно і безпечно функціонувати на трьох об'єктивно необхідних та глобально найвпливовіших, отже, стратегічно вирішальних основах: інформаційній, інтелектуальній та інноваційній.*

Фундаментальні основи глобального соціально-економічного процесу

I. Інформаційна основа

На фундаментально найглибиннішому рівні соціально-економічного процесу *інформаційна основа* трудової діяльності і розвитку фактично служить певним субстратом формування відповідних цілей як ідеальних образів життєво необхідних, соціально корисних результатів, а також шляхів, методів та засобів їх досягнення.

Але для більш глибокої та адекватної оцінки інформації як об'єктивно необхідного, соціально стратегічного, політекономічного ресурсу треба відзначити та

принаймні загальносистемно проаналізувати його фактичну *поліфункціональність* в організації процесів життєвого самозабезпечення людства [7].

По-перше, інформаційно насичений процес – це процес-маяк або доцільна орієнтація праці, яка в своїй кінцевій результативності може бути як позитивною (прогресивною), так і негативною, нерідко з гуманітарно, соціально та екологічно шкідливими наслідками. Отже, на відміну від уже майже загальноприйнятого погляду на так звані інформаційні технології, ми стверджуємо, що самі по собі "*інформаційні технології*" – це нонсенс.

Інформація, будучи "надзвичайним та повноважним представником" абсолютно непорушних законів розвитку об'єктивно існуючого світу, лише надає людині принципову можливість "простежувати" виявлення природно закономірних процесів та, в кращому випадку, науково сформулювати своє, вже *ідеально-умовне* бачення цих закономірностей, підґрунтям яких також будуть поняття про вже спостережені явища та вербально сформульовані властивості природних об'єктів. Це, в свою чергу, надає людям можливість пристосуватись до об'єктивно існуючого середовища та використовувати отримані *ідеально-інформаційні знання як глобально орієнтуючий ресурс* для діяльності в соціально доцільних напрямках, однак лише в межах принципово необхідних законів природи.

По-друге, інформація функціонально забезпечує вихід людини в сферу цих *об'єктивних можливостей* розвитку природно закономірних процесів, тобто можливостей творчого вибору їх напрямків та інтенсивності, з головною метою організації *виперджаюче-прискореного* розвитку усіх соціалізованих процесів, в першу чергу для *технологічно-виробничого формотворення*, в яких власне прискорююча функція інформаційного ре-

сурсу історично відбита в головній економічній категорії – показникові *продуктивності праці*.

По-третє, інформаційна основа – це *глобальна* платформа і найдинамічніший канал організації та врівноваження різних форм соціального життя: управління й самоуправління суспільними об'єктами, процесами і системами усіх рівнів; розподілу та інтеграції людських зусиль в складно опосередкованих системах діяльності, науки і культури; ринкової саморегуляції господарського життя через фінансово-грошову систему; самоуправління державно-політичною, екологічною сферами тощо.

Таким чином, вже як *основа-важіль* фундаментального механізму поведінки, самовдосконалення, активнотворчої діяльності людей-суб'єктів, соціокультурного й економічного поступу взагалі, *інформація повинна мати статус пріоритетно стратегічного ресурсу*. За значимістю і специфічністю інформаційний ресурс перевищує усі інші, але як і всі ресурси він також має певний життєвий цикл з відповідними етапами добування, нагромадження, систематизації, зберігання й використання. Кожний з цих етапів в реалічному житті постає як велика теоретична й практична проблема.

Власне етап нагромадження інформаційного ресурсу як об'єктивно необхідних суспільству знань реалізується, головним чином, на усіх інших етапах методологічно повного соціально-економічного процесу. Тобто, цей процес іде фактично по всьому фронту суспільного життя і, передусім, в творчих процесах виробничої праці. Позитивний дисбаланс інформаційних знань в трудових системах свідчить про прогресуючий хід господарства в цілому та про наявність ефекту накопичення достовірної інформації в суспільстві [4,7].

Велику роль на етапі накопичення суспільнозначимої інформації відіграють соціокультурні й гуманітарні науки

як вияв сутнісного потенціалу духовного саморозвитку людей і шляхетної функції самовдосконалення умов їхнього життя. Реальне врахування цього фактора, тобто дійсне включення живого людського чинника в усі соціальні процеси буде об'єктивною основою *антикризового* розвитку та прямим шляхом прискореної розбудови інформаційного й економічного суверенітету, отже, шляхом реального збільшення шансів на партнерське входження нашої держави до регіональних та світової ділових спільнот.

Праксеологічно поглиблений загальносистемний аналіз показує, що *інформація – це двогострий меч*. Передусім тому, що спрощене, тобто недостатньо систематизоване накопичення інформаційного ресурсу може давати, і реально дає, неоднозначні соціально-економічні наслідки. Саме життя свідчить, що *позитивні чи негативні наслідки виникають не тільки в залежності від обсягу чи рівня достовірності інформації, але й від доброї чи недоброї волі людей як конкретних суб'єктів діяльності*. Саме тому діючий на інформаційно-цільовій основі суб'єкт повинен бути *висококомпетентним, високоморальним і високоуважним*. Тобто, він має самосвідомлювати глибинний взаємозв'язок феномена *ідеального за змістом феномена інформації і рушійної сили своєї волі* в процесах діяльності, складну проблематичність його врахування і об'єктивність причинно-наслідкових зв'язків в соціально-економічних системах [4,5].

Оскільки інформаційний ресурс за своїм ідеальним змістом є більш-менш адекватним відображенням дійсних процесів, міра відповідальності людини інтелектуально-творчої зростає за рахунок оперування в мисленні лише *орієнтовно приблизними моделями об'єктів (процесів)*. Так би мовити, "першогоріх" ми створюємо уже в пізнавальних, хоч і умовно-ідеальних аб-

стракціях, небезневинно поділяючи при цьому єдиний, живий, саморухомиий світ на дещо *матеріальне* (“*саморухома природа*”) і дещо *ідеальне* (“*несаморухома інформація*”). Це, з одного боку, надає суб’єкту можливості активнотворчого розвитку, а з іншого – закономірно ускладнює проблематику діяльності. Саме тут треба бути насторожі і не забувати “що є що”, особливо в сфері суспільної діяльності, яка пов’язана з багато ступеневою опосередкованістю, відтак і особливою відповідальністю.

Проблеми організації процесів ефективної діяльності ускладнюються ще й тим, що феномени розподілу та необхідної інтеграції трудових зусиль в людському суспільстві породжують, так би мовити, другий ешелон абстракції або опосередкування в трудових системах. Наприклад, так звані *диференціація наук і спеціалізація праці* є наслідками обмеженості фізичних та інтелектуальних можливостей індивідуального суб’єкта порівняно з *бездонністю властивостей об’єктів бескінченного світу*. Отже, це не тільки необхідні для життя інструментарії прогресування, але й неабиякі ускладнювачі систем діяльності. І це завжди треба мати на увазі, і саме тому з’являються особливі вимоги до стадії власне *систематизації і підбору інформаційних знань як ресурсу* в системах діяльності та розвитку.

Так звані інформаційні потреби виникають здебільшого в процесах, в першу чергу, інтелектуальної праці, починаючи з пошуку доцільних і практично прийнятних технологічних рішень, в тому числі і на побутовому рівні. З цієї точки зору саме мислення треба вважати своєю системою праці, причому праці випереджаючої на мікрорівні трудового процесу.

Якщо трудові зусилля необхідно розділені на макрорівні, тобто між суб’єктами діяльності, то спираючись на умови реальності, інформаційно-інтелектуальний мік-

рорівень пристосовується до цієї розділеності і систематизується в порядку адекватності, тобто це вже супроводжувачий *психоінформаційний мікропроцес*. Але така систематизація притаманна швидше ще *доіндустріальному суспільству*, і тому її можна назвати спонтанною або навіть стихійною.

Однак в історичному плані подальше поглиблення диференціації інформаційно-цільових підсистем йшло вже на певній методичній основі, з певним усвідомленням взаємозв'язку усіх наук і досвіду, отже, з певним розумінням об'єктивної необхідності їхньої інтеграції з огляду на єдність об'єктивно існуючого "саморухомого" (матеріального) світу.

Таким цілісним чином, необхідність інтеграції інформаційно-цільових підсистем в новітньо-історичних умовах переростає в принцип як *об'єктивно необхідну передумову ефективної соціально-економічної діяльності*. А останнім часом *проблема інтеграції процесів розвитку набула вельми актуального за своїм значенням глобального характеру*. Проте методологічно, тобто із знанням фундаментального механізму, вона не усвідомлена навіть науковою думкою. Тобто, ця проблема поки-що розглядається, м'яко кажучи, формально, а сама інтеграція здійснюється, в реально кращому випадку, тільки на інтелектуальному, тобто на *суто абстрактному рівні*.

В зв'язку з цим та в контексті проведених нами загальносистемних досліджень, гостроактуальна на сьогоднішній день *інтеграція*, передусім, є об'єднанням усіх *інформаційно – цільових підсистем* в генетично і методологічно (ієрархічно) єдину систему як основу та глобальну платформу економічної діяльності у відповідності до взаємопов'язаних законів природи, мислення та розвитку суспільства. Тут можна сказати навіть, що *найактуальнішою проблемою інтеграції в сучасних умо-*

вах всесвітнього розвитку є проблема адекватного упорядкування, тобто глобальної систематизації усіх високоякісних, здобутих історичною людською працею інформаційних знань.

Принагідно зауважимо, що соціально-гуманітарний вектор розвитку об'єктивно існуючого матеріального світу формально здійснюється на інертному по відношенню до ідеального змісту інформації матеріальному носії, але істинна міра цього змісту можлива тільки в голові психічно розвиненої, свідомо компетентної людини як ефект *загальносистемної єдності матеріального і духовного середовищ*. Саме тому проблеми систематизації інформаційного ресурсу в методологічному плані пов'язані з безпосереднім його впливом на процеси формування образу мислення людини та суспільної свідомості, або так званого менталітету людей.

Організація процесу ефективного використання інформаційного ресурсу стала, і на цьому треба наголосити, найбільш драматичною проблемою навіть за всієї розвиненості сучасної "інформатики". Справа в тому, що тут є два – "мертвий" і "живий" – носії інформації, які в цілеспрямованій, максимально ефективній діяльності повинні співпадати. Єдність цих феноменів в системі людини соціальної, в системі її волевиявлення з переходом у діяльність – це *найбільша таємниця в світі*. Сьогодні ми можемо лише констатувати актуальність розробки цієї проблематики, і то, наприклад, якщо все-рйоз обирати курс на необхідність *прискореного* розвитку позитивних справ в Україні та на перспективу неминучого становлення *глобалізованого інформаційного суспільства* в загальнолюдському, тобто глобально-світовому вимірі.

Історично здобута сума інформаційних знань забезпечила людству сучасну цивілізацію. Але рівень цивілізованості, і це слід підкреслити, не скрізь однаковий.

А в деяких суспільствах так звані елітні групи людей володіють, так би мовити, контрольним пакетом інформаційних акцій, тим самим володіючи і соціально-політичною та економічною ситуацією. Це найбільш освічена і максимально *наближена до “інформаційних банків”* частка громадян. З нашої системної точки зору на суспільний розвиток саме такі *диспропорції* в розподілі інформаційного ресурсу далеко не є прогресивною рисою цього суспільства. І це підтверджується реальним життям, наприклад, в так названих “перехідних”, “слаборозвинених” латинських, азійських чи африканських країнах.

Із викладеного матеріалу можна зрозуміти, що навіть володіючи містким інформаційним банком, суспільство ще не має гарантій щодо соціально-економічного прогресу. Це, до речі, залежить не тільки від якості (рівнів достовірності та об’єктивності) інформаційних знань, а й значною мірою від їх систематизованості на несамо рухомих та рушійних (кадри) носіях, й готовності і зручності їх в користуванні. Готовність людей – суб’єктів діяльності до використання інформаційного ресурсу не означає тільки розвиненість їхньої свідомості або професійно-кадрову компетентність. Адже відомо, що велике значення має політичний та соціально-психологічний, в тому числі духовно-моральний клімат у суспільстві. В Україні, наприклад, несприятливі соціально-психологічні умови були аж занадто тривалими, і навіть глибока скарбниця “народної інформації” майже ніяк не використовувалась. Зрозуміло, що світ в цей час розвивався і, ми це знаємо, дуже інтенсивно накопичував інформаційні ресурси як в саморухомих (людських), так і в несамо рухомих системах (механічно-енергетичних носіях). Ментальність ділових людей, скажімо, у високорозвинених західних країнах, іноді дуже різко відрізняється від нашої. Не треба доводити і певну,

м'яко кажучи, відсталість України в сфері *практичної інформатики*. Так, наприклад, сумновідомий період електронізації бувшого союзного господарства за своєю суттю і фактично являв собою спотворену модель ділової гри з астрономічною перевитратою коштів. Причому закуплені в той час електронно-обчислювальні технології не тільки не були найбільш прогресивними, але й мали кошунське призначення збирати та узагальнювати недостовірну "статистичну" інформацію з широкого союзного простору. Пам'ятною для нас також залишається і всесоюзна кампанія переведення господарства на так звані *автоматичні системи управління*. Ця кампанія лише підтвердила вище згадане нами *визначення прогресу в інформаційно недостовірній, тобто помилковій системі як великого регресу*.

Таким чином, *інформаційна основа як ідеально-цільовий ресурс природно закономірної орієнтації в процесах соціально-економічної діяльності є глобальним і пріоритетно вирішальним чинником, отже, найглибиннішим гарантом ефективного і безпечного розвитку*.

II. Інтелектуальна основа

В попередньому розділі ми загальносистемно простежили та зафіксували *глобально-фундаментальний характер впливу* і стратегічне, пріоритетно вирішальне значення інформаційної основи діяльності та суспільного розвитку, в першу чергу як *природно єдиного* ресурсу забезпечення всебічно ефективного економічного процесу. Однак, проблема інформаційно-цільового, тобто *соціально та гуманітарно доцільного забезпечення* системи господарювання на усіх рівнях – це складна комплексна проблема, яка передусім загальносистемно потребує відповідної *рушійної сили*.

Із викладеного вище ми вже зрозуміли, що такою силою природно закономірно може виступати лише людина із свідомою, здоровою та всебічно розвиненою психікою. Попереднім планом зауважимо, що ефективний економічний процес – це процес, що здійснюється в перманентно творчому режимі. І саме цей глобальний чинник в процесі загальносистемних досліджень по-сучасному глобально інформатизованої економіки представляє найбільший інтерес [7].

Історично, в усі часи соціально-економічного розвитку цей фактор завжди, але в тій чи іншій мірі чіткості, в тій чи іншій мірі усвідомленості враховувався як "людський чинник", навіть в максималістській формулі "кадри вирішують усе". Сьогодні ця формула трансформувалась в термін "інтелектуалізація". Саме тут слід сказати прямо: це в найбільшій мірі відповідає глибинному транс – психо – інформаційно – технологічному механізмові організації та функціонування, власне, глобального, тобто об'єктивно (гносео – методо – і праксеологічно) цілісного, по-сучасному ефективного економічного процесу.

Із суто теоретичної точки зору ще раз, але більш чітко, зафіксуємо, що об'єктивно – природно єдиним (хоч і ідеальним) засобом формування економічної системи є мета трудової діяльності, а природно єдиним субстратом формування трудової мети є інформаційний ресурс як методо– і праксеологічний орієнтир та гарант реальності поставлених для досягнення в трудових системах цілей та як ідеальних моделей результатів, що задовольняють людські потреби. Але вирішити усі ці ідеально-інформаційні за своїм сутністним змістом проблеми здатна лише людина економічна, тобто людина інформаційно компетентна, людина психічно здорова та відповідально творча. Така людина і є глибинною сутністю людського чинника в системах со-

ціально-економічної діяльності і розвитку. І саме такі люди як суб'єкти за своєю суттю *творчо-доцільної* діяльності складуть інтелектуальну основу розвитку, який на потічному етапі так імперативно виявив відповідний вимогам нашого часу термін *інтелектуалізація*.

Отже, *інтелектуальна основа* як рушійний важіль ефективного економічного розвитку кожної країни щільно, і можна сказати, нерозривно пов'язана з сутью *феноменом інформації*, з проблемами інформатизації індивідуальної і суспільної праці. Ці проблеми точніше треба було б назвати *інформаційно-інтелектуалізаційними* саме тому, що в дійсності існує *природно закономірний взаємозв'язок психіки* (в повному розумінні в поняття психіки входить й інформаційно насичена свідомість) *та інформації*. Таким чином, інтелектуальний процес – це власне єдність тонкоенергетичного, відтак саморухомого, й ідеально-інформаційного (несаморухомого), тобто – це *психоінформаційний процес*. І це, зрозуміло, *не проста єдність*. В цій *процесуальній* (динамічній) єдності саме і прихована таємнича сутність діалектичного переходу форми в зміст: *об'єктивно дійсний процес як змістовна сутність явища переходить тут в специфічну форму, яка, строго кажучи, тільки в такому стані і може називатися інформацією*. А в процесі цілепокладального мислення ідеальний феномен інформації вже виступає в ролі змісту. Тобто, – це своєрідний «міст» поміж, так би мовити, «матеріальним та ідеальним берегами» людського життя.

Зрозуміло, що *несаморухома інформація як "ідеальний вірус"* принципово не може існувати, а тим більше соціально і економічно функціонувати без матеріально-енергетичної першооснови. Адже феномен інформації, як ми вже усвідомили, сам по собі є суто *відтінково-тимчасовим й умовно-функціональним*. В бескінечності історичного, ідеально досконалого майбутнього, тобто

за умов майже "абсолютної достовірності" людських знань про світові процеси, інформація мала б відійти як функціонально-цільовий феномен, але, будучи заміною в епоху високорозвиненої ноосфери, має бути духовним (єдиним і живим) змістом сутнісного існування людської спільноти. Однак в умовах сучасності, в реальних суб'єкт-об'єктних відносинах про феномен інформації можна сказати, що – це вияв духовної сутності людини, а сама людина – це вияв психічної сутності інформації. Принциповим, тобто гносео-, мето- і праксологічно важливим тут є те, що розглядати феномен інформації у відриві від людської психіки, від самого інтелекту аж ніяк не можна.

Отже, інформація це не самоціль, а "хліб", до речі, як майже і усі ресурси, але тільки в процесах мислення й інтелектуальної праці. І тут вже можна сказати, що інформація є об'єктивно-представницькою основою інтелектуального процесу. Інтелект же функціонально, як рушійна сила ідеально-інформаційного мислення, забезпечує соціально-економічну ефективність цілеспрямованої творчості. Сутність сказаного може бути глибше з'ясована в аналізі процесу історичного зберігання інформаційного ресурсу: на умовно "мертвих" (тобто інертних щодо змісту) носіях та в "живих", активнотворчих особистостях. Останній, або суто психічно – людський канал зберігання – це передусім безперервний процес як "живий інтелектуальний" взаємозв'язок особистостей. При ефективному зберіганні інформації він принципово не повинен бути перерваний, тому що ніяка писана мова чи формальна (механічна) інформаційна система не можуть бути безперервною субстанцією як несаморухомі феномени. Ідеальна за своєю "природою" інформація може зберігатися на окремих об'єктах-носіях тільки як видимість (уявність), але зв'язатися і цілеспрямовано саморухатися вона не

може. Таким чином, антропомірно-інформаційна видимість і субстанційне життя інформації – це паралельні інформаційно-зберігаючі ефекти як деякий вияв так званого “соціального інтелекту”, в тому числі в історичному його вимірі.

Таким чином, мікропроцесуальна за своєю рушійною здатністю, активнотворча, початково-спонукальна (управлінська) функція свідомо-інформаційно розвиненого (компетентного) інтелекту забезпечує первинну гарантію всебічно ефективного, отже безпечного розвитку. Відтак, як ми вже зафіксували, об’єктивно сутнісним змістом феномена ідеально сформованої психіки-інтелекту є інформаційно-цільова основа, тобто власне психоінформаційні імпульси людини діючої (суб’єкта), передусім людини інтелектуальної, але вони повинні мати деякий певний напрямок. Цей напрямок аксіоматично, трансінформаційним чином формує віра, яка в процесуальному плані випереджає навіть думку. Феномен *до-віри*, як відомо, відноситься здебільшого до сфери моралі, та саме вона формує атмосферу взаємодовіри в міжсуб’єктних відносинах. І саме тому значення моральних норм, які своїм глобально-системним зв’язком забезпечують ефективне функціонування цивільних законів, що регулюють процеси інтелектуально-творчої праці в соціальному та економічному житті, взагалі неможливо переоцінити.

III. Інноваційна основа

Інноваційна основа як один із глобально впливових, послідовно функціонуючих важелів ефективного і безпечного соціально-економічного саморозвитку країн-держав повинна розглядатись в загальній системі з інформаційною та інтелектуальною основами. Тому що соціально-функціональний ланцюг дій послідовно та

пріоритетно визначається методологічно викладеним на попередніх сторінках фундаментальним механізмом людської діяльності і суспільного розвитку. Сутність цього механізму, з глобально-системного погляду, свідчить, що цивілізаційні процеси взагалі об'єктивно-необхідно (закономірно) здійснюються *транс-психо-інформаційно-технологічним шляхом*: людство в процесах суб'єкт-об'єктних відносин добуває інформаційні знання *про закони природи* і в межах вже логічно зафіксованих закономірностей (форма так названих *наукових законів*) здійснює *випереджаюче-творчий вибір напрямків та інтенсивності* життєво необхідних процесів за допомогою *прискорюючих технологій*. На відміну від безпосереднього саморозвитку природних процесів цей шлях забезпечується *методологічно-праксеологічно*: наука > інформація > творчий інтелект > інновації > технологічне виробництво.

Із загального викладу цієї роботи видно, що головну увагу в ній приділено переважно *інформаційно-цільовій основі як ресурсу* по-сучасному ефективного і безпечного розвитку. Це пояснюється тим, що у відповідності з фундаментальною сутністю самої людини, навіть *“духовнотворчим”* чинником виступає найбільш достовірною інформація. А, власне, як природно об'єктивна основа (платформа) та як генетично і методологічно єдиний субстрат соціально-економічного цілепокладання, інформаційний ресурс *надає принципову можливість* спрямовувати людську діяльність на всебічно гармонійний, прогресуючий розвиток і перманентне самовдосконалення.

Нарешті, люди як соціальний суб'єкт вже мають усвідомити, що єдиним по-суті їх зв'язком з об'єктивно існуючим матеріальним світом є ідеально-інформаційна основа, яка будучи єдиним представником його об'єктивності (причинно-наслідкової необхідності), глобаль-

носистемно (стратегічно) забезпечує виживання та соціально-економічний поступ людської спільноти. Нагадаємо, що як сутність діалектичного переходу матеріального в ідеальне, інформація є змістом свідомої психіки людини активно-творчої, яка робить принципово несаморухому (ідеальну) інфо-рмацію функціонально динамічною в процесах інтелектуальної праці та доцільного, всебічно ефективного волевиявлення.

Ідеальне за змістом, інформаційно – інтелектуальне моделювання (трудові або соціально-економічні мікропроцеси) дійсних, або доцільно можливих натурних макропроцесів функціонально потрібне людям для випереджаючого за своєю суттю управління цими процесами. Це по-перше. По-друге, власне випередження, його реальний ефект досягається тільки за рахунок суттєвого зменшення питомої частки речовини та енергії в трудових процесах, тобто фактичного зниження опору в суб'єкт-об'єктній взаємодії. Ідеально та інформаційно моделююче мислення – це майже безопорний канал трудового процесу інтелектуального мікрорівня. Тому, що це канал енергій надвисоких швидкостей та проникності. Будь людина лише духовним створінням – цього каналу було б їй досить. Та оскільки вона має ще й фізично-предметні потреби, то власне соціально-економічний процес необхідно має і *макрорівень* праці в формі так званих технологічних (матеріальних) виробництв. Технічне устаткування при цьому вважається найбільш досконалим при відповідності *принципу мінімізації витрат речовини та енергії*. Взагалі, соціально-гуманітарний напрямок прискорення технологічних процесів – це фактично *найскоріше задоволення життєвоважливих потреб людей*. Оскільки *середня величина опору власне об'єктів, особливо в найбільш прогресивних технологіях, зменшується, то середня*

швидкість процесів виробництва збільшується. Ці ефекти і становлять, власне, глибинну сутність або зміст глобального (всезагального) показника ефективної економіки – "продуктивність праці".

Таким чином, інтелект за своєю природно-функціональною суттю буквально приречений на творче вдосконалення технологій. Зауважимо також, що за своєю структурою по суті усі види людської діяльності, включаючи мислення, опосередковані як мінімум інформаційним ресурсом і тому повинні вважатись технологічними (art). Але інноваційний процес як процес невинного вдосконалення технологій цілком закономірно починається, власне, в сфері фундаментального природознавства, і далі транс-психо-інформативно проходить по всьому соціально-економічному циклові. Отже, праксеологічно та методологічно так: природничонаукові відкриття інтелектуально творчо трансформуються в науково-прикладні винаходи (так звані технічні рішення), в проектно-конструкторські розробки, а останні – у виробничі технології і продукцію. Саме такою в загальних рисах є функціональна феноменологія інформації як ідеального ресурсу в сучасних соціально-економічних системах.

В контексті розглядуваних проблем власне фундаментальна наука, зрозуміло, розглядається як головний виробник інформаційного ресурсу суспільства. Але в загальносистемному плані свою соціальну функцію інформаційний ресурс і сама наука виконують лише при надходженні знань в інтелектуально-творчий і техніко-економічний простір, де вони власне і стають так званою виробничою силою. Вертикальний шлях науки – це її саморозвиток та зміцнення (підживленням) інформаційно-цільової основи, в глобальному плані функціонально спрямованої на загальноцивілізаційний поступ людства. Горизонтальний шлях наукової інформації – це

трансітелектуальна системостворююча і прогресотворча циркуляція знань в конкретних соціально-економічних системах.

В останньому випадку має місце яскраво виражена необхідність розповсюдження інформації в загально-суспільних і спеціальноосвітніх структурах, які саме з цієї причини мають другий соціально-економічний пріоритет, особливо на сучасному етапі розвитку, який потребує поглибленого підходу до проблем національної і глобальної безпеки людства як активно-творчо діючого суспільного суб'єкта. Тут слід вказати ще на один, важливий з точки зору економічної безпеки, момент глобальносистемної єдності науки і освіти. Це об'єктивна необхідність перевірки науково-освітньої інформації в методо-практико-логічно повному економічно-екологічному комплексі, яка тільки і може забезпечувати високу якість освіти, підвищувати інформаційно-цільову провідність суспільства, ефективність та безпеку праці в розподільно-інтеграційних економічних системах [1-3].

Таким чином, інтенсивний розвиток інноваційного процесу в сфері фундаментальних, в першу чергу природничонаукових досліджень – головна передумова сучасного, необхідно прискореного для всього світу й української економіки, ефективного та безпечного розвитку. Прискорені темпи прогресу різними країнами, на перший погляд, досягались по-різному. Японія чи “азійські тигри”, наприклад, в повоєнний час в широкому масштабі практикували закупівлю інтелектуальної власності за кордоном, переважно в США, але в практичному плані доробляючи та впроваджуючи її в реальні технологічно-виробничі процеси самостійно. Це забезпечило прискорений розвиток, особливо Японії, та доведення якості продукції національного виробництва до рівня світової конкурентної спроможності.

Але в глобальному вимірі, як і кожний ресурс, фундаментальна наукова і технологічна інформація – по суті “сировинний” економічний ресурс, виявляється найбільш ефективною при одержанні з неї конкретної товарної продукції: запатентованого винаходу чи спеціального технічного пристрою, способу, методу чи готової до споживання продукції. Тому саме ця закономірність спричинила сповільнення процесу ліцензійної торгівлі поміж згаданими державами. Відомо, що останні десятиліття розвитку господарства Японії характерні відчутною інтенсифікацією фундаментально-наукових досліджень, що, в свою чергу та як ми це вже показали, тісно пов’язано з проблематикою інтелектуалізації та інноватизації соціально-економічної сфери.

Створюючи передній фронт економічного процесу, інтелектуальна праця, яка справляє початково вирішальний вплив й на усяку сучасну так названу фізичну працю, за своїм сутнісним змістом виявляється не чим іншим як інформаційно-цільовим моделюванням потрібних результатів та засобів їх досягнення. В суто технологічній сфері, наприклад, – це винахідницька творчість, в науковій – теоретична та методологічна, в суспільній політекономічній – концептуальна, у виробничій – організаційна та раціоналізаторська, в політичній – цілеспрямовуюча управлінська, в духовно-культурній – морально й етично саморегулююча тощо.

Тут ми вже можемо зробити дуже важливий науково-практичний, за своєю глибинною сутністю фактично методолого-праксеологічний висновок, що інформаційна основа в системно повному соціально-економічному процесі живить інтелектуальну основу, а інтелектуальна – живить інноваційну основу. А ця “вічнофункціонуюча глобальна трійця”, в свою, вже соціальну чергу – живить соціально-економічний процес та загальноцивілізацій-

ний розвиток. Нажаль, така трансформація в реальному житті виглядає як комплекс цілком окремих спеціалізованих процесів.

Однак, ефект умовно-ідеального (абстрактного) "розділення світу", як ми це раніше встановили, починається саме з етапу формування інформаційних понять, які є лише фрагментарним відтінком дійсних процесів і сутностей. Далі, поняття як системи вже штучно ідеальні, тобто як інформаційні знання, так же штучно трансформуються в системи теорій, вчень, концепцій, програм тощо. Потім йдуть етапи, так би мовити, другого ешелону "розділення єдиного", а саме: диференціація наук, спеціалізація та поділ праці. Отже, єдиний і в дійсності нерозривний речовинно-енергетичний світ з самого початку його пізнання, м'яко кажучи, "спрощується" і "розділяється" в процесах глобальної суб'єкт-об'єктної взаємодії.

Цілком зрозуміло, що таке "глобальне розділення", попри його умовність, не тільки функціонально необхідне для людського життя, але воно може створювати, й реально створює також глобальний "ефект дезінтеграційної напруги" в соціально-цивілізаційній сфері. Ця "напруга" неминуче підсилюється в процесах вищезгаданого "другого ешелону поділу", а її наслідки виявляються майже завжди несподівано і здебільшого негативно, особливо в нестійких і перехідних суспільствах.

Наслідки дезінтеграційних ефектів сьогодні ще не можуть бути чітко визначені і передбачені. На цьому ґрунті в усі віки свого розвитку, власне дефіцит достовірних інформаційних знань людство заповнювало містиккою, утопіями, псевдотеоріями, волюнтаризмом тощо. А вже зовсім несподівані події у вигляді катастроф і криз різного масштабу пояснювались діями "ворогів", диявола та інших темних і злих сил.

Але сьогодні вже ясно, що тільки глибоке загально-системне вивчення і концептуально-практичне врахування коротко наведеного в цій роботі *транс – психо – інформаційно – технологічного механізму* ефективної діяльності і безпечного соціально-економічного розвитку покаже людям *найефективніший і скорий вихід із усіх, об'єктивно породжених самою соціалізованою формою життя, проблем і труднощів.*

З викладеного матеріалу можна зрозуміти, що реальні методологічні й праксеологічні проблеми *інформатизації, інтелектуалізації та інноватизації суспільного розвитку на сучасному етапі принципово можуть вирішуватись тільки на фундаментальному науковому рівні.* Іншими словами, *фундаментально-теоретичний і практично-прикладний рівні розглядання і вирішення проблем тут повністю співпадають.*

Однак, як показує саме життя, щільний зв'язок зазначених проблем, із ще далеко не усвідомленими *закономірностями духовно-інтелектуальної (психічної) сфери,* робить їх занадто специфічними за системними складнощами, а сам підхід до цих проблем, зрозуміло, *потребує особливої обережності та ретельності.* Не поглиблюючись занадто в цю проблематику, зауважимо, що процеси інформаційного обміну, наприклад, в межах конкретних трудових систем, на відміну від речовинно-енергетичного обміну, в принципі *не підкоряється фундаментальному закону збереження та балансу.* Отже, *процес нагромадження інформаційних знань може мати скоріш якісну міру, аніж кількісну. Це, мабуть, тому, що сутність процесу збільшення інформаційного ресурсу полягає переважно в поглибленні наших знань [5-7].*

До речі, реальний процес побудови суверенної української держави і перехідних реформ розпочався в правовій сфері. І такий підхід був правильним, передусім

тому, що за своєю ідеальною сутністю правова система є спеціальною інформаційною, а в функціональному плані – це “природно” єдиний інструмент саморегуляції суспільного економічного процесу в максимально об’єктивній формі. Але будучи ідеально-цільовою інформацією, право само по собі несаможиттєве і тому “самостійно” не може виконувати свою шляхетну регулятивну функцію. Звичайно, мікро-процесуальне життя правового акта починається в голові законодавця, однак повне його життя як макропроцесуальна його об’єктивізація, здійснюється тільки в процесах управління структурно цілісним науково-освітньо-виробничо-споживчо-екологічним циклом. Такий цикл повинен включати усі об’єктивно необхідні етапи, зрозуміло, у відповідності із стисло викладеним тут механізмом, а також всезагальний (системно глобальний) психоінформаційний зв’язок як носія і першорухійну силу в управлінсько – супроводжуючих мікропроцесах досягнення поставленої соціально-економічної мети.

Тут виникає закономірне питання: а що ж може служити первинним каталізатором, а також надійним гарантом забезпечення соціально і гуманітарно ефективного соціально-економічного життя? З точки зору концептуально розглянутого механізму діяльності і розвитку таке гарантоване зрушення може надати тільки активнотворча спроможність громадян, яка лише і здатна в постійному режимі заповнювати неминуче наявну “порожнину” (стагнаційну), отже надійно, в режимі економічної безпеки, здійснювати дійовий урівноважуючий зв’язок між соціальними потребами і об’єктивними можливостями в кожній людській спільноті.

Таким чином, якщо ми теоретично і практично визнаємо творчу працю, так би мовити, панацеєю від усіх труднощів, то феномен винахідництва як вищий вияв науково-прикладної, тобто інтелектуально-технологіч-

ної творчості, повинен зіграти в економіці найважливішу роль. Окрім того факту, що це відповідає концептуально зафіксованому нами транс – психо – інформаційно – технологічному механізмові прискореного поступу. Адже, науково-технологічна конкурентоздатність сучасної держави означає і її справжню національну могутність.

З цієї точки зору держава в стані України спочатку повинна була розвивати не вульгарну свободу комерції чи приватицію майна (до речі, здебільшого застарілого), а ринок творчої інтелектуальної праці. Для цього треба було негайно прийняти закон про належну матеріальну компенсацію авторам результативної науково-технічної творчості. За таких умов найбільш ініціативні творчі сили суспільства були б спрямовані не на виснажуюче нашу національну економіку “начебто тіньове посередництво”, а на шлях, де максимальні прибутки можуть бути отримані лише через ефективний виробничий процес. При цьому помірне співвідношення фіскальної, конкурентної та антимонопольної політики в цій сфері сприяло б якісному товарному достатку і доступним цінам. Заради становлення національного господарства на рейки об’єктивно закономірного поступу в режимі соціально-економічної безпеки, це зробити ще не зовсім пізно і сьогодні.

Таким чином, виходячи із загальносистемно викладених в цій роботі найголовніших методологічних положень, переконуємось, що усі наші національні проблеми в сучасних умовах можуть вирішуватись тільки шляхом пріоритетно-стратегічного відношення суспільства і держави до формування інформаційних, інтелектуальних та інноваційних ресурсів як нових економічних, соціально-організаційних і науково-технологічних знань, як соціально творчої рушійної сили, як універсального еквіваленту національного доходу, як

виробничо – промислової і оборонної спроможності нашої держави, як основи формування системи економічної та загально-національної безпеки, отже як основи побудови по-людськи гідного, всебічно забезпеченого життя усіх її громадян.

Транспсихоінформаційні чинники впливу на системи економічної безпеки і конкурентоспроможності

З метою загальносистемного усвідомлення глобального впливу соціально-людської психологічної сфери на проблематику забезпечення конкурентоспроможності національного господарства та формування ефективної системи загальнонаціональної безпеки держави треба згадати висновки попередніх розділів. *По-перше*, так би мовити, параметри (стан) соціально-психологічної сфери в кожній країні формується переважно інформаційним ресурсом в різних варіантах його функціонування. *По-друге*, методологічно послідовними, глобально вирішальними чинниками в процесах забезпечення науково-технологічної конкурентоспроможності й економічної безпеки держави є інтелектуальний та інноваційний ресурси, які фактично є *трансіформаційними*, тобто вже дещо "похідними" від наявної національної чи світової науково-інформаційної системи.

Тут доречно буде ще раз поставити загальноважливе для нашого життя питання: для чого в принципі, для якої функції людям надана природою здатність ідеально-інформаційного опосередкування в процесах соціальної діяльності? А саме для того, щоб людина-суб'єкт, яка прагне діяти ефективно та безпечно щодо своїх потреб, мала можливість дотримуватись об'єктивних, абсолютно непорушних законів природи. Та ще раз наголосимо на тому, що з певної точки зору інформацію як

знання про світ треба вважати одним з найголовніших факторів, які формують і розвивають свідому психіку та духовну сутність людини. Отже, інформація є змістовним фактором самого процесу мислення і активнотворчого відношення людини до об'єктивно існуючого світу, ідеальним прямим і зворотним зв'язком у цих відносинах.

Ми вже зрозуміли також, що з метою реального входження у світовий інформаційний та економічний простір, необхідно негайно кваліфіковано та відповідально налагодити прискорений режим соціокультурного і технологічно – економічного розвитку. І саме інформація як глобально (об'єктивно) найвпливовіший, пріоритетно орієнтуючий чинник надає людям принципу можливість прискорюючого моделювання різних процесів шляхом мислення, швидкість якого переважає рухливість усіх інших природно закономірних процесів, за виключенням, мабуть, суто електромагнітних. Вирішальну роль тут, зрозуміло, відіграє мінімізація речовинно-енергетичного опосередкування вказаних стихійно-природних і так званих «штучних» процесів.

Повторимо, що якби людина була лише духовним створінням, то цього ефекту для неї вже було б досить. Але вона має ще фізіологічно складне тіло, яке також треба відповідно задовольняти, щоб організм як духовно-тілесна система міг добре функціонувати. Таким чином, тут виникає закономірна потреба виробляти необхідну для виживання та ефективного функціонування відповідну споживчу продукцію, також необхідно опосередковуючи господарські процеси складними, далеко не завжди досконалими виробничими технологіями.

Однак, фактично безперервне вдосконалення технологічно-економічних процесів – це в сучасному світі і є шлях соціального поступу як шлях прискореного на-

копичення корисних, необхідних для людей надбань суспільного багатства. І тут треба сказати прямо, що гуманітарно-моральні параметри соціально – психологічної сфери є глобально пріоритетними у вирішенні проблем організації всебічно ефективних економічних систем, особливо підсистеми інтелектуально-творчої праці по створенню гуманітарно та соціально доцільного інноваційного ресурсу.

Соціальний і технологічно-економічний поступ сучасного суспільства майже безпомилково можна вимірювати рівнем розвитку науково-інформаційної сфери. Але тут треба особливо підкреслити, що наукова діяльність повинна бути високоморальною. Взаємозв'язок науки і моралі, на наш погляд, абсолютно безпосередній. В цьому зв'язку моральність можна (і треба) розглядати як достовірність результатів наукових досліджень, а істинні (достовірні) наукові поняття – як одиничні інформаційні знання про закони або відносно-сутнісні закономірності перебігу природних процесів, що складають об'єктивну основу "штучних" соціокультурних і цивілізаційних процесів.

Отже тут доведено: за гуманітарним та соціально-психологічним вимірами науково – інформаційна картина об'єктивно існуючого світу вводить людину в сферу об'єктивно закономірних можливостей, які за своїм ідеально-інформаційним змістом можуть як відповідати її потребам, так і вступати в суперечності з ними. Оскільки економічні цілі, знання, моральність і вольові імпульси людей мають саме ідеально-інформаційну природу, то й власне трудові дії також можуть мати різні – позитивні чи негативні результати, та й взагалі бути "добрими" або "злими".

Таким чином, в загальному комплексі по суті складної проблематики формування системи економічної й загальної національної безпеки, а також забезпечення

рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції глобальною, пріоритетно стратегічною рушійною силою необхідно вважати гуманітарний або соціально-психологічний чинник, який в діяльності виявляє себе через сутнісно та функціонально інформаційно-інтелектуально-інноваційний ресурс.

Дезінформаційно-дезінтеграційні ефекти як чинники глобалносистемної кризи сучасної цивілізації

Реалії і тенденції сучасного світового розвитку об'єктивно надають дослідникам змогу не тільки уже в котрий раз зафіксувати *кризовий стан* справ майже в усіх сферах життя на нашій планеті. Головна можливість – це глибинніше, можна тут навіть сказати – *першо-інноваційно, у всезагальносистемному вимірі* розглянути ситуацію, яка склалася не тільки в усьому планетарному просторі, а й *всегально*, тобто з урахуванням *природно-об'єктивних закономірностей історичного перебігу усіх речовинно – енергетичних, гуманітарних, суспільних, технологічно-економічних і, загалом, цивілізаційних процесів.*

З метою покращеного сприйняття змісту використаного у цій роботі сутнісно й методологічно поглибленого *концептуального арсеналу* вивчення проблем подолання сучасних гострих кризових ситуацій у різних формах їхнього реального виявлення, автор вважає необхідним здійснити тут *уточнювальну – узгоджувальний аналіз деякої ключової термінології.*

Отже, використовуваний автором в цій роботі термін «*глобально – системність*» означає адекватну відображеність та місце об'єкта нашого дослідження у всезагальній світовій структурі на *природно і соціально закономірному плані.* Таким чином, цю структуру цілком

закономірно складають: людина (людство) як суб'єкт активності в соціальній формі світового розвитку та речовинно-енергетичний світ як єдиний об'єкт і ресурсна першооснова в глобальній системі всеохоплюючої взаємодії.

Тобто, природно закономірна глобальність світового процесу, як така, зобов'язує суб'єкта необхідно враховувати в усіх системах активнотворчої діяльності суть людину та природно-екологічні можливості. Такий, фактично глобальний підхід демонстрували вже навіть класики «марксизму». Однак в реальності виявилось, що *homo sapiens* і *homo socialis* сприймає світ не тільки безпосередньо, а й трансінформаційно, тобто з використанням інформаційних знань як ідеального й абстрактного, але глобально єдиного орієнтиру щодо ефективності та системно безпечної діяльності в об'єктивно непорушній сфері законів природи. Тут також доречно буде згадати класичне: «від живого споглядання – до абстрактного мислення, а від нього – до практики» [5,9].

Попри багатозначність сприйняття та розуміння, термін «криза» в контексті нашого дослідження розглядається головним чином як наближення процесу до апогею в еволюційному переході на новий етап світового розвитку. Отже, будучи наближеним до певного екстремуму, цей перехід закономірно виявляється природним, хоч і важким за усіма параметрами, і тому його критичний стан також визначається еволюційно закономірним, і навіть можна сказати, позитивним. І, мабуть, в попередньому плані правильним буде вважати, що саме розуміння позитивної сутності цього переходу стане першим кроком в напрямку системного подолання кризових ситуацій.

Відтак, настав момент узагальнення і представлення дійсної ролі й основних функцій ідеально-інфор-

маційних знань як глобального орієнтиру світової поведінки, гаранта безпечного існування в природному середовищі та в загальноцивілізаційних системах людської творчої діяльності й удосконалювального розвитку.

Отже:

I. *Ідеальне й абстрактне, тобто суть трансінформаційне, опосередкування соціалізованого світу надає людині можливість самопізнання не тільки як його невіддільної частини, а й як активно творчої особистості та власне синергетично діючого суб'єкта в сфері об'єктивно існуючого речовинно-енергетичного середовища.*

II. *Ідеальний інформаційний ресурс практично функціонує в соціально-економічній сфері власне як мірило реальності, тобто як глобально орієнтуючі, універсальні знання про світові процеси. Цей ресурс історично накопичується та без усяких обмежень може використовуватись в кожній системі оперативної і стратегічної діяльності. Тут ще раз звернемо увагу на те, що будучи єдиним і повноважним представником об'єктивно існуючого світу, саме таким законним чином інформаційні знання стверджують свою пріоритетно стратегічну роль і свій глобально впливовий статус в світовому, особистісному і соціально-економічному житті.*

III. *Отже, будучи глобально єдиним ресурсом цілепокладання, інформаційні знання функціонують в сфері людської діяльності як незамінний фактор трудового системотворення, тобто, як єдиний фундаментальний чинник етапів цілеформування та цілереалізації, в тому числі і в першу чергу, в процесах управління працею та розвитком. Саме так в функціональній структурі кожного трудового процесу з'являються прямий, зворотній та (по-сучасному) – глобальносистемний самоуправлінський зв'язки.*

IV. Ідеальний інформаційно-знанневий ресурс своєю глобально впливовою, можна навіть сказати, суперфункцією, надає чудову можливість *homo sapiens* теоретично виходити саме в ідеальну сферу природно закономірних можливостей та активнотворчо здійснювати трансінформаційне моделювання і вибір варіантів практичної реалізації проектів, доцільних до соціально-культурних і техніко-економічних потреб. Саме такий шлях забезпечення потреб та самовдосконалення людського життя реально має глобально-системний вимір і його на усіх підставах можна назвати загальноцивілізаційним. Глобальносистемно поглиблюючи кінцевий висновок даної тези, необхідно назвати визначену суперфункцію інформаційних знань глобально прогресотворчою.

V. Будучи абсолютно ідеальним феноменом – ресурсом, інформаційні знання принципово здатні, без традиційних перешкод та обмежень, отже специфічно розповсюджуватись, теоретично і, власне, теоретично й практично використовуватись максимально швидкісними електромагнітно – технологічними носіями, наприклад в сучасних Інтернет мережах або пристроях зв'язку. Окрім того, феномен інформації, як ідеальний об'єкт-ресурс інтелектуальної праці, практично не чинить майже ніякого опору, то порівняно з ринковим обміном натуральним товаром в сфері соціального життя, він як еквівалент товару (в тому числі грошей) є економічно вигідним. І ця функція інформаційних знань повинна бути визнана одною з найголовніших в повному механізмі цивілізаційного процесу, та найбільш конкретно – в механізмі соціально-економічної діяльності [4,8].

Відтак, якщо ми визначаємо ідеально-інформаційний ресурс стратегічно пріоритетним в усій ієрархії чинників соціально-економічного процесу, і саме за

глобальносистемним виміром, то це практично означає, що власне усі сфери соціального життя закономірно потребують високоякісних, відповідних до своїх конкретних цілей, достовірних інформаційних знань. Гуманітарну сферу, наприклад, попри деяку легковажність сучасного суб'єкта щодо розуміння глобально вирішального впливу інформаційних знань на соціально-економічний розвиток, фактично треба вважати «альфою і омегою» ефективності активнотворчої праці і управління економічними системами. І це, насамперед, переконливо свідчить про глобальносистемний статус ІНФОРМАЦІЇ в сфері людського життя не тільки на пріоритетному стратегічному плані, а й в плані оперативного управління діяльністю протягом повного цілеспрямованого процесу досягнення трудового результату.

Таким чином, усі без винятку здатності і переваги соціо-культурного життя і розвитку глобально заглиблені в сутність трансінформаційного представництва об'єктивно існуючого природно закономірного світу. Тому, що це єдиний орієнтир – поводитир на шляхах життєвої поведінки людини соціальної; це – єдине джерело отримання інформаційних знань про реальні можливості активнотворчого життєзабезпечення інтелектуально – інноваційним шляхом; це – можливості транстехнологічного випередження стихійно перебігаючих подій та явищ; це – природно закономірне прискорення вже створених людиною технологічних процесів; це – трансінформаційне передбачення й прогнозування подій і напрямків розвитку; це – можливості перспективного і поточного планування, та нарешті – управлінського самоконтролю в процесах діяльності і розвитку.

Як надвисновок з розділу глобальносистемною формулою сучасний економіко-цивілізаційний процес

можна представити так: «об'єктивно існуючий матеріально-енергетичний світ – соціум – науково-освітня сфера – інформаційні знання – творчий інтелект – інновації – високі технології – виробництво – духовно та матеріально досконале життя».

На превеликий жаль, не все здійснюється однозначно позитивно в житті людства. Хоч насправді – усі без винятку системи соціокультурної й економічної діяльності принципово повинні бути лише цілеспрямованими та доцільними. Однак в реальності, *ідеальний інформаційно-цільовий ресурс, як природно єдиний гарант та орієнтир* трудового успіху лише глобально – початково відкриває людині можливості ефективної діяльності, соціокультурного розвитку та цивілізаційного поступу. Саме тому життя сьогодні чітко вказує на *найголовнішу можливість сучасності – на науку*.

Але фактично незаперечним явищем в реальному житті людей ХХ-XXI ст. постали *системні кризи* майже в усіх сферах діяльності та розвитку. Все частіше різні науковці згадують саме про деяку *КРИЗУ глобально-системного* виміру. Та про що ж йдеться у цих згадках? Нажаль, мова, здебільшого, йде лише про *планетарно-світовий* вимір. В даній же роботі, хоч і в реферативному варіанті, але за глибинною сутністю, використовується розроблена автором *Концепція глобально системної кризи сучасної цивілізації як процесу світового розвитку на пріоритетно стратегічній, ієрархічно й оперативно вирішальній основі інформаційних знань* [6,7].

З точки зору найвидатнішого глобаліста сучасності академіка В.І.Вернадського НАУКА, як соціально найефективніший інститут дослідження природно обумовлених процесів, виникла з релігії та філософії [6]. Якщо оглянутись та спиратись, наприклад, на біблійні тексти, то мабуть *найпершим, по-суті кризогенним моментом* в сфері буття людей, слід визнати так названий «пер-

шоґріх» як подію спожиття «плоду від дерева пізнання». Подальша філософська думка, окрім хіба що вульгарно матеріалістичної, принципово не заперечувала цього «релігійно-історичного факту».

Однак, тут треба звернути особливу увагу саме на *ґриховну сутність* цього факту – *розділення об'єктивно єдиного світу на «дещо добре та дещо зле» в самому процесі пізнання*. Тому, що це і є *первинний чинник глобальної дезінтеграції природно цілісного світу у людській свідомості*. І саме в цій події людство отримало фактично *трансінформаційний метод* – шлях світогляду, життєвої діяльності і розвитку. Доречно тут зауважити також, що реалії і тенденції сучасного світового розвитку не тільки не заперечують, а й вочевидь переконливо підтверджують факти людського поступу саме цим шляхом. Адже вони вже втілені у надвисоких технологіях, революційній інформатизації світу і реальному переході країн в стан інтенсивної розбудови *трансінформаційно-ноосферного буття*.

На жаль, «першоґриховний кризогенний переділ світу» супутно викликав «ієрархічний ланцюг» *дезінформаційно-дезінтеграційних ефектів в усіх сферах соціально-економічної діяльності, тобто в глобальносистемному вимірі і в усьому цивілізаційному просторі*. Системно найважливіший приклад. Сучасні підходи до проблем розбудови інформаційного суспільства, отже, до проблем науково-практичного пізнання явищ, властивостей і закономірностей перебігу природних процесів в об'єктивно існуючому речовинно-енергетичному середовищі, також на жаль, не мають відповідної до реального стану та потреб людства *всєбічно виваженої, тобто сучасної глобальносистемної методології*. Тому історично нагромаджені інформаційні ресурси сьогодні здебільшого уявляють собою фактично належним чином не систематизовані

масиви різних, *не зовсім доброякісних повідомлень* або *незакінчених результатів досліджень, недообґрунтованих ідей, думок* і немало іншої по-суті *дезінформації*. І дивно, що ці, м'яко кажучи, парадокси панують на історично найвідповідальнішому етапі революційної інформатизації та розбудови *глобального інформаційно-ноосферного життя*.

Найвищий рівень *об'єктивності*, отже відносної істинності в процесах науково-практичного пізнання світу мають так звані *наукові відкриття та прикладні винаходи*, які базуються на *абстрактній основі уже існуючої інформації*. За думкою великого наукознавця академіка Миколи Вавілова – *«якщо б явища та їхня сутність співпадали, то усяка наука була б зайвою»*. Суть наукове відкриття вважається найбільш наближеним до найвищого рівня об'єктивності саме тому, що відображаючи дійсний процес, воно починається із споглядання явищ як конкретних об'єктів пізнання. І саме таким чином науковий метод дозволяє людям пізнавати властивості та здатності об'єктів і процесів, тим самим *теоретично* передбачати закономірності їх виявлення у кожній конкретній ситуації суб'єкт – об'єктної взаємодії. Однак, щоб *доконечно ствердити (відносно) достовірність теоретично сформульованого «наукового відкриття»*, як це вже добре відображено у практичній філософії світопізнання, потрібно приміняти адекватно названий *практичний критерій істини* [5].

Також для прикладу заакцентуємо, що фактично чинна в усіх розвинених країнах *система підготовки фахівців і науковців*, а також оцінки їх подальшої фахової діяльності, *особливо в сфері виробництва інформаційного ресурсу*, просто вражає не тільки своєю *«надтрадиційною» консервативністю*, а й переповненням кричущими *протиріччями*. При цьому формальні вимоги так названої *новизни* до

інформаційного продукту концентруються лише на кількості друкованих аркушів, відмічених у наукових звітах, а не на оцінці *справжніх наукових інновацій*. Така *псевдонаукова* тенденція в деяких країнах доведена просто до рівня чорнокомерційної торгівлі «паперовими дипломами про вищу освіту і наукові ступені». А любу так звану «наукову публікацію» (навіть багатоаркушну монографію) можна просто купити кожним бажаним, заплативши лише певну суму грошей (або «послуг») у відповідне видавництво, яке називає себе «фаховим». І все це відбувається відкрито, тобто з демонстрацією начебто державної підтримки цієї *псевдонауки*, результатом функціонування якої насправді також є інформаційний *псевдопродукт*, який не тільки немає ніякої цінності, а й прискореним чином сприяє *саморозвалу* найважливіших систем життєзабезпечення людей кожної нації, кожного суспільства.

Тут ми ще раз підкреслимо, що ІНФОРМАЦІЯ, як феномен *ідеальний*, сама по собі не є саморухомою. Тобто, для виконання своїх шляхетних функцій ідеальні інформаційні знання потребують особливої *цілепокладальної рушійної сили*» [4,7].

Якщо більш детально і по-можливості *цілісно* (глобально та комплексно) розглядати систему власне людської діяльності, то *ідеальний ресурс інформаційних знань* може «існувати» як в голові кожної людини (*компетентність*), так і у так званих суспільних, національних чи спеціалізованих (фахових) фондах. Однак, занадто не заглиблюючись в *психотехнологію* використання інформаційних знань кожною людиною-суб'єктом, ще раз зафіксуємо, що *єдиною рушійною силою в усіх так званих інформаційних процесах є її (людини) свідомо компетентна психічна енергія*, і головне – ВОЛЯ. Тобто, це сила *психоінформаційних імпульсів* людини.

З глобальносистемної точки зору відмітимо також, що механізм використання ресурсу інформаційних знань із усіх спеціалізованих суспільних фондів принципово не відрізняється від згаданого, однак *здобуття компетентності* тут подовжується за рахунок періоду виховання, відповідного освітнього навчання та фахової підготовки.

Специфічний «конвеєр» соціально-економічної діяльності людей і загального цивілізаційного процесу, насамперед, свідчить про обмеженість здатностей одної людини. І саме тому закономірно природно формуються *соціальні відносини* у різних за ключовими параметрами людей як індивідуальних суб'єктів діяльності в по-суті єдиному за *цільовими параметрами соціально-економічному процесі*. Отже, так би мовити в принципі: *кожний суб'єкт, кожний рівень освіти та фахової підготовки, кожний показник психічного і морального здоров'я кожного учасника трудового процесу мають бути доцільно узгодженими та спрямованими до поставленої мети*. Але це лише «ідеальний варіант», якого в принципі також не буває. Реально завжди, на кожному етапі праці неминуче існують так звані «спроби та помилки», постійні уточнення цільових планів, добірка ресурсів, в т.ч. кадрових та інформаційних, творча доробка програм і нових технологічних рішень тощо. І все це *внаслідок дефіциту високоякісних (достовірних) знань*, якщо мова йде саме про *соціалізований принцип людської праці*. А що вже й казати про надскладні проекти, або національні програми, або міжнародну співпрацю – суцільний поділ та відповідна проблематичність.

Сьогоднішнє життя людства здається надпроблематичним. І це головним чином тому, що *надінтенсивно* виявились такі феномени як «*інформаційний вибух*» й *інформаційно-технологічна революція* саме в сфері

соціально-економічної діяльності і розвитку. І начебто сучасна наука високорозвинена, і інформаційних ресурсів в світі чимало, і технологічна висота зашкалює, *але рівень і тиск проблем катастрофічно зростає*. Про це переконливо свідчить не лише тематика Всесвітніх форумів з проблем глобального розвитку, а й виступи антиглобалістів, які по-своєму законно переймаються конкретикою свого регіонального, національного та особистісного життя як в економічному, так і в екологічному просторі. Саме тому ми, я маю на увазі усіх поінформованих оптимістів, так наполегливо досліджуємо й говоримо про реальність і катастрофічність *глобальносистемної кризи трансінформаційної цивілізації*.

Які ж порятункові рекомендації або алгоритми щодо подальших дій та поведінки сьогодні можна запропонувати людям? І саме тут ми маємо зробити деякий *надвисновок*, що усі можливі *рекомендаційні алгоритми* принципово, отже *науково логічно*, повинні впливати із реально виявленої ситуації і тенденцій світового розвитку, а також із вищевикладених *роздумів – результатів багаторічних досліджень за авторською, по-сучасному точніше – відповіднішою, глобальносистемною методологією*. Найважливішими із рекомендацій слід назвати:

А. Всебічна доробка (міжнародними, а також загальносвітовими зусиллями) та введення в сферу реального соціально-економічного життя, передусім в науково-освітні та управлінські інституції, відповідної до сучасності *глобальносистемної методології дослідження і реалізації сучасних світових процесів*. Ці, стратегічно пріоритетні кроки відкриють нові можливості реального переведення процесів життєдіяльності і розвитку на рейки *цивілізаційно досконалішого, глобально всеоб'єднуючого розвитку*.

Б. Розробка й практичне освоєння глобальносистемного, методологічно універсального модуля принципів творчої праці та управління на генетично і праксеологічно єдиній інформаційно-цільовій основі. Глобальносистемне єднання теорії та практичної конкретики тут реально досягається за рахунок глибшого розуміння сутнісного взаємозв'язку усіх принципів як концептів науково відображеного об'єктивно існуючого, природно єдиного й абсолютно нерозривного речовинно-енергетичного світу.

В. У відповідно глобалізованій системі принципів найвищим слід вважати категоричний імператив глобальносистемного антикризового єднання. Цей імператив має формувати саме всеоб'єднуючий світогляд уже на початкових рівнях виховання, освіти та фахової підготовки, скажімо – у світлі сутності відомого гасла «НАЗАД – до ПРИРОДИ». Таким чином, кожний ПРИНЦИП глобально сформованого модуля тут має бути ієрархічно пов'язаним з усіма іншими та усі поміж собою.

Г. Як сутнісну характеристику людського, тобто гуманітарного чинника ми підкреслюємо глобальносистемне значення удосконалюючих наше життя інновацій, що також будуються на інформаційно-цільовій основі. Нарешті, гострі імперативи моральності й правосвідомості як пріоритетно стратегічні критерії достовірності науково-інформаційного ресурсу та його використання в глобальній системі всесвітньо-історичного процесу в умовах сучасності слід визнати провідними чинниками подолання глобальносистемної світової та національної криз.

Література:

1. Всемирная история экономической мысли // В 6 томах, т. 2. – М.: Мысль, 1988. – 574 с.
2. Лейбин В.М. "Модели мира" и образ человека // Критический анализ идей Римского клуба. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.
3. Скаленко О.К. Глобальна інформаційна основа постіндустріального розвитку. Авторська наукова доповідь Міжнародній Асоціації "Римський клуб – Україна". – К.: НАНУ, 1995. – 30 с.
4. Скаленко О.К. Глобалістика всесвітньо-історичного процесу в системі «Людина, екосфера та інформатизація світу». – К.: МЦ КНУ ім.Т.Г. Шевченка. 2017.
5. Ракизов А.И. Историческое познание: системно-гносеологический подход. – М.: Политиздат, 1982. – 303 с.
6. Вернадский В.И. О науке. Т.1. – Дубна, «Феникс», 1997. – 576 с.
7. Скаленко О.К. Глобальні резерви поступу: інформація+інтелект+інновації. Докторська дисертація. – К.: Основи, 2000. – 398 с.
8. Скаленко А.К. Глобальносистемний кризис трансформационной цивилизации // Век глобализации. – Вып. 1-2. – 2016.
9. Ленин В.И. Философские тетради. – М.: Политиздат, 1986. – 671 с.

Oleksii Skalenko

PhD in Technical Sciences,
Senior Research Fellow

Global System Bases of the Modern Social and Economic Activity and the Civilization Development

The material of this work determines that in the global as an all-system dimension, mechanisms of an effective and safe socio-economic activity, and thus the civilization development, are fundamentally based and can successfully function on the unity of three objectively necessary and fundamentally most influential, strategically and practically decisive foundations: informational, intellectual and innovative.

Theoretical-methodological and praxeological recommendations for further researches and implementation of processes of an activity and development in conditions of the trans-informationally globalized world are also presented. There were reviewed problems and ways of overcoming of the conceptual crisis in processes of reforms and the construction of strategically anti-crisis, competitive socio-economic systems at national, regional and global levels.

Keywords: *global system bases, socio-economic activity, civilization development, conceptual crisis, socio-economic system.*

УДК 323.174

Малиновський Валентин Ярославович

доктор політичних наук, професор,
академік Академії політичних наук

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РЕГІОНАЛІЗМУ І РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ

Процеси регіоналізації торкнулися практично всіх європейських держав. Активізація і зростання ролі регіонів у сучасному світі створили новий формат європейської регіональної політики, що здійснюється у форматі доктрини регіоналізму. Автором здійснене теоретичне осмислення природи і сутності регіоналізму та регіоналізації. Зокрема, обґрунтовано три моделі регіоналізації: децентралізація, автономізація, федералізація. На прикладі конкретних країн висвітлені практичні аспекти запровадження зазначених моделей у державотворчу практику. За результатами здійсненого аналізу зроблено висновок про те, що у сучасних умовах еволюції держав, котрий супроводжується посиленням регіональної ідентичності, не існує єдиної універсальної моделі регіоналізації. Кожна країна, зважаючи на власні етнічні, історичні, політичні, економічні, географічні передумови визначає оптимальну модель територіальної організації влади.

Ключові слова: регіоналізм, регіоналізація, регіон, децентралізація, автономізація, федералізація, унітаризм, територіальна організація влади, державний устрій.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Серйозні виклики, що постали перед сучасними національними державами, зокрема проблема сепаратизму і пов'язана з нею тематика механізмів збереження територіальної цілісності держав, повинні отримати відповідне теоретичне забезпечення. Адже, напрацьовані раніше моделі політико-правового і просторового облаштування регіонів і взаємовідносин «цент-регіон» в умовах двох протилежних суспільно-політичних трендів

– глобалізації і національного піднесення, вже не відповідають реаліям, а тому потребують серйозної корекції. Відповідно, зазначена проблематика має стати актуальним завданням політичної науки, зокрема потребують серйозного опрацювання об'єктивні феномени сучасного державотворення – регіоналізм і регіоналізація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Регіональній проблематиці, що має тривалу історію та завжди займала суттєве місце в дослідженнях вітчизняних державознавців, присвятили свої праці багато науковців, однак учених-політологів серед них не так багато. За винятком окремих праць [1; 10; 11; 14], фактично відсутні монографії, в яких актуальні питання регіоналістики набули достатнього опрацювання. У політології напрями, пов'язані з політико-просторовими системами, що виступають як різновид політичної системи, розвинені недостатньо. У результаті регіональні проблеми розглядаються переважно економістами чи географами, а основна спрямованість політологічних досліджень зосереджена на аналізі регіональних електоральних процесів та регіональних еліт.

Метою статті є теоретичне осмислення регіоналізму і регіоналізації.

Виклад основного матеріалу. Європейська інтеграція активізувала процес регіоналізації, котрий, у свою чергу, зумовив зміцнення місцевої і регіональної демократії. Зокрема, розширення Європейського Союзу супроводжується радикальним реформуванням моделі регіональної і місцевої влад в країнах – нових членах євроспільноти. З іншого боку, процеси зростання національної самоідентифікації активізували автономізаційні процеси в країнах – старих членах ЄС. До традиційних культурно-етнічних вимог національних меншин додалися численні фінансово-економічні питання. З метою

вирішення цих викликів уряди змушені передавати значну частину своїх повноважень регіонам і територіальним громадам. Ще однією причиною зазначеного процесу стало прагнення центральної влади підвищити ефективність публічного управління через передання відповідальності за прийняті рішення (особливо непопулярні) на регіональний та місцевий рівні і таким чином частково задовольнити їхнє прагнення до більшої самостійності. Такий перерозподіл влади між центральним і регіональним рівнями на користь останніх, на думку В. Литвина, жодним чином не рівнозначний приниженню ролі національних держав – вони ще довго визначатимуть геополітичну структуру світу. Мова йде лише про перенесення акцентів на інші рівні взаємодії і у більш широкій економічній, політичній, культурній простір [8]. У результаті посилюється вплив регіонів, котрі стають основними суб'єктами політичних інновацій, впливовими акторами загальнонаціональної політики на засадах партисипативної демократії через запровадження відповідних політичних механізмів (наприклад, запровадження верхньої палати парламенту, надання регіонам права законодавчої ініціативи, участі у формуванні центральної політики та інститутів державної влади).

Сучасний європейський регіон – не просто адміністративно-територіальна одиниця, певна територія, а це своєрідний самоорганізований соціум, в якому формується нова регіональна ідентичність, що прагне більшої компетенційної ваги. Регіони в країнах ЄС вже фактично перетворилися на основні структури політичного простору в контексті концепції «Європа регіонів», що обґрунтовує можливість через інтеграційні процеси змінити баланс сил на континенті та надати регіонам змогу стати незалежними суб'єктами європейського простору.

Ідеологія регіоналізму виходить з балансу доцентрових і відцентрових сил, що формувався у межах відповідної національної територіально-політичної системи [13]. Основною доцентровою силою вважається концепт консолідації нації – її об'єднання навколо історичної парадигми, національної ідеї, державного лідера. Джерелом відцентризму є регіональні національно-територіальні ідентичності (етнічні, мовні, релігійні, культурні, історичні, географічні, соціально-економічні), які тією чи іншою мірою присутні практично у кожній країні. Зокрема, в Європі існують такі особливі території: Фландрія і Валлонія у Бельгії, Північна Ірландія, Шотландія, Уельс у Сполученому Королівстві, Країна Басків, Каталонія, Андалусія, Галісія в Іспанії, Паданія і Сардинія в Італії, Гренландія і Фарерські острови в Данії, Корсика у Франції, Крим і Донбас в Україні, Республіка Сербська у Боснії і Герцеговині і т. д.

Переважання відцентрових сил призводить до наростання сепаратистських трендів. Для підтримки балансу зазначених сил застосовуються різні механізми, основним серед яких вважається регіоналізація, яка у сучасному світі розглядається не як джерело ризиків і загроз (хоч потенційно вони у ній закладені), а ефективний засіб забезпечення самодостатності регіональних спільнот. Економічне й культурне розмаїття регіонів – невичерпний ресурс кожної держави. Справа лише в тому, щоб розумно цим ресурсом користуватися [9].

Зважаючи на зазначене вище, концепція регіоналізму має подвійну природу:

адміністративну, що віддзеркалює процеси демократизації системи публічного управління через децентралізацію влади з посиленням ролі муніципальної влади. Такий регіоналізм переважно концентрується на питаннях оптимізації системи публічного управління шляхом посилення ролі регіональних спільнот. Харак-

терним прикладом адміністративного регіоналізму є Франція, котра у 1982 р. запровадила нову адміністративно-територіальну одиницю «регіон», що об'єднав декілька департаментів. У 2016 р. зазначений процес дістав продовження через об'єднання окремих регіонів;

політичну, що спрямована на переформатування територій традиційних держав, що сформувалися в результаті відповідних геополітичних процесів у минулому [3]. Наприклад, політичний регіоналізм характерний для Іспанії, на території якої знаходяться регіони, що у свій час були самостійними державними утвореннями, а зараз прагнуть самовизначення.

Рівень політизації регіоналізму тієї чи іншої держави залежить від трьох чинників: а) етнічних б) історико-культурних; в) економічних.

Для держав може бути притаманним як один, так і декілька з вказаних чинників. Наприклад, для Італії характерним є як економічний, зумовлений поділом країни на індустріальну Північ і аграрний Південь, так й історико-культурний: наявність етнічних меншин (Трентино-Альто Адідже – німецько-австрійської, Фриулі-Венеція-Джулія – фріульської та словенської, Валле д'Аоста – французької). Такі ж чинники притаманні й Бельгії, де до економічного протистояння Фландрії і Валлонії додається мовно-культурний – нідерландомовні фламандці та франкомовні валлійці. Поєднання вказаних чинників також притаманне Іспанії (Країна Басків, Каталонія) і Сполученому Королівству (Шотландія, Північна Ірландія). У Франції «корсиканський сепаратизм» має історико-культурний характер.

Очевидно, що політичний регіоналізм приховує суттєві політичні ризики, зокрема невизначеність щодо подальших перспектив розвитку автономізаційних тенденцій, які можуть розвиватися у двох напрямках:

- а) сприятимуть досягненню балансу між центром і регіонами;
- б) посилять відцентрові процеси.

З метою уникнення другого варіанта, країни змушені здійснювати *регіоналізацію* – процес регіонального структурування політико-адміністративного простору з метою повноцінного включення регіонів у політичні, економічні, соціальні, культурні процеси на національному і міжнародному рівнях. Якщо регіоналізм – стратегія регіональних еліт, щодо перерозподілу влади, повноважень, ресурсів від центру до регіонів, то регіоналізація – процес розробки, опису й аналізу реального механізму зазначеного перерозподілу шляхом модернізації, удосконалення, осучаснення традиційних інститутів влади через оновлення, зміну їх функцій, характеру діяльності, створення нових управлінських інститутів, формування відповідної розгалуженої мережі [15].

Регіоналізація розглядається за такими підходами:

- 1) *економічний підхід* – у контексті формування глобального економічного простору;
- 2) *географічний підхід* розглядає регіоналізацію як об'єктивний процес диференціації (поділу) території, пов'язаний з її господарським освоєнням, розселенням населення і зумовлений відмінностями природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу її окремих частин;
- 3) *інституційний підхід* – суб'єктивний процес інституалізації регіональної влади, що поєднує централізовані (зверху) та децентралізовані (знизу) підходи до вирішення проблем регіонального розвитку [2];
- 4) *політичний підхід* – процес спрямований на гармонізацію інтересів центру та регіонів, мінімізацію сепаратистських тенденцій, зміцнення єдності держави.

Згідно політико-правового статусу регіонів, рівня їхніх самоврядних повноважень, регіоналізація реалізується у таких трьох моделях:

- 1) Децентралізації.
- 2) Автономізації.
- 3) Федералізації (див. рис. 1):

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ			
МОДЕЛЬ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ	Децентралізація	Автономізація	Федералізація
ФОРМА РЕГІОНУ	Адміністративний регіон	Автономний регіон	Суб'єкт федерації
ФОРМА ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ	Унітарна	Регіоналізована	Федеративна

Рис. 1. Моделі регіоналізації

1. Децентралізація передбачає максимально можливу передачу владних повноважень і фінансових ресурсів від центральних органів державної влади органам регіонального та місцевого самоврядування. При цьому держава не втручається у здійснення питань місцевого значення, залишаючи за собою лише право адміністративного контролю за законністю рішень органів муніципальної влади. Децентралізація передбачає чіткий розподіл прав і обов'язків між органами публічної влади з передачею повноважень на той рівень публічного управління, який здатний найефективніше реалізовувати їх на засадах *субсидіарності* – принципу соціальної організації та врядування, що вказує на пріоритет нижчих рівнів суспільної та управлінської ієрархії [12]. Саме ця модель з 2014 р. успішно реалізується в Україні через реформу децентралізації влади [6].

2. Автономізація (деволюція) – механізм передачі (делегування) центральними органами державної влади частини своїх повноважень регіональним органам. На сучасному етапі розвитку національної держави деволюція стала звичним явищем в конституційній практиці окремих європейських унітарних держав.

Політико-правовою формою деволюції є *автономія* – право самостійного вирішення економічних, фінансових, соціально-культурних, адміністративних та інших питань публічного управління певною частиною держави, яке закріплене у конституції країни та правових актах автономного утворення. Автономія, з одного боку, є проявом децентралізації державної влади, а з іншого – формою інституціоналізації регіональної влади. Автономії самостійно та під власну відповідальність реалізують державні й регіональні інтереси. Прийняті ними рішення в межах установлених чинним законодавством прав автономії не можуть бути скасовані центром. Разом з тим, рівень компетенції та повноважень таких автономій визначається виключно конституціями держав.

Зазначену модель регіоналізації обрали Італія (з 1948 р.), Іспанія (з 1978 р.), Сполучене Королівство (внаслідок реформ 90-х років ХХ ст.). У поліетнічній Іспанії, де проблема відмінностей між етносами, культурами і регіонами завжди була і залишається суттєвою, автономізація стала відповіддю на франкістську політику жорсткої уніфікації, повного заперечення автономії національних регіонів та абсолютного унітаризму. Згідно Конституції 1978 р. була запроваджена асиметрична модель децентралізованого унітаризму, характерна тим, що автономні утворення наділені різним статусом. На регіональному рівні було сформовано три рівні політичної автономії:

1) повна, яку отримали Країна Басків, Каталонія, Галісія, Андалусія (три перших утворення – історична батьківщина відповідних корінних народів);

2) спеціальна – Валенсія, Канарські острови, Наварра;

3) порівняно обмежена – усі інші регіони.

При цьому, згідно ст. 145 Конституції Іспанії не допускається утворення федерації автономних утворень, а угоди між ними можуть підписуватися лише з дозволу парламенту країни з повідомленням про характер і цілі такої угоди [4].

Незважаючи на те, що Іспанія є найбільш децентралізованою унітарною державою у Європі, усе ж повністю зняти з порядку денного проблему сепаратизму окремих національних територій не вдалося. Зокрема, незважаючи на всі зусилля та поступки центрального уряду, у Країні Басків, яка у 1936–1937 рр. проголосила республіку Еускаді, прагнення створити власну державу не зазнало істотних змін. Ще більш гострі відцентрові процеси відбуваються у Каталонії, яка за свою багатовікову історію проголошувала себе незалежною державою чотири рази: у 1641, 1873, 1931, 1934 роках. Після проведення референдуму про відокремлення цієї автономії від Іспанії у жовтні 2017 р. і проголошення парламентом Каталонії резолюції про незалежність автономії, протиріччя між Барселеною і Мадридом залишаються без остаточного вирішення.

У суспільствах, котрі складаються з різних соціальних груп (етнічних, етнографічних, конфесійних), механізмом зменшення протиріч між ними і центром, а також налагодження взаємодії застосовується **федералізація** – процес, викликаний потребами пошуку оптимальної моделі політико-територіальної організації, що передбачає перехід до федеративної форми державного устрою.

Упровадження федеративної форми державного устрою у процесі федералізації здійснюється двома способами:

1) шляхом об'єднання кількох суверенних держав в одну, союзню (або об'єднану) державу;

2) шляхом надання унітарній державі статусу федеративної держави з утворенням у її складі суб'єктів федерації, розширення їх повноважень та визнанням за ними певного рівня політичної самостійності [5].

Класичним прикладом федералізації стало перетворення унітарної Бельгії у федеративну державу у 1993 році. Трансформуючи таким чином свій державний устрій, уряд намагався запобігти розколу країни на дві частини – Фландрію та Валлонію. Однак, і в умовах федерації протиріччя між двома регіонами не зменшилися, навпаки в умовах світової фінансово-економічної кризи криза бельгійської державності посилилася. Фландрія, котра забезпечує економічний розвиток усїєї Бельгії, наполегливо прагне до здобуття незалежності. Таким чином приклад Бельгії показує, що федералізація не стала ефективним механізмом розв'язання актуального виклику сучасній державі – сепаратизму.

Ще одним прикладом федералізації у Європі стало проголошення у Вашингтоні 1 березня 1994 р. Федерації Боснії і Герцеговини [7]. Згідно з конституцією ця держава складається з двох утворень (ентитетів): Федерації Боснії і Герцеговини та Республіки Сербської. З метою подолання етнічних і релігійних протиріч між трьома народами – боснійцями (мусульмани), хорватами і сербами і було створено фактично конфедеративну державу, в якій кожен суб'єкт має свою конституцію, армію і зовнішньополітичні повноваження, а державний суверенітет має не сама держава, а її складові. Однак, посилаючись на досвід Косово, незалежність якого визнана низкою західних держав, Республіка Сербська прагне через референдум вийти зі складу федерації. Можна сказати, що єдність цієї країни зберіга-

ється лише завдячуючи зусиллям ЄС, який стимулює Сараєво перспективою членства в Євросоюзі.

Як бачимо, країни з потужними відцентровими силами перебувають у перманентному пошуку оптимальної форми політико-територіального устрою, яка б забезпечувала територіальну цілісність. Адже класична унітарна форма вже не «справляється» з цим завданням, що підтверджує сучасна тенденція зменшення кількості «чистих» унітарних держав в Європі. До останніх, з великих держав можна віднести лише Польщу, інші – це невеликі за територією та населенням країни – Болгарія, Греція, Ірландія, Норвегія, Словаччина, Угорщина, Чехія. Окремі європейські статусно унітарні держави зі складною етнічною структурою (Іспанія, Італія, Сполучене Королівство) запровадили складну модель децентралізованої держави – *регіоналізовану*, що базується на автономії її складових – адміністративно-територіальних одиниць та компетенційних принципах, характерних для федеративних держав. Специфіка регіоналізованої держави полягає в тому, що автономні утворення наділені меншими повноваженнями ніж у федерації, але значно більшими ніж у традиційному унітаризмі. Умовно-схематично регіоналізована форма державного устрою зайняла місце між унітаризмом і федералізмом. Країни, в яких відсутні зазначені вище проблеми, здійснюють децентралізаційні реформи з метою підвищення ефективності публічного управління та поліпшення якості надання адміністративних послуг.

Висновки. Таким чином, сучасна державотворча практика показує, що кожна країна, зважаючи на притаманні їй етнічні, історичні, політичні, економічні, географічні передумови визначає оптимальну модель регіоналізації. Однак, загальним трендом останніх десятиріч в усіх демократичних країнах є відхід від жорсткої моделі унітарної держави, де політичні рішення є

винятковою прерогативою центру, а регіони лише виконавцями його волі, до моделі децентралізованої держави, в якій регіони стають активними суб'єктами формування державної політики та солідарної участі у державних справах. Такий регіон відтворює специфіку своєї політичної самобутності, яка може мати найрізноманітніші політичні форми, що відображають демократичну волю кожного регіону, приймати ту форму політичної організації, якій він віддає перевагу. При цьому центр залишає за собою ефективні механізми контролю за законністю рішень органів регіонального та місцевого самоврядування у формі префектур, наділених конституціями повноваженнями негайного реагування на будь-які сепаратистські дії регіонів.

Література:

1. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: політико-правові проблеми: монографія / за ред. І. О. Кресіної. – Київ: Логос, 2009. – 480 с.
2. Безверхнюк Т. М. Регіоналізація. *Енциклопедія державного управління*: у 8 т. – Харків: ХарРІ НАДУ «Магістр», 2011. – Т. 5: Територіальне управління. – С. 313.
3. Зварич І. Щодо поглядів окремих західних учених на подальше формування європейської спільноти // Віче. – 2014. – № 4. – С. 11.
4. Испанская Конституция от 29 декаб. 1978 г.; перев. с исп. П. Романа. URL: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/LAW/SPAIN.HTM> (дата звернення: 03.05.2018).
5. Колісник В. Федералізація. *Політологічний енциклопедичний словник*. – Харків: Право, 2015. – С. 753.
6. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: затв. розпорядженням Каб. Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. // *Урядовий кур'єр*. – 2014. – 11 квіт. – С. 13-14.
7. Кріль М. М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.): навч. посіб. – Київ: Знання, 2013. – С. 51.
8. Литвин В. Регіоналізм у політичному вимірі: українські реалії // *Урядовий кур'єр*. – 2010. – 9 листоп. – С. 6.

9. Литвин В. Територіальна організація українського соціуму і проблема кордонів // *Голос України*. – 2014. – 4 груд. – С. 5.

10. Малиновський В. Я. Територіальна організація влади України: концептуальні засади трансформації: монографія. – Луцьк: СПД Гадяк Ж. В., 2010. – 451 с.

11. Панченко Т. В. Політична регіоналістика: навч. посіб. – Харків: ХНУ, 2011. – 187 с.

12. Панченко Т. Субсидіарність. *Політологічний енциклопедичний словник*. Харків: Право, 2015. – С. 682.

13. Татаренко Т. Баланс інтересів як умова територіально-політичного розвитку українського простору // *Політичний менеджмент*. – 2010. – № 3. – С. 9.

14. Татаренко Т. М. Регіональний фактор у політичному житті України (політико-правові аспекти): монографія. – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2005. – 415 с.

15. Теоретичні питання вивчення системи регіонального управління: наук. розробка / М. М. Іжа, Т. А. Берегой, С. А. Попов та ін. – Київ: НАДУ, 2013. – С. 20.

Valentyn Malynovskyi

Doctor of Political Sciences, Professor
Academician of the Academy of Political Sciences

Theoretical Aspects of Regionalism and Regionalization

The processes of regionalization have affected almost all European states. The activation and growth of the role of regions in the modern world has created a new format of European regional policy, which is carried out in the format of the doctrine of regionalism. The author carried out a theoretical understanding of the nature and essence of regionalism and regionalization.

In particular, three models of regionalization have been substantiated: decentralization, autonomization, and federalization. Case studies of specific countries cover the practical aspects of introducing these models into state-building practice. According to the results of the analysis, it is concluded that in today's conditions of the evolution of states, accompanied by the strengthening of regional identity, there is no single universal model of regionalization.

Each country, in view of its own ethnic, historical, political, economic, geographical preconditions, determines the optimal model of territorial organization of power.

Keywords: regionalism, regionalization, region, decentralization, autonomy, federalization, unitarianism, territorial organization of power, state system.

Розділ IV. ПОЛІТИЧНА КОНФЛІКТОЛОГІЯ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

УДК 323.1

Кресіна Ірина Олексіївна

доктор політичних наук, професор,
академік Академії політичних наук

Явір Віра Анатоліївна

кандидат політичних наук

ПРОЦЕСИ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ ЯК ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СВІТУ

Розглянуто сутність процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції як глобальних тенденцій розвитку сучасного світу крізь призму глобалізації та глокалізації. Глобалізація має інтеграційну природу, однак неминуче призводить до дезінтеграційних наслідків, які стали її невід'ємною характеристикою. В межах глокалізації інтеграція та дезінтеграція не протиставляються, а розглядаються як один глобальний політичний процес. Тому етнополітичну інтеграцію та дезінтеграцію визначено в межах глокалізаційної парадигми як складові одного, багаторівневого етнополітичного інтеграційно-дезінтеграційного процесу, які можуть бути представлені як на глобальному рівні, так і регіональному, в тому числі на рівні одного етнополітичного утворення – держави.

Ключові слова: етнополітична інтеграція, етнополітична дезінтеграція, глобалізація, глокалізація.

Сутність та природа дезінтеграційно-інтеграційних етнополітичних процесів стає зрозумілішою крізь призму вивчення більш глобального процесу, проявами якого, зокрема, є процеси інтеграції та дезінтеграції. Це глобалізація (англ. globalization) – загальносвітовий

процес економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. Це об'єктивний глобальний процес, який має системний характер і охоплює всі сфери життя суспільства, починаючи від економіки і завершуючи екологією. Його сутністю є інтеграція національних економік, національних політичних і соціальних систем, національних культур. В результаті глобалізації світ стає більш взаємозв'язаним, уніфікованим і залежним від усіх його суб'єктів. Позаяк велика кількість інтегрованих суб'єктів зменшує значення, роль та вплив окремо взятого суб'єкта.

На перший погляд, глобалізація передбачає лише етнополітичну інтеграцію, адже зумовлена доцентровими тенденціями світових інтеграційних процесів і покликана консолідувати держави аж до поступового руйнування, стирання міждержавних кордонів. Спричинена економічною інтеграцією, глобалізація розмиває етнічні кордони, знижує роль та вплив етносу, національної держави і трансформує всі етнополітичні утворення в цілісну наднаціональну глобальну спільноту. Суперечливість глобалізації полягає в тому, що вона має інтеграційну природу, однак призводить до дезінтеграційних наслідків, які вже стали сутністю цього глобального процесу. Етноси, нації, національні держави побачили зростаючу загрозу у впливі глобалізації на культуру, традиції, національну ідентичність і почали чинити їй опір.

На доцільність вивчення дезінтеграційно-інтеграційних процесів у контексті глобалізації вказує М. Заболотна, наголошуючи на тому, що розвиток тенденцій інтеграції завжди пов'язаний з різними дезінтеграційними процесами, які виступають її передумовою, результатом або відбуваються одночасно. «Створення нового, глобалізованого світу не тільки здійснюється у супроводі процесу інтеграції, але також створює середовище для ізоляції, відведення у периферійну зону

всіх, хто не в змозі приєднатися до мережі міжнародних зв'язків» [1, с. 27]. На її думку, на сучасній мапі світу майже не залишилось країн, які стоять осторонь дезінтеграційно-інтеграційних процесів. Тому необхідність вивчення цієї проблеми продиктована перспективою заздалегідь визначати дезінтеграційні фактори та протидіяти їх розгортанню. Адже їх інтенсивність посилюється в ході посилення глобалізації.

У своїй книзі «Лексус і оливкове дерево» Т. Фрідман демонструє на конкретних прикладах, яким чином традиційна культура та національна ідентичність, що уособлюється символом оливкового дерева, протистоїть всесвітній глобалізації та уніфікації, символом яких автор обирає автомобіль марки Lexus. Учений робить висновок, що глобалізація матиме перспективу та продовження лише в тому випадку, якщо будуть створені належні фільтри, національні бар'єри, які захищатимуть культуру і етнокультурне середовище кожної нації [2, р. 143]. Тільки якщо сформується конфедерація не уніфікованих, різних культур, якщо буде проголошена їх рівність без нав'язування єдиних стандартів, можна говорити про сталий розвиток глобалізації. В іншому випадку реакція спільноти може бути непередбачуваною. І ця реакція, концептуалізована Т. Фрідманом, лежить саме у площині етнополітичної дезінтеграції. Багато національних держав оцінюють глобалізацію як причину втрати національних культурних цінностей і розпочинають боротьбу за відродження національної культури шляхом відособлення, протекціонізму, позитивної дискримінації, захисту національних виробників тощо.

Водночас глобалізація не означає знищення національних культур, вона має свою власну домінуючу західну культуру, яка поглинає національні відмінності, трансформуючись сама, що, в свою чергу, призводить

до інтеграції і гомогенізації, до однорідності та схожості всіх культур. З одного боку, це стимулює популяризацію окремих видів національної культури по всьому світу – і не обов'язково західної, американської (вестернізація), це можуть бути зразки східних, азійських культур, які тісно переплітаються, гомогенізуючись. Але при цьому ці популярні культурні явища загрожують національним культурам витісненням та перетворенням їх на міжнародні, що не йде їм на користь, адже тоді вихолощуються їх суть та глибина. Позаяк культурні зразки не можуть повноцінно розвиватися поза межами етнокультурного середовища, в якому сформувалися. Відомо, що етнокультурне середовище є середовищем існування певного етносу, воно твориться ним і, в свою чергу, впливає на окремих представників цього етносу, забезпечуючи безперервний процес етнічної соціалізації.

Етнічна соціалізація – це процес інтеграції індивіда в етнос або поліетнічне суспільство під час засвоєння і відтворення цінностей, настанов і соціального досвіду етносу, до якого він належить [3, с. 111]. Процес етнічної соціалізації може бути моноетнічним, якщо здійснюється в межах тільки однієї етнічної групи, або поліетнічним, котрий означає, що індивіду в ході соціалізації доводиться стикатися з представниками різних етнічних груп. Однак поліетнічна соціалізація, більше притаманна глобалізації, означає, що формування індивіда як представника певного етносу не відбувається, він має множинну ідентичність, як вважає Л. Хашиєва [4, с. 277]. Дослідниця стверджує, що феномен «множинної ідентичності» в умовах глобалізації стає однією з найбільш розповсюджених ідентифікаційних моделей. Серед фаз етнічної соціалізації виокремлюють:

1) адаптацію – фаза, в ході якої індивід пристосовується до норм і традицій своєї етнічної групи і засвоює її основні культурні елементи;

2) індивідуалізацію – з'являється прагнення підкреслити свою індивідуальність, бути не таким, як усі, що проявляється в тому, що індивід відтворює засвоєний етнокультурний досвід в індивідуальних формах;

3) інтеграцію – встановлення рівноваги між прагненнями до пристосування та відокремлення. У фазі інтеграції етнічної соціалізації формується баланс між індивідуальними потребами особистості та вимогами етнospільноти, індивід повною мірою усвідомлює свою етнічну належність та на основі цього будує взаємодію з представниками інших етнічних груп. Це чергове підтвердження того, що дезінтеграція та інтеграція є не просто етнополітичними процесами, а загальними, глобальними векторами розвитку етнічних (етнополітичних) процесів.

Д. Кан досліджує активізацію інтеграційних процесів на Корейському півострові в умовах глобалізації [5]. Попри те, що глобалізація асоціюється з інтеграцією, дедалі популярнішим серед етнополітологів є сприйняття глобалізації як складного процесу, який є втіленням тотожності та відмінності універсалізму, інтеграції та протилежних проявів, а саме дезінтеграційних. Д. Єлін до проявів дезінтеграції зараховує такі процеси:

1) регіоналізм як посилення внутрішньодержавних регіонів;

2) регіоналізацію як посилення розмежувальних ліній між регіональними групами держав, які зміцнюють свої позиції в контексті глобалізації;

3) автономізацію як відродження національних, етнічних, локальних центрів тяжіння всередині держав, регіонів, цивілізацій;

4) традиціоналізм як заперечення абстрактної концепції сучасності, відродження обскурантизму та націоналізму, уславлення архаїки та забутих культурних фетишів;

5) партикуляризм як витіснення інтересів громадянського суспільства приватними інтересами громадян, підміна громадянської ідентичності споживацькими формами ідентифікації;

6) локалізацію як консолідацію етнічних та цивілізаційних утворень, що проводять політику культурної ізоляції, порушення принципу культурного плюралізму претензіями на виключність окремих форм етнокультурної ідентифікації;

7) глокалізацію як поєднання процесів локалізації та глобалізації, процесів модернізації локальних культур з досягненнями глобальної мультикультурної цивілізації [6, с. 15]. Вчений доходить висновку про тісний зв'язок глобалізації та локалізації, інтеграції та фрагментації.

О. Маруховська-Картунова зазначає, що глокалізація супроводжується хаотичними проявами і явищами, які вкрай негативно позначаються на сфері етнонаціональних відносин, стаючи каталізаторами етноконфліктів (дезінтеграції) в сучасному світі [7, с. 62]. Однак, на нашу думку, саме глокалізація як парадигма найкраще слугує розумінню суті та характеристик взаємопов'язаних процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. Адже вона пропонує їх об'єднання в межах однієї наукової моделі. Глокалізація як теорія була обґрунтована соціологом Р. Робертсоном для пояснення діалектичної взаємодії між універсалізмом, гомогенізацією, інтеграцією, характерними для глобалізації, та індігенізацією, фрагментацією (дезінтеграцією), локалізацією, які протистоять домінуванню глобального над традиційним, локальним [8, с. 67].

К. Вітман також пропонує застосовувати глокалізацію як глобальну модель вивчення сучасних етнополітичних процесів, зокрема етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, оскільки вона дозволяє дослідити більшість етнополітичних проблем під новим кутом зору,

виявити їх глибинні причини та чинники, а отже, напрацювати більш ефективні механізми розв'язання. Глокалізацію дослідник пропонує вважати продовженням глобалізації, що супроводжується збереженням, посиленням регіональних відцентрових тенденцій, поєднанням, на перший погляд, непоєднаних явищ – глобалізації та локалізації [9, с. 187]. При цьому К. Вітман наголошує, що для етнополітолога подібна діалектика не повинна становити труднощів, адже для більшості етнополітичних процесів притаманні взаємосупроводжуваність, взаємоперехід та взаємна трансформація, називаючи серед них інтеграцію та дезінтеграцію; толерантність та ксенофобію; консолідацію та сепаратизацію. Ці явища найчастіше є невід'ємними складовими одного етнополітичного процесу, перетікаючи одне в одне.

Глокалізація чи не найкраще пояснює взаємозалежність інтеграційно-дезінтеграційних процесів, їх трансформацію одне в одного та багаторівневність – присутність у межах однієї держави. На це вказує Н. Резнікова, аналізуючи деструктивні наслідки регіональної спорідненості (інтеграції) країн. Вона характеризує інтеграцію як безперервний процес зміни характеристик, у тому числі дезінтеграційних. Шкодує про те, що впродовж тривалого періоду поширеним був розгляд інтеграції лише з позицій "форми" і "процесу", науковець закликає зважати на те, що в межах інтеграційних процесів існують значні якісні стадії, суперечливі моменти, прискорення чи кризи, які, як правило, залишаються поза увагою. На думку Н. Резнікової, фази дезінтеграції не лише мають опинитися у дослідницькому ракурсі, але й розглядатися як заключні стадії інтеграційного процесу [10, с. 8]. Тобто інтеграція та дезінтеграція не відокремлюються одна від одної, як це прийнято в етнополітології та в інших науках, не протиставляються, а

розглядаються в межах одного політичного процесу. Це дає підстави зробити висновок, що етнополітична інтеграція може містити ознаки, елементи, характеристики етнополітичної дезінтеграції, і навпаки.

На багаторівневість, взаємопроникнення різних рівнів, елементів глокалізації, в тому числі інтеграційного і дезінтеграційного, вказують Н. Кожевников та Н. Пашкевич. Вчені підкреслюють, що раніше наукові дослідження були спрямовані на вищий рівень глокалізації (інтеграційний), тоді як інші її рівні (зокрема, дезінтеграційний) мають не менше значення і можуть по черзі виходити на передній план, залежно від умов і конкретних факторів. При цьому різні рівні глокалізаційної моделі безперервно взаємодіють один з одним [11, с. 111]. Це дає нам підстави визначити етнополітичну інтеграцію та дезінтеграцію в межах глокалізаційної парадигми як складові одного, складного, багаторівневого етнополітичного інтеграційно-дезінтеграційного процесу, які можуть бути представлені як на глобальному рівні, так і регіональному, в тому числі на рівні одного етнополітичного утворення – держави.

На одночасність дезінтеграційно-інтеграційних процесів на регіональному рівні вказує Н. Резнікова, аналізуючи конфліктну дезінтеграцію. Особливість цієї моделі полягає у поєднанні відцентрових і доцентрових сил переважно на рівні взаємодії країн із вкрай високою швидкістю розпаду. В цьому випадку, наголошує дослідниця, ініціатива дезінтеграції знаходиться у політичній системі, тоді всі інші інтегровані сфери, зокрема економіка, змушені в тому або іншому випадку підлаштовуватися під дезінтеграційні процеси, що відбуваються. Алгоритм дезінтеграції виглядає таким чином: наростаючі суперечності між регіонально інтегрованими державами в якийсь момент запускають ланцюг політичних конфліктів (звідси конфліктна модель), що

призводить до ліквідації формальних інтеграційних структур; національні еліти запроваджують протекціоністські заходи, що змушують інтегровані структури перебудовувати просторову організацію своєї діяльності [12, с. 9]. Це дає підстави Н. Резніковій класифікувати рушійні сили конфліктної дезінтеграції наступним чином: пробудження "сплячих інститутів" в умовах примусової інтеграції; зміни переваг гравців під впливом самого процесу інтеграції, тобто інтеграція, що саморуйнується; прояв форсмажорних факторів, передбачити які заздалегідь було неможливо.

Т. Заболотна, досліджуючи ці процеси в світі після Другої світової війни, доходить висновку, що політичній системі притаманна одночасність розвитку інтеграційних та дезінтеграційних процесів. Вона називає дискусійним питання, чим насправді є інтеграція – триваючим процесом або кінцевим продуктом, результатом процесу або процесом, що приводить до певного кінцевого стану [13, с. 28].

Взагалі питання процесу або стану як критерію оцінки, своєрідного вимірювання дезінтеграційно-інтеграційних процесів є одним з наріжних для учених, що розглядають ці процеси у вузькому сенсі – розпаду або об'єднання держав як етнополітичних утворень. М. Заболотна пропонує вирішити цю дилему шляхом аналізу та констатації різних етапів інтеграції – від 1) зв'язків взаємозалежності в плюралістичній міжнародній системі до 2) перетворення держави на елемент у системі цивілізованих держав з метою формування єдиної політичної та економічної спільноти.

Досліджуючи особливості та сутність процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції, неможливо оминути питання їх балансу в межах конкретної етнополітичної системи (держави, наддержавного утворення) як запоруки етнополітичної стабільності.

В. Таран пропонує розглядати нестійкість, через відсутність балансу і рівноваги, як стан нестабільності політичної системи [14, с. 96]. Нестабільність є неконтрольованою, з непрогнозованими наслідками і у зв'язку з цим вважається загрозовою для розвитку етнополітичних систем, а також негативно сприймається її складовими. З цього випливає, що стабільний розвиток держави як етнополітичної системи можливий в умовах рівноваги дезінтеграційно-інтеграційних тенденцій.

Т. Вороніна розглядає інтеграцію та дезінтеграцію як прояв внутрішніх суперечностей інтеграційної системи. Дослідниця намагається виявити сутність та механізм прояву дезінтеграції у чинних та дезінтегрованих інтеграційних об'єднаннях, а також пропонує типологію дезінтеграції на основі внутрішніх і зовнішніх причин виникнення та масштабів проявів [15, р. 119].

Згадки про рівновагу відцентрових і доцентрових тенденцій знаходимо в працях інших вчених. Зокрема, І. Савченко намагається концептуалізувати діалектичну єдність практики глобалізації та ідеології постмодерну як умови рівноваги інтеграції та дезінтеграції в сучасних поліетнічних спільнотах. На її думку, більшість сучасних культурно гетерогенних суспільств, незважаючи на зростання суперечностей і етнічних конфліктів, зберігають соціокультурний баланс, який досягається за рахунок взаємного врівноважування двох опозиційних тенденцій: глобалізації, в межах якої за прикладом націй-держав на загальносвітовому рівні використовуються уніфікаційні культурно-маніпулятивні методи, і постмодерну, який передбачає культурну свободу [16, с. 12]. Дослідниця прогнозує, що концепти нації-держави і націоналізму дедалі більше втрачатимуть актуальність у реаліях глобалізації і постмодерну, що призведе до посилення ди-

хотомії глобальної інтеграції і розвитку етнічної самосвідомості. Яким буде характер цієї дихотомії, точно спрогнозувати неможливо. Сьогодні як окремі поліетнічні держави, так і світ у цілому стоїть перед вибором: яка з тенденцій – інтеграційна або дезінтеграційна – стане провідною в XXI ст., – зауважує І. Савченко.

Ми вважаємо, що попри посилення і домінування дезінтеграційних тенденцій баланс, рівновага дезінтеграційно-інтеграційних етнополітичних процесів відновиться на рівні як глобальної етнополітичної системи, так і її локальних складових. Це дає підстави визначити інтенсифікацію процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції як глобальну тенденцію розвитку як сучасного світу, так і етнополітичних систем різних рівнів, з яких він складається. Причому це твердження стосується всіх без винятку рівнів дезінтеграційно-інтеграційних процесів.

Слушність цих припущень підтверджує також теорія Т. Вороніної, яка вважає, що інтеграційні та дезінтеграційні тенденції присутні одночасно в кожній системі. І саме домінування інтегративних забезпечує її стійке існування [17, с. 122]. Якщо ж домінують дезінтеграційні тенденції, це створює загрозу цілісності інтеграційного об'єднання, що підтверджує практика розпаду СРСР, суперечності в Європейському Союзі, які найгостріше проявилися в період світової фінансово-економічної кризи 2008 року. Однак, на нашу думку, посилення дезінтеграційних тенденцій не завжди означає неминучий розпад етнополітичної системи як інтеграційного утворення. У світі достатньо прикладів таких етнополітичних систем – поліетнічних державних інтеграційних утворень, сповнених етонаціональних суперечностей, міжетнічної напруги та етнічних конфліктів, які балансують на межі розпаду і утримуються разом, наприклад, виключно шляхом застосування силових засобів з боку

недемократичного політичного режиму (Російська Федерація).

Таким чином, розглянувши сутність процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції як глобальних тенденцій розвитку сучасного світу крізь призму глобалізації та глокалізації, є всі підстави розглядати планету Земля як глобальну етнополітичну систему, в якій постійно відбуваються процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції на різних рівнях. Глобалізація має інтеграційну природу, однак призводить до дезінтеграційних наслідків, що стали невід'ємною характеристикою цього глобального процесу. Також глокалізацію можна розглядати як глобальну матрицю дослідження етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, оскільки в її межах інтеграція та дезінтеграція не відокремлюються одна від одної, не протиставляються, а розглядаються в межах одного політичного процесу. Відтак етнополітична інтеграція та дезінтеграція в межах глокалізаційної парадигми є складовими одного багаторівневого етнополітичного інтеграційно-дезінтеграційного процесу, які можуть бути представлені як на глобальному рівні, так і регіональному, в тому числі на рівні одного етнополітичного утворення – держави.

Література:

1. Заболотна М. Ф. Роль інтеграційних та дезінтеграційних процесів у сучасному світі // Грані. – 2015. – № 10(1). – С. 27-31.
2. Friedman T. *Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1999. – 394 p.
3. Дагбаева С.Б. Сущность, содержание, психологические механизмы и эффекты этнической социализации личности // Ученые записки Забайкальского гос. ун-та. Серия Педагогика и психология. – 2014. – № 5 (58). – С. 110-116.
4. Хашиєва Л.В. Множинна ідентичність: реалії глобалізованого суспільства // Актуальні проблеми державного управління. – 2014. – № 1. – С. 276-283.
5. Кан Ден Сик. Корейская проблема в контексте трансформаций мировой политической системы: монография. – Киев: Изд. центр КНЛУ, 2017. – 284 с.
6. Елин Д. В. Противоречивость процесса глобализации: локализация и глокализация // Общество: политика, экономика, право. – 2010. – № 1. – С. 15-17.
7. Маруховська-Картунова О. Еволюція та сутність етнокланових режимів: етноконфліктний вимір // Наукові записки НАУКМА. – 2015. – Том 173. Політичні науки. – С. 61–67.
8. Robertson R. *Globalization: Social Theory and Global Culture (Theory, Culture & Society Series)*. SAGE Publications, 1992. – 211 p.
9. Вітман К.М. Глокалізація як політична модель: європейський вимір // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матер. міжн. наук.-практ. конф. Т. 1. Одеса: Юридична література, 2016. – С. 187-190.
10. Резнікова Н.В. Інтеграційні прояви незалежності: ризики регіональної взаємозалежності в контексті протиріч глобалізації // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 6. – С. 7-11.
11. Кожевников Н., Пашкевич Н. Глокализация: концепции, характерные черты, практические аспекты // Вестник Северо-Восточного федерального ун-та им. М.К. Аммосова. – 2005. – № 3. – Т. 2. – С. 111-116.
12. Резнікова Н.В. Цит. праця.
13. Заболотна М.Ф. Цит. праця.
14. Таран В.О. Нестабільне суспільство як форма прояву соціального розвитку // Культурологічний вісник. – 2014. – Вип. 33. – С. 89-97.
15. Воронина Т. Интеграция и дезинтеграция как проявление внутренних противоречий интеграционной системы // Terra Economicus. – 2013. Vol. 11. – № 1-2. – P. 119-123.
16. Савченко И.А. Социокультурная интеграция и дезинтеграция современных многоэтнических сообществ: дис. ... доктора социологических наук: 22.00.06. Нижний Новгород, 2012. – 377 с.
17. Воронина Т. Цит. праця.

Iryna Kresina

Doctor of Political Sciences, Professor
Academician of the Academy of Political Sciences

Vira Yavir

PhD in Political Science

Ethnopolitical Disintegration and Integration Processes as Trends of the Modern World

In the article the essence of processes of ethnopolitical disintegration and integration as global tendencies of development of the modern world through the prism of globalization and globalizations are analyzed. It is an objective global process that has a systemic character and covers all spheres of society's life, ranging from the economy to the ecology. Its essence is the integration of national economies, national political and social systems, national cultures. As a result of globalization, the world becomes more interconnected, unified and dependent on all its subjects. Since a large number of integrated entities reduces the value, role and influence of a single entity.

Due to economic integration, globalization blurs ethnic boundaries, reduces the role and influence of ethnic group, national state and transforms all ethnopolitical entities into a holistic supranational global community. Globalization has an integrative nature, but inevitably leads to disintegration, which became its characteristic. Ethnoses, nations, national states saw an increasing threat to the impact of globalization on culture, traditions, and national identity, and began to resist it. Many national states treat globalization as a cause of loss of national cultural values and begin the struggle for the revival of national culture through isolation, protectionism, positive discrimination, the protection of national producers, etc.

Glocalization is accompanied by chaotic manifestations and phenomena that have a very negative effect on the field of ethno-national relations, becoming catalysts of ethnic conflicts (disintegration) in the modern world. Glocalization is a continuation of globalization, accompanied by preservation, strengthening of regional centrifugal tendencies, a combination, at first glance, of unconnected phenomena – globalization and localization. Glocalization is perhaps the best explanation for the interdependence of integration and disintegration processes, their transformation into each other and multilevelness – the presence within a single state.

While integration and disintegration are not contradicted within the framework of glocalization, but considered as parts of single global political process. Therefore, ethnopolitical integration and disintegration are defined within the framework of the glocalization paradigm as components of one, multilevel, ethnopolitical integration-disintegration process, which can be represented both at the global level and at the regional level, including the level of one ethnopolitical entity – the state.

Keywords: ethnopolitical integration, ethnopolitical disintegration, globalization, glocalization.

УДК 351.862.4

Смолянук Володимир Федорович

доктор політичних наук, професор,

академік Академії політичних наук

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ВІД ЕСКІЗНОГО ПРОЕКТУВАННЯ ДО СИСТЕМНОГО СТВЕРДЖЕННЯ

Досліджуються базові системні утворення у сфері національної безпеки і оборони – система національної безпеки та система забезпечення національної безпеки. Визначаються їх взаємна субординація, суб'єктна та об'єктна складові, соціально-політична роль. Вказується на складний характер становлення обох систем, недостатнє розуміння політичними лідерами та громадянами їх структури та призначення.

Ключові слова: *нація, національні інтереси, національні цінності, національна безпека, система національної безпеки, система забезпечення національної безпеки, виклики, загрози, небезпеки, ризики.*

Дослідження сфери національної безпеки будь-якої країни вимагає застосування методологічного інструментарію, побудованого на ґрунті системного аналізу складних суспільних процесів. Нехтування принципами системності не дозволяє скласти об'єктивного уявлення про безпекові та оборонні трансформації соціуму, потенціал його розвитку (включно з опціями боротьби, захисту, протидії) в умовах невинного впливу деструктивних чинників внутрішнього та зовнішнього походження. Нижче йтиметься про дві ключові системи, безпосередньо причетні до убезпечення суспільства, держави, громадянина: а) систему національної безпеки та б) систему забезпечення національної безпеки, які присутні в наукових студіях націєбезпечної тематики.

При цьому слід вказати на повільність, фрагментарність наукової рефлексії безпекових та оборонних трансформацій України. Не в останню чергу це пояснюється недостатнім розумінням науково-аналітичним загалом саме системних засад відповідних безпекових платформ, що має не лише теоретичні прогалини, а й негативи практичної діяльності в безпековій і оборонній сферах.

Тут і далі системою пропонується вважати «сукупність елементів, що характеризується структурою, зв'язками та функціями, які забезпечують її цілеспрямований розвиток як цілого» [1, с. 561], системністю – «здатність об'єкта бути системою завдяки наявності певного системоутворюючого фактора» [1, с. 572], яким у даному випадку виступає національна безпека.

Система національної безпеки України (СНБУ) є предметом наукового аналізу з початку 90-х років – періоду, позначеного прийняттям доленосних для України рішень у ключових суспільних сферах (до яких належить і сфера національної безпеки). Час, що минув, переконливо засвідчує складність та суперечливість становлення СНБУ, яка все ще не набула завершених структурно-функціональних, цільових, ресурсних та ін. ознак. Разом з тим, попередні висновки щодо вітчизняного різновиду системи національної безпеки сформулювати цілком можливо. Нижче йтиметься про деякі з них.

Одне з ключових питань стосується сутності СНБУ. Насамперед варто вказати, що законодавчого визначення даної системи не існує. У широкому розумінні її слід сприймати як багатокomпонентне, багаторівневе, діяльнісно-активне утворення, яке прямо чи опосередковано впливає на ключові аспекти суспільної життєдіяльності. Довідникова література пропонує наступне трактування СНБУ: це – відкрита, динамічна соціальна

система, головною метою якої є створення умов для реалізації національних інтересів, забезпечення цілісності суспільства та держави [2, с. 349-352]. При цьому СНБУ, маючи національні витoki та спрямованість діяльності, одночасно виступає елементом безпекових систем більш високого порядку – регіональних і глобальних, з якими пов’язана у політичний, економічний, юридичний та інші способи.

Графічно СНБУ можна представити наступним чином.

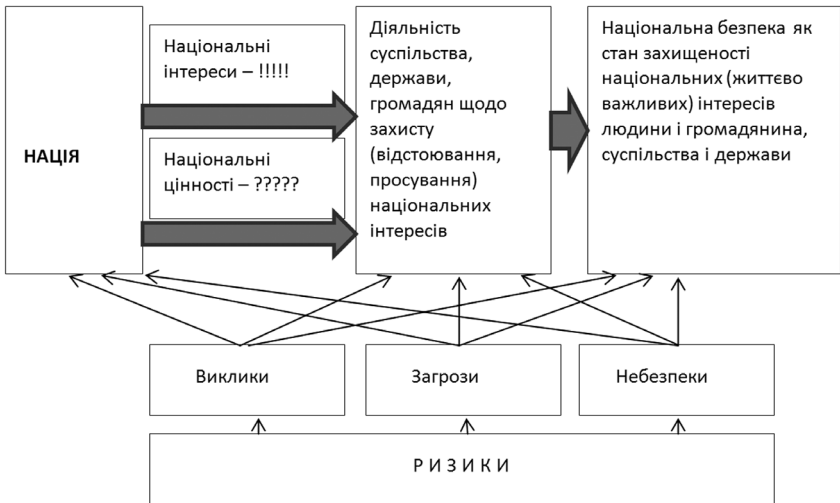

Рис. 1. Структура системи національної безпеки України (варіант)

Жоден із застосованих у даній схемі елементів не є елементарно простим та змістовно однозначним. Стосовно кожного з них існує спектр визначень, тлумачень, конкретизацій. Вкажемо лише на деякі з них.

З двох основних підходів щодо нації (політичного та етнічного) у даному випадку вибір падає на політичну націю як політичну спільноту громадян певної держави,

як «сукупність громадян, що здійснюють колективні і національні інтереси через механізм власної політичної організації – національної держави» [3, с. 467]. Нація визначається як основний державотворчий елемент, носій державного суверенітету, джерело державної влади та національних інтересів. Додамо – і як висхідна позиція щодо визначення національної безпеки.

Національні інтереси є наслідком властивого нації «ставлення до власних потреб у внутрішньополітичному і зовнішньополітичному плані, що викликає негативну або позитивну зумовленість її діяльності, активності вибору шляхів розвитку і перетворюється на мотиви і стимули історичної творчості» [4, с. 295]. Дані інтереси формуються на основі системи національних потреб, які у свою чергу визначаються суспільною (національною) необхідністю створення держави, захисту суверенітету, розвитку економіки, політичної системи, системи права, моралі, підтримки відповідного рівня життя населення тощо.

Існує законодавче визначення терміну «національні інтереси України» [5]. Разом з тим, нормативно-правового акту, який би давав вичерпний перелік національних інтересів, влада протягом усього періоду державно-політичної незалежності України не запропонувала. Як правило державні документи обмежуються «пріоритетами національних інтересів», «життєво важливими національними інтересами», «фундаментальними національними інтересами». Подібна різноманітність значно розширює простір пояснення національних інтересів, проте позбавляє необхідної в даному випадку чіткості їх вербального оформлення.

Ситуацію, що склалася, пояснює М.Михальченко: національні інтереси в Україні все ще перебувають на етапі становлення, тому не складають збалансовану систему. У внутрішньому контексті дається взнаки гостре

ідеологічно-ціннісне, політичне, економічне протистояння різних соціальних сил, політичних партій, соціально-політичних лідерів з приводу ієрархії національних інтересів, їх змістовного наповнення та механізмів реалізації [4, с. 295]. У зовнішньому сенсі неможливо не враховувати європейський вибір української нації та активну протидію РФ з цього приводу, що отримало практичний вияв в окупації у 2014 р. частини території України (АР Крим та міста Севастополя), а також розв'язанні воєнної агресії на Сході України. Ці та інші чинники посилюють складність загальноприйнятого формулювання національних інтересів, які були б підтримані усіма категоріями населення на всій території України. Доводиться обмежуватися «рамковими» принципами формулювання національних інтересів, що має як своїх прихильників, так і критиків.

Ще більш складною є ситуація з визначенням національних цінностей, які взагалі не представлені в національному законодавстві у якості окремої нормативно-правової розробки. Деякі автори до загального переліку національних цінностей України відносять релігійність, поліконфесійність, поліетнічність, мультикультуралізм, сімейні цінності, територіальну цілісність, природне середовище, науково-освітній та науково-технічний потенціали, державний суверенітет, культурні та матеріальні надбання народу (зокрема економічний потенціал), демократичні інститути як передумову забезпечення рівноправності народів, що населяють Україну, прогресивний суспільно-політичний розвиток, а також визначальні риси національного характеру (волелюбство, працелюбність, толерантність, доброзичливість, миролюбність, самовідданість при захисті Батьківщини, загострене відчуття соціальної справедливості, демократизм, схильність зберігати

традиції) [6, с. 92-93]. Внаслідок екстраполяції національних цінностей на конкретно-історичні умови розвитку нації формуються відповідні національні інтереси. Найбільш пріоритетні з них проголошуються на офіційному рівні.

Деструктивними впливами на національні інтереси та діяльність щодо їх захисту є виклики, загрози та небезпеки, які у західній політичній культурі об'єднуються терміном «ризик». Структура, інтенсивність та наслідки впливу викликів, загроз і небезпек є принципово різними, виходячи з наступних пояснень.

Виклик – це «подія, явище, процес, інші фактори, які за наявності певних умов можуть бути оцінені і як можливі небезпеки, і як додаткові можливості у контексті реалізації національних інтересів» [2, с. 91]. У більшості випадків виклики передують конфліктним ситуаціям різного масштабу, оскільки їх основу визначає різниця інтересів соціально-політичних акторів, що може загострюватись до антагоністичного вигляду. Загроза являє собою подію, процес, явище, інші фактори, які створюють небезпеку національним інтересам (перешкоджають їх реалізації) та формують певний потенціал (можливість) нанесення шкоди національним інтересам (національним цінностям) [2, с. 435]. Небезпека визначається як «можливість за певних умов набуття явищем (предметом, процесом, соціальним феноменом) здатності адресної дії на той чи інший об'єкт та нанесення йому відчутної шкоди, збитку» [2, с. 243]. Різницю у наслідках впливу викликів, загроз та небезпек метафорично можна прокоментувати наступним чином: виклик стимулює активність соціально-політичних акторів, не змінюючи їхньої сутності, загрози – їх деформують, небезпеки – змінюють радикально (знищують). Виклики, маючи надзвичайно широкий спектр проявів, є атрибутом повсякдення; загрози виникають періодично як

споконвічний вияв закону єдності й боротьби протилежностей; небезпеки як правило стимулюються штучно відповідно до заздалегідь продуманих сюжетів впливу на соціального опонента (остання теза менше поширюється на небезпеки техногенного та природного характеру).

Доцільно конкретизувати, що діяльність суспільства, держави, громадян щодо захисту (відстоювання, просування) національних інтересів відбувається в різних сферах, загальна кількість яких залежить від конкретно-історичних умов розвитку країни, формату викликів і небезпек, що постають перед нею, досвіду безпекової діяльності тощо. В українському законодавстві сферами забезпечення національної безпеки визнано внутрішньополітичну, зовнішньополітичну, воєнну, соціальну, гуманітарну, економічну, науково-технологічну, інформаційну, екологічну, а також сфери державної безпеки, цивільного захисту населення, безпеки державного кордону. Разом з тим, про енергетичну, фінансову, демографічну, міграційну, етнонаціональну, морську, продовольчу безпеку України в законодавстві йдеться лише побіжно або не йдеться взагалі. Термін «конфесійна (міжконфесійна) безпека» на державному рівні тим більше не фігурує, хоча його значення останнім часом невпинно зростає [5].

Як підсумок, можемо навести кілька визначень національної безпеки, жодне з яких не претендує на завершеність. Енциклопедичний варіант: національна безпека – це «здатність країни зберігати суверенітет, політичні, економічні, соціальні та інші основи суспільного життя й виступати як самостійний суб'єкт міжнародних відносин» [7, с. 489]. Або: національна безпека – «захищеність життєво важливих інтересів особи, держави і суспільства, державних кордонів, територіальної цілісності, суспільно-політичного устрою, культурних

цінностей і всього того, що становить основу матеріального і духовного життя країни від внутрішньої і зовнішньої загрози» [8, с. 386]. В останньому випадку привертає увагу використання терміну «загроза» в однині, що суперечить соціальним реаліям будь-якої країни.

Законодавчий варіант (існує впродовж 2003-2018 рр.) занадто переобтяжений деталями, проте процитувати його необхідно з огляду на демонстрацію потенційної здатності державотворчих сил окреслювати націєбезпечну проблематику: національна безпека – це «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління

при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [5].

Законопроект «Про національну безпеку України», запропонований на початку 2018 р., пропонує більш лаконічний варіант: національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [9]. Проте в даному випадку ми повертаємось до висхідного питання: у якому джерелі викладено повний перелік національних інтересів України?

Якщо деталізувати наведену вище схему, то до її складових (елементів) необхідно віднести: суб'єктів забезпечення національної безпеки (органи державної влади і місцевого самоврядування, окремих громадян та ЗМІ); об'єктів національної безпеки (національні матеріальні й духовні цінності, інтереси громадян, суспільства, держави); сукупність інструментів влади (політичних, економічних, воєнних, інформаційних), що можуть бути використані для захисту національних інтересів (збройні сили, спецслужби, підприємства оборонно-промислового комплексу, дипломатичні установи, державні та мобілізаційні ресурси); чинне законодавство, яке визначає пріоритети державної політики національної безпеки, офіційні погляди державних органів стосовно підходів, принципів та механізмів захисту національних інтересів; суб'єктів (фізичних та юридичних осіб), які загрожують реалізації національних інтересів; зовнішні чинники впливу на національну безпеку (насамперед міжнародні безпекові організації) та наслідки їх діяльності тощо. Деякі складники СНБУ є відносно статичними (суб'єкти та об'єкти), інші більш динамічними (виклики й загрози). При структурно-

функціональному аналізу СНБУ, зокрема, пошуку шляхів оптимізації її структури, уточненні завдань суб'єктів забезпечення національної безпеки, головна увага має приділятися передусім динамічним елементам.

Залежно від завдань, які потребують вирішення у процесі забезпечення національної безпеки, можна виділити формальну частину СНБУ (органи державної влади, сили і засоби забезпечення безпеки тощо) та неформальну частину (інститути громадянського суспільства, громадян, мас-медіа тощо). Відповідно, залежно від суб'єкта забезпечення національної безпеки, який відіграє провідну роль при аналізі факторів національної безпеки та при ухваленні відповідного управлінського рішення, можна розглядати національну, державну та суспільну підсистеми СНБУ, які взаємно доповнюють й певним чином контролюють одна одну у визначенні національних пріоритетів, загроз національній безпеці, пошуку шляхів протидії загрозам тощо.

СНБУ не може бути статичним набором елементів. Її відкритість та організаційно-функціональна динамічність обумовлені можливістю залучення нових суб'єктів та об'єктів, на які вона розрахована, підвищенням ступеню впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на національну безпеку, взаємозалежністю як позитивних, так і негативних результатів функціонування національних, регіональних та міжнародних структур безпеки у контексті забезпечення стабільного розвитку сучасного світу.

Для соціальних систем завжди існують певні порогові величини, перевищення яких може зруйнувати систему або зробити неможливим виконання її головних функцій. Для запобігання цьому необхідно здійснювати моніторинг чинників, що характеризують спроможність СНБУ виконувати ті функції, що на неї покладаються. На наш погляд, такими функціями є: програмно-теоретична

(розроблення концепцій, доктрин, стратегій і програм у сфері національної безпеки та вжиття конкретних заходів щодо нейтралізації загроз національним інтересам), організаційно-управлінська (впровадження системи взаємодії між державним та недержавним секторами системи забезпечення національної безпеки), інформаційна (впровадження системи інформаційно-пропагандистського супроводження державної політики щодо забезпечення національної безпеки), інтеграційна (виконання міжнародних договорів України у безпековій та оборонній сферах), координаційна (поглиблення військово-політичного партнерства та співробітництва з НАТО і ЄС та участь у міжнародній миротворчій діяльності), ідеологічна (здійснення заходів інформаційно-пропагандистського супроводження державної політики національної безпеки), соціалізації громадян України (засвоєння громадянами соціальних норм та цінностей безпекового ґатунку), прогностична (виявлення причин виникнення загроз національним інтересам та прогнозування можливих наслідків їх прояву) тощо.

З метою виконання вказаних функцій відбувається активізація не лише відповідних державних механізмів, а й залучення громадян, формально дистанційованих від сфери національної безпеки і оборони, до прийняття рішень, що стосуються забезпечення суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності України, захисту конституційного ладу та забезпечення правонаступності політичної влади.

Розглянемо другу систему, що так само є важливою для сфери національної безпеки і оборони – **систему забезпечення національної безпеки України (СЗНБУ)**. Співвідношення між першою та другою системами є наступним: саме існування СНБУ (первинної системи) без СЗНБУ (вторинної системи) є неможливим, оскільки перша з них потребує постійної підт-

римки, охорони, збереження, вироблення та постачання ресурсів, що лаконічно можна виразити терміном «забезпечення». Механізмом здійснення цих та інших системо-підтримуючих функцій виступає СЗНБУ.

Під системою забезпечення національної безпеки України у широкому сенсі слід розуміти сукупність теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативних-розшукових, кадрових, науково-технічних, ресурсних та інших заходів, спрямованих на мінімізацію загроз і небезпек, гарантування розвитку національних інтересів, духовного і матеріального добробуту народу України та ефективного функціонування системи національної безпеки України.

Довідникова література пропонує дещо ширше визначення СЗНБУ: це – «складова системи національної безпеки, сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених механізмів (інституційних, організаційних, правових та ін.) та суб'єктів забезпечення національної безпеки (посадових осіб держави, органів державної влади і місцевого самоврядування, державних установ, сил і засобів сектору безпеки, інститутів громадянського суспільства, окремих громадян), які на основі чинного законодавства трансформують політику національної безпеки у цілеспрямовану скоординовану діяльність (заходи політичного, правового, організаційного, воєнного та ін. характеру) з метою реалізації національних інтересів (насамперед виявлення, прогнозування, попередження та нейтралізації загроз безпеці людини, суспільства й держави)» [2, с. 355]. Метою СЗНБУ є створення достатніх умов для реалізації національних інтересів в умовах активного впливу загроз та небезпек, а також проведення моніторингу стану національної безпеки.

Головне призначення СЗНБУ полягає у досягненні цілей національної безпеки. Основною функцією даної системи є забезпечення збалансованого співіснування інтересів особи, суспільства і держави через моніторинг, діагностування, виявлення та ідентифікацію, запобігання й припинення, мінімізацію та нейтралізацію дії внутрішніх та зовнішніх загроз і небезпек. Реагування на загрози має бути адекватним не лише їх характерові та масштабам, а й рівню бажаного і можливого стану забезпечення національної безпеки.

СЗНБУ створюється і розвивається відповідно до Конституції України та інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері національної безпеки і оборони. Її основу складають органи, сили та засоби забезпечення національної безпеки, що включають теоретико-методологічні, нормативно-правові, інформаційно-аналітичні, організаційно-управлінські, розвідувальні, контррозвідувальні, оперативно-розшукові, кадрові, науково-технічні, ресурсні та інші елементи, дія яких спрямована на попередження загроз і небезпек та гарантує захист національних інтересів України.

Якщо мати на увазі суто теоретичний аспект проблеми, то створення наявної моделі СЗНБУ є наслідком діяльності демократично сформованих органів державної влади, результатом загальнонаціонального політичного процесу. Система має визначені цілі, завдання, функції, принципи функціонування та розвитку, а також методи вирішення поставлених завдань. При цьому можна виділити три напрямки функціонування системи забезпечення національної безпеки: забезпечення безпеки особистості; забезпечення безпеки суспільства; забезпечення безпеки держави.

Враховуючи, що відповідно до ст. 3 Конституції України найвищою соціальною цінністю є життя людини,

особлива увага має приділятися створенню надійного механізму захисту конституційних прав і свобод громадян. Формування СЗНБУ має відбуватись на основі усвідомлення необхідності формування механізму балансу інтересів особи, суспільства і держави, що слугуватиме збереженню цілісності не лише даної системи, а й суспільства в цілому. Проте ці побажання поки що залишаються далекими від практичної реалізації.

На окрему ремарку заслуговує персоналізація суб'єктів забезпечення національної безпеки України. У Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19 травня 2003 року до них віднесені Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, суди загальної юрисдикції, прокуратура України, Національне антикорупційне бюро України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; органи і підрозділи цивільного захисту, а також громадяни України, об'єднання громадян [5].

У цьому ж Законі вжито термін «воєнна організація держави» (ВОД) як «сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз». Донедавна ВОД вважалась основним суб'єктом забезпечення національної безпеки і оборони. Наявність воєнної організації, виходячи з її силового потенціалу,

вважалась невід'ємною умовою забезпечення держави. При цьому необхідність забезпечення суспільства і громадян нарівні з державою з боку воєнної організації відступала на другий план. Принаймні у назві ВОД відбита лише держава.

Під час Революції Гідності 2013-2014 років більшість суб'єктів забезпечення національної безпеки і оборони або ухилились від виконання законодавчо передбачених обов'язків, або залишили Україну, побоюючись відповідальності за скоєні діянні. Зокрема, втікачами стали Президент України, Прем'єр-міністр України, голова Верховної Ради України, Генеральний прокурор України, голова Національного банку України, міністр оборони України, міністр внутрішніх справ України, голова Служби безпеки України, секретар Ради національної безпеки і оборони України А.Клюєв та його попередниця Р.Богатирьова, деякі інші можновладці. Система забезпечення національної безпеки виявилась знищеною не лише за сутнісними ознаками (антиукраїнська діяльність), а й формальними підставами (втеча з України).

У зв'язку з цим доречно нагадати безпеково-самоорганізаційний парадокс, що відбувся у 2014 р. Громадяни України як суб'єкт забезпечення національної безпеки (у Законі «Про основи національної безпеки» 2003 р. формально були позначені на останньому місці) виявилися фактичним рятівником Вітчизни. Громадянське суспільство проявило себе як сила, що зірвала російські плани розчленування України на «Малоросію» та інші васальні регіони.

У чому сила громадянського суспільства, яка стає державотворчим чинником в історично відповідальні моменти? Пропонуємо один з варіантів відповіді на це непросте питання. Історична логіка засвідчує, що громадянське суспільство практично завжди (навіть в умо-

вах слабкості чи відсутності держави) стоїть на охороні «вищих цінностей» людського буття, до яких належать воля, безпека, сім'я, добробут, органічне відчуття національної ідентичності, що живить державотворчі прагнення громадян. Суспільство громадянського рівня розвитку неминуче ставить питання про необхідність системного захисту своїх ціннісних основ. Воно цілком спроможне до вищого прояву власних самоорганізаційних здатностей – продукування збройно-силових об'єднань громадян, орієнтованих на силовий захист національних інтересів та цінностей у випадку форс-мажорних обставин.

Маємо засвідчити безпековій дії громадянського суспільства впродовж 2014-2018 рр., які переконують у здатності України не лише відстояти незалежність (це відбувається зараз), а й створити ефективну державу (це має статися найближчим часом).

До таких дій відносяться:

1. Стрімке виникнення низки добровольчих батальйонів та їх практичне застосування на Сході України.
2. Формування сил місцевої самооборони.
3. Могутній волонтерський рух.
4. Канали обміну полоненими, які або доповнюють державні механізми, або діють самостійно.
5. Мас-медійні центри, структури інформаційного спротиву пропагандистським впливам противника.
6. Центри психологічної та соціальної реабілітації учасників АТО.
7. Активні виступи української діаспори у десятках країн світу (від Канади до Австралії) тощо.

Подібний розвиток подій – вивищення громадянського суспільства над державою, доповнення безпекового потенціалу держави спроможностями зацікавленої громади – не передбачали ні Концепція (основи державної політики) національної безпеки України 1997 р.

(втратила чинність у 2003 р.), ні Стратегія національної безпеки України 2007 р. (втратила чинність у 2012 р.), ні Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» 2012 р. (втратила чинність у 2015 р.). Безрезультатність цих документів зайвий раз засвідчує недостатній рівень безпекового мислення органів державної влади, а також катастрофічний розрив між намірами та практичними діями легітимних владних структур, що надто захопилися імітацією діяльності з питань національної безпеки і оборони, а не її практичною організацією.

На рівні принципів узагальнень можемо відмітити: в Україні склалися необхідні передумови для створення Сектору безпеки і оборони (СБіО), що має замінити радянський (пострадянський) релікт у вигляді Воєнної організації держави. СБіО попередньо визначається як «охоплена єдиним керівництвом і координацією сукупність органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки [9].

Стає зрозумілим, чому термін «воєнна організація держави» в сучасній Україні застосовується дедалі рідше. Він хоча й має законодавче закріплення, проте не повністю відбиває сутність інституційних перетворень у сфері національної безпеки. Більшість дослідників визнають «Воєнну організація держави» або перехідним визначенням об'єднаних силових можливо-

стей держави пострадянського типу, або анахронізмом минулої епохи, що не відповідає воєнно-політичній практиці XXI ст. [10, с. 323-352]. На противагу цьому «сектор безпеки і оборони», маючи західну етимологію, більш адекватно пояснює євроінтеграційну та євроатлантичну спрямованість геостратегічного вибору України та поступово стає повноцінним суб'єктом забезпечення національної безпеки України.

Показовою слід визнати наступну нормотворчу ситуацію. Указом Президента України № 287 від 26 травня 2015 року затверджена чинна Стратегія національної безпеки України, в якій згадка про воєнну організацію відсутня, а використовується термін «система забезпечення національної безпеки України», на яку покладені завдання: забезпечення оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів; протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам воєнного характеру; боротьби з організованою злочинністю; забезпечення захисту населення в разі катастроф, стихійних лих, небезпечних соціальних конфліктів, епідемій та інших загроз суспільству і державі.

Повертаючись до СБіО, вкажемо на таке. 14.03.2016 року Указом Президента України від затверджена Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України. Це – перший документ подібного спрямування в історії незалежної України, який до складників СБіО пропонує віднести: Президента України, Раду національної безпеки і оборони України та Апарат Ради, Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Міністерство внутрішніх справ України, Національну гвардію України, Національну поліцію України, Державну прикордонну службу України, Державну міграційну службу України, Державну службу України з надзвичайних ситуацій, Службу безпеки України, Управління державної охорони

України, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державну спеціальну службу транспорту, координаційний орган з питань розвідувальної діяльності при Президентові України та розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику. Крім того, «передбачається створити умови для широкого залучення недержавних організацій до виконання завдань в інтересах національної безпеки і оборони держави» [11].

Іншою державно-управлінською інновацією є пропозиція щодо визначення «комплексного огляду сектору безпеки і оборони». Попередньо це «процедура оцінювання стану і готовності складових сектору безпеки і оборони до виконання завдань за призначенням, за результатами якої розробляються та уточнюються концептуальні документи розвитку складових сектору безпеки і оборони та визначаються заходи, спрямовані на досягнення ними необхідних спроможностей до виконання завдань за призначенням у поточних і прогнозованих умовах без пекового середовища».

Справа за виконанням прийнятих рішень. Успіх залежить від активності й цілеспрямованості держави під час практичної реалізації безпеково-оборонних стратегій та програм. Якщо врахувати пропозицію щодо розуміння СБіО як сукупності чотирьох взаємопов'язаних складових – сил безпеки, сил оборони, оборонно-промислового комплексу, громадян та громадських об'єднань, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки – маємо повторно наголосити на першості держави у вирішенні проблем національної безпеки і оборони. Громадянське суспільство традиційно замикає перелік відповідних суб'єктів. Проте свої безпекові можливості воно продемонструвало не лише перед Україною, а й перед світом.

Висновки.

Система національної безпеки України демонструє розгалужені причинно-наслідкові зв'язки між нацією та необхідністю досягнення стану її захищеності в сучасному глобалізованому світі, який невпинно генерує різнохарактерні виклики, загрози та небезпеки. Дана система, відштовхуючись від національних інтересів та цінностей, є більш складним утворенням, аніж система забезпечення національної безпеки. Це пояснює складність рефлексії системних засад національної безпеки України з боку не лише широких верств населення, а й наявного політикуму.

Обидві системи перебувають у стані динамічного розвитку. Кінцевих форм вони не набули. Цього й не могло статися з огляду на складність процесів націєтворення в сучасній Україні, недостатню визначеність національних інтересів, поверховий характер їх нормативно-правового закріплення, а також відсутність досвіду (традицій) забезпечення національної безпеки незалежної України.

Державні органи асиметрично ставляться до сутнісних витоків національної безпеки. Остання вважається станом захищеності національних інтересів, проте не національних цінностей України. В національному законодавстві з питань національної безпеки національні цінності хіба що згадуються. Хоча значення національних цінностей неможливо переоцінити: їх органічне відчуття своїм наслідком має альтернативне розуміння сутності та змісту національної безпеки. Слід визнати, що не лише влада, а й населення різних регіонів України по-різному розуміє національні цінності, що додає заплутаності загальній картині формування безпекової культури держави і суспільства.

Законодавство з питань національної безпеки і оборони України дедалі більше набирає західних ознак.

Свідченням цього є активне використання терміну «сектор безпеки і оборони» замість «воєнної організації держави». У випадку оновлення базового закону щодо забезпечення національної безпеки України (що має статися у 2018 р.) нагальною націєбезпечною потребою стане розробка (оновлення) та затвердження кількох взаємопов'язаних стратегій – національної безпеки України (існує), воєнної безпеки України (відсутня), кібербезпеки України (існує), громадської безпеки та цивільного захисту населення України (відсутня), розвитку оборонно-промислового комплексу України (відсутня). Лише в цьому випадку виникнуть підстави стверджувати про поглиблення системних засад забезпечення національної безпеки. Проте не про їх абсолютну завершеність в умовах подальшої ескалації загроз і небезпек внутрішнього та зовнішнього походження.

Література:

1. Сурмін Ю.П. Система / Ю.П. Сурмін // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. – К.: НАДУ, 2011. Т. 2: Методологія державного управління / наук.-ред. колегія: Ю.П. Сурмін (співголова), П.І. Надолішній (співголова) та ін. – 2011. – 692 с.
2. Сытник Г.П. Система обеспечения национальной безопасности / Г.П. Сытник // Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь-справочник. Под ред. Г.П. Сытника. – К.: НАГУ при Президенте Украины, 2012. – 496 с.
3. Чернишова Т. Нація / Т.Чернишова // Політологічний енциклопедичний словник. За ред. М.П. Требіна. – Х.: Право, 2015. – 816 с.
4. Михальченко М. Інтереси національні / М. Михальченко // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – 808 с.
5. Про основи національної безпеки України / Закон України від 19.06.2003 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
6. Глобальна та національна безпека / авт. кол. В.І. Абрамов, Г.П. Ситник, В.Ф. Смолянюк; за заг. ред. Г.П. Ситника. – К.: НАДУ при Президентіві України, 2016. – 784 с.
7. Корнієвський О. Національна безпека / О.Корнієвський // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – 808 с.
8. Тупчієнко Л. Національна безпека / Л.С. Тупчієнко // Політологічний енциклопедичний словник. За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
9. Про національну безпеку України / Проект закону України від 28.02.2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63531.
10. Кузьмук О.І. Формування та еволюція Воєнної організації (сектору безпеки і оборони) України (1991-2012): монографія. – К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2013. – 436 с.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» / Указ Президента України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>.

Volodymyr Smolianiuk

Doctor of Political Sciences, Professor
Academician of the Academy of Political Sciences

National Security of Ukraine: from Sketch Design to System Approval

The basic system education in the field of national security and defense is studied – the system of national security and the system of ensuring national security. Determine their mutual subordination, the subject and object components, socio-political role. It is indicated by the complex nature of the formation of both systems, the lack of understanding by political leaders and citizens of their structure and purpose.

Keywords: nation, national interests, national values, national security, system of national security, system of ensuring national security, challenges, threats, dangers, risks.

Розділ V. РЕЦЕНЗІЇ

Ткаченко Василь Миколайович
доктор історичних наук, професор,
академік Академії політичних наук

ВІД ДЕРЖАВНОСТІ ПРИВАТИЗОВАНОЇ – ДО ПРАВОВОЇ

(Узагальнений аналіз книги Ігоря Клямкіна
«Яка дорога веде до права?», Москва, 2018)*

Україна переживає епоху змін. Це не означає, що процеси переходу – від державності приватизованої до державності правової – неодмінно закінчатимуться досягненням вихідних цілей в повному обсязі. Але, вважає знаний російський дослідник Ігор Мойсейович Клямкін, все, що відбувається в Україні, могло б становити інтерес для тих, хто бажає системних змін і в Росії.

Книгу І. Клямкіна, під назвою «Яка дорога веде до права?» (Москва, 2018), за глибиною наукового аналізу та інформаційної насиченості не можна читати як полегшений захоплюючий бестселер, хоча і відірватися від читання теж неможливо. Кажу це з точки зору громадянина України, який вже виробив певний імунітет щодо оцінок історії та сучасних проблем України з боку багатьох російських авторів. Як не крути, а доводиться рахуватися, що війна об'єктивно створює соціальний контекст брехні. І це стало суворою реальністю наших днів. Мимоволі вже не просто старанно, як це прийнято в науці, піддаєш все сумніву. Насправді все гірше:

*Клямкін И. Какая дорога ведет к праву?. – М., 2018.

починаєш насторожено і недовірливо ставитися до будь-якого судження з боку представників «братнього народу». І від цього нікуди не дітися: як кажуть французи – «на війні, як на війні».

Інтродукція

Однак при читанні згаданої книги професора Клямкіна всі побоювання йдуть геть – його толерантність і глибока дослідницька культура просто обеззброюють. І розумієш витoki настільки рідкісної в наш час доброзичливої позиції до України: вони в любові до своєї Батьківщини, до Росії, в якійсь непереборній тузі за її щасливу долю і благополуччя суцix в ній людей. Тієї туги, яку автор книги намагається вгамувати воістину каторжною працею по узагальненню важкого і дуже неоднозначного досвіду сусідньої України, що зробила спробу прориву в інший, ніж було до того, історичний стан.

А тому приймаєш і бачення Ігорем Мойсеєвичем української перспективи: з Майдану – цього храму Революції гідності – належить рухатися по дорозі до права. А її, цю дорогу, ще ж належить знайти, а потім з неї не сходити, хоч би якою вибоїстою вона не була. З цього приводу позиція професора визначена в передмові книги таким чином: «Українці на цю дорогу вийшли, але поки її не пройшли, а питання про те, чи пройдуть, чи не звернуть, залишиться відкритим до тих пір, аж поки не пройдуть або не звернуть. А я, вдивляючись здалеку в їх рух і бажаючи їм успіху, переймаюся одночасно і відчуттям спостерігача переломних історичних подій, що намагається зрозуміти їх хід і сенс ще до того, як вони завершилися. Подій, в яких протистоять один одному наявне буття і буття потенційне, представлені інтересами, історичними можливостями і волею різних суб'єктів. І якщо інтереси піддаються розумінню, то

можливості і вольові ресурси виявляються тільки в міру розгортання самих подій» [2, с.18].

Скажу відверто – дати узагальнений аналіз книги Ігоря Клямкіна в одній публікації – справа непосильна. У всякому разі, зараз, коли ситуація в Україні не усталилася, коли соціум перебуває в стані біфуркації, а рух політичних подій може змінити свою траєкторію в будь-якому, навіть важко передбаченому, напрямі. Адже цикл суспільно-політичних подій все ще не замкнувся, його підсумки невідомі, а рівнодіюча зіткнень різних часто принципово протилежних інтересів проглядається хіба що на найближчу короткострокову перспективу. А тому думки і судження, викладені в книзі – «Яка дорога веде до права?» – являють собою інтелектуальний згусток високої енергетичної напруженості, спрямований на подолання існуючих проблем, але, одночасно, і застережливий щодо потенційної небезпеки «виплескування» (дитини разом з брудною водою), як це не раз вже бувало в історії України.

Отже, поки що ставлю перед собою завдання по-сильне – піддати аналізу судження, викладені лише в розділі «Новий досвід України і Росія». А попереду, сподіваюся, книзі Ігоря Мойсейовича Клямкіна суджена ще добра і довга доля бути покладеної в основу глибокого наукового дискурсу про проблеми трансформації посткомуністичної неправової державності – в правову. У всякому разі, як мені видається, викладені в книзі матеріали будуть затребувані при написанні не однієї дисертації.

Проти течії

Як стверджував булгаковський герой Іешуа Га-Ноцрі, «говорити правду легко і приємно». А тим часом життя показує, що утвердити царство істини в цьому світі ще не вдавалося нікому. І, тим не менш, справа науки – від-

стоювати Істину, Добро і Красу. Всупереч усім перипетіям буття. Тим більше всупереч війні, яка тільки й може що «санкціонувати брехню щодо політичних супротивників, як справу честі, доблесті і героїства» [2, с.398]. Так само підкоряючись прагненню українців відстоювати свій вибір долі всупереч спробам Росії «нав'язати свій проект сусідам». Адже в чому-чому, зазначає професор Клямкін, а в одному російські ідеологи і пропагандисти праві: альтернативна цивілізація Росії зробить все можливе і неможливе, щоб «європейський вибір України перекрити» [2, с. 397].

Однак, і це слід особливо зазначити, не всі складнощі й невдачі в Україні можна (та й годі!) списувати на війну. І ось тут Ігор Клямкін показує нам приклад того, як дослідник має протистояти усталеній течії і спробувати розглянути хід історичних подій за допомогою більш потужної оптики з наявністю надвисокої роздільної здатності: «Зловив себе на думці, що майже всі ми, які пишуть в Росії про Україну, повністю поглинені війною і політикою, від неї похідною. Те, що відбувається після Майдану з українською державністю витіснене на периферію свідомості і мислення. А тим часом це і є найголовніше» [2, с. 398].

Проблема проблем для України, у баченні професора Клямкіна, полягає в тому, наскільки Україні вдасться просунути до верховенства права у здійсненні державних реформ. Справа не в тому, чи вдасться або не вдасться цій змученій країні впоратися з втіленням у життя широко описаної в науковій літературі ортодоксальної моделі «модернізації» в стилі горезвісної «вестернізації». А все тому, що в умовах пострадянської України ніякий шаблон не спрацьовує: «Історії відомі трансформації абсолютистсько-монархічних і тоталітарних політичних систем у правові. Але в ній не було прецедентів переходу в правовий стан квазідержави

посттоталітарного типу, приватизованої групами приватних інтересів, які зуміли саме право перетворити в інструмент, що дозволяє тим часом це ж право безкарно зневажати» [2, с. 398].

І все-таки всупереч історичній інерції українське суспільство висловило на Майдані глибоке бажання такий прецедент створити. Того ж вимагали від нової української влади Брюссель і Вашингтон після підписання угоди про асоціацію України і Європейського союзу. Здавалося справа за малим: українське суспільство має висунути зі свого середовища бажану національну еліту, здатну такі необхідні реформи здійснити. Але держпарат Україні «після Майдану дістався тотально прогнилий» [2, с. 400]. А тому в міру просування до мети стала раптом виявлятися непіддатливість проблеми реформування. З'ясувалося, що посткомуністична неправова державність не перетворюється в державність правову. Більш того, ця пострадянська система демонструє стійкість – вона блокує будь-які спроби демократизації політичної системи. І з нею поки що не в силах впоратися ні вільні вибори, ні існуючі поза державним контролем ЗМІ, ні прийняті антикорупційні і люстраційні закони.

Так, наприклад, 9 жовтня 2014 р. президентом України Петром Порошенком був підписаний закон «Про очищення влади», тобто – про люстрацію. Слідом за ним Верховна Рада України прийняла в першому читанні антикорупційну стратегію. Обидва ці документи переслідували своєю метою очищення влади і були спрямовані в першу чергу проти зловживань посадових осіб вищого рангу. Наступні перевибори Верховної Ради 26 жовтня 2014 р. привели до створення конституційної більшості. На перших порах здавалося – ніщо не говорить про те, що депутати переслідують лише мету збереження колишньої системи влади і себе в ній.

Більш того, багато хто з них сприймався в громадській думці історично амбітними людьми, які усвідомлюють, що зараз в Україні багато поставлено на карту й іншого такого шансу інтегруватися в Європу надалі може вже ніколи не бути.

Але потім почало приходити розуміння того, що ситуація в суспільстві багато в чому виявилася більш в'язкою, ніж очікувалося. Держава, вибудована під приватні інтереси правлячої верстви, стала чинити відчайдушний опір будь-яким спробам перетворити її в державу правову. Саме з урахуванням цієї особливості президент Порошенко назвав першочерговим завданням реформування судів і правоохоронних органів. До того ж запропонував запросити на посаду голови антикорупційного комітету іноземця, не пов'язаного зі старим кадровим складом. Була висловлена думка про допуск до урядових постів України громадян інших держав. Ці заходи повинні були запустити відлік нового часу, що свідчить про те, що Україна намагається витягти себе з пострадянської трясовини.

Система

Але тут на повну силу позначився найважливіший фактор, що відображає собою сутнісну сторону пострадянської державної системи. Йдеться про корупцію, яка, за визначенням Ігоря Клямкіна, в цій системі «вже не аномалія, а норма, органічно властивий цій системі спосіб існування і внутрішньої комунікації». Більш того, з часом приходить розуміння того, що «політична революція, проти неї [системи] спрямована, сама по собі порушити її і замінити іншою не може. Принцип її функціонування («гроші-влада-гроші»), який обслуговує приватні інтереси олігархів і бюрократії, встиг глибоко вкоренитися, а ґрунту для альтернативного йому принципу верховенства права в системі немає, він повинен

бути в неї привнесений ззовні, тобто з громадянського суспільства. Але у владно– і олігархозалежному соціумі ідея альтернативного правового порядку не може набути сили і волі для його, цього порядку, утвердження» [2, с. 407].

У радянській комуністичній державності все було простіше: широким народним масам протистояв чиновницький бюрократизм, що уособлював собою колективного експлуататора людських і природних ресурсів. У посткомуністичній державності система суспільних взаємовідносин ускладнилася: над пересічною людиною-трудівником з'явився, поряд з чиновником, і такий невідомий раніше персонаж як «олігарх». Ось ця нова верхівкова надбудова утворює надзаконну систему взаємовигідного співтовариства, яке функціонує в Україні за формулою «гроші-влада-гроші», а в Росії за формулою «влада-гроші-влада». Специфіка двох країн і їх відмінність, по Клямкіну, проявляється в тому, що «в Росії зберігається інерція держави, в якій ще у XVIII столітті проявляло себе поєднання «військового стану», тобто армійської організації життя, і «торжища», тобто торгівлі посадами. В Україні ж традиція «військового стану»... після розпаду СРСР залишилася в минулому, але традиція «торжища» виявила глибинну вкоріненість і колосальної сили опірність спробам її викорінення» [2, с. 28].

І ось обставини склалися так, що післямайданній Україні випала особлива доля в еволюції радянського простору. Країна стала своєрідним політичним «полігоном», на якому випробовується можливість трансформації цієї «держави-торжища» на державу правову без революційної зміни правлячого політичного класу, який називає себе «елітою». І не біда, що цей досвід поки що повчальний не стільки результативними рішеннями, скільки виявленням складних проблем на

шляху трансформації. Як то кажуть, суть справи не в тому, де ми нині перебуваємо, а в тому, куди ми рухаємося. Зрештою, важливо навіть осмислення джерел тих труднощів, які привели поки що до незначних успіхів.

Ігор Клямкін посилається, зокрема, на аналіз відомого українського економіста Олександра Пасхавера, який звернув увагу на історичну своєрідність пострадянського суспільства, українського зокрема. Так, наприклад, фундаментальною обставиною, що визначає суперечливий характер української революції, вважає Пасхавер, є соціальні цінності пасивної більшості українського народу. Йдеться про стратегію виживання, вироблену століттями проживання в інших державах, найчастіше у ворожому середовищі. І ця стратегія рятувала згодом український народ і в кривавому ХХ столітті, і в новітній історії вже суверенної незалежної держави. Коротко цю життєву мудрість можна висловити кількома дієсловами: довіряй тільки своїм, приховуй свої плани й інтереси, не виходить – обмани, не виходить – підкупи. В результаті важко сьогодні уявити собі, як можна будувати свою державу при відсутності довіри до цієї ж держави, її законів, її інститутів.

Однак було б некоректно не бачити, що в цій відсутності довіри криється і сувора народна правда. Той капіталізм, який утворився на пострадянському просторі, являє собою мережу монополій, в яких нувориші-власники, в союзі і під прикриттям бюрократії і політикуму, отримують свою монопольну ренту, ділячись з тими, хто їх «кришує». У підсумку, верхівку гігантської корупційної піраміди вінчає група в складі 10-15 осіб нагорі. А сама архітектура піраміди складає собою сотні тисяч дрібніших монопольних утворень. Ось це і є та соціальна матриця, що складає собою тканину українського пострадянського життя. У ній вплетене все, включаючи

рядових громадян, змушених шляхом корупції реалізувати і захищати свої права. Ця соціальна матриця виникла і виявилася надзвичайно стійкою значною мірою тому, що цілком поєднується з домінуючою стратегією виживання.

А далі Олександр Пасхавер дає пояснення стійкості цієї олігархічної матриці наступним чином: «По-перше, вона постійно відтворює негативний відбір еліт. Чесні професіонали, якщо вони потрапляють в бюрократію або політикум, змінюються на корупційно здатних «своїх». По-друге, підтримується монопольна структура у всіх заняттях, де тільки це можливо. Монополія перешкоджає розвитку. У цьому причина нашої бідності. По-третє, все наше формальне законодавство і неформальні норми підлаштовані під інтереси олігархату. Корупційність еліти, монопольна організація всіх публічних занять і корупційність всіх формальних і неформальних норм створюють важко розв'язувані проблеми для реформаторів. З'явись герой-радикал, який бажає розрубати цей вузол одним ударом, його чекала б або ганебна поразка, або економічний і соціальний колапс країни» [3].

Мимоволі виникає запитання – «Так чи була Революція гідності?» – при таких-то результатах? Революцію, відповідає О. Пасхавер, дуже важко визначити в рамках добра і зла, користі і шкоди. Гарантовані тільки зміни: еліта розділилася, що і є необхідною умовою перемоги революції. Влада була передана найбільш далекоглядним представникам старого політикуму. Вони, без сумніву, ліберали, але технології проведення реформи у них не радикально-революційні, скоріше, їх можна назвати переговорно-реформаторськими. Тиснути там, де можливо, а не «ламати через коліно». При цьому глибоке знання олігархічної матриці і її трактування права допомагає їм в цьому процесі.

Зрушення

Чи поділяє ці трактування Олександра Пасхавера його російський колега Ігор Клямкін? Судячи з усього – у повній мірі. Більш того, він вважає аналіз українського досвіду справою вельми корисною якщо не для російської влади, то вже, поза всяким сумнівом, пізнавальною для опозиції. Однак вона «уникає навіть їх опису в їхній конкретній пострадянській своєрідності». Ось це небажання врахувати пострадянську соціальність, на думку професора Клямкіна, «зайвий раз підтверджує мало не принципове небажання людей, прагнучих системних змін, із цієї соціальністю і її особливостями рахуватися» [2, с. 435].

А тому замість конкретної кропіткої роботи з аналізу пострадянської соціальності деякі опоненти Клямкіна пускаються в міркування, навіщо, мовляв, витрачати даремно час на досягнення своєрідності цієї соціальності, якщо є спільні принципи реформування, для всіх країн однаково вірні і багаторазово випробувані досвідом? Ось їх, ці принципи, в разі отримання влади, і треба впроваджувати. А вони давно вже описані і всім відомі: вільна політична конкуренція, чесні вибори, незалежність суду від інших гілок влади, обмеження повноважень президента, відповідальність уряду перед парламентом й тому подібне, настільки ж відоме. А все інше, мовляв, то від лукавого.

Так ось, в першому наближенні все це в Україні вже зроблено. А тим часом, зазначає І. Клямкін, в публічному дискурсі України все наполегливо звучать слова, що нічого суттєвого не зміниться до тих пір, поки на державній службі не встановилася пряма залежність між злочином і покаранням. Тобто – безособова правова норма не затверджується сама по собі. А значить, публічну вербальну війну з корупцією слід завершити, перевівши її в інституційну площину. Благо відповідні спеціальні структури для цього вже створені.

Йдеться насамперед про законодавче впровадження Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) – державного правоохоронного органу з широкими силовими повноваженнями, на який покладається попередження, виявлення, припинення та розкриття корупційних злочинів, скоєних вищими посадовими особами. Бюро було утворено Президентом України 16 квітня 2015 р. Це був реальний крок до Європи – подібні структури існують в США, Польщі, Франції, Сінгапурі, Ізраїлі та Індії. У вересні цього ж року була створена і Спеціалізована антикорупційна прокуратура, покликана здійснювати нагляд під час попереднього розслідування НАБУ і оскарження незаконних судових рішень.

Закономірно виникає питання: чи вдасться Україні розрубати таким способом гордіїв вузол корупційних зв'язків і обгородок? Чи вдасться НАБУ зберегти автономію, яка їй передбачена законом і одночасно встояти перед політичним і адміністративним тиском, уникнути якого дуже важко? Адже мова йде про пострадянський чиновницько– і олігархозалежний соціум з певним типом культури, для якого підпорядкування безособовій правовій нормі, м'яко кажучи, не імперативно. На всі ці питання і сумніви у Ігоря Клямкіна немає однозначних відповідей, і не в останню чергу тому, що інституційні перетворення ще не завершені: «адже корупційні злочини треба не тільки виявляти і кваліфіковано розслідувати, треба ще й, щоб після слідства виносилися справедливі вирoki судів. При існуючій в Україні судовій системі це сумнівно, її належить реформувати, але необхідні закони Верховною Радою ще не прийняті» [2, с. 431].

Але при всіх своїх сумнівах професор Клямкін висловлює впевненість у неминучості упровадження Вищого антикорупційного суду. Він виходить з того, що все, що відбувається в Україні на наших очах – це живий

і діючий досвід реформування пострадянської державності й пострадянської соціальності. Він повчальний і своїми успіхами, і своїми невдачами. Немає сумніву в тому, що «спарена» в пострадянському чиновницько- і олігархозалежному соціумі еліта тісно пов'язана між собою інерцією кланово-корпоративних зв'язків і зобов'язань. Але є й сили, які протидіють їй. Вони являють собою подвійний тиск як з боку українського громадянського суспільства, так і Заходу, що ставить економічну і політичну підтримку України в жорстку залежність від спрямованості й темпів реформ.

І це вселяє надію на появу світла в кінці тунелю: «В цій системі, як показує історія пострадянських держав, правова суб'єктність сама собою не проростає. І Україна тут не виняток. Але в Україні є один плюс, який прийнято вважати мінусом. А саме – її повна залежність від Заходу, його економічної і політичної підтримки. А той висуває жорсткі умови такої підтримки, в числі яких – створення правової державності. І усвідомлення цієї залежності перекидає конфлікти інтересів і політичні розбіжності, що здаються непримиренними... » [2, с. 420].

Затори

У визначенні джерел заторів звернемося спочатку до низових, але широко поширених прикладів. В Україні проходять конкурси на посади керівників держкомпаній. Справа начебто добра – конкурси проводяться, щоб прибрати ставлеників колишніх чиновників і олігархів. Але ось парадокс – заявки на участь ні від кого, крім ставлеників колишніх чиновників і олігархів, не надходять.

Тепер піднінемося на сходинку вище – до конкурсів на посаду прокурорів. За інформацією Юрія Луценка, голови президентської партії і лідера її парламентської

фракції, 75 відсотків заявок – від діючих працівників прокуратури, більшість яких, за його оцінкою, «навчилися тільки порушувати справи і їх продавати». У підсумку, робить висновок Ігор Клямкін, «виходить, що в країні маса людей з юридичною освітою, але бажання замінити злодійкуватих правоохоронців вони не виявляють» [2, с. 410].

Але чи тільки в небажанні справа? Не виключаю, що багато претендентів на вакансії вже випробували на собі силу відторгнення з боку олігархату й існуючої бюрократичної системи всіх неугодних людей, що не пройшли апробації з боку системи. Нагадаю про вчинок відомого в світі менеджера, члена Римського клубу Богдана Гаврилишина, який подав свого часу в адміністрацію президента Ющенка довгий список молодих людей з України, які отримали освіту в Оксфорді та Кембриджі. Судячи з усього, нікому з них ніякої посади не було запропоновано.

Подальше перебування деяких «варягів» на міністерських постах після Революції гідності теж виявилось короточасним, а часто і провальним. Коментуючи їхні звільнення, Олександр Пасхавер пише: «Для мене вкрай болісними були зовні благородні відставки реформаторів, покликаних на високі посади. По-моєму, це абсолютне дезертирство... Для мене звільнення чиновників з посад – це абсолютно те ж саме. Просто дезертирство. В таких обставинах треба, зціпивши зуби, триматися до останньої секунди за свою посаду і робити те, що вважаєш за потрібне. І потім продовжувати робити. Судитися, відновлюватися на посаді і продовжувати роботу» [3].

В Ігоря Клямкіна своє бачення проблеми. Він схиляється до того, що обидві сторони дуальної опозиції – і пострадянська влада, і пострадянський громадянське суспільство, цією владою незадоволене – в самому собі

не знаходять ресурсів для трансформації самої системи влади. Українське громадянське суспільство, показавши зразки самоорганізації на Майдані, у волонтерському русі і в справі оборони країни, схоже на те, не дуже налаштоване вписуватися в державну організацію задля її очищення і оновлення: «Щодо того, що треба міняти систему, а не окремих людей в системі, в Україні майже консенсус. Популярна ця думка і в російських опозиційних колах. Але при такому акценті ідея демонтажу системи ризикує залишитися дзвінкою ритуальної фразою, адресованою тій же системі, яку хотіли б демонтувати. Для її перетворення потрібні якраз люди, багато людей, які не пройшли в ній школу службової розпусти» [2, с.410]. Чи зуміє Україна впоратися з цим завданням – покаже лише час.

Піднімаємося ще на сходинку вище – до структури державного управління. Проблемним, з точки зору Ігоря Клямкина, залишається питання про життєздатність парламентсько-президентської форми правління. Ця форма використовується в світі дуже рідко, тому що в ній закладено інституційний конфлікт між виборцями, що наділяють значними повноваженнями президента, з одного боку, і главою уряду, який формується парламентською більшістю – з іншого. Чому в Україні пішли цим шляхом, на якому не раз спотикався президент Ющенко? Тому що зіткнулися з президентським монополізмом в особі Януковича, який перетворював державу на вотчину. І ось тепер знову зіткнулися з конфліктогенністю парламентсько-президентського правління, що періодично загрожує розпадом правлячої коаліції.

Узагальнюючи ряд урядових криз, можна прийти до висновку, що всі вони так чи інакше викликані зіткненням національних інтересів і партійних егоїзмів. Одні партії не бажають брати на себе відповідальність

за болючі перетворення, інші – бажають ці перетворення заблокувати, треті – зміцнити свої слабкі сьогоднішні політичні позиції. А до того ж ці зіткнення похідні, в тому числі, і від самої парламентсько-президентської форми правління. Чи витримає Україна цю напругу, чи засвідчить життєздатність, чи виявить реформаторський потенціал для системної модернізації? Це важливо не тільки для України: «це важливо для всього пострадянського простору, де президентське правління синонімічне авторитаризму, а парламентська форма правління, крім країн Балтії, не знаходить для себе відповідної політичної культури» [2, с. 415].

Тобто, політична криза в Україні не є похідною від мети цивілізаційного вибору – питання євроінтеграції під сумнів ніким публічно не ставилося. Розкол викликаний малою результативністю просування до мети. А сам феномен малої результативності, вважає професор Клямкін, похідний «від негідності для перетворення пострадянської політико-економічної і адміністративної системи. Тієї, яка чверть століття вибудовувалася на приватних і групових інтересах великого бізнесу і зрощених з ним внутрішньо консолідованих корпорацій (чиновної, прокурорської, судової, армійської та інших), що приватизували державу. Післямайданна влада, відчуваючи крім іншого, й кадровий голод, намагалася поєднувати реформування системи з урахуванням цих інтересів, з чого мало що вийшло. Часткові нововведення, привнесені в систему при збереженні її базових параметрів, обернулися слабкою керованістю, економічним спадом, невдоволенням населення і, як наслідок, політичною кризою, викликану розпадом правлячої парламентської коаліції, частина якої теж вписана в старосистемні корпорації» [2, с. 415-416].

Висновок напрошується один – вщент вичерпала себе стратегія балансування між:

- 1) громадянським суспільством, що вважає цю стратегію невідповідною духу Майдану;
- 2) вимогами західних союзників, незадоволених темпами і якістю перетворень; і
- 3) впливовими групами інтересів, що блокують ці перетворення. Чи готова Україна до зміни стратегії – залишається питанням.

Логіка реформування

Логіка реформування систем пострадянського типу з приватизованою державністю ніде до останнього часу не була описана. Таким чином, Україні доводиться цю логіку відкривати на власному досвіді спроб і помилок. Можна було собі уявити, що Революція гідності паралізує приватні і корпоративні інтереси на користь інтересів загальнонаціональних. Але, зазначає Клямкін, «повоєнне українське керівництво таким шляхом не пішло. Чи то війна тому причина, чи то, крім неї, і щось ще – питання цікаве, але я не відчуваю в собі готовності всерйоз його обговорювати» [2, с. 416].

Тоді звернемося до версії українського візаві. Олександр Пасхавер відзначає, що наслідки революції взагалі передбачити неможливо. Часто перетворення тривають десятиліттями, а тому і 1991 рік, і 2004-й і 2013-й – це етапи однієї і тієї ж революції, пов'язаної зі зміною долі України. До того ж революції – це завжди криза, якій протистоїть не спокійне і благополучне минуле, а відвернена катастрофа. У нашому конкретному випадку мова йде про запобігання «шкоди від неухильної втрати своєї ідентичності, від зрощення з російською імперською агресивною ментальністю, від втрати свободи як життєвої необхідності, від поклоніння дер-

жаві та її авторитарним вождям, від підпорядкування принизливій стратегії виживання» [3].

Успіх революції багато в чому залежить від того, як швидко нова влада впорається з завданням трансформації суспільних відносин. Тут важлива якість революційного класу. В Україні він такий, який є. На відміну від великих революцій минулого, наші революціонери не створили необхідних передумов взяття влади: ні тобї справжніх партій, ні належної політичної культури, ні довгої лави яскравих лідерів. А тому, вважає О. Пасхавер, слід виходити з того, що «нинішня влада не випадкова і сама є об'єктивною обставиною. Влада не завойована, а передана Майданом із урахуванням інших перерахованих вище об'єктивних обставин, очевидно, адекватна ситуації» [3].

А все інше – це вже наслідок: у наявності слабкий струс української соціальної матриці – олігархату; повільна зміна еліт не дозволяє кількості перейти в якість; млява імплементація реформ швидше створює населенню проблеми, ніж вирішує їх. І, як наслідок, «народний популізм» підігрується професійними радикалами, «політичними куховарками» і платними плакальниками. А в кінцевому підсумку створюються передумови контрреволюції, яка завжди вдається до бунтів і (або) зовнішньої агресії.

В принципі ці висновки О.Пасхавера жодним чином не порушують логіки аналізу, здійсненого І. Клямкіним. Російський аналітик також констатує, що в постмайданній Україні перевага була віддана розбудові нових інститутів в режимі компромісу. Сторони цього компромісу:

1) громадянське суспільство, налаштоване революційно;

2) західні партнери, які готові рахуватися з труднощами реформаторів, але не ціною перетворення реформ в їхню імітацію;

3) ті приватні корпоративні егоїстичні інтереси, які сподівалися пристосувати зміни до себе. Кожен компроміс – справа тимчасова. А тому «в міру того, як хвиля революційних настроїв і очікувань спадала, опірність цих інтересів зростала, і з часом стало очевидним, що кордон, позначений словом «корупція», консолідовані групи «олігархів», чиновників, прокурорів, суддів просто так не здадуть» [2, с. 416].

Політична криза і відставка уряду Арсенія Яценюка відбили собою вичерпаність стратегії компромісу. Новий прем'єр-міністр Володимир Гройсман заявив про намір протиставити стратегії компромісу стратегію іншу, але яку саме, події покажуть хіба що пізніше. До того ж багато що залежало від кандидатури нового Генерального прокурора – чи стане ним представник прокурорської корпорації, або ж перевагу буде віддано людині збоку. Адже, згідно з оцінкою І. Клямкіна, «сама прокуратура стояла досі на сторожі старосистемної інституційної гнилі, сама будучи всередині неї і забезпечуючи її правову недоторканність» [2, с. 417].

У підсумку новий Генеральний прокурор Юрій Луценко був призначений всупереч прокурорській корпорації. З його боку було продемонстровано розуміння, що прокуратура, поряд із судовою системою, виявилася чи не головною перешкодою в перетворенні пострадянської державності в державність правову. Навряд чи хто візьметься впевнено стверджувати, що новому Генпрокурору вдасться в найкоротші терміни очистити прокуратуру від корупційної скверни. Але це призначення було сприйнято в суспільстві як зримий імпульс наступу на приватні й корпоративні інтереси тих, хто приватизував державу, а також для нейтралізації популізму. Крім того, в червні 2016 році відбувся зсув і на іншому напрямі – судовому. Верховна Рада проголосувала за зміни в Конституції, що стосуються правосуддя

та судоустрою. Зокрема, була введена конституційна норма про кваліфікаційну оцінку суддів і їх конкурсний відбір, що покликана значно змінити їх склад. Крім того законодавчо закріплюється жорсткий контроль над доходами і витратами суддів.

А тим часом 31 жовтня 2016 р. ознаменувався в Україні великою подією: був останній день подачі декларацій про доходи, витрати і майно посадових осіб і їх сімей в систему електронного декларування. Система з'явилася у відповідь на вимогу Євросоюзу, що зумовило її запуск наданням Україні безвізового режиму. В результаті були зареєстровані декларації державних службовців, включно з президентом, глави уряду, чиновників вищого рангу, депутатів, суддів. Суми часом вражаючі – до сотень тисяч і мільйонів доларів і євро, як і обсяг нерухомості. Ухилитися від подачі декларацій неможливо, за приховування доходів і джерел передбачено кримінальну відповідальність.

Який буде антикорупційний ефект – сказати поки важко. Однак мислилося, що українська судова реформа стане завершальною ланкою в ланцюзі перетворень, покликаних інституційно забезпечити те, що іменується протидією корупції. У цьому ряду Національне антикорупційне бюро має виявляти і розслідувати факти корупції вищих посадових осіб. А вже після слідства суди, будемо сподіватися, винесуть справедливі вироки. Ці функції й покладено на Вищий антикорупційний суд, який, на жаль, на момент виходу книги Ігоря Клямкіна все ще не був створений. Тому-то з остаточними висновками російський дослідник поки і не поспішав ділитися. І його можна зрозуміти. Хоча і проміжні результати поки що не особливо вражають: «враховуючи, що кадровий склад суддів поки, в основному, залишається колишнім, запущена судова реформа до його очищення ще не добралася» [2, с. 422].

Досягнуте

В кінці листопада 2016 року в Україні відзначили річницю, що минула з моменту її відмови від закупівлі газу у російського Газпрому. Справа не тільки в тому, що купувати його довелося за завищеними цінами, а й тому що перепродаж російського газу в Україні був складовою частиною широких корупційних обгородок, на яких багато хто нажив неправедний капітал. Схвальне сприйняття цієї новини суспільною думкою країни дало підставу сподіватися, що й інші реформи в Україні здійсняться. Хоча і почуття невдоволеності постійно нагадує про себе. На телевізійних каналах України, що назагал належать тим же олігархам, тези антиурядової пропаганди варіюються у визначених рамках: від «нічого не змінюється» – до «змінюється, але на гірше». На цьому тлі спокійна і зважена оцінка поточних подій – чи то вона йде від російського аналітика І. Клямкіна, чи то від українського О. Пасхавера – вносить протверезний ефект.

З токи зору О.Пасхавера, необхідне чітке розуміння точки відліку. На жаль, у цьому сенсі нам мало в чому допоможуть вищі світові соціальні та економічні досягнення розвинених країн. Тут слід визнати, що в цьому масштабі наші зміни просто непомітні. Але якщо підходити реалістично, і за точку відліку взяти те «дно», якого ми в соціальному контексті досягли при правлінні В. Януковича, і того економічного спаду, яке отримали внаслідок післямайданної кризи, то все буде сприйматися в дещо іншому світлі. Тут наші досягнення, нехай і скромні, позначилися в наступному:

- 1) в наявності фінансова стабілізація;
- 2) помітне економічне зростання (слабке) на тлі війни, масової міграції, втрати ринків, розриву зв'язків з основним партнером;
- 3) відновлення боєздатної армії, локалізація війни;

4) мирне розміщення 1,7 млн. переміщених осіб.

У площині реформування країни досягли:

1) розгортання антиолігархічних інститутів;

2) здійснення безвізового статусу в Європейському Союзі;

3) високих зовнішніх оцінок країн Заходу (з постійним «але»!).

У площині формування політичної нації домоглися масового добровільного звільнення суддів і входження України до трійки європейських країн, де громадяни найбільше готові зі зброєю в руках захищати свою країну (разом з Польщею і Фінляндією). Звернемо увагу – усі три народи до 1917 р. входили до складу Російської імперії [3].

Якщо узагальнювати досягнуте, то, відштовхуючись від «дна», ми отримали за чотири роки безпрецедентні – якщо не зміни, то, вважай, істотні зрушення. А в контексті європейських параметрів – ледь помітний початок. Але, як зазначає професор Клямкін, і європейські політики вважають, що реформи в Україні здійснюються. Так, керівник групи міжнародних радників Лешек Бальцерович вважає, що реформи йдуть, хоча і не без помилок. Крім того, в спільній доповіді Європейської комісії і Зовнішньої дипломатичної служби Євросоюзу реформи, що впроваджуються в Україні, високо оцінюються й названі «інтенсивними і безпрецедентними». Мається на увазі, перш за все, реформування законодавства та створення нових структур, здатних забезпечити втілення прийнятих нових законів у життя. Біда лише в тому, що більшості людей ці оцінки та констатації оптимізму не додають: «найчастіше розповідають про те, що на їх житті позитивні загальні показники ніяк не позначаються, що бізнес вести важко, доходи нижче нікуди, чиновники як крали, так і крадуть, а олігархи як правили бал, так і правлять. Довіри до влади у

більшості населення немає, її рейтинги продовжують падати» [2, с.426].

Тут і заперечувати нічого: «глас народу – глас Божий». Хіба що доводиться сподіватися на наукову екстраполяцію шляхів вирішення існуючих проблем. З одного боку, певну частку оптимізму вносить ставлення широких народних мас до опозиції, яка в своєму прагненні до влади вдається до популістської риторики і вимагає дострокових виборів. Поки що у неї мало що виходить. А це означає, що населення поки що залишає шанс існуючому правлячому класу непридатну систему демонтувати і просунути до системи правової. Не виключено, зазначає О. Пасхавер, що «на тлі суєти квазі-революційних проєктів прокльонеться продуктивний політичний проєкт революційного класу. Якщо не проявиться втома всіх суб'єктів революції. Якщо повільний темп їх не зруйнує. Якщо спрямованість і спадкоємність змін збережуться» [3].

І тут знову виникає питання про рушійні сили революційних перетворень в Україні. І не слід всю увагу зосереджувати винятково на факторах в межах державних кордонів – трансформаційні суспільні перетворення в наш час набувають глобальні обриси. Так само і українські реформи. Нікуди не дітися, що вони, по-перше, здійснюються під час війни. По-друге, вони здійснюються старою елітою. По-третє, дія відбувається в парламентсько-президентській республіці з реально-розділеними гілками влади і залежністю від законодавців. По-четверте, вони реалізуються під зовнішнім контролем Заходу – перш за все, Євросоюзу, який завершив після довгих перипетій ратифікацію Угоди про асоціацію з Україною.

Ось це «по-четверте», настійно зазначає І. Клямкін, «є особливо істотним, бо тільки зсередини системне реформування пострадянського українського (і не

тільки українського) олігархічно-чиновницького соціального порядку видається проблематичним. І тому зовнішній тиск, похідний від зовнішньої підтримки, виявляється чи не головним мотором змін. Європейська зовнішня правова суб'єктність покликана компенсувати дефіцит суб'єктності внутрішньої» [2, с. 437-438].

Захід на різних рівнях і майданчиках продемонстрував Україні свою підтримку і зацікавленість в успішності її просування по обраному нею європейському маршруту. Європа, США, НАТО, парламентська асамблея ОБСЄ погодилися з українською інтерпретацією мінських угод і українською позицією по Криму. Звучали схвальні, а часом і похвальні слова щодо вже зробленого – в банківському секторі, врегулювання держзakupівель, забезпечення енергетичної незалежності, створення системи електронного декларування доходів посадових осіб, виконання всіх вимог, якими зумовлювалося надання безвізового режиму з Євросоюзом... Але з умовою, що українці засвідчать власну волю до такого просування.

До речі події початку 2018 року засвідчили глибоку стурбованість Заходу станом справ в Україні, що знайшло свій прояв у посиленні пресингу. Так колишній віце-президент США Джо Байден заявив на засіданні Ради з міжнародних відносин: «Мене надзвичайно сильно турбує відкочування Києва в питанні боротьби з корупцією». І в цьому сенсі Байден не самотній. Міжнародний валютний фонд, Світовий Банк і Євросоюз намагаються змусити українських законодавців посилити формулювання законопроекту про створення Антикорупційного суду. Але ті, зі свого боку, хотіли б здійснювати деякий вплив на процес призначення суддів.

У відповідь на це МВФ і Світовий банк не поспішають з фінансуванням, а Євросоюз погрожує скасувати для

українців безвізовий режим, який став одним з найсерйозніших досягнень Петра Порошенка на посаді президента України. Так, в Давосі 23 січня 2018 р. Джо Байден у властивій йому різкій манері попередив Україну, що без відчутного руху до Європи вона неминуче стане жертвою нападок і тиску з боку Кремля: «Росія не збирається перетинати кордон і захоплювати решту територій країни за допомогою танків. Вона збирається знищити вашу економіку, вона вас прямо поховає, і з вами буде покінчено. І саме в цей момент все покотиться до біса» [1].

Тут, як то кажуть, Україні відступати нікуди – треба триматися до кінця. Процес трансформації суспільства має принести зримі результати.

Література:

1. Бершидский Л. Как президент Украины обманул Джо Байдена [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/politic/20180126/241293730.html>
2. Клямкин И. Какая дорога ведет к праву? – М., 2018.
3. Пасхавер А. Выбор судьбы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://zn.ua/article/print/internal/vybor-sudby-246993_.html

**До відома авторів статей, що приймаються до друку
науково-популярного журналу
«Суспільно-політичні процеси»**

ISSN 2518-7546

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у журналі. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування;
- повідомити керівництво автора за місцем роботи чи навчання;
- заборонити автору публікуватися у науково-популярному журналі «Суспільно-політичні процеси»;
- вжити інших заходів правового характеру.

Редакція проводить відбір статей виходячи виключно з їхньої наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування члену редакційної колегії журналу та зовнішнім рецензентам.

Вимоги до авторів:

- подавати до друку статті, що раніше не публікувалися, містять нові оригінальні результати;
- коректно оформляти посилання на джерела, використані в ході підготовки статті;
- правильно зазначати авторство. Авторами статті вважаються особи, внесок яких у підготовку статті є суттєвим. Особи, які брали опосередковану участь у її написанні, не можуть зазначатися як автори. У випадку співавторства особа, яка подала статтю, відповідає за те, що усі автори ознайомилися з її остаточною версією і дали згоду на публікацію;
- розкривати наявність конфлікту інтересів. Кожен автор повинен повідомити про наявний фінансовий чи змістовний конфлікт інтересів, який може впливати на зміст і висновки статті, поданої до публікації;
- негайно повідомляти редакцію про виявлені помилки чи неточності у своїй статті та надавати усю необхідну допомогу для їх усунення;
- статті авторів, які не мають наукового ступеня доктора наук або кандидата наук (доктора філософії) не приймаються до друку.

Вимоги до рецензентів:

- попереджати редактора про недостатню кваліфікацію для рецензування роботи або нездатність рецензувати роботу у встановлені строки та відмовитися від рецензування;
- дотримуватися принципів конфіденційності: будь-який текст повинен розглядатися як конфіденційний документ. Рецензенту забороняється його обговорювати з іншими особами або показувати будь-якій особі, якщо на це не отримано згоди редактора;
- дотримуватися принципу об'єктивності: критика повинна бути аргументована, мати за мету покращення роботи автора і не містити жодних суб'єктивних міркувань чи персональних зауважень до автора;
- вказувати на літературу, що стосується теми статті, і не була згадана автором.

**Вимоги до змісту та оформлення статей
у науково-популярному журналі «Суспільно-політичні процеси»**

ISSN 2518-7546

Стаття, що подається для публікації у журналі, повинна містити такі структурні елементи (відповідно до Постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1):

1. Постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.
2. Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми та на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.
3. Формулювання цілей статті (постановка завдання).
4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
5. Висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Стаття оформляється наступним чином:

- індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);
 - прізвище, ім'я, по батькові автора (-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада;
 - назва статті (по центру, напівжирним, усі прописні літери);
 - анотація (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) українською;
 - прізвище, ініціали автора (-ів), назва статті, анотація, ключові слова російською та англійською мовами;
 - текст статті, підготовлений у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx); основний шрифт - Times New Roman; розмір шрифту - 14 пунктів; міжрядковий інтервал - 1,5; вирівнювання тексту по ширині; абзацний відступ - 1,25 см.; посилання на літературу нумерувати в порядку надходження (1,2,3...), а список бібліографічних посилань, оформлений згідно з ДСТУ 8302:2015, слід наводити в кінці тексту в такому ж порядку із зазначенням цитованих сторінок.
- Окремо до статті обов'язково додається розширене резюме англійською мовою обсягом не менше 3 000 знаків.

Статті приймаються українською або англійською мовами у друкованому і електронному варіанті (у вигляді файлу на носії або листом на електронну пошту aps-m@ukr.net).

Статті авторів, які не мають наукового ступеня доктора наук або кандидата наук (доктора філософії) не приймаються до друку.

Редакційна колегія журналу

Академія політичних наук

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
ПРОЦЕСИ**

Public Political Processes

Науково-популярне видання

Випуск 2(9)-2018

Мова видання:
українська

Виходить чотири рази на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації Міністерства юстиції України
Серія КВ № 22292 – 12192 ПР від 23 вересня 2016 року

Головний редактор

Мироненко Петро Володимирович

Макетування

Лебедь Дмитро Олександрович

Підписано до друку 15 травня 2018
Формат 60x90/16. Ум. друк. арк. 24,83.
Наклад 500 прим.

ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ»
вул. Леонтовича, 5, оф. 302, м. Київ, 01030
Тел. (044)-227-82-02
e-mail: aps-m@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців:
Серія ДК № 5869 від 13.12.2017 р.